НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Ірина Горобченко
Валентина Снєгірьова
Олександр Каєнко
Оксана Бушакова

9

Зарубіжна література

СВІТАМИ ЛІТЕРАТУРИ

1694–1778

Вольтер
«Простак»

1788–1824

Джордж Гордон Байрон
«Мазепа»

1799–1850

Оноре де Бальзак
«Гобсек», «Батько Горіо»

1803–1870

Проспер Меріме
«Матео Фальконе»

1797–1856

Генріх Гейне
«Книга пісень»

1776–1822

Е. Т. А. Гофман
«Малюк Цахес на прізвисько Цинобер»

1660–1731

Даніель Дефо
«Життя й незвичайно-дивовижні пригоди Робінзона Крузо»

1812–1870

Чарльз Дікенс
«Пригоди Олівера Твіста»

1850–1893

Гі де Мопассан
«Симонів батько»

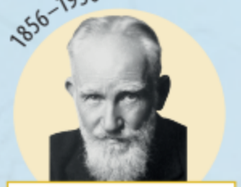

1856–1950

Бернард Шоу
«Пігмаліон»

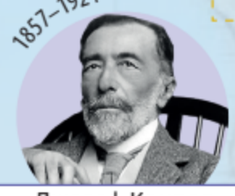

1857–1924

Джозеф Конрад
«Серце пітьми», «Фрея із Семи Островів»

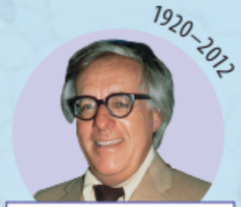

1920–2012

Рей Бредбері
«451 градус за Фаренгейтом»

1892–1973

Джон Р. Р. Толкін
«Листок пана Дрібнички»

1911–1993

Вільям Ґолдінґ
«Володар мух»

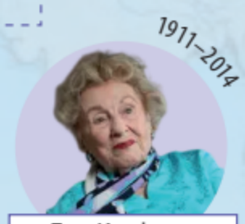

1911–2014

Бел Кауфман
«Вгору сходами, що ведуть униз»

1926–2013

Річард Матесон
«Натисніть на кнопку», «Тест»

Просвітництво
XVIII ст.

Романтизм
кін. XVIII ст. — друга пол. XIX

Реалізм
друга пол. XIX — поч. XX

Модернізм
кін. XIX ст. — перша пол. XX

Постмодернізм
друга пол. XX — дотепер

1700 1750 1800 1850 1900 1950 2000

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Слова Павла Чубинського
Музика Михайла Вербицького

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Ірина Горобченко, Валентина Снєгірьова,
Олександр Каєнко, Оксана Бушакова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Чернівці
МПП «Букрек»
2026

УДК 821(100).09(075.3)
Г 67

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)

Підручник розроблено відповідно
до Модельної навчальної програми
«Зарубіжна література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Снєгірьова В. В., Бушакова О. В., Горобченко І. В., Каєнко О. В.)

Горобченко І., Снєгірьова В., Каєнко О., Бушакова О.
Г 67 Зарубіжна література : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. — Чернівці : МПП «Букрек», 2025. — 296 с. : іл.
ISBN 978-966-997-294-1

УДК 821(100).09(075.3)

Електронний інтерактивний додаток до підручника розміщено за адресою:

https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:Bukrek+9thZarLit+2025/course/

ISBN 978-966-997-294-1

© Горобченко І., Снєгірьова В., Каєнко О., Бушакова О., 2026
© МПП «Букрек», 2026

ЮНІ ДРУЗІ!

Третій рік поспіль ми уявляємо вас з нашим підручником у руках. Для нашого колективу ви – сучасні українці й українки, сміливі, допитливі, оптимістичні та цілеспрямовані. Кожен із вас хоче жити в незалежній європейській Україні й готовий докласти власних зусиль до її розбудови. І вам знадобиться для цього відповідний багаж культурних знань і позитивний життєвий досвід.

У 9 класі ми, автори підручника й ваші старші друзі, підготували актуальну добірку творів, цікавих і корисних для вашого духовного зростання. У підручнику їх подано хронологічно, так, як вони з'являлися в реальному часі, для того, щоб ви не лише насолодилися захопливими історіями та персонажами, а й мали уявлення про те, як розвивалася світова література за кожної історичної доби. Про що ці книжки? Про головне! Уявіть, що ви одного дня висадилися на умовно безлюдному острові... Чи потрапили у товариство людей, що мають протилежні вашим погляди на життя... Чи у вас прямо з-під носа крадуть кохану / кохано-го... Чи привласнюють вашу працю або гроші... А то й просто вашому життю загрожує небезпека... Що робити? Як врятуватися? На всі ці питання можна знайти відповіді в художній літературі. А щоб вам не довелося в останню мить гортати книгу в пошуках потрібної вам інформації — починайте читати вже зараз. Обіцяємо, з нашим підручником вам не буде нудно!

Для вас — зручний апарат користування підручником у **рубриках**:

- **ЗНАЙОМТЕСЯ, АВТОР / АВТОРКА!** — експрес-інформація про письменника / письменницю.
- **ДОСЬЄ** — факти з біографії, речі, думки письменника / письменниці чи їхніх колег, що розкривають авторську особистість і стиль.
- **КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ** — коротка передмова, певним чином пов'язана зі змістом чи появою конкретного твору.
- **СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ** — пояснення необхідних літературних термінів.
- **РУЙНІВНИКИ МІФІВ** — завдання, що навчають основам перевірки інформації та безпечному користуванню соціальними мережами.
- **УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ** — рубрика про українські переклади творів зарубіжної літератури, а також взаємозв'язки української та світової культур.

- **ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ** — дослідження використання сюжетів і мотивів літературних творів в інших видах мистецтва.
- **КНИЖКА В ОДИН КЛІК** — покликання на твори для самостійного та позакласного читання.
- **КВІЗ** — завдання та вправи на основі прочитаного для розвитку інтелекту.

Для самостійної оцінки себе як читача / читачки пропонуємо різнорівневу систему запитань і завдань:

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ — завдання для аналізу власних вражень і оцінок твору.

ПІЗНАЄМО СЕБЕ — рубрика для самоаналізу й самовдосконалення на основі прочитаного.

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ — колективне опрацювання художнього твору.

ЧИТАЄМО ТВОРЧО — завдання на розвиток власних читацьких навичок і вмінь.

ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ — система вправ на розвиток багатомовності та умінь перекладу.

ЖИВІ СТОРІНКИ — інсценізація, декламація, публічний виступ та інші вправи, що допомагають оживити твір.

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ — завдання на створення власної медіапродукції та мистецьких творів (ілюстрації, фанфіки, відеоролики тощо).

ДИСКУСІЯ — питання, які виносяться на загальне обговорення.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ — комплекс вправ для самоконтролю і самооцінювання.

Умовні позначки:

Словник імен / власних назв / невідомих слів — тлумачення невідомих назв і реалій, наявних у тексті. Такі слова у творах підкреслені рожевим.

Так позначені інтерактивні завдання, які ви знайдете в електронному додатку, і їхні номери. А також тексти творів для читання.

Вітаємо вас з початком нового навчального року і бажаємо нових вершин, корисних цікавих книг і миру Україні!

Автори

Вступ

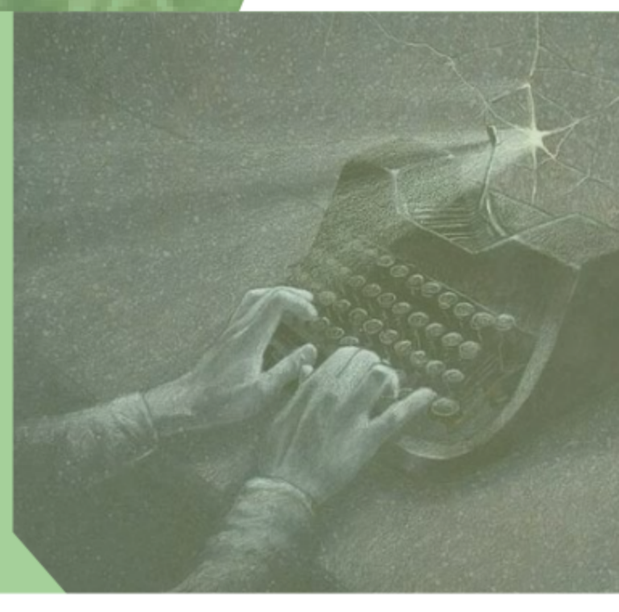

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС: ТЕКСТ, ГЕРОЙ, СЮЖЕТ

Література оновлюється, як і все на землі, і безсмертя досягають лише ті, хто започаткував ці оновлення.

Едмон де Гонкур, французький письменник

Література (лат. *litteratura* — написане) — один із основних видів мистецтва — мистецтво слова. Терміном «література» позначають також наукові, публіцистичні, довідкові та ін. тексти. Однак традиційно літературою називають художні твори.

Фундамент літератури складають пам'ятки слова найдавніших народів — Єгипту, Китаю, Юдеї, Індії, Греції, Риму. У Біблії, «Махабхараті» (індійському епосі), Корані, «Повісті минулих літ» релігійні закони викладені поряд із зачатками історичних та природничих наук, а також з елементами словесного мистецтва — піснями, епосом, легендами, притчами. В давніх цивілізаціях кожна освічена людина володіла всією культурою, була жерцем і лікарем, істориком і чиновником. Люди могли пам'ятати всі доступні їм тексти, написані, наприклад, єгипетською мовою чи мовою фарсі. Згадаймо Омара Хаяма — філософа, математика, астронома і поета. Питання: як давні люди, не маючи таких благ цивілізації, як інтернет, досягали нечуваних для нас успіхів? Дехто може сказати, що за тих часів загальний обсяг знань був не надто великий. У порівнянні із сучасним — так.

Архів та бібліотека ассирійських царів — таблички з написами, які збереглися до нашого часу, — складають 40 тис. книг. Це було спільне письмове надбання вавилонян, ассирійців, шумерів, тобто народів, які використовували клинопис і ієрогліфи. Обсяг кожної книги приблизно 15–20 тис. символів. У наш час — це розмір статті. За сьогоднішніми мірками, ассирійську бібліотеку можна порівняти хіба що з районною або містечковою бібліотекою. Щоправда, невелику кількість книжок у ній можна пояснити тим, що написані вони були не літерами, а це, як ви знаєте завдяки китайській поезії, передбачає неабияку творчість.

Буквена писемність, якою користуються європейці, сприяла створенню величезної кількості текстів. В Александрійському мусейоні — найбільшій бібліотеці світу, яку започаткували приблизно 300-го року до н. е., — був мільйон книг. Людина вже не могла засвоїти стільки інформації, і в Китаї XII–XIII ст. з'являються перші енциклопедії. Друкарський верстат, виготовлений у 1440-х роках німецьким ювеліром

Глиняна табличка з Шуруппака. Бл. 2600 р. до н. е.

Друкарський верстат у музеї Гутенберга (Майнц)

Йоганном Гутенбергом, став одним із найважливіших винаходів людства. Після нього термін «література» став загальновживаним, а читання книжок увійшло в моду, стало традицією. Усе це, разом узяте, дало якісно новий поштовх **літературному процесу — розвитку літератури як у певну епоху, так і протягом історії окремо взятої нації, держави чи світу в цілому.**

Предметом літератури є людський світ, наше ставлення до життя і одне до одного. Цю своєрідність мистецтва слова відзначив ще Арістотель, який вважав, що всі сюжети пов'язані з думками, почуттями та вчинками людей. Нині тільки в Америці щороку випускається понад п'ятдесят тисяч книг, тож для сучасного автора — величезна проблема написати текст, який знайде свого читача. Незважаючи на це, ми не перестаємо читати художні тексти або принаймні переглядати їх екранізації, чи граємо в комп'ютерні ігри за всесвітньо відомими бестселерами. Що приваблює нас у цьому? Герої? Сюжети? Жанри? Чи все, разом узяте?

Чимало з нас, читачів, беруть до рук книгу заради персонажів, які надихають жити, вчать мужності, чесності, винахідливості; захоплюють сміливістю, вмінням висловлювати почуття. Витрачати свій час на похмурих персонажів ми не станемо, та й письменники не повинні. З першої сторінки читачеві важливо зустрітися з героями, яких він не зможе забути. Гадаємо, зараз у вашій уяві постають Ахілл, Гектор, Одіссей, Еней, Сігурд, Роланд — ***епічні герої***, з якими ви познайомилися у 8 класі. Слідом за ними йдуть середньовічні доблесні ***лицарі***, і найголовніший — король Артур, лицар без страху й догани. Усіх їх висміяв великий іспанець — Мігель де Сервантес, познайомивши світ з дивним, печальним і водночас шляхетним Дон Кіхотом.

Часи лицарства скінчилися; метою людей стали успіх і багатство, за яким вирушали численні персонажі пригодницьких романів. Найвідоміший серед них — англійський моряк Робінзон Крузо, якого викинуло штормом на безлюдний острів. Проживши пустельником двадцять вісім років, Робінзон став уособленням стійкості, розуму, витривалості і працелюбства. Це один із найкращих у світовій літературі ***образів підприємливого героя***.

Пригодницький роман навчив письменників будувати цікавий сюжет, а в читачів пробудив справжню пристрасть до книжок. Хто читав Фенімора Купера, Жуля Верна, Александра Дюма, Роберта Льюїса Стівенсона або бачив кіноверсії їхніх романів, легко назве головних героїв і зможе класифікувати їх за типом, як-от: ***герой-слідопит***, ***месник***, ***авантюрист*** тощо.

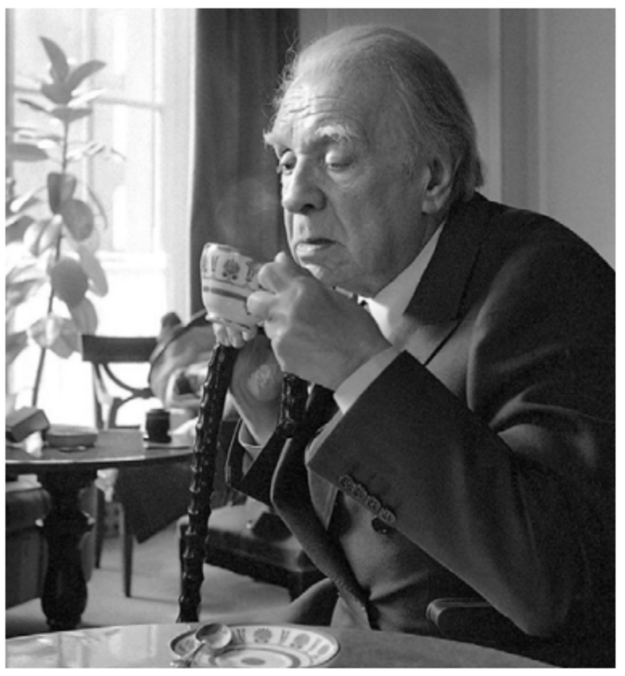

Хосе Луїс Борхес

Є своя типізація і для героїнь. Правда, наводять її частіше не читачі, а літературні критики. У всіх на слуху ***прекрасна дама***, якій служив шляхетний лицар, або ***Попелюшка*** — загальна назва для всіх героїнь, які наполегливо шукають омріяного принца. А як щодо Аліси? Чимало критиків визначають її як ***допитливу мандрівницю***. Різні автори по-своєму використовують образ ***фатальної жінки*** (або жінки-вамп), як, наприклад, Кармен із «Таємниці іспанської шалі» Агати Крісті. В літературознавстві існують назви героїнь відносно автора, який їх створив, — шекспірівські героїні, героїні О. Генрі та ін. Сучасна література відкрила ***тип героїні-феміністки***; представницями його можна назвати Герміону Грейнджер, Ескаріну Ковальчук та ін.

Не менш важливим мотивом читання є захопливі сюжети, які невтомно видозмінювали, вигадували, оновлювали письменники всіх часів і народів. Аргентинський поет, прозаїк і публіцист Хорхе-Луїс Борхес вважає, що існує лише ***чотири сюжети світової літератури***. Правда, він обмежився європейською літературною традицією: 1) облога міста; 2) повернення додому; 3) пошук; 4) самогубство Бога.

«Історій лише чотири, — пише Борхес. — Одна, найстаріша — про укріплене місто, яке штурмує ворог та обороняють герої. Історія літератури починається з Гомера, а перший сюжет — з його «Іліади». Ахілл, один із найкращих воїнів Троянської облоги, знає, що загине, але продовжує боротися з ворогами протягом десяти років. Нескінченні військові битви, сварки і образи, помста і зрада створюють незвичайну атмосферу в першій трагедії, що дійшла до нас. Після неї безліч текстів світової літератури повторюють цей сюжет знову і знову».

Друга історія, пов'язана з першою, — про повернення. Першим її персонажем став Одіссей. Подорожі та пригоди по дорозі додому роблять його еталоном цього всесвітнього сюжету.

Третя історія — про пошук. Її герой Ясон, який присвятив своє життя пошуку золотого руна.

Остання історія — про самогубство Бога. Історія розп'яття Ісуса римськими легіонерами, неодноразово розказана багатьма авторами, є одним із найпопулярніших сюжетів у світовій літературі. Йдеться не лише про добровільну жертву Ісуса в ім'я людей, а й жертовність як

чесноту, притаманну людській природі. До текстів, які ілюструють цей сюжет, можна віднести міф про Прометея, твори про Жанну д'Арк, яка заради ідеї прийняла мученицьку смерть від вогню, і навіть історію художника Бермана з новели О. Генрі «Останній листок».

Своє есе Борхес закінчує словами: «Історій лише чотири. І скільки б часу нам не залишилося, ми переказуватимемо їх — у тому чи іншому вигляді».

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Що є предметом художньої літератури?
2. Чи звертаєте ви увагу на жанр, обираючи книгу для читання? Яким літературним жанрам ви надаєте перевагу?
3. Назвіть улюблених героїв прочитаних вами книг зарубіжної та української літератури. Спробуйте визначити їх тип, користуючись змістом вступної статті.
4. Об'єднайтесь у групи і дослідіть сюжети творів зарубіжної літератури, вивчених у 8 класі. Чи збігаються вони з класифікацією Борхеса?
5. Пригодницькі сюжети, а також мотиви подорожей присутні в численних фольклорних і літературних творах. Наведіть приклади їх, починаючи з міфу, казки і закінчуючи творами фентезі.

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМ

Літературний процес — явище рухливе і творче: в його рамках одні поетичні ідеї і форми змінюються іншими, виникають нові мистецькі стилі, напрями, школи.

Напрям у літературі — поняття, яке поєднує ключові особливості художньої творчості на певному історико-літературному етапі. Серед цих особливостей найголовніші:

- теми, мотиви, ідеї, які відображають світогляд суспільства і (або) автора творів;
- подібний стиль творів, що містить унікальні, властиві напряму мовні прийоми, символіку та метафори;
- характерні типи персонажів, які часто зустрічаються у творах одного напряму;
- схожі: методи побудови сюжету, форми оповіді, літературні прийоми;
- певний емоційний тон, який викликають твори цього літературного напряму в читачів.

Основні літературні напрями: класицизм, романтизм, реалізм, модернізм, постмодернізм. Періодизація і зміна напрямів — умовні: це значить, що будь-який сучасний письменник може написати твір, використовуючи будь-які художні методи.

Письменники, відображаючи новий історичний етап, діляться своїми художніми відкриттями, що змінюють вивчення людини й світу.

Літературні напрями

Класицизм

XVII — поч. XIX ст.
Виник у Франції. Представники:
Ж.-Б. Мольєр, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо

Чіткий поділ героїв на позитивних і негативних. Цінність розуму і свободи особистості.

Романтизм

Кінець XVIII — друга половина XIX ст.
Виник у 1790-ті роки спочатку в Німеччині, а згодом в усій Західній Європі. Найбільший розвиток мав в Англії, Німеччині, Франції (Дж. Байрон, В. Скотт, Г. Гейне, Е.Т.А. Гофман, В. Гюго, П. Меріме)

Яскраві, виняткові герої у виняткових обставинах. Страждання і самотність головного героя, розлад між ідеалом і дійсністю.

Реалізм

XIX ст. Представники: Стендаль, О. Бальзак (Франція); Ч. Діккенс, В. Текерей, Т. Гарді, Ш. Бронте (Англія); Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко (Україна) та ін.

Змалювання життя в усьому його розмаїтті. Типові явища дійсності в індивідуальних характерах.

Модернізм

Сформувався в 1910-ті роки.
Основоположники: М. Пруст «У пошуках втраченого часу», Дж. Джойс «Улісс», Ф. Кафка «Процес».

Автор відображає не дійсність, а сприйняття дійсності героєм. Основний прийом — «потік свідомості», що дозволяє відобразити рух думок, вражень, почуттів.

Постмодернізм

Термін з'явився в 1934 р. Представники в зарубіжній літературі: У. Еко, М. Павич, Х. Муракамі, І. Кальвіно, П. Зюскінд; в українській — Ю. Андрухович, С. Жадан, О. Забужко, Ю. Іздрик та ін.

Літературний напрям, заснований на грі з текстом, який відомий читачам.

ЛІТЕРАТУРНИЙ СТИЛЬ

Словом *stylos* давні греки називали дерев'яну, кістяну або металеву паличку, загострену на кінці і призначену для писання на воскових дощечках. У літературі **стиль — це єдність художніх прийомів, характерна для окремого твору чи всієї творчості письменника, для цілого літературного напряму чи літературної доби.** Літературі (і мистецтву загалом) властива нероздільність змісту і форми. Стиль забезпечує цей міцний зв'язок у процесі художньої творчості.

Французький учений Ж. Бюффон говорив: «Стиль — це людина»; з іншого боку, ми постійно говоримо про стиль часу. І протиріччя тут немає, оскільки в літературі виділяють індивідуальні і загальні творчі методи та стилі. Певні метод та стиль характерні для літератури цілої епохи чи напряму; з іншого боку, кожен великий художник створює свої індивідуальні метод та стиль у межах близького йому художнього напряму.

Розділ 1

У ПОШУКУ ІДЕАЛУ

КРИТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ДІЙСНОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ ПРОСВІТНИЦТВА

Sapere aude! — май мужність користуватися власним розумом! — таким є девіз Просвітництва.

Іммануїл Кант

Просвітництво — історико-культурна доба (або інтелектуальний рух) в Західній Європі, умовний початок якого пов'язують зі Славною революцією в Англії (1688), а кінець — з Великою французькою революцією (1789). Німецький філософ Іммануїл Кант назвав Просвітництво «виходом людини з неповноліття, в якому вона перебувала з власної вини». Неповноліттям він вважав сліпу віру в авторитети і нездатність жити своїм розумом. Кант та його сучасники впевнено заявляли, що людей, здатних мислити критично, побільшало.

Розумна публіка, до якої звертався Кант, — це читачі. І хоч серед істориків існують розбіжності щодо кількості грамотних європейців у XVIII столітті, безперечно одне: читач стає знаковим персонажем доби Просвітництва. Про це свідчать, зокрема, численні зображення людей різних станів за книгою. Завдяки винаходу друкарства, на початку XVIII століття знання стали доступні більшій кількості людей. Європу наводнили енциклопедії та наукові трактати, поширюючи ідеї змін. Стрімкий розвиток торгівлі, колонізація та індустріалізація створили клас освічених і багатих буржуа, які прагнули більше свободи і прав. Саме вони стали головними читачами та спонсорами модних тоді філософів. Таким чином, епоха Просвітництва почалася не з гучних пострілів рушниць і приголомшливих криків натовпу, а з тихого шарудіння сторінок енциклопедії.

Філософія і наука. Особливо впливовими були французькі просвітники — на ціле століття Франція стала центром просвітницької думки, сприяла швидкому розповсюдженню «ідей розуму» в Європі — від Іспанії до колоній Північної Америки. Видатні діячі того часу, такі як Шарль Монтеск'є (1689–1755), Марі-Франсуа Вольтер (1694–1778), Дені Дідро (1713–1784),

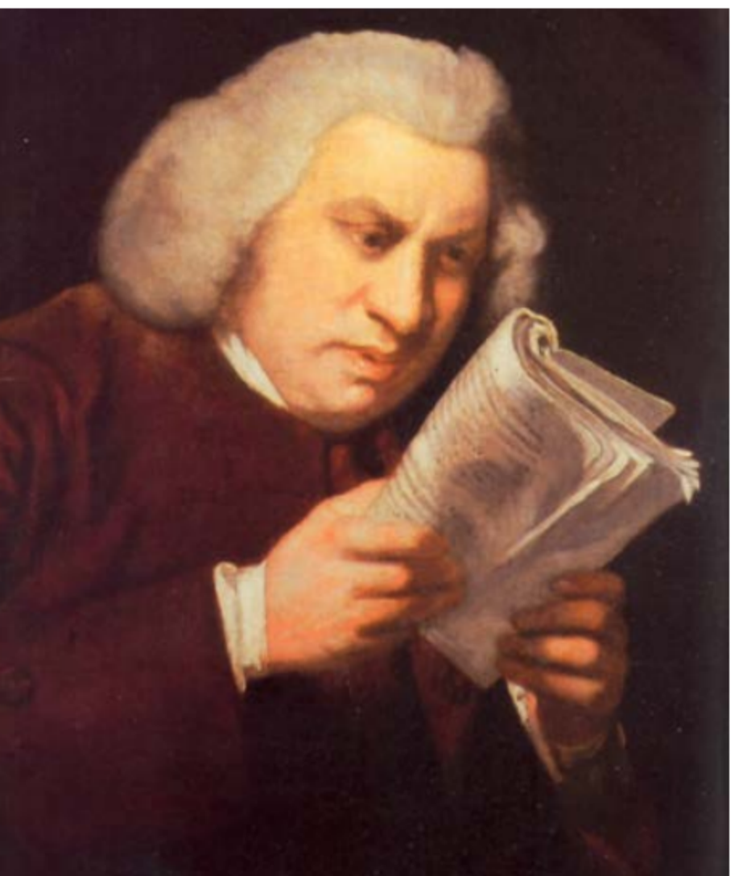

◀ *Портрет Семюеля Джонсона.* Джошуа Рейнольдс, 1775 р.

Жан-Жак Руссо (1712–1778) та ін., були не тільки відомими письменниками, а й «володарями дум».

У 1742 році англійський видавець Джон Міллс і французький книготорговець Франсуа Ле Бретон вирішили перевидати популярну в народі «Циклопедію» або «Загальний словник ремесел і наук» 1728 року випуску. Потрібен був гарний редактор. Видавці звернулися до Дені Дідро, який на той момент мав труднощі з грошима.

Дідро — одне з головних імен доби Просвітництва. Дені отримав у спадок місце церковника, але відмовився, бо вважав, що церковні обряди та традиції не мають жодного сенсу. У своїх «Філософських думках» він писав, що «релігія заважає людям бачити, бо вона під страхом вічних покарань забороняє їм дивитися». Книжку було спалено, а Дідро ув'язнили на 40 днів. У цей складний, безнадійний час у житті вільнодумця і з'явилися книготорговці з привабливою пропозицією заробітку. Та замість редактури циклопедії Дені вирішив створити нове видання, зібравши усі відомі досягнення мистецтв та наук. Найближчим соратником його став учений Жан-Лерон д'Аламбер. Співавтори запросили всю інтелектуальну еліту Франції: в написанні статей для енциклопедії брало участь понад 160 осіб — вчені, філософи, ремісники та інженери. Усіх їх згодом назвуть енциклопедистами. Праця називалася «Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел» і містила 35 томів, 71 818 статей та 3129 ілюстрацій. В енциклопедії читач міг отримати докладну довідку з будь-якого питання, чи то будова людського тіла, чи оранка, чи абсолютна монархія, чи бджільництво.

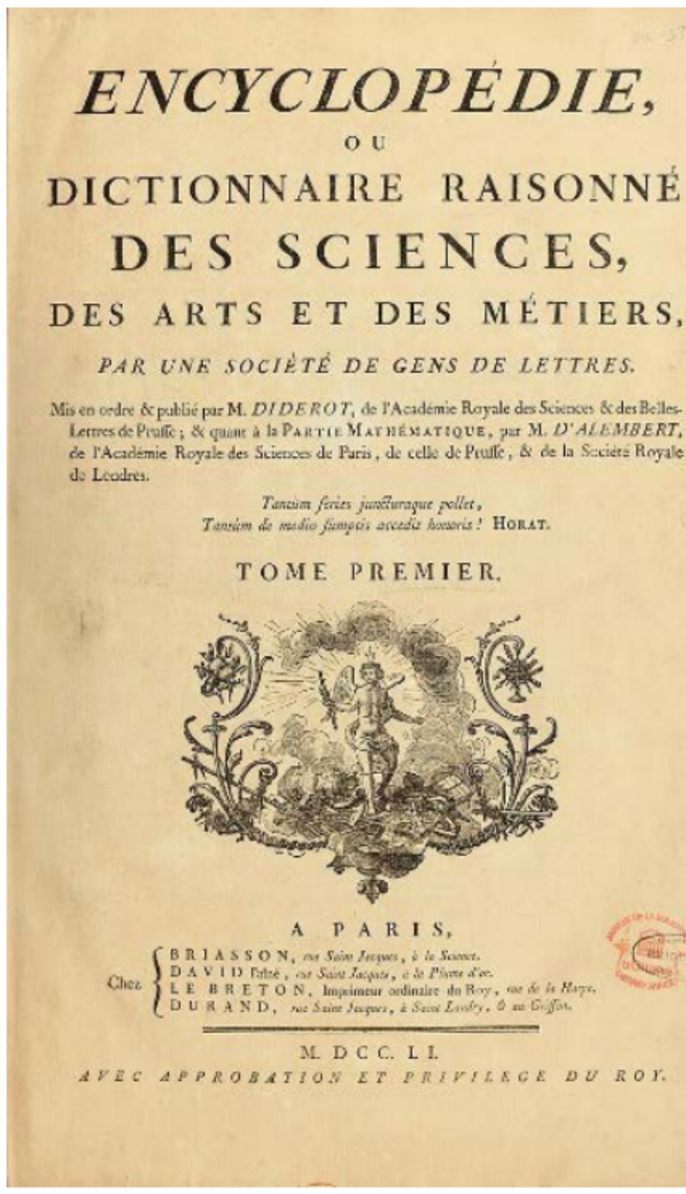
ENCYCLOPÉDIE,
OU
DICTIONNAIRE RAISONNÉ
DES SCIENCES,
DES ARTS ET DES MÉTIERS,
PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.
Mis en ordre & publié par M. DIDEROT, de l'Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Prusse; & quant à la PARTIE MATHÉMATIQUE, par M. D'ALEMBERT, de l'Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse, & de la Société Royale de Londres.
Tantùm series juncturaque pollet,
Tantùm de medio sumptis accedit honoris! HORAT.
TOME PREMIER.
A PARIS,
Chez BRIASSON, rue Saint Jacques, à la Science.
DAVID l'aîné, rue Saint Jacques, à la Plume d'or.
LE BRETON, Imprimeur ordinaire du Roy, rue de la Harpe.
DURAND, rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon.
M. DCC. LI.
AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

«Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел», титульна сторінка, 1751 р.

Видатним популяризатором Просвітництва був французький поет і письменник Марі-Франсуа Вольтер, який у своїх «Філософських листах» пропагував *ідеї розуму, наукового пізнання,* висміював церкву й абсолютну монархію. Вольтера називали одним із головних провісників Великої Французької революції. Незважаючи на це, а також на його гострий язик, з письменником любили листуватися імператори, серед яких прусський король Фрідріх II, шведський король Густав III, данський король Християн VII та ін.

Енциклопедист і друг Дідро Жан-Жак Руссо, навпаки, вважав, що наука, цивілізація принесла людині більше шкоди, ніж блага, оскільки закабалила людей. На думку філософа, людина була найщасливіша в первісну епоху. Правильний шлях для людства — у поверненні до природи, усуненні нерівності та створенні нового справедливого суспільства на демократичних засадах.

Зацікавлено обговорювалися й *закони природи*. «Природний стан, — писав англійський філософ Джон Локк, — є стан свободи, а не свавілля;

людський розум вчить, що ніхто не має права шкодити життю, здоров'ю, свободі, майну іншого». Усвідомлення природної рівності спонукає нас «поважати інших людей і поводитися з ними як з такими ж людьми, як ми самі». Людські взаємини мають будуватися на милосерді, людяності і справедливості. Ці моральні норми, сформульовані лідерами Просвітництва, покладено в основу Прав людини і громадянина.

Просвітники діяли не лише як вчені, — тобто писали книги, — а й виступали як публічні інтелектуали. Вони розповсюджували свої ідеї в кав'ярнях та салонах, друкувалися в журналах, вели активне листування (лише Вольтер за своє життя написав 20 тисяч листів!). Настанови Просвітництва продовжують жити і в XXI столітті. Не зник культ розуму та науки, авторитет універсальних прав людини важко оскаржити, не слабшають надії на те, що етнічні та релігійні конфлікти зникнуть з підвищенням рівня освіти та вдосконаленням технологій. Щоправда, похитнулася віра в дієвість цих ідей, коли уряди і спільноти, відповідальні за мир і справедливість, виявляються неспроможні, коли на практиці технології та наука застосовуються не для покращення життя людей, а для їх знищення. Але просвітницькі стандарти раціоналізації життя та підпорядкування природи все ще залишаються найбільш зрозумілими та затребуваними ідеологіями.

Література і мистецтво. Просвітники пропагували свої ідеї не лише у філософських трактатах, а й у художніх творах. Роман англійця Даніеля Дефо «Робінзон Крузо» є улюбленою книгою в усьому світі, має безліч екранізацій. Однак для самого Дефо і його однодумців головний персонаж був не просто героєм пригод. Колишній пуританець і містик Робінзон через випробування на безлюдному острові приходить до глибокого розуміння світу. Він перестає покладатися на удачу й успіх, а вчиться досягати всього силою духу, розуму та наполегливої праці. Додому Робінзон повертається як підприємець, який усвідомив, що віра в себе, раціональний підхід та вміння використовувати ресурси є основою не тільки виживання, а й повноцінного життя.

Інший англієць, Джонатан Свіфт, у «Мандрах Гуллівера» вступив у літературну полеміку з Дефо, оскільки не поділяв його оптимізму щодо людської природи. Залучивши прийоми фантастики й сатири, письменник застерігає людей від ілюзій. Його Гуллівер, культурний, освічений представник свого часу, опинившись в країні дикунів єху, починає наслідувати коней, які вважають себе найдосконалішими створіннями. Свіфт, можливо, хотів проілюструвати думку, що нікчемне оточення швидко пригнічує людину, змушує капітулювати.

Жан-Жак Руссо у творі «Еміль, або Про виховання» (1762) і в романі «Юлія, або Нова Елоїза» (1761) відстоював ідею природного виховання на основі розвитку природних здібностей дитини, вільної від згубних звичок, які формуються у неї пізніше під впливом суспільства. У Руссо було п'ятеро дітей. Однак той, кого прославляли як видатного педагога, віддав їх усіх у притулок. Руссо пояснював своє рішення тим, що не міг

забезпечити їх матеріально, що виховання завадило б його роботі і що для дітей було б краще стати селянами, ніж рости, спостерігаючи за життям неспокійного шукача пригод, як він сам себе називав.

Зміни відбувалися в мистецтві епохи Просвітництва в цілому. Так, історичний і міфологічний живопис XVII століття поступається місцем картинам на побутові й повчальні теми. Французькі художники Жан-Батіст Шарден і Жан-Батіст Грьоз писали сцени тихого і затишного сімейного життя. Їхні картини, пройняті лізризмом і споглядальним спокоєм, були дуже популярні у Франції XVIII століття й заслужили високу оцінку філософів-моралістів, зокрема, Дідро. Англійський художник Вільям Гоґарт протягом усього життя писав портрети слуг. «Продавчиня креветок» (1760) — чи не найвідоміша і найкраща з його картин. Це лише мальовничий етюд і водночас геніальний прорив, як мінімум, на сторіччя вперед, до мистецтва імпресіоністів з їх динамічними мазками, ефектом розкладання кольору та пристрастю до враження.

Дівчина з креветками. Вільям Гоґарт. 1740-і рр.

В епоху Просвітництва відбувається небувалий зліт музичного мистецтва. Популярним стає жанр опери, що поєднує в одному спектаклі музику, спів і складну драматичну дію. На найвищу сходинку класичного мистецтва підняв австрійський композитор Йозеф Гайдн інструментальну музику. Вершиною музичної культури Просвітництва є творчість Йоганна Себастьяна Баха і Вольфганга Амадея Моцарта. Особливо яскраво просвітницький ідеал проступає в опері Моцарта «Чарівна флейта», яку вирізняє культ розуму, світла, уявлення про людину як про вінець Всесвіту.

ЗАЛИШАТИСЯ ЛЮДИНОЮ ПОПРИ ВСЕ

Даніель Дефо (1660–1731). «Життя й незвичайно-дивовижні пригоди Робінзона Крузо»

У будь-якому становищі знайдеться що-небудь втішне, якщо добре пошукати.

Даніель Дефо

Людині потрібен певний час, щоб знайти і зайняти у світі належне їй місце. Інколи це відбувається достатньо швидко, проте декому і життя може не вистачити. Так і літає людина від справи до справи, наче метелик-однодення, ніде надовго не затримуючись.

Британець Даніель Дефо прожив насичене, повне крутих поворотів і несподіванок життя. Він міняв рід своїх занять з легкістю, як ми

міняємо одяг, але лише йому самому і Богу відомо, настільки важко давалися Дефо подібні зміни і чого вони вартували. Вчився на священника — і відмовився від юнацьких планів. Займався торгівлею, яку називав «улюбленою справою», — і помер у боргах, переховуючись від кредиторів. Активно займався політикою — і часто мав проблеми з владою, навіть у в'язниці встиг побувати. Розробив для уряду проєкт секретної служби, особисто керував агентурною мережею, брав участь у спецопераціях. Пройшов шлях від талановитого журналіста до видавця газет і журналів (таких як «Review»), стояв біля витоків ділової та економічної журналістики. Був чи не першим англійським романістом (а всього його перу належать 545 віршів, памфлетів, романів та інших творів) — і лишився в літературі, передусім, як автор «Робінзона Крузо». Навіть для «століття Розуму» дивовижна біографія!..

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Даніель Дефо.

Дата і місце народження: 1660, Лондон (Англія).

Дата й місце смерті: 1731, Лондон (Англія).

Освіта: академія дисидентів Чарльза Мортона, Ньюінгтон-Грін.

Рід занять і хобі: письменник, редактор, політик, комерсант, шпигун.

Найвідоміші твори: «Робінзон Крузо», «Молль Флендерс», «Гімн ганебному стовпу».

Даніель Дефо. Робота невідомого автора (стиль Годфрі Неллера). XVII–XVIII ст.

- Дефо соромився свого «простого» походження, тому змінив дане при народженні прізвище Фо, додавши «дворянську» частку «де», і зарахував себе до дворян.
- Письменник народився в сім'ї торговця м'ясом, здобув церковну освіту і мріяв стати пастором, але зрештою вирішив не пов'язувати своє життя з церквою.
- У 1703 році за один із сатиричних памфлетів був засуджений до стояння біля ганебного стовпа й ув'язнення. Через рік його відпустили на волю з умовою, що Дефо виконуватиме таємні доручення англійської корони.

Даніель Дефо біля ганебного стовпа в Темпл-Бар, оточений натовпом. Ейр Кроу, 1862 р.

- Дефо називають засновником британської розвідки. Сам письменник підтримував партію вігів, але під страхом в'язниці шпигував на користь їх конкурентів.
- Перше видання «Робінзона Крузо» вийшло без зазначення імені автора на обкладинці — той побоювався, що його слава скандального публіциста може відштовхнути читачів.

ДОСЬЄ: біографія без глянцю

THE DAILY COURANT 1719

НЕЙМОВІРНА ІСТОРІЯ

Нова, щойно опублікована книга, викликала справжній фурор! Вона розповідає про незвичайні пригоди моряка, який провів 28 років на безлюдному острові. Автор підписався лише ініціалами. Кажуть, що це вигадана історія, але читачі вірять кожному слову!

ЦЕГЛА
найвищого ґатунку!

Фабрика пана **Дефо** пропонує міцний матеріал для будівництва вашого майбутнього!

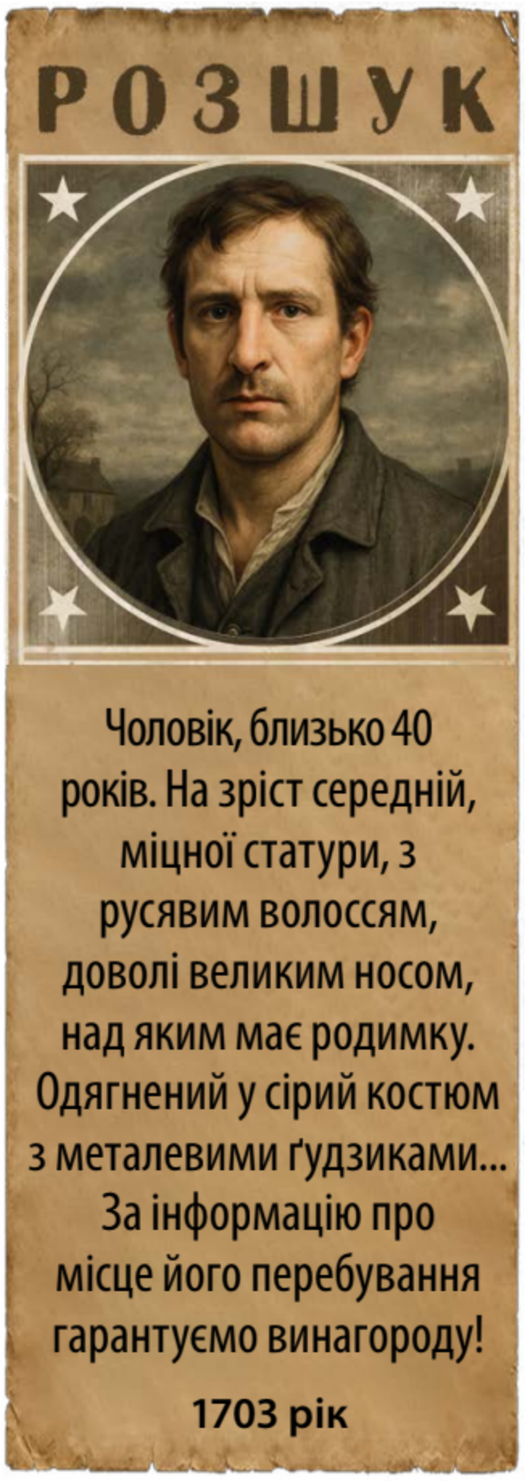
РОЗШУК

Чоловік, близько 40 років. На зріст середній, міцної статури, з русявим волоссям, доволі великим носом, над яким має родимку. Одягнений у сірий костюм з металевими ґудзиками... За інформацію про місце його перебування гарантуємо винагороду!

1703 рік

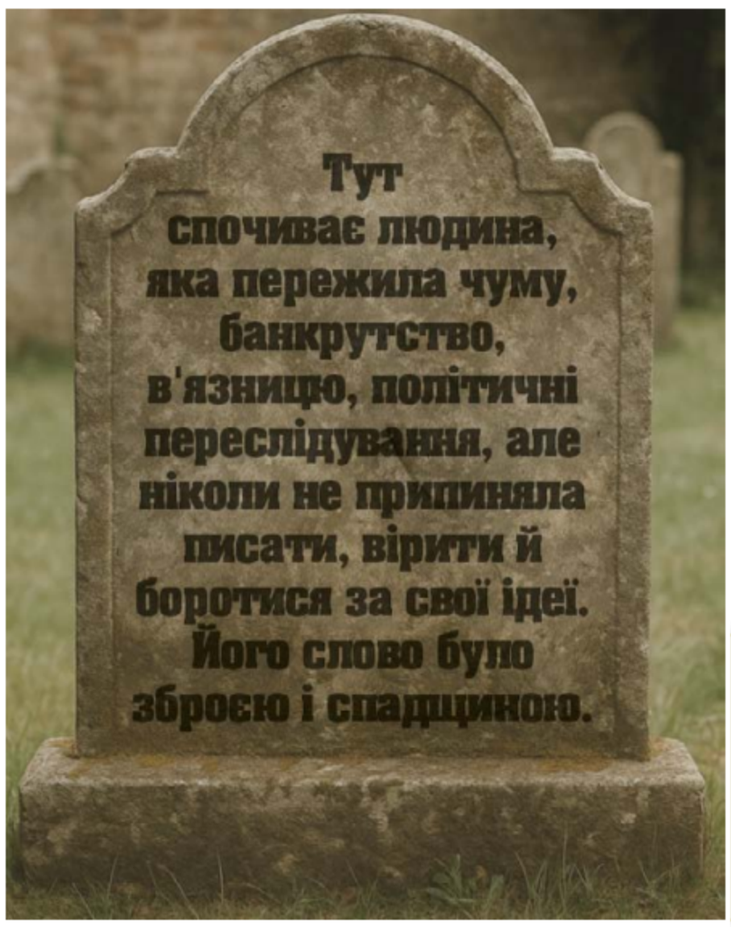

Моя місія — збирати інформацію та передавати її таємно. Я подорожую по країні, видаючи себе за звичайного торговця, але насправді працюю на уряд. Це небезпечно, але я вірю, що служу країні.

Він був із родини м'ясників, але батьки вирішили дати йому зовсім іншу освіту, ніж було прийнято. Вони мріяли, щоб син став священнослужителем. Однак він обрав торгівлю. Неймовірно, як це змінило його долю!

Завдання для детективів

1. **Хроніка життя.** Складіть таймлайн (лінію часу) життя Даніеля Дефо, використовуючи всі фрагменти. Вкажіть приблизні дати або порядок подій, де це можливо.
2. **Професії та маски.** Даніель Дефо мав багато «облич». Визначте, ким він був у різні періоди свого життя. Як ці професії могли вплинути на його письменницьку діяльність?
3. **Випробування долі:** Які труднощі та випробування випали на долю письменника? Як він долав їх?
4. **«Робінзон Крузо» й життя автора.** Знайдіть зв'язок між біографічними фактами Даніеля Дефо та сюжетом або ідеями його найвідомішого твору «Робінзон Крузо».

5. **«Яким був Даніель Дефо?».** На основі всього «досьє» спробуйте створити психологічний портрет письменника. Які риси характеру він мав? Що ви можете сказати про його цінності?

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Завдяки шаленому успіху роману «Робінзон Крузо» Даніель Дефо миттєво став мільйонером, а його роман започаткував еру письменників-наслідувачів, які заробляли величезні статки, створюючи бестселери на зразок «Робінзона Крузо». Вважають, що це був перший приклад справжнього комерційного успіху в літературі.

Міф 2. Даніель Дефо створив такий правдоподібний і географічно точний опис вигаданого острова, що пізніше дослідники або мореплавці натрапили на «саме той» острів, який повністю відповідав опису. Вважається, це було пророцтвом або містичною силою уяви автора. У 1966 році уряд Чилі навіть перейменував острів Мас-а-Тьєрра на острів Робінзона Крузо.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

У 1712 році Британію вразила історія шотландського моряка Олександра Селкірка, який не послухався батька-шевця, втік з дому і приєднався до гурту піратів-каперів, що служили короні у водах Тихого океану. Там зробив непогану кар'єру, але врешті-решт посварився з капітаном і був висаджений на безлюдному острові Мас-а-Тьєрра (архіпелаг Хуан Фернандес, за 400 миль від чилійських берегів). Через чотири з половиною роки його підібрав британський фрегат «Герцог», капітан якого — Вудс Роджерс — привіз Селкірка до Англії і згодом описав його історію у своєму звіті «Круїзна подорож навколо світу».

За її мотивами у 1719 році Даніель Дефо пише «Життя та незвичайно-дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, який прожив 28 років у цілковитій самотності на безлюдному острові біля берегів Америки поблизу гирла річки Оріноко, куди його викинуло через кораблетрощу, у якій весь екіпаж корабля крім нього загинув, з викладом його несподіваного звільнення піратами; написані ним самим» (у ті часи книгам давали довгі назви, щоб читач одразу бачив, про що йдеться). Проте історія Селкірка стала не єдиним першоджерелом роману. Дефо поєднав у ньому власні враження від морських подорожей, традиції духовної автобіографії, подорожніх щоденників, пригодницької літератури — і практично наукові

Видавці відхиляють рукопис «Робінзона Крузо». Художник Едвард Метью Ворд, XIX ст.

дослідження природи людини як соціальної істоти. З цієї суміші, як стверджує енциклопедія «Британіка», і утворилась оповідь про Робінзона — перший міф сучасної цивілізації, що став літературною сенсацією і сьогодні утримує друге місце після Біблії за кількістю перекладів на інші мови.

РОБІНЗОН КРУЗО

(уривки)

Я народився 1632 року в місті Йорку в порядній сім'ї, хоч і не корінного походження: батько мій був родом із Бремена й оселився спочатку в Гуллі, де розбагатів торгівлею і звідки згодом, покинувши справи, переїхав до Йорка. Тут він одружився з моєю матір'ю, яка походила з старовинного роду Робінзонів. Мені дали ім'я Робінзон, а прізвище Крейцнер англійці, за своєю звичкою нівечити іншомовні слова, переінакшили на Крузо, тож з часом ми й самі стали зватися й писатися Крузо.

У мене було два старші брати. Один служив підполковником у Фландрії в англійському піхотному полку, він загинув у битві з іспанцями під Дюнкерком. Що сталося з моїм другим братом, не знаю, як не знали мої батьки, що сталося зі мною.

Оскільки я був у родині третім сином, мене не навчали ніякого ремесла, і тому мені в голову з самого малку заходили химерні думки. Батько, який був дуже старий, подбав, щоб я дістав пристойну освіту. Він ладив мене на юриста, але я мріяв тільки про море. Ця моя пристрасть призвела до того, що я насмілився піти проти батькової волі, ба навіть проти його наказів, знехтувавши вмовляння та просьби матері й друзів.[...]

Лихої години, 1 вересня 1659 року, я ступив на корабель. Саме того дня, як і вісім років тому, коли я втік від батька та матері в Гулль, — того дня, коли я повстав проти батьківської волі і так безглуздо розпорядився своєю долею.

Наше судно мало щось із сто двадцять тон місткості: на ньому було шість гармат і чотирнадцять чоловік екіпажу, не рахуючи капітана, юнги та мене. Важкого вантажу у нас не було, і весь він складався з різних дрібних виробів, які звичайно вживають для торгівлі: із намиста, шматочків скла, черепашок, дзеркалець, ножів, ножиць, сокир тощо.

Того самого дня, коли я ступив на корабель, ми знялися з якоря й попливли на північ вздовж побережжя Бразилії. Весь час, поки ми держались наших берегів, стояла гарна погода, тільки було дуже жарко. Від мису Святого Августина ми повернули у відкрите море і скоро згубили землю з очей. На дванадцятий день ми перетнули екватор і, за нашими останніми спостереженнями, були вже під 7°22' північної широти, коли на нас несподівано налетів жорстокий шквал. То був справжній ураган. Він знявся на південному сході, потім повернув у протилежний бік і нарешті задув з північного сходу з такою страшною силою, що протягом дванадцяти днів ми тільки мчались за вітром і, пустившись напризволяще, пливли туди, куди нас гнала люта

стихія. Нема чого й казати, що всі ці дванадцять днів я щохвилини чекав смерті, та й ніхто на кораблі не сподівався, що залишиться живим.

Якось уранці, коли ми отак бідували, — вітер усе ще не вщухав, — один з матросів вигукнув: «Земля!» — але не встигли ми вибігти з каюти, щоб довідатись, де ми, як наш корабель сів на мілину. Тієї ж миті вода від раптової зупинки ринула на палубу з такою силою, що ми вже вважали себе пропащими: прожогом кинулись ми вниз до закритих приміщень, шукаючи там захисту від морського шумовиння та бризок.

Той, хто ніколи не бував у такому становищі, навряд чи уявить наш відчай... Втішало нас тільки те, що, всупереч нашим сподіванням, судно ще не розбилось, і капітан сказав, що вітер починає стихати.

Хоч нам і здалося, що вітер трохи вщух, але корабель так міцно сів на мілину, що не було надії зрушити його з місця. У цьому безпорадному становищі нам залишалось тільки зробити спробу врятувати своє життя будь-якою ціною. Ми мали дві шлюпки: одна висіла над кормою, але під час шторму її розбило об стерно. Залишилася друга шлюпка, та чи можна буде спустити її на воду — важко було сказати. А проте роздумувати не було часу: кожної хвилини корабель міг розколотись навпіл; дехто говорив навіть, що він уже дав тріщину.

У цю тяжку хвилину помічник капітана підійшов до шлюпки і з допомогою решти матросів перекинув її через борт. Всі ми — одинадцятеро чоловік — спустилися в шлюпку, відчалили й здалися на боже милосердя та на волю шалених хвиль.

Коли ми відійшли чи, точніше, нас віднесло від корабля милі на чотири, величезний, високий, як гора, вал раптом налетів з корми на нашу шлюпку, ніби щоб останнім ударом припинити наші страждання. Шлюпка вмить перекинулася, ми не встигли навіть скрикнути: «Боже!» — як опинилися у воді, далеко і від шлюпки, й один від одного.

Не можна описати душевне сум'яття, яке охопило мене, коли я занурився у воду. Я дуже добре плаваю, а проте не зміг відразу виринути й мало не захлинувся. Хвиля ж, підхопивши мене, покотилась далеко в напрямі до берега, розбилась і відлинула назад, залишивши мене на мілкому місці напівмертвим від води, якої я наковтався. Мені вистачило самовладання настільки, що, побачивши суходіл набагато ближче, ніж я думав, я схопився на ноги й мерщій кинувся бігти, намагаючись дібратись до берега раніше, ніж набіжить і підхопить мене друга хвиля, але швидко побачив, що мені від неї не втекти: море йшло горою й наздоганяло мене, мов розлючений ворог, змагатися з яким я не мав ні сили, ні засобів. Лишалося тільки, затримавши подих, виринути на гребінь хвилі й щосили пливти до берега. Найбільше старався я, щоб хвиля, піднісши мене ще ближче до берега, не захопила мене знову, вертаючись у море.

Опинившись на березі живим і здоровим, я звів очі до неба й подякував богові за порятунок, хоч кілька хвилин тому я вже втратив був останню надію.

Натішившись думками про порятунок від смертельної небезпеки, я почав роздивлятись навкруги, щоб довідатись, куди потрапив і що маю далі робити. Мій радісний настрій відразу ж підупав, бо я зрозумів, що хоч і врятувався, але не втік від подальших страхів та лих. Я змок до рубця, переодягнутись не було в що; я не мав ні їжі, ні води, щоб підкріпити свої сили — отож я або помру з голоду, або мене роздеруть хижі звірі; і що найгірше — я не мав зброї і не міг ні полювати на дичину, щоб забезпечити себе харчами, ні боронитись від хижаків, які захочуть напасти на мене. Взагалі у мене не було нічого, крім ножа, люльки та бляшанки з тютюном. То було все моє майно. На саму думку про це я впав у такий розпач, що довго бігав, мов божевільний, по березі. Коли настала ніч, я з завмиранням серця питав себе, що мене чекає, коли тут водяться хижі звірі, адже вони завжди виходять на полювання вночі.

Єдине, що я міг тоді придумати, це вилізти на товсте, гіллясте дерево поблизу, схоже на ялину, але з колючками, і пересидіти на ньому ніч, а коли настане ранок, вирішити, якою смертю краще померти, бо жити тут мені здавалося неможливим. Я пройшов з чверть милі від берега вглиб подивитись, чи немає де прісної води і, на велику радість, знайшов ручай. Напившись і поклавши в рот трохи тютюну, щоб угамувати голод, я вернувся до дерева, виліз на нього й постарався вмоститись так, щоб не впасти заснувши. Потім вирізав для самооборони коротенький сучок, ніби ломачку, сів якнайзручніше і від надмірної втоми міцно заснув. Я спав так солодко, як, гадаю, небагатьом спалося б на моєму місці, і здавалось, ніколи ще не прокидався такий свіжий та бадьорий. [...]

Пополудні море зовсім заспокоїлось, і відплив був такий низький, що мені пощастило підійти до корабля на чверть милі. І тут я знову відчув напад глибокого горя, бо зрозумів, що ми всі врятувалися б, якби залишились на кораблі: переждавши шторм, ми щасливо перебралися б на берег, і я не був би, як тепер, такою бідолашною істотою, геть позбавленою людського товариства. На цю думку сльози потекли в мене з очей, але сльозами горю не зарадиш, і я вирішив по змозі дістатися до корабля. Скинувши з себе одежу (день був дуже жаркий), я ввійшов у воду. Проте, підпливши до корабля, я зіткнувся з новою трудністю: як на нього вилізти? Він стояв на мілині, майже весь виступаючи з води, і вчепитись не було за що. Я двічі обплив круг нього і за другим разом помітив канат (дивно, що він не зразу впав мені в очі), який звисав так низько над водою, що мені, хоч і з великими труднощами, пощастило впіймати його кінець і видертись на судно. Корабель дав течу, і в трюмі було повно води, проте він так загруз у піщаній чи, точніше, мулистій мілині, що корма піднялась, а ніс мало не торкався води. Отже, вся кормова частина була вільна від води і жодна з речей там не намокла. Я виявив це відразу, бо, цілком природно, мені насамперед хотілось дізнатися, що саме на кораблі попсувалось і що залишилось непошкодженим. Виявилось, по-перше, що весь запас провізії був сухий; а що мене мучив голод, то я поквапився до комори, набив кишені

сухарями і їв їх на ходу, щоб не марнувати часу. Насамперед потрібен був човен, щоб перевезти на берег речі, які могли мені згодитися.

При потребі ми стаємо винахідниками, і я відразу взявся до праці. На кораблі були запасні щогли, стеньги та реї; з них я вирішив збудувати пліт. Вибравши кілька, легших колод, я перекинув їх через борт, обв'язавши перед тим кожну канатом, щоб їх не віднесло водою. Потім я спустився з корабля, притяг до себе чотири колоди й міцно зв'язав їх між собою з обох кінців, скріпивши згори ще двома чи трьома короткими дошками, покладеними навхрест. Мій пліт чудово витримував мене, але для більшого вантажу був надто легкий. Тоді я знову заходився майструвати й пилкою нашого корабельного теслі розпиляв запасну щоглу на три шматки та приладнав їх до свого плоту. Ця робота вимагала від мене нечуваних зусиль, але бажання запастись усім потрібним для життя підтримувало мене, і. я зробив те, що за звичайних обставин мені було б понад силу.

...Насамперед я поклав на пліт усі дошки, які знайшов на кораблі, а на них поставив три матроські скриньки, зламавши в них перед цим замки та спорожнивши їх. Добре зважившн, які з речей найпотрібніші, я відібрав їх і наповнив ними усі три скриньки. В одну з них я склав харчові припаси: рис, сухарі, три головки голландського сиру, п'ять великих шматків в'яленої козлятини, що була на кораблі основною їжею, і рештки зерна для курей, яких ми взяли з собою і давно вже з'їли. То був ячмінь упереміж із пшеницею; на превеликий мій жаль, згодом виявилося, що його попсували пацюки. Я знайшов також кілька ящиків вин і п'ять чи шість галонів рисової горілки, що належала нашому шкіперові. Ящики я поставив просто на пліт, бо в скрині вони б не вмістилися, та й не було потреби їх ховати. Тим часом, поки я робив усе це, почався приплив, і я з жалем побачив, що мій камзол, сорочку і жилет, які я поклав на березі, понесло в море. Тепер у мене лишились тільки полотняні штани до колін та панчохи, яких я не знімав, коли плив до корабля. Це примусило мене поклопотатись про одяг. На кораблі я знайшов його чимало, але взяв тільки те, що було мені в ту хвилину потрібно, бо мене значно більше спокушало багато чого іншого, насамперед робочий інструмент. Після довгих розшуків я знайшов скриньку нашого теслі, і це була справді дорогоцінна знахідка, якої я не віддав би в той час за цілий корабель золота. Я поставив на пліт цю скриньку, навіть не зазирнувши в неї, бо приблизно знав, які в ній інструменти.

Ілюстрація Ральфа Ноеля Покока

Тепер мені лишалося запастися зброєю та набоями. В кают-компанії я знайшов дві чудові мисливські рушниці і два пістолі, які й переправив на

пліт разом з кількома порохівницями, невеликою торбою з дробом та двома старими іржавими шпагами. Я знав, що на кораблі було три бочки пороху, тільки не знав, де їх зберігав наш канонір. Але, пошукавши добре, я знайшов усі три: одна підмокла, а дві були зовсім сухі, і я перетяг їх на пліт разом із зброєю. Тепер він був досить навантажений, і я почав думати, як мені добратись до берега без вітрила, весел та стерна, — адже найменший порив вітру в одну мить перекинув би всю мою споруду. Три обставини допомагали мені: перша — рівне та тихе море, друга — приплив, що мав гнати пліт до берега, і третя — невеличкий вітрець, що дув теж до берега... [...]

Тепер мені треба було оглянути околиці й вибрати собі зручне місце для житла, де я міг би скласти своє майно, не боячись, що воно пропаде. Я досі не знав, куди потрапив: на континент чи на острів, в заселену чи незаселену країну; не знав, чи загрожують мені хижі звірі чи ні. Приблизно за пів милі від мене був горб, крутий та високий; як видно, він був найвищий у пасмі горбків, що тяглось на північ. Озброївшись рушницею, пістолем і порохівницею, я вирушив на розвідку. Коли я з великими труднощами зійшов на вершину горба, то відразу зрозумів свою гірку долю: я був на острові, з усіх боків розлягалося море, і навкруги не видно землі, коли не рахувати кількох скель, що стриміли віддалік, та двох острівців, ще менших за мій, миль за десять на захід.

Я зробив ще одне відкриття: ніде не було видно ні клаптика обробленої землі — острів, за всіма ознаками, був незаселений; може, тут жили хижаки, однак поки що я жодного не бачив; зате птахів була сила-силенна, щоправда, зовсім мені невідомих... [...]

Я жив на березі вже тринадцять днів; за цей час я побував на кораблі одинадцять разів і перевіз на берег усе, що тільки в змозі перетягти пара людських рук. Коли б тиха погода тривала далі, я певен, що перевіз би частинами весь корабель, але, готуючись до дванадцятого рейсу, я помітив, що знімається вітер. Проте, дочекавшись відпливу, я все-таки вирушив на корабель. Під час попередніх рейсів я так ретельно обшукав нашу каюту, що мені вдавалось, ніби там нічого вже не зосталось; але зараз мені впала в очі шафка з двома шухлядами — в одній були три бритви, великі ножиці і з десяток добрих ножів та виделок, а в другій — гроші, почасти європейською, почасти бразильською срібною та золотою монетою, всього до тридцяти шести фунтів стерлінгів.

Я посміхнувся, побачивши ці гроші: «Непотрібний мотлох! — сказав я вголос. — Навіщо ти мені тепер? Ти й того не вартий, щоб підняти тебе з землі. Всю цю купу золота я ладен віддати за будь-який із цих ножів. Мені нема що з тобою робити; тож залишайся там, де лежиш, і йди на дно морське, як створіння, чиє життя не варто рятувати!» Однак, трохи поміркувавши, я вирішив узяти гроші з собою і загорнув їх у шмат парусини. [...]

Незабаром я пересвідчився, що обране мною місце не годиться для поселення: то була низина біля самого моря, з багнистим ґрунтом і, напевне, шкідлива для здоров'я. А головне, поблизу не було прісної води.

Тому я вирішив пошукати іншого місця, здоровішого й придатнішого для житла. Разом з тим я хотів додержати кількох умов, конче для мене потрібних: по-перше — здорова місцевість і прісна вода, про що я вже згадував; по-друге — захисток від спеки; по-третє — безпека від хижаків, як двоногих, так і чотириногих, і, нарешті, по-четверте, з моєї оселі має бути видно море, щоб не втратити нагоди визволитись, коли б Бог послав який корабель, бо мені не хотілось зрікатися надії на порятунок.

Після довгих пошуків я нарешті знайшов невелику рівну галявину на схилі високого горба, під стрімкою прямовисною, мов стіна, кручею, так що зверху мені ніщо не загрожувало. У цій стіні була невелика заглибина, ніби вхід до печери, але ніякої печери чи проходу в скелі не було.

Перше ніж поставити намет, я обвів перед заглибиною півколо, ярдів з десять радіусом і, отже, з двадцять — діаметром. У це півколо я понабивав у два ряди міцних кілків, загнавши їх так глибоко, що вони стояли твердо, як палі. Верхні кінці кілків я загострив. Частокіл вийшов щось із п'ять з половиною футів заввишки, а між обома рядами кілків було не більше як шість дюймів.

Зсередини я укріпив огорожу рядом підпорок із кілків на два з половиною фута завдовжки. Огорожа вийшла така міцна, що ні людина, ні звір не могли б ні пролізти крізь неї, ні перелізти її.

До намету я переніс харчові припаси і все, що могло попсуватися від дощу, і коли тільки моє добро було сховано всередині огорожі, я щільно забив отвір, через який заходив і виходив, і став користуватися приставною драбиною.

Заклавши огорожу, я заходився копати в горі печеру. Каміння й землю я виносив крізь намет у двір і зробив таким чином усередині огорожі насип на півтора фута заввишки. Печера була якраз за наметом і правила мені за льох. [...]

У перервах між цими заняттями я принаймні раз на день виходив з рушницею, щоб розважитись, підстрелити яку дичину і познайомитися з природними багатствами острова. Першого ж разу я зробив відкриття, що на острові водяться кози, і дуже зрадів, та, на великий жаль, кози були страшенно боязкі, чуйні й такі прудконогі, що підійти до них було найважчою річчю в світі. Однак це не турбувало мене, бо я був певний, що рано чи пізно підстрелю одну з них, що й сталося згодом.

Минуло днів десять або дванадцять, і мені спало на думку, що я, через брак книжок, пера та чорнила, загублю рахунок дням і нарешті перестану відрізняти будні від свят. Щоб запобігти

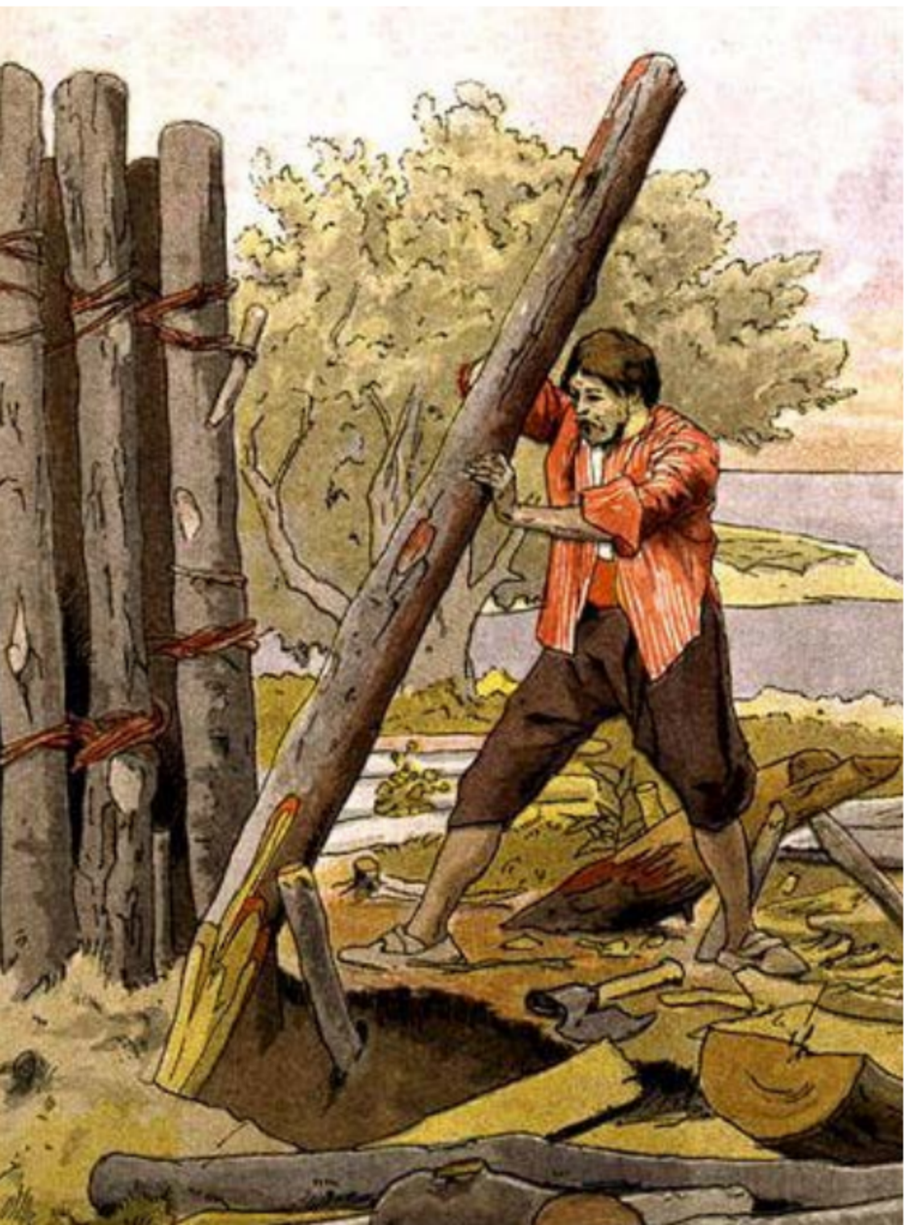

◀ Ілюстрація Фелісьєна де Мірбах-Райнфельда, 1930 р.

цьому, я поставив чималий стовп на тому місці берега, куди мене закинуло море, і, вирізьбивши на широкій дерев'яній дошці великими літерами напис: «Тут я ступив на берег 30 вересня 1659 року», прибив її навхрест до стовпа.

На цьому чотирикутному стовпі я щодня робив ножем зарубку; кожний сьомий день робив удвоє довшу — це означало неділю; перше число кожного місяця я позначав ще довшою зарубиною. Отак я вів свій календар, відзначаючи дні, тижні, місяці та роки.

Через недостачу інструментів усяка робота йшла у мене дуже повільно й з великими труднощами. Мало не цілий рік пішов на те, щоб закінчити огорожу, якою я надумав обнести свою оселю. Нарубати в лісі грубих жердин, витесати з них кілки й перенести до намету — все це потребувало багато часу. Кілки були дуже важкі, і я міг підняти за раз не більше як одного, а іноді в мене йшло два дні лише на те, щоб обтесати кілок і принести його додому, а третій — на те, щоб забити його в землю.

Настав час, коли я почав серйозно міркувати над своїм становищем та обставинами, в які я потрапив, і взявся записувати свої думки — не для того, щоб залишити їх людям, яким доведеться зазнати те саме, що й мені (бо навряд чи знайдеться багато таких людей), а щоб висловити все, що мене мучило й гризло, і цим хоч трохи полегшити свою душу. І хоч як мені було тяжко, розум мій поволі переборював розпач. Я в міру сил намагався, втішити себе думкою, що могло б статися ще гірше, і протиставляв злу добро. Цілком безсторонньо, ніби прибутки й витрати, записував я всі лиха, які довелося мені зазнати, а поруч усі радощі, що випали на мою долю.

ЗЛО	ДОБРО
Мене закинуло на жахливий, безлюдний острів, і я не маю ніякої надії на порятунок.	Але я живий, я не потонув, як усі мої товариші.
Я немовби виділений і відокремлений від усього світу й приречений на горе.	Зате я відзначений з усього нашого екіпажу тим, що смерть помилувала лише мене, і той, хто так дивно врятував мене від смерті, визволить мене і з цього безрадісного становища.
Я осторонь від усього людства; я самітник, вигнанець із людського суспільства.	Але я не вмер з голоду й не загинув у цьому пустельному місці, де людині немає з чого жити.
У мене мало одягу, і скоро мені не буде чим прикрити своє тіло.	Але я живу в жаркому кліматі, де я навряд чи носив би одяг, коли б і мав його.
Я беззахисний проти нападу людей і звірів.	Але я потрапив на острів, де не видно таких хижих звірів, як на берегах Африки.
Мені немає з ким поговорити й розрадити себе.	Але бог сотворив чудо, пригнавши наш корабель так близько до берега, що я маю змогу забезпечити собі прожиток до кінця моїх днів.

Усе це незаперечно свідчить, що навряд чи на світі було коли-небудь таке лихе становище, де поруч поганого не знайшлося б чогось гарного, за що треба було б дякувати: гіркий досвід людини, котра зазнала найбільшого нещастя на землі, показує, що у нас завжди знайдеться якась утіха, яку в рахунку добра та зла треба записати на прибуток. Отже, послухавши тепер голос розуму, я почав миритися з своїм становищем.

Тепер я взявся майструвати найпотрібніші меблі, передусім стіл і стілець; без них я не міг цілком насолоджуватись навіть тими скромними втіхами, які ще мені лишалися на землі: не міг як слід їсти, ні писати, ні робити будь-що. І я заходився столярувати.

Доти я зроду не брав у руки ніякого інструмента, а проте завдяки працьовитості, ретельності та винахідливості, поволі так набив руку, що, безперечно, міг би зробити що завгодно, особливо маючи відповідне знаряддя. Але навіть і без інструментів чи майже без інструментів, з самим стругом та сокирою, я змайстрував безліч речей, хоч, мабуть, ніхто ще не робив їх таким способом і не витрачав на них стільки праці. Наприклад, коли мені була потрібна дошка, я мусив зрубати дерево, обчистити стовбур від гілок і, поставивши його перед собою, обтісувати з обох боків, поки він не набирав належної форми. Щоправда, за таким методом з цілого дерева виходила лише одна дошка, і обробка цієї дошки забирала в мене силу часу та праці. Але проти цього у мене був лише єдиний засіб — терпіння.

Протягом ще багатьох днів після того, як я побував на кораблі й забрав звідти все, що можна було взяти, я щодня вибігав на горбок і дивився на море, сподіваючись побачити на горизонти судно. Не один раз мені здавалося, ніби вдалині біліє вітрило. Тоді я віддавався радісним надіям, дивився, поки мені не темніло в очах, а потім у розпачі кидався на землю й плакав, як дитина.

Але коли нарешті я певного мірою опанував себе, коли я влаштував своє житло і дав лад своєму добру, зробив собі стіл та стілець і подбав по змозі про якісь зручності для себе, я взявся до щоденника. Я вів його, поки в мене було чорнило; коли ж його не стало, щоденник мимоволі довелося припинити. [...]

Я звернув увагу, що дощова пора року дуже правильно чергується з засушливим періодом, і таким чином міг заздалегідь підготуватись до дощів і посухи. Але знання свої я набував дорогою ціною, і те, про що я зараз розкажу, був один з найсумніших моїх дослідів. Я згадував уже, як був здивований, коли несподівано побачив коло свого житла кілька колосків рису та ячменю, що, як мені здавалось, виросли самі собою. Пригадую, там було колосків тридцять рису і колосків двадцять ячменю. І ось після дощів, коли сонце перейшло у південну півкулю, я вирішив, що настав найкращий час для сівби.

Я перекопав, як міг, невеличкий клаптик землі дерев'яною лопатою, поділив його надвоє й засіяв одну половину рисом, а другу — ячменем; але під час сівби мені спало на думку, що краще першого разу не висівати всього

насіння, бо я не знаю напевне, коли саме треба сіяти. І я висіяв приблизно дві третини всього зерна, залишивши по жмені кожного сорту про запас.

Бачачи, що мій перший засів не сходить, я пояснив собі це посухою і почав шукати іншого місця з вогкішим грунтом, щоб спробувати ще раз. Я перекопав новий клаптик землі коло мого куреня й посіяв там рештки зерна. Це було в лютому, невдовзі перед весняним рівноденням. Березневі й квітневі дощі щедро напоїли землю, насіння зійшло чудово й дало рясний урожай. Але насіння в мене залишилося дуже мало, і я не наважився засіяти його все, то й ужинок вийшов невеликий.

Але тепер я був досвідчений хлібороб і вже напевне знав, яка саме пора найсприятливіша для засіву і що сіяти можна двічі на рік, і отже, двічі збирати урожай. [...]

Я не знав, як узятись до жнив, не маючи ні коси, ні серпа. Єдине, що я міг зробити, це скористатись для цієї роботи широким кортиком, чи тесаком, який я взяв з корабля разом з іншою зброєю. Правду сказати, мій урожай був такий невеликий, що зібрати його було, дуже легко, та й збирав я його особливим способом: я зрізав лише колоски, носив великим кошиком, а потім перетирав їх руками. Виявилось, що з половини пека насіння кожного сорту вийшло десь два бушелі рису і більше як два з половиною бушелі ячменю.

Це мене дуже підбадьорило... Але переді мною з'явилися нові труднощі. Як змолоти зерно й зробити з нього борошно? Як просіяти борошно? Як, нарешті, спекти з борошна хліб? Усі ці труднощі разом з бажанням відкласти в запас якнайбільше насіння, щоб після завжди мати його, спричинилися до того, що я вирішив не займати врожаю цього року, залишити його весь на насіння й докласти всіх зусиль, щоб розв'язати велике завдання — забезпечити себе надалі хлібом.

Поки мій хліб ріс та достигав, я побачив, що мені ще багато чого бракувало. Треба було обгородити ниву, стерегти її, скосити чи зжати врожай, висушити та перевезти його додому, змолотити, перевіяти й сховати зерно. Після того мені ще були потрібні: млин, щоб змолоти зерно, сита, щоб просіяти борошно, сіль та дріжджі, щоб замісити тісто, піч, щоб спекти хліб. І все ж таки, як побачимо далі, я обійшовся без усього цього. Мати хліб було для мене найціннішою нагородою та втіхою. Все це вимагало від мене важкої і впертої праці, але іншого виходу не було. Мій час був розподілений, і я віддавав цій роботі кілька годин щодня.

Тепер про мене можна було з повним правом сказати, що я заробляю свій хліб. Трохи дивно, що люди так мало думають про те, скільки різних дрібних робіт треба виконати, щоб виростити, зберегти, зібрати, приготувати й випекти звичайний шматок хліба. [...]

Мені потрібний був посуд, що не пропускав би води й витримав би вогонь, а саме цього я не міг добитись. Аж ось одного разу я розклав великий вогонь, щоб засмажити м'ясо. Коли воно було готове, я хотів погасити жаринки й знайшов між ними черепок від розбитого горщика, що

випадково потрапив у вогонь. Він став твердий, як камінь, і червоний, як черепиця. Це відкриття приємно здивувало мене, і я сказав собі, що коли черепок так добре затвердів від вогню, то, виходить, так само можна випалити на вогні й цілу посудину.

Це примусило мене замислитись над тим, як розкласти вогонь, щоб випалити мої горщики. Я не мав ніякого уявлення про печі для випалювання, не вмів поливати посуд свинцем, хоч у мене й знайшлося б для цього трохи свинцю. Поставивши на купу гарячої золи три великі череп'яні горщики й на них три менші, я обклав їх з усіх боків дровами та хмизом і запалив вогонь. В міру того, як дрова перегоряли, я підкидав нових, поки мої горщики прогартувались наскрізь, причому жоден із них не тріснув. У такому розжареному стані я держав їх у вогні годин з п'ять чи шість, як раптом побачив, що один із них почав топитись, хоч і залишився цілий. То розтопився від жару змішаний з глиною пісок, що перетворився б на скло, коли б я розпікав його далі. Я потроху зменшив вогонь, і горщики стали не такими червоними. Я сидів коло них. всю ніч, щоб не дати вогню погаснути надто швидко, і вранці я мав три дуже добрі, хоч і не дуже гарні, череп'яні глечики й три горщики, випалені якнайкраще, в тому числі один политий розтопленим піском. [...]

Нарешті я вирішив спробувати сам зробити човен або, ще краще, піpогу, які роблять тубільці в цих краях, майже без усяких інструментів та без помічників, просто із стовбура великого дерева. Мені здалося, що це не лише можлива, а й легка справа, і думка про цю роботу захопила мене.

Я взявся до цієї роботи як справжній дурень, і навряд чи в такі дурні пошивалась коли-небудь хоч трохи розумна людина. Думка про потребу спустити пірогу на воду часто спадала мені в голову, але я проганяв її такою нерозумною відповіддю: «Спочатку зроблю пірогу, а тоді вже, напевне, знайдеться якийсь спосіб пересунути її до води"...

Я був у захваті від свого витвору: ніколи в житті я не бачив такого великого човна з однієї деревини. Тепер залишалося тільки спустити його на воду, і я не мав сумніву, що, коли б це мені вдалось, я пустився б у найбожевільнішу і найбезнадійнішу з усіх морських подорожей, що будь-коли розпочинались.

Але всі мої спроби спустити його на воду не дали наслідків, хоч і коштували мені великих зусиль. До води було не більше як сто ярдів, але перша перешкода полягала в тому, що місцевість піднімалася до берега під гору. Не занепавши духом, я вирішив зняти зайву землю так, щоб утворився положистий спуск. На цю роботу в мене пішла сила праці, але хто шкодує праці, коли йдеться про визволення? Коли було подолано цю перешкоду, справа не просунулась ні на крок: я не міг зрушити з місця пірогу.

Я був невимовно засмучений і тільки тепер, хоч і надто пізно, зміркував, як нерозважливо братись до роботи, не розрахувавши точно, чого вона коштуватиме і чи вистачить сили довести її до кінця. [...]

Одно слово, природа й досвід навчили мене розуміти, що світські блага мають для нас ціну тільки доти, доки вони можуть задовольняти наші потреби; і хоч скільки нагромадили б ми багатств, ми можемо втішатись ними тільки доти, доки можемо користуватися ними, але не більше. Найзажерливіший скнара вилікувався б, коли б він опинився на моєму місці, бо я мав стільки добра, що не знав куди його дівати. Я не мав чого бажати, коли не рахувати деяких речей, яких у мене не було, — правда, дрібних, але дуже мені потрібних. У мене, як я казав уже, було трохи грошей, золота і срібла — всього близько тридцяти шести фунтів стерлінгів. І що ж? Вони лежали як нікчемний, ні до чого не придатний мотлох; мені не було на що їх витрачати, і я часто казав собі, що з радістю віддав би цілу жменю цього металу за кілька люльок для тютюну або за ручний млин, щоб молоти своє зерно. Та де там! Я віддав би всі ці гроші за шестипенсову пачку насіння ріпи та моркви з Англії, за жменьку гороху та бобів або за пляшку чорнила. Ці гроші не давали мені ні користі, ні втіхи. І коли б я мав повну шафу брильянтів, вони так само не мали б для мене ніякої ціни, бо були мені зовсім не потрібні.

Тепер мені жилось далеко легше, ніж раніше — із фізичного, і з морального боку. Сідаючи їсти, я часто сповнювався глибокою вдячністю до щедрості провидіння, що послало мені трапезу в пустині. Я навчився більше бачити радісні, ніж сумні сторони свого становища, і пам'ятати більше про те, що в мене є, ніж про те, чого мені бракує. І це викликало в моїй душі невимовну радість. Кажу це для тих нещасних людей, які ніколи нічим не бувають задоволені, не можуть спокійно втішатись подарованим їм благом, які завжди хочуть чогось такого, чого у них немає. [...]

Я казав уже, що зберігав шкури всіх забитих мною тварин. Кожну шкуру я просушував на сонці, розтягши її на жердинах. Через це вони здебільшого ставали такі цупкі, що навряд чи могли на щось придатись, але деякі з них були дуже гарні. Насамперед я зшив собі з них величезну шапку, зробивши її хутром назовні, щоб краще захиститись від дощу. Шапка так мені вдалась, що я вирішив спорудити собі з цього матеріалу цілий костюм, тобто куртку й штани. І куртку, і штани я зробив дуже просторими, а останні — короткими, до колін, бо весь костюм був мені потрібний скоріше для захисту від сонця, ніж для тепла. Мушу сказати, що він був зроблений дуже погано, бо тесляр з мене був поганий, а кравець — ще гірший. Проте мій виріб став мені дуже в пригоді, особливо коли я виходив у дощ: уся вода стікала тоді по довгому хутру шапки й куртки, а я залишався зовсім сухим.

Після куртки та штанів я витратив силу часу та праці на те, щоб зробити парасольку. Мені доводилось виходити в усяку погоду — і в дощ, і в спеку, — і парасолька була для мене дуже корисна. Двічі чи тричі я псував свою роботу, поки не змайстрував парасольку собі до смаку. Найважче було зробити, щоб вона розкривалася й закривалася. Спочатку я хотів зробити розкриту парасольку, але тоді довелося б завжди носити її над головою, а це було незручно. Нарешті, як уже сказано, я переміг ці

труднощі, й моя парасолька могла закриватись. Я укрив її козячими шкурами, хутром назовні, щоб дощ стікав з неї, як з похилого даху. Від сонця вона захищала так добре, що я міг виходити з дому навіть у найбільшу спеку і почував себе краще, ніж раніше в прохолодну погоду; коли вона була мені не потрібна, я закривав її і ніс під пахвою. [...]

Мій запас пороху помітно зменшувався. Тут я був безсилий чимось зарадити, і мене не на жарт почало непокоїти, що я робитиму, коли порох зовсім вийде, і як я полюватиму тоді на кіз. Тоді я задумав розплодити ціле стадо, розміркувавши, що це єдиний спосіб забезпечити себе м'ясом на той час, коли в мене вийде порох і дріб, Звичайно, їх треба було відокремити від диких кіз, бо, підростаючи, всі вони тікали б у ліс. Проти цього був лише один засіб — тримати їх у загоні, обгородженому частоколом або живоплотом...

Я енергійно взявся до роботи. Першу ділянку я обгороджував коло трьох місяців і під час своєї роботи перевів до загону трьох козенят, прив'язавши їх поблизу, щоб призвичаїти їх до себе. Я часто приносив їм ячмінних колосків або жменьку рису і давав їсти з рук, так що, коли я закінчив огорожу й повідв'язував їх, вони бігали за мною слідом і мекали, випрошуючи подачки.

Це відповідало моїй меті, і років через півтора в мене було дванадцять кіз разом я козенятами, а ще через два роки моя отара збільшилась до сорока трьох голів.

Та це було ще не все. Я мав невичерпний запас козлятини, і не тільки козлятини, а й молока. Останнє, правду сказати, було для мене приємною несподіванкою, бо, збираючись розводити кіз, я зовсім не думав про молоко, і тільки згодом мені спало на думку, що я можу їх доїти. Я влаштував цілу молочну ферму, з якої діставав іноді до двох галонів молока на день. Природа, що живить усяку тварину, сама навчає нас, як користуватись її дарами. Ніколи зроду я не доїв корів, а тим більше — кіз, і тільки в дитинстві бачив, як роблять масло й сир. Та коли настала потреба, я навчився — правда, не відразу, а після багатьох невдалих спроб — і доїти, і робити масло та сир і ніколи пізніше не знав недостачі цих продуктів. [...]

У мене на острові були дві, так би мовити, садиби. Передусім, моя маленька фортеця під скелею, обнесена огорожею з наметом усередині і з печерою за наметом, яку я на той час значно розширив, зробивши в ній кілька відділків чи льохів, що сполучались між собою. В найсухішому й найпросторішому з них, що мав хід назовні, тобто по той бік огорожі, стояли величезні глиняні горщики, про які я вже згадував, а також чотирнадцять чи п'ятнадцять глибоких кошиків на п'ять або шість бушелів кожен. В них я складав весь свій харчовий запас, головним чином зерно, — почасти в колосках, почасти змолочене моїми руками. Щодо зовнішньої огорожі, зробленої, як я вже казав, з довгих кілків, то вони розрослись, як дерева, і стали такими великими та гіллястими, що за ними не видно було ніяких ознак людського житла.

Близько від моєї фортеці під скелею, але трохи далі вглиб острова, тяглись дві ділянки моїх полів, які я старанно обробляв і з яких щоразу збирав гарні врожаї рису та ячменю. А коли б мені треба було збільшити засів, навкруги я мав більш ніж досить так само придатних ґрунтів.

Крім того, у мене була ще одна садиба в лісі, де я підтримував зразковий порядок: драбину завжди тримав усередині, дерева, що були спочатку не вищі за живопліт, а тепер розрослись і стали міцні та високі, я час від часу підрізував. Всередині огорожі стояв парусиновий намет, так міцно укріплений на вбитих у землю кілках, що його ніколи не доводилось лагодити або підновляти. В наметі я зробив собі постіль із шкур убитих мною тварин, а поверх поклав ковдру з наших корабельних запасів та матроську шинель, щоб укриватись уночі, бо часто я проводив тут по кілька днів.

До цієї садиби прилягали мої загони для кіз. Обгородити їх мені коштувало неймовірної праці. Я дуже дбав, щоб огорожа завжди була ціла і щоб кози не могли поламати її. Все це свідчить, що я не лінувався і не шкодував праці, коли бачив, що мені треба зробити що-небудь для збільшення своїх вигод.

Тут же біля моєї дачі ріс виноград, який я сушив, готуючи на зиму запас родзинок, найкращих і найприємніших моїх ласощів. І справді, то була не тільки приємна, а й цілюща, корисна для здоров'я їжа, надзвичайно поживна й ситна. [...]

Якось опівдні, йдучи берегом моря до свого човна, я був надзвичайно здивований, побачивши відбиток босої людської ноги, дуже ясно відтиснутий на піску. Я спинився, ніби вражений громом, ніби побачивши привид. Я прислухався, озираючись навколо, але нічого не почув і не побачив. Я вибіг на горбок, щоб бачити далі; спустився назад, походив берегом, але не знайшов Нічого: інших подібних слідів не було. Я пішов ще раз подивитись на той слід і переконатись — чи справді це людський слід, а чи це мені тільки привиділось. Ні, я не помилився: це, безумовно, був відбиток людської ступні. Я чітко вирізняв п'яту, пальці, підошву. Як він потрапив сюди? Я губився в здогадах і не міг спинитись на жодному. Дуже збентежений, не чуючи, як-то кажуть, землі під собою, пішов я додому до своєї фортеці. Я був наляканий до краю. Що два-три кроки я оглядався, лякався кожного куща, кожного дерева і приймав за людину кожен пень, побачений здалека.

Але, походивши два чи три дні й нічого підозрілого не побачивши, я посмілішав і почав думати, що все це тільки мої вигадки. А щоб уже не залишилось жодних сумнівів, я знову пішов на берег глянути на слід, приміряти його до відбитку своєї ноги і подивитись, чи є між ними схожість. Проте, коли я прийшов туди, то, по-перше, мені стало зрозуміло, що, висівши того разу з човна, я не міг опинитися в цій частині острова, а по-друге, виявилось, що моя нога значно менша. І знову мене охопив невимовний жах: я дрижав, немов у пропасниці. Я пішов додому, переконаний, що якась людина або, може, й ціла група людей, побувала на моєму острові; я дійшов у своїх припущеннях навіть до того, що острів

заселений і що на мене можуть кожної хвилини зненацька напасти. А як захистити себе — я не знав.

Тривога моя була така велика, що я не спав усю ніч. Зате над ранок, виснажений тяжкими роздумами, я заснув міцним сном, а прокинувшись, відчув себе, як ніколи, бадьорим. Тепер я почав міркувати спокійніше і, зваживши всі обставини, дійшов висновку, що мій острів, такий багатий на рослинність і розташований недалеко від материка, не був таким безлюдним, як я уявляв собі раніше. Хоч на ньому і не було постійних жителів, усе-таки тут могли іноді бувати дикуни з материка; не виключено, що їх приганяло течією чи вітром.

А те, що я прожив на острові п'ятнадцять років і досі не зустрів жодної живої людини, пояснюється, звичайно, тим, що, потрапивши сюди, дикуни, очевидно, відразу якомога швидше верталися назад, бо ні в якому разі не думали оселятись тут.

Отже, мені загрожувала єдина небезпека — зустріти їх несподівано, коли вони висідатимуть на берег. [...]

Я жив потайливіше, ніж будь-коли, і виходив лише тоді, коли це було необхідно для моєї повсякденної роботи — тобто доїти кіз та доглядати свою невеличку отару в лісі. Можна було з певністю сказати, що дикуни приїздили на острів не для того, щоб знайти тут що-небудь, і тому не потикалися в глиб острова. Я не мав ніякого сумніву, що вони не один раз були на березі і перед тим, і після того, як я, переляканий своїм відкриттям, став обережнішим. З жахом думав я про те, яка була б моя доля, якби, не підозрюючи небезпеки, я натрапив на них тоді, коли напівголий і майже беззбройний (крім однієї рушниці, часто зарядженої самим лише дробом) я безтурботно блукав по всьому острову в пошуках дичини, заглядаючи в кожний закуток. Що було б зі мною, коли б, замість відбитка людської ноги, я несподівано побачив п'ятнадцять-двадцять дикунів і вони погналися б за мною? Певна річ, я не втік би від них, бо дикуни бігають дуже швидко.

Одного ранку я побачив на березі, на моєму боці острова, принаймні п'ять індіанських пірог. Усі вони були порожні: дикуни, що приїхали ними, кудись зникли з моїх очей. Я знав, що звичайно в кожну пірогу сідає четверо-шестеро чоловік, коли не більше, і тому численність непроханих гостей дуже мене бентежила. Я не уявляв, як я один упораюсь з двома чи трьома десятками дикунів. Спантеличений та стурбований, я засів у своєму замку, але вирішив діяти, якщо трапиться нагода. Я довго чекав, прислухаючись, чи не долине до мене гомін з боку дикунів, і, нарешті, згораючи від нетерпіння якнайшвидше дізнатись, що там діється, поставив свої рушниці під драбиною і виліз па вершину

◀ *Робінзон Крузо стежить.* Малюнок Грега Гільдебрандта, 1988 р.

горба, як і звичайно, в два заходи. Вилізши, я став так, щоб моя голова не висувалась над горбом, і почав дивитись у підзорну трубу. Дикунів було не менше тридцяти. Вони розклали на березі вогнище і щось готували на ньому. Я не міг розібрати, як і що саме готували вони, а бачив тільки, як вони танцювали навколо вогню, вигинаючись та вихиляючись за своїм дикунським звичаєм.

Раптом кілька чоловік відокремились від гурту й побігли в той бік, де стояли човни, а через якийсь час я побачив, що вони тягнуть до вогню двох нещасних, що до того, напевне, лежали зв'язані в човнах. Одного з них відразу ж звалили на землю, вдаривши по голові чимсь важким, мабуть, дрючком або дерев'яним мечем. Тим часом другий полонений стояв тут же і чекав своєї смерті. В цю мить нещасний, відчувши, що його не так пильнують, спалахнув надією на порятунок. Він раптом кинувся вперед і з неймовірною швидкістю побіг піщаним берегом прямо до мене, тобто в той бік, де було моє житло.

І тут я всім своїм єством відчув, що настав час діяти, коли я хочу придбати слугу, а може, й товариша чи помічника. Саме провидіння, думав я, закликає мене врятувати нещасного. Не гаючи часу, я збіг драбинами до підніжжя гори, взяв з собою рушниці, які я лишив унизу, так само швидко виліз знову нагору, спустився з другого боку й побіг до моря навперейми дикунам. Незабаром я опинився між утікачем та його переслідувачами, бо взяв найкоротший шлях і до того ж біг униз, по схилу горба. Почувши мої крики, втікач озирнувся і спочатку перелякався мене більше, ніж своїх ворогів. Я подав йому рукою знак повернути, а сам поволі пішов назустріч переслідувачам. Коли перший з них порівнявся зі мною, я збив його з ніг ударом приклада. Стріляти я боявся, щоб не привернути уваги решти дикунів, хоч на такій відстані навряд чи вони могли б почути мій постріл або побачити дим від нього. Коли перший з переслідувачів упав, його товариш спинився, очевидно, перелякавшись, і я швидко підбіг до нього. Наблизившись, я побачив, що він тримає в руках лук і стрілу і цілиться в мене. Отже, я мусив діяти і першим же пострілом убив його. Нещасний утікач, побачивши, що обидва його вороги, як йому здавалось, упали мертві, спинився, але він був так наляканий вогнем і звуком пострілу, що розгубився, не знаючи — чи йти йому до мене, а чи тікати, і, мабуть, більше схилявся до того, щоб тікати. Я почав знову гукати й манити його до себе. Він зрозумів: ступив кілька кроків, спинився, потім знову ступив кілька кроків і знову спинився. Тоді тільки помітив я, що він труситься, як у пропасниці. Бідолаха, очевидно, вважав себе за мого полоненого і думав, що я вчиню з ним точнісінько так само, як я вчинив з його ворогами. Я знову поманив його до себе і взагалі старався підбадьорити його, як умів. Він підходив до мене все ближче, кожні десять-двадцять кроків падаючи навколішки на знак вдячності за порятунок. Я ласкаво посміхався до нього і манив його рукою. Нарешті, підійшовши зовсім близько, він знову впав навколішки, поцілував землю, притулився до неї обличчям, взяв мою ногу й поставив

Бушель — міра об'єму сипких речовин (8 галонів; у Англії — 36,36 літра).
Галон — міра об'єму рідин і сипких речовин (у Англії — 4,546 літра).
Камзол — чоловічий одяг, пошитий у талію, до колін.
Канонір — артилерист, гармаш.
Пек — міра об'єму сипких речовин (2 галони; у Англії — 9,09 літра).
Пірога — індіанський човен (довбанка чи зроблений з кори або шкіри).
Шкіпер — капітан невеликого корабля; людина, що відповідає за корабельне майно.
Шлюпка — корабельний човен.
Ярд — одиниця довжини (91,44 см).

її собі на голову. Мабуть, останній порух означав, що він присягається бути моїм рабом до самої смерті. Я підвів його, поплескав по плечу і, як міг, старався показати, що йому не слід боятись мене.

Коли ми з ним прийшли в печеру, я дав йому хліба, жменю родзинок і напоїв його водою, а це після швидкого бігу було для нього найпотрібніше. Коли він підживився, я жестами показав йому в куток печери, де в мене лежали великий оберемок рисової соломи та ковдра, що не раз правили мені за постіль. Бідолаху не треба було дуже довго припрошувати, він ліг і вмить заснув.

Це був гарний хлопець, високий на зріст, бездоганно збудований, з рівними, міцними руками й ногами і добре розвиненим тілом. На вигляд йому було років двадцять шість. В його обличчі не було нічого дикого або жорстокого. Це було мужнє обличчя з м'яким і ніжним виразом європейця, особливо коли він посміхався. Волосся в нього було довге й чорне, але не кучеряве, як овеча вовна; лоб високий і широкий; очі жваві й блискучі; колір шкіри не чорний, а смуглий, проте не того жовто-рудого гидкого відтінку, як у бразильських індіанців, а скоріше оливковий, дуже приємний для очей, хоч його й важко описати. Обличчя в нього було кругле й повне, ніс — невеликий, але зовсім не приплющений. До того ж у нього був гарно окреслений рот з тонкими губами і правильної форми, білі, немов слонова кістка, чудові зуби.

Проспавши або, вірніше, продрімавши з пів години, він прокинувся й вийшов до мене. Я саме доїв своїх кіз у загоні біля печери. Побачивши мене, він відразу ж підбіг і ліг переді мною на землю, показуючи всією своєю позою найсмиреннішу вдячність і виробляючи при цьому всім тілом безліч чудернацьких рухів. Припавши обличчям до землі, він знову поставив собі на голову мою ногу і всіма приступними йому засобами старався довести свою безмежну відданість та покірність і дати мені зрозуміти, що з цього дня він буде моїм слугою довіку. Я зрозумів багато дечого з того, що він хотів мені сказати, і постарався пояснити йому, що я дуже задоволений ним. Відразу ж я почав говорити з ним і вчити його відповідати. Насамперед я сказав йому, що його ім'я буде П'ятниця, бо цього дня я врятував йому життя. Після цього я навчив його вимовляти слово «господар» і дав йому зрозуміти, що це моє ім'я; навчив вимовляти «так» та «ні» і розтлумачив значення цих слів. Я дав йому молока в череп'яному глечику, надпивши спочатку сам та вмочивши в нього хліб; я дав йому також коржа, щоб він

наслідував мій приклад. П'ятниця з охотою послухався і на мигах показав, що їжа йому до смаку.

Другого дня, вернувшись з ним до свого житла, я почав думати, куди б мені примістити його. Нарешті, щоб улаштувати його зручніше і водночас почувати себе спокійно, я нап'яв йому маленький намет між двома стінами моєї фортеці — внутрішньою і зовнішньою; оскільки сюди виходив надвірний хід з моєї комори, то я влаштував у ньому двері з товстих дощок і міцних планок і припасував їх так, що вони відчинялись досередини, а на ніч замикались на засув; драбини я теж забирав до себе. Отже, П'ятниця ніяк не міг потрапити до мене у внутрішню, огорожу, а коли б і надумав увійти, то неодмінно зчинив би шум і збудив мене.

Але всі ці заходи були цілком зайві. Ніхто ще, мабуть, не мав такого ласкавого, такого вірного й відданого слуги, як мій П'ятниця: ні гнівливості, ні впертості, ні свавілля; завжди добрий і послужливий, він прихилився до мене, як до рідного батька. Я певен, що, коли б треба було, він віддав би за мене життя. [...]

Одного ранку, коли я ще міцно спав у своєму притулку, до мене вбіг П'ятниця, голосно гукаючи:

— Господарю! Господарю! Вони підходять, підходять!

Я миттю схопився на ноги, похапцем одягся, переліз через огорожу і, не думаючи про небезпеку, вибіг у гайок, який, до речі сказати, так розрісся на той час, що його правильніше було б назвати лісом. Повторюю: не думаючи про небезпеку, я, всупереч своєму звичаєві, не взяв з собою ніякої зброї і дуже здивувався, коли, глянувши на море, побачив миль за п'ять від берега човен з трикутним вітрилом. Під сприятливим вітром він швидко наближався до острова. Я покликав П'ятницю й наказав йому сховатись у гаю, бо ми не знали — чи це вороги, а чи друзі.

Потім я вернувся додому по підзорну трубу. Приставивши драбину, я виліз на горбок, як завжди це робив, коли хотів, залишаючись непоміченим, роздивитись околиці.

Ледве я піднявся на горбок, як зараз же побачив корабель, що стояв на якорі біля південно-східного краю острова, миль за вісім від мого житла і не більше ніж за п'ять миль від берега. Корабель був, безперечно, англійський.

[...] Попрощавшись із островом, я взяв з собою на спомин свою величезну зроблену власними руками шапку з козячої шкури, парасольку та одного з. папуг. Не забув я забрати й гроші, про які згадував раніше; вони так довго лежали в мене без ужитку, що аж зовсім потемніли й тільки після доброї чистки знову стали схожі на срібло.

Так покинув я острів 19 грудня 1686 року, згідно з корабельними записами, пробувши на ньому двадцять вісім років, два місяці й дев'ятнадцять днів.

...Після довгої морської подорожі я прибув до Англії 11 червня 1687 року, пробувши відсутнім тридцять п'ять років.

Переклад Юрія Шкрумеляка

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Створіть «Свідоцтво про народження» Робінзона Крузо, зафіксуйте у ньому такі відомості:
   - Прізвище, ім'я людини.
   - Дата народження.
   - Місце народження.
   - Прізвище, ім'я матері.
   - Прізвище, ім'я батька.
   - Національність.
   - Громадянство.
2. Робінзон розповідав: *«Батько, який був дуже старий, подбав, щоб я дістав пристойну освіту. Він ладив мене на юриста, але я мріяв тільки про море. Ця моя пристрасть призвела до того, що я насмілився піти проти батькової волі, ба навіть проти його наказів, знехтувавши вмовляння та просьби матері й друзів».* Чи виправдана така поведінка? Чому ви так вважаєте? Як, на вашу думку, повинна відбуватись **сепарація** (природний процес психологічного та емоційного відокремлення дитини від батьків, який дозволяє їй розвинути незалежність та самостійність)?
3. Оцініть послідовність дій Робінзона в перші дні після корабельної аварії. Уявіть себе на місці героя твору Д. Дефо. Як би ви діяли в подібній ситуації? Наскільки корисним виявився досвід Крузо?
4. Складіть повний перелік предметів та знарядь, що їх зміг перевезти на острів Робінзон. Співставте його з переліком речей, які він зміг виготовити, живучи на безлюдді. Результати дослідження узагальніть у порівняльній таблиці.
5. Які галузі діяльності опанував Крузо? Чим це було зумовлено? Як розвиток нових навичок та умінь змінив життя героя на острові? Назвіть людські якості, котрі допомогли йому облаштувати життя на безлюдді.
6. У певний момент свого життя Робінзон Крузо назвав гроші «непотрібним мотлохом». Чи можна погодитися з такою оцінкою?
7. *«Цілком безсторонньо, ніби прибутки й витрати, записував я всі лиха, які довелося мені зазнати, а поруч усі радощі, що випали на мою долю»,* — зазначав Робінзон. Наскільки корисний такий аналіз подій для будь-якої людини?
8. Чому однією з найбільших проблем вимушеного самітника стала відсутність спілкування з людьми?
9. Крузо сумував за товариством, однак його «охопив невимовний жах» від сліду босої ноги на піску. Спробуйте пояснити почуття героя твору.
10. Прихистивши дикуна, Робінзон навчав: «Насамперед сказав йому, що його ім'я буде П'ятниця, бо цього дня я врятував йому життя. Після цього я навчив його вимовляти слово «господар» і дав йому зрозуміти, що це моє ім'я». Оцініть стосунки двох людей, яких випадок звів на одному острові.
11. Чому Робінзонові Крузо, який прожив на острові двадцять вісім років, два місяці й дев'ятнадцять днів, удалося залишитись цивілізованою особистістю? Які ідеї просвітників втілив автор в образі героя?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Defo-1-1

1. Даніель Дефо: від першої особи
2. Словникова робота за твором «Робінзон Крузо»
3. Вікторина за біографією і творчістю Д. Дефо
4. Доповніть речення

12. Чому, на вашу думку, твір Д. Дефо про Робінзона став надзвичайно популярним та мав багато наслідувань?
13. Ім'я героя роману Д. Дефо стало називним. Кого у наш час називають **робінзоном**?
14. Напишіть коротку автобіографію героя, скориставшись текстом-кліше:

Я, Робінзон Крузо, народився … року в місті … .

Освіти не отримав через … . У … році внаслідок … потрапив на безлюдний острів, де провів наступні … . За час життя на острові опанував такі види діяльності: … . Покинув острів … року на … кораблі. Повернувся на батьківщину … року. Став персонажем роману … .

Сімейний стан: … . Найближчі родичі: … . Підтримую стосунки з … .

Проживаю за адресою: …

✦ ПІЗНАЄМО СЕБЕ

СИТУАЦІЯ 1. Робінзон на острові швидко усвідомив, що багато речей, які він цінував у «великому світі», виявилися абсолютно непотрібними для виживання. Натомість, простий ніж чи мішок зерна ставали безцінними. Уявіть себе на острові. Створіть два списки: «5 речей, без яких я не уявляю свого життя зараз» (те, що є у вас вдома, в школі, в повсякденні) і «5 речей, які були б для мене найціннішими на безлюдному острові» (з тих, що ви могли б знайти або зробити). Порівняйте ці списки. Які висновки ви можете зробити щодо справжніх цінностей у житті? Чи змінить цей досвід ваше ставлення до матеріальних речей у майбутньому?

СИТУАЦІЯ 2. Робінзон «створює» П'ятницю за своїм образом і подобою, навчаючи його мови, звичаїв і релігії. Як ви поясните цю «цивілізаторську» місію Робінзона? Чи має право Робінзон «навчати» його «правильних» звичаїв і традицій? Де межа між допомогою та нав'язуванням власної культури? Чого ви могли б навчитися у П'ятниці, і чого, на вашу думку, він міг би навчитися у вас?

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

15. Узявши за зразок твір Д. Дефо про пригоди Робінзона Крузо, визначте особливості жанру **робінзонади**:
    - прозова форма, віршована форма;
    - маленький обсяг, великий обсяг;
    - твір правдоподібний, твір містить опис фантастичних подій;
    - темою є розповідь про неймовірні пригоди героя, темою є розповідь про виживання героя на безлюдному острові.
16. Порівняйте укладене визначення робінзонади з поданим у літературознавчому словничку підручника.

✦ ЧИТАЄМО ТВОРЧО

17. Уявіть, що на острові Робінзона Крузо дивом з'явилася можливість організувати телевізійний канал. Створіть короткий випуск новин (3–5 хвилин) або репортаж з місця подій.
    - Оберіть ключову подію або декілька подій з життя Робінзона на острові.

- Розробіть сценарій: визначте ведучого і кореспондентів (можливо, Робінзон сам виступить у ролі експерта або очевидця), які візуальні елементи можна використати (наприклад, «малюнки» Робінзона, схеми його винаходів).
- Напишіть текст репортажу / випуску: використовуйте лексику, характерну для новин, але збережіть атмосферу роману. Згадайте про виклики, досягнення, емоції героя.
- Продемонструйте свій «випуск новин» однокласникам / однокласницям.

ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

18. Перекладіть українською оригінальну назву роману Д. Дефо: «The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner: Who lived Eight and Twenty Years, all alone in an un-inhabited Island on the Coast of America, near the Mouth of the Great River of Oroonoque, Having been cast on Shore by Shipwreck, wherein all the Men perished but himself. With An Account how he was at last as strangely deliver'd by Pyrates. Written by Himself».

- Яку роль у сприйманні читачами твору відіграє така довга назва?
- Знайдіть на карті географічні об'єкти, згадані автором у назві книги.
- Який жанр імітує роман про Робінзона Крузо?

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

Уявіть, що Робінзон влаштовується на роботу після повернення. Яке резюме він подає? Як проходить співбесіда? Чи взяли б його на роботу у вашу школу / фірму? Для кожного розділу або важливої події придумайте 3 влучні хештеги. Наприклад: #самотність #моя_печера #перший_врожай. Поясніть свій вибір.

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Дошка вибору. Оберіть одне із завдань й ознайомтеся з інструкцією щодо його виконання.

1 Допис від Робінзона
Оформіть день Робінзона на острові у форматі постів для соціальних мереж.

2 Повернення до Англії
Напишіть додатковий розділ до роману про перші враження Робінзона від цивілізації.

3 Мапа
Створіть карту подорожей Робінзона.

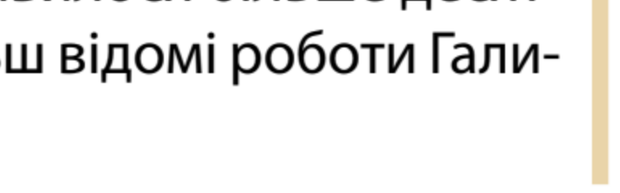

4 Книги рекордів Робінзона
Створіть 5–7 номінацій. Назвіть «рекорд» з описом до кожної з них. Додайте ілюстрацію.

5 Звіт
Звіт загону рятувальників про обставини загибелі корабля та спасіння Робінзона Крузо.

6 Реклама
Створіть рекламний ролик або презентацію роману.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- Перший (вільний) переклад роману українською вийшов у Львові, у 1877 році. Його автор — Орест Авдиковський. В подальші роки з'явилося більше десятка варіантів перекладів та переказів, серед яких найбільш відомі роботи Галини Орлівни та Наталі Тисовської.

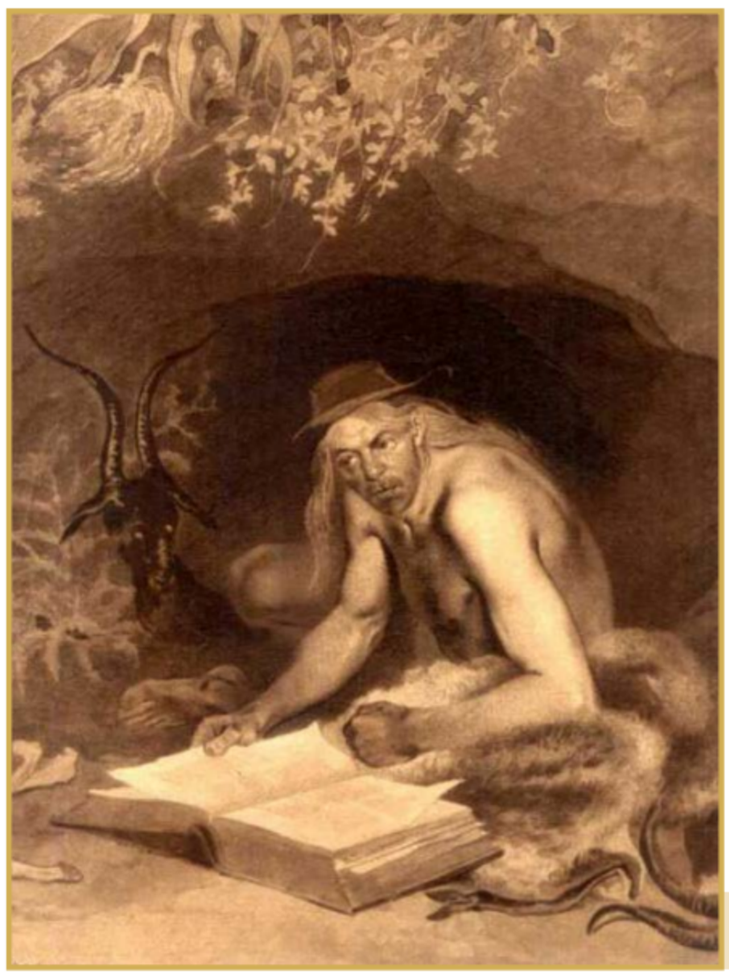

- У 1856 році, перебуваючи в засланні, Тарас Шевченко створив ілюстрацію до твору — Робінзон схилився на сторінками Біблії. Згодом роман ілюстрували Антін Манастирський, Йосип Дайц, Олег Литвинов, Івета Красовська, Ольга Московченко та багато інших.
- У 1918 році письменник-початківець, січовий стрілець Ігор Федів та історик Валентин Златополець (Отамановський) написали пригодницьку повість «Син України» — історію «українського робінзона», козака-запорожця Миколи Наливайка.

◀ *Робінзон Крузо*. Малюнок Тараса Шевченка, 1856 р.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Роман мав феноменальний успіх і започаткував цікавий піджанр пригодницької літератури — робінзонаду (твір, у якому йдеться про виживання героя в ізольованому середовищі — на острові чи навіть іншій планеті). Серед найбільш відомих робінзонад — «Таємничий острів» Жуля Верна, «Тарзан» Едгара Берроуза, «Володар мух» Вільяма Голдінга, «Ворог» Джона Максвелла Кутзее, «Марсіянин» Енді Вейра.
- Уперше на кіноекрані Робінзон з'явився у 1902 році зусиллями легенди світового кіно Жоржа Мельєса. Відтоді відзнято кілька десятків екранізацій та адаптацій, найкращі з яких — «Пригоди Робінзона Крузо» (реж. Луїс Бунюель, 1954), «Людина на ім'я П'ятниця» (реж. Джек Ґолд, 1975), «Крузо» (реж. Калеб Дешанель, 1988), «Вигнанець» (реж. Роберт Земекіс, 2000).

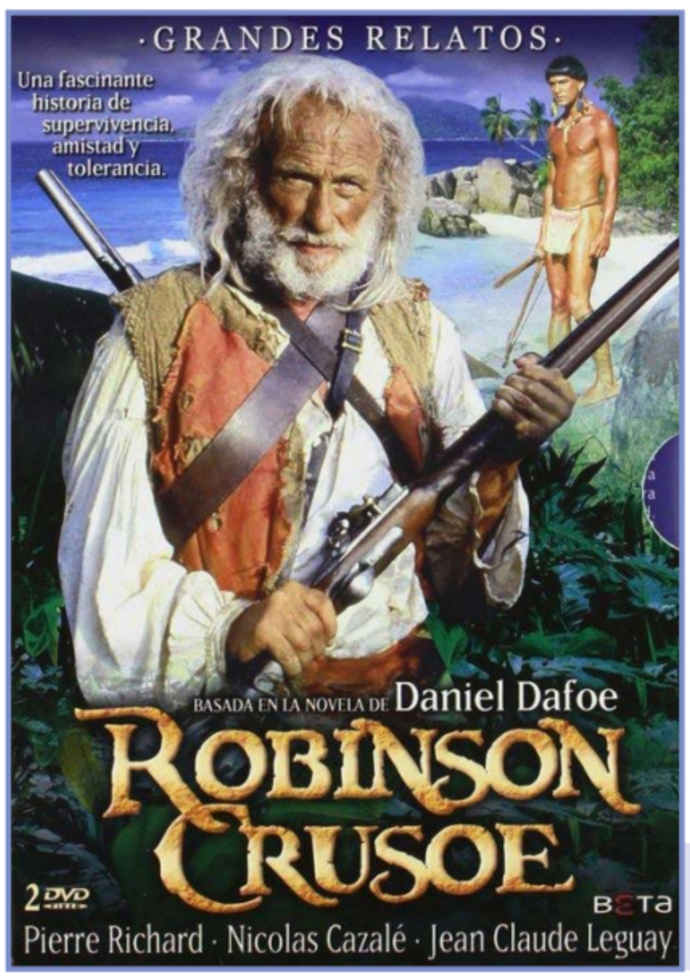

- Жак Оффенбах створив комічну оперу «Робінзон Крузо» (прем'єра відбулася у 1867 році). Сюжет роману творчо оброблено австралійцем Віктором Прінсом у мюзиклі «Робінзон Крузо на Райдужному острові» (1917).
- Реаліті-шоу «Expedition Robinson» (Швеція, 1997) і «Survivor» (США, 2000) були навіяні романом Даніеля Дефо.

◀ П'єр Рішар у ролі Робінзона у французькому телесеріалі 2003–2004 років.

✦ ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову (усну) відповідь:

1. Дослідіть, яке значення вкладали просвітники у слова «природна» та «цивілізована» людина. Яким, на вашу думку, був Робінзон Крузо — «природним» чи «цивілізованим»? Наведіть аргументи на користь своєї версії.

2. Живучи на безлюдді, Робінзон Крузо відтворював основні стадії культурного розвитку людства. Опишіть їх, наводячи конкретні приклади з роману.
3. Персонаж твору Д. Дефо потрапив на безлюдний острів внаслідок корабельної аварії і дуже хотів повернутись на батьківщину. Поміркуйте, що змушує деяких наших сучасників ставати «добровільними робінзонами»? Наведіть конкретні приклади таких випадків за інформацією ЗМІ.

ВАЛІЗА РОБІНЗОНА. Уявіть, що Робінзон повертається додому. Зберіть для нього валізу, вкладіть не лише речі, а й досвід, навички, спогади, почуття й цінності. Оформіть свою роботу в будь-якому зручному форматі (на аркуші, у коробці, створіть колаж, скетчбук тощо).

Скетчбук (від англ. *sketch* — ескіз, начерк та *book* — книга, зошит). Отже, дослівно це «книга для начерків». Це зошит для творчості, візуальний блокнот ідей. Скетчбуки бувають різних розмірів — від кишенькових, які завжди можна носити з собою, до великих, як альбом.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Defo-2

5 Розгадайте кросворд

Пригадайте прочитане, дайте відповіді на запитання:

- Найсильніший момент у творі …
- Що мене здивувало?
- Якби я був / була на острові …
- Моя порада Робінзону.
- Що цей роман змінив у мені?
- Моє запитання до автора.

МАЮ ПРАВО МАТИ ПРАВО

Вольтер (1694–1778). «Простак»

Людина чогось варта тільки тоді, коли вона має свою точку зору.

Вольтер

Просвітники стверджували, що право на свободу є невід'ємним правом кожної людини, але завжди знайдуться охочі його обмежити. Француз Жан-Жак Руссо з цього приводу писав: «Людина народжується вільною, однак усюди вона постає в кайданах».

Зняти з людини кайдани, нав'язані суспільством, повернути їй природну свободу — таку мету ставив перед собою ще один француз, філософ і письменник Вольтер, чиє ім'я стало візитівкою доби. В історії Європи він був і лишається зразком непримиренного борця за ідеали прогресу, дотепного та іронічного сатирика, противника тиранії і насилля у будь-яких їх проявах. Вольтер відстоював право людини на свободу слова

і віросповідання, на індивідуальну життєву позицію і особисту думку, на рівність усіх націй і релігій у загальній карті світу. Втім, як один з найбагатших людей свого часу, письменник не зміг прийняти рівності майнової (суспільство, вважав він, має ділитися на «освічених і багатих» і тих, хто на них працює), але навіть його помилки були, по суті, «помилками корисними» і провокували критичне мислення, продуктивні суперечки, пошук істини. Сьогодні повною мірою проявляється роль Вольтера в історії: він дав людству урок, який не втратив своєї цінності, — він навчив своїх читачів тверезо і ясно мислити...

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Франсуа Марі Аруе.

Дата і місце народження: 1694, Париж (Франція).

Дата й місце смерті: 1778, Париж (Франція).

Освіта: ліцей (єзуїтський коледж) Людовіка Великого, Париж.

Рід занять і хобі: філософ, історик, письменник, політолог, енциклопедист.

Найвідоміші твори: «Філософські листи», «Кандід, або Оптимізм», «Задіґ, або Талан», «Простак».

Портрет Вольтера. Анонімний художник. XVIII ст.

- Вольтер народився в заможній буржуазній родині; юнака це дуже гнітило; тому він вигадав і поширював історію, буцімто його справжній батько — мушкетер і поет шевальє[1] де Рошбрюн.
- Усупереч волі батька, знехтував вивченням права заради літературної кар'єри й радощів світського життя.
- Уперше потрапив до в'язниці у 23 роки через сатиру на регента[2] Франції. За суперечку з шевальє де Роганом на два роки висланий до Великобританії, де мав можливість ознайомитись з економічним та суспільним життям країни, порівняти побачене з французькими реаліями і зробити висновок не на користь батьківщини.
- Був придворним істориком, поетом та історіографом про дворі Людовіка XV, служив прусському королеві Фрідріху II, але розчарувався й нажив чимало ворогів. У 1754 році переїхав до Швейцарії, де невдовзі оселився у маєтку Ферней. Тут Вольтер приймав високих гостей з усієї Європи і міг на практиці вести просвітницьку діяльність.
- Співпрацював з авторським колективом «Енциклопедії» Дені Дідро і Жана ле Рона д'Аламбера, написав близько тридцяти статей.

---

1 Шевальє — молодший шляхетський титул у монархічній Франції.

2 Регент — особа, яка у монархічних державах тимчасово править замість монарха.

Творча спадщина Вольтера включає понад 20000 листів і більш як 2000 книг і брошур.

Вольтер і Майкл Джексон. Графіті на станції Кеттенбрюкенгассе (Відень)

ДОСЬЄ: потік думок

Люди мало роздумують; вони читають недбало, думають поспішно і приймають думки, як приймають монету, бо вона є в обігу.

Найкорисніші ті книги, які змушують читача доповнювати.

Свобода думки — це єдина гарантія проти тиранії.

Я не згоден з тим, що ви говорите, але буду до останньої краплі крові захищати ваше право висловити вашу власну думку.

Людина народжена для діяльності... Нічого не робити і не існувати — для людини одне й те саме.

Вірити в Бога неможливо, не вірити в нього — абсурдно.

Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя.

Судіть про людину більше за її питаннями, ніж за її відповідями.

Завдання для допитливих

1. Користуючись матеріалом підручника та афоризмами Вольтера, складіть його характеристики як суспільного діяча й особистості. Які риси зробили його лідером «доби Розуму»? Чи згодні ви з кожним із запропонованих афоризмів? Що з пропонованого Вольтером реалізувалося в сучасному світі, а що — ні? Чому?
2. Знайдіть у цитатах Вольтера ті, які, на перший погляд, можуть здатися парадоксальними або суперечливими. Спробуйте пояснити, чому він так думав і чи є насправді суперечність.
3. **Афоризм для соцмереж.** Оберіть одну цитату Вольтера, яка, на вашу думку, ідеально підійшла б для публікації в сучасній соціальній мережі (наприклад, як пост для роздумів). Напишіть короткий коментар до цієї цитати (2–3 речення) від імені Вольтера або від себе, пояснюючи, чому вона актуальна для сьогоднішнього дня. Додайте 3–4 хештеги, які б розкривали її зміст.
4. **Маніфест нового покоління.** Використовуючи цитати письменника, створіть презентацію «5 правил навчання від Вольтера». Уявіть, що він звернувся до нинішніх учнів та вчителів. Що б він порекомендував? Які ідеї Вольтера щодо саморозвитку та критичного мислення особливо актуальні сьогодні?

Руйнівники міфів *Спростуйте чи доведіть міфи*

Міф 1. Вольтер завжди мав зібрану валізу, щоби в разі потреби тікати — бо «немає нічого дорожчого за вільне слово, і нічого небезпечнішого». У валізі були його рукописи, перо, гроші й лист прощання королю.

Міф 2. Кажуть, що Вольтер, перебуваючи при дворі прусського короля Фрідріха II, був настільки близький до монарха, що навіть готував для нього. Легенда стверджує, що він вигадав особливий «прусський суп мудрості», який, на його думку, мав надихати короля на геніальні рішення.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Упродовж кількох десятиліть Франція вважала себе мало не основною країною світу. Центр політичного життя — Париж. Центр світських розваг і високої моди — Париж. Центр вишуканої кухні — знов-таки Париж!.. Поки інші країни розхитували релігійні усобиці, економічні негаразди та кризи, у Франції все було відносно спокійно. Але спокій — річ підступна: не помічаєш, коли припиняється розвиток і починається тупцювання на місці, а потім і шлях назад. Незамилене око могло б помітити негаразди, тільки де ж його взяти, таке око? «Вигадати», — вирішив Вольтер. Саме з його авторської волі у 1767 році з палуби англійського корабля зістрибнув у французьку літературу Простак — персонаж однойменної повісті, юнак, вихований канадськими індіанцями-гуронами у «природній» системі моральних цінностей. Простак, якому судилося стати індикатором для «цивілізованого способу життя» і — пізніше — зламатися під його тиском. Але то вже тема іншої розмови.

То які ж невідповідності у суспільному та приватному житті французів міг помітити той, хто народився і виріс далеко від Європи?..

ПРОСТАК

(уривки)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Як пріор монастиря Святої Гори і панна, сестра його, зустріли гуронця

Року 1689-го, ввечері 15 червня, абат де Керкабон, пріор монастиря Святої Гори, проходжувався берегом моря з панною Керкабон, своєю сестрою, щоб побути на свіжому повітрі. Пріор, уже доволі пристаркуватий, був добрий панотець, його любили сусіди, як раніше любили сусідки. Найбільше зажив він пошани за те, що був єдиною духовною особою, яку не треба було нести до ліжка після вечері з братією. Він досить ґрунтовно знав теологію і коли втомлювався від читання святого Авґустина, то розважав себе книгою Рабле: отже, всі говорили про нього добре.

Мадемуазель де Керкабон, ніколи не бувши одружена, хоч мала до того велике бажання, на сорок п'ятому році зберігала ще свою свіжість, вдачу мала добру й чутливу; вона любила розважатись і була побожна.

Пріор мовив до сестри, дивлячись на море:

— Леле! Це тут наш бідолашний брат з любою нашою невісткою сів 1669 року на фрегат «Ластівка», щоб їхати на службу до Канади: коли його не вбили, ми можемо сподіватися ще побачити його.

— Чи думаєте ви, — сказала мадемуазель де Керкабон, — що нашу невістку з'їли ірокези, як то говорили нам? Та певне, що коли б її не з'їли, вона повернулася б сюди. Я плакатиму за нею все своє життя; це була чарівна жінка, а наш брат, дуже розумний, напевне досяг би чималих успіхів у житті.

Зворушені обоє цими спогадами, побачили вони, що до Ренської бухти з припливом увійшов невеличкий корабель. То були англійці, що приїхали продати деякі вироби своєї країни. Вони вистрибнули на землю, не глянувши ні на пана пріора, ні на його сестру, що дуже образилася за таку малу до неї увагу.

Не так зробив дуже огрядний молодик, що за один раз перестрибнув через голови своїх товаришів і спинився проти панни. Ще не навчений низько вклонятися, він хитнув їй головою. Обличчя його й убрання привернули до нього погляди брата й сестри: був він простоволосий і без панчіх; на ногах були легкі сандалі, а голову прикрашало довге волосся, заплетене в коси; короткий камзол облягав тонкий і гнучкий стан; вигляд він мав одважний і водночас лагідний. В одній руці тримав він невеличку пляшку барбадської горілки, а в другій — щось схоже на торбину, там була чарка і дуже смачні морські сухарі. Він досить доброю французькою мовою запропонував своєї барбадської горілки панні де Керкабон і її братові; випив з ними, змусив їх знову випити і все це з таким простим і природним виглядом, що брат і сестра були зачаровані. Вони запропонували йому свої послуги, питаючи його, хто він і куди їде. Молодик відповів їм, що не знає нічого, а взагалі дуже цікавий, що хоче подивитися, як виглядають береги Франції, що він приїхав сюди, а потім має намір повернутися. Прислухавшись до його вимови, пан пріор зрозумів, що юнак — не англієць, і дозволив собі запитати, з якої він країни.

▲ Ілюстрація Бернара Нодена, 1786 р.

— Я гуронець, — відповів йому молодик.

Мадемуазель де Керкабон, здивована й зачарована, що бачить гуронця, такого ввічливого до неї, запросила молодика вечеряти. Його не треба було просити двічі, й усі троє вирушили до монастиря Гірської Богоматері...

Низенька й кругленька панна пильно дивилася на нього своїми маленькими очима й час від часу говорила пріорові:

— Лице цього юнака має колір лілей і троянд. Яка біла шкіра у нього, хоч він і гуронець!

— Маєте рацію, сестро моя, — відповідав їй пріор.

Швидко поширилася чутка, що в монастирі є гуронець. Найкраще товариство з округи поквапилося піти туди на вечерю. Абат Сент-Ів прийшов туди зі своєю сестрою, молодою, сумирною, дуже вродливою й дуже добре вихованою. Суддя і збирач податків були на вечері зі своїми дружинами. Чужинця посадили поміж мадемуазель де Керкабон і мадемуазель де Сент-Ів. Усі захоплено дивилися на нього, усі говорили з ним і всі одночасно розпитували його. Гуронця те не хвилювало; собі за девіз він, здавалося, взяв вислів мілорда Болінгброка: «Nihil admirare [*нічому не дивуватися — О.К.*]», і врешті-решт від такого шуму терпець йому увірвався й він сказав досить спокійно:

— Панове, в моїй країні розмовляють по черзі. Як можу я відповідати вам, коли ви не даєте мені змоги вас вислухати?

Розум завжди на кілька хвилин отямлює людей: настала велика тиша. Пан суддя, що завжди зачаровував чужинців, хоч би де натрапляв на них, і був найбільший на всю округу розпитувач, сказав йому, широко роззявляючи рота:

— Пане, як ви зветесь?

— Мене завжди називали Простаком, — відповів гуронець, — в Англії це ім'я за мною залишилося, бо я завжди говорю відверто те, що думаю, і роблю все, що хочу.

— А як же, гуронцем бувши, могли ви, пане, опинитися в Англії?

— Мене туди привезли. В одній бійці англійці взяли мене в полон, після того, як я добре боронився, і англійці, дуже люблячи відважність і бувши такі самі порядні люди, як і ми, запропонували мені або повернутися до своїх батьків, або поїхати до Англії; я погодився на останнє, від природи страшенно люблю подорожувати.

— Але ж, пане, — сказав суддя своїм урочистим тоном, — як могли ви отак покинути батька й матір?

— Я ніколи не знав ні батька, ні матері, — сказав чужинець.

Це зворушило товариство, і всі проказували:

— Ні батька, ні матері!

— Ми будемо йому замість них, — сказала господиня дому до свого брата пріора. — Який милий оцей пан гуронець!

Простак подякував їй з благородною і гордою сердечністю і дав зрозуміти, що не має потреби ні в чому.

— Я помічаю, пане Простак, — сказав поважний суддя, — що ви краще розмовляєте французькою мовою, ніж то властиво гуронцям.

— Один француз, — сказав той, — якого полонили за мого раннього дитинства в Гуронії й до якого я ставився з великою приязню, навчив мене цієї мови; я дуже швидко навчаюся того, чого хочу навчитися. Приїхавши до Плімута, я зустрів одного з ваших французів-утікачів, яких ви звете гугенотами, не знаю вже чому. З ним я зробив деякий поступ у знанні вашої мови. І щойно я зміг вільно висловлюватися, поїхав подивитися на вашу країну, бо я таки люблю французів, коли вони не задають мені надто багато запитань.

Абат Сент-Ів, не зважаючи на це тонке попередження, запитав у нього, яка з трьох мов найбільше подобається йому: гуронська, англійська чи французька.

— Безперечно, гуронська, — відповів Простак.

— Чи ж це можливо?! — вигукнула мадемуазель де Керкабон. — Я завжди думала, що французька мова найкраща з усіх мов, після нижньобретонської. [...]

Немилосердний суддя, не мігши стримати своєї нестями розпитувача, так поширив свою цікавість, що хотів довідатись, якої релігії дотримується пан гуронець: чи вибрав він релігію англіканську, чи галліканську, чи гугенотську.

— Я дотримуюся своєї релігії, — сказав той, — як ви своєї.

— Леле! — вигукнула мадемуазель де Керкабон. — Я бачу, що ці нікчемні англійці не подумали навіть охрестити його.

— Та боже мій, — сказала мадемуазель де Сент-Ів, — як це може бути, хіба гуронці не католики? Хіба превелебні отці-єзуїти не всіх їх навернули до віри?

Простак запевнив її, що в його країні ще нікого не навернули до віри, що ніколи справжній гуронець не міняв переконань і що в їхній мові нема навіть терміну, що означав би зрадливість.

Ці останні слова надзвичайно сподобалися мадемуазель де Сент-Ів.

— Ми охрестимо його, ми охрестимо його, — говорила мадемуазель де Керкабон панові пріору. — Ви матимете честь зробити це, мій любий брате, а я рішуче хочу бути йому за хрещену матір; пан абат де Сент-Ів прийме його від купелі. То буде блискуча церемонія, про неї говоритимуть по всій Нижній Бретані, і це дасть нам навіки шану й повагу.

Все товариство повторювало за господинею:

— Ми охрестимо його!

Простак відповів, що в Англії людям дозволяють жити, як їм хочеться. Він заявив, що пропозиція зовсім йому не подобається і що гуронські закони куди кращі за закони Нижньої Бретані...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Гуронець, прозваний простаком, дізнається про своїх батьків

Простак своїм звичаєм прокинувсь ще на світанку на спів півня, якого в Англії й Гуронії називають «сурмачем дня». Був він не такий, як чесне

товариство, ще вилежувалося марно на ліжках, аж поки сонце обійшло половину свого кола, що не могло ні спати, ні вставати, що втрачало стільки дорогоцінних годин у цьому середньому між життям і смертю стані й потім ще скаржилося, що життя надто коротке.

Він виходив уже дві чи три милі, забив уже штук із тридцять дичини, коли, повернувшися, зустрів пана пріора і його скромну сестру, що прогулювалися в нічних ковпаках по садку. Він подав їм усю свою здобич і, витягши з-за сорочки маленький талісман, що завжди носив на шиї, попросив узяти його на подяку за гостинність.

— Це все, що я маю найціннішого, — сказав він їм. — Мене запевняли, що я буду завжди щасливий, поки носитиму на шиї цю маленьку річ, і я даю її вам, щоб ви завжди були щасливі.

Пріор і панна всміхнулися, зворушені простосердечністю Простака. Подарунок той складався з двох досить погано зроблених маленьких портретів, зв'язаних заяложеним ремінцем.

Мадемуазель де Керкабон запиталася в нього, чи є в Гуронії художники.

— Ні, — сказав він, — цю дивну річ дала мені моя годувальниця; чоловік її дістав це, перемігши й роздягнувши кількох канадських французів, з якими ми ворогували, от і все, що я про це знаю.

Пріор уважно розглядав ті портрети; він змінився на обличчі, схвилювався, руки затремтіли.

— В ім'я Божої Матері Гори! — вигукнув він. — Мені здається, що це обличчя мого брата капітана і його дружини.

Панна, зворушено поглянувши на них, вирішила так само; обох охопило здивування й радість, змішана з журбою; обоє зворушилися, обоє плакали, серця в них трепетали, вони кричали, видирали одне в одного портрети, кожен з них брав їх і віддавав разів двадцять на секунду. Вони пожирали очима портрети й гуронця; вони розпитували його одне по одному й обоє разом, у якому місці, коли, як опинилися ці мініатюри в руках його годувальниці; вони погоджувалися, вони вираховували час після капітанового від'їзду; вони згадували, що мали від нього звістку, коли він був поблизу гуронської країни, і що відтоді вони нічого ніколи не чули про нього.

Простак сказав їм, що не знає ні батька, ні матері. Пріор, розумна людина, помітив, що в Простака пробивається борідка, тимчасом як він добре знав, що в гуронців її не буває.

— У нього на підборідді пушок, отже, він син європейця. Мій брат і невістка не з'являлися після експедиції проти гуронців 1669 року, мій небіж був тоді ще немовлям; гуронська годувальниця врятувала йому життя й замінила матір! — казав пріор.

Коротко, по сотні запитань і сотні відповідей, пріор і його сестра зважили, що гуронець є їх власним племінником. Вони обняли його, проливаючи сльози, а Простак сміявся, не мігши уявити собі, щоб гуронець був племінником пріора з Нижньої Бретані. [...]

Коли дядько, тітка й товариство проспівали «Te Deum», коли суддя знову набрид Простакові запитаннями, коли вичерпано було все, що можна сказати під впливом здивування, ніжності і радості, пріор Гори й абат де Сент-Ів постановили якомога швидше охрестити Простака. Та не можна ж охрестити великого двадцятидволітнього гуронця, як дитину, яка нічого й не тямить у своєму переродженні. Треба було спочатку навчити його, а здавалося, що це буде важко, бо абат де Сент-Ів гадав, що не у Франції народжена людина не має звичайного розуму.

Пріор зауважив товариству, що, коли справді пан Простак, його небіж, не мав щастя народитися в Нижній Бретані, він не має від того менше розуму, і це можна бачити з усіх його відповідей, і що природа, безсумнівно, обдарувала його і з батьківського боку, і з материного.

Для початку в нього запитали, чи читав він будь-коли книжку. Він сказав, що читав Рабле в перекладі на англійську і кілька уривків із Шекспіра, які знав напам'ять, що знайшов він ці книжки у капітана того пароплава, який привіз його з Америки до Плімута, і що він був дуже з того задоволений. Суддя не проминув нагоди запитати його про ці книжки.

— Відверто кажучи, — сказав Простак, — я думаю, що відгадав дещо, а решти не зрозумів.

По цій розмові абат де Сент-Ів подумав, що так само завжди читає й він, не інакше читає й більшість людей.

— Ви, безумовно, читали Біблію? — сказав він гуронцеві.

— Ні, пане абате, її не було між книжками мого капітана; я ніколи нічого не чув про неї.

— От які прокляті ці англійці! — вигукнула мадемуазель де Керкабон. — Для них якась Шекспірова п'єса, якийсь плюмпудинг чи там пляшка рому дорожчі за П'ятикнижжя. Отже, вони нікого не навернули на віру в Америці; безумовно, вони прокляті від Бога, і ми незабаром одберемо в них Ямайку й Віргінію.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Гуронець, прозваний простаком, навертається до віри

Пан пріор, бачачи, що він уже в похилому віці й що Бог послав йому на втіху небожа, забрав собі в голову передати тому своє пріорство, коли вдасться охрестити його й змусити постригтися в ченці.

У Простака була чудова пам'ять; від дужого нижньобретонського організму, зміцнілого в канадському кліматі, мав він таку тверду голову, що коли вдарити по ній, він ледве відчував це, а що врізалося до неї — ніколи не стиралося: він ніколи нічого не забував. Його сприйнятливість була ще й тому більша й чистіша, що дитинство його не обтяжували ті нісенітниці й дурниці, які пригнічують наше. Речі западали йому в розум не затьмарені. Нарешті пріор постановив, щоб він читав Новий Заповіт. Простак проковтнув книжку з великою втіхою, але, не знаючи, ні в яку добу, ні в якій країні відбувалися всі події, описані в цій книзі, він не сумнівавсь,

що за арену для них була саме Нижня Бретань, і заприсягався повідтинати ніс та вуха Каяфі й Пілатові, якщо колись зустріне цих шахраїв.

Дядько його, у захваті від цих добрих намірів, згодом пояснив йому факти. Він похвалив його ретельність, але довів йому, що ця ретельність ні до чого з тої причини, що люди ці померли вже близько тисячі шестисот дев'яноста років тому. Простак незабаром знав напам'ять мало не всю книжку. Інколи він висловлював заперечення, які ставили пріора в дуже скрутне становище. Кілька разів доводилося йому радитися з абатом де Сент-Ів, а той, не знаючи, що відповісти, викликав одного єзуїта з Нижньої Бретані, щоб закінчити навернення гуронця до віри.

Нарешті благодать зійшла; гуронець пообіцяв стати християнином. Він не сумнівався, що розпочати треба з обрізання... Він не барився з цим, а послав по сільського хірурга й попросив того зробити цю операцію, гадаючи, що страшенно втішить мадемуазель де Керкабон і все товариство, коли справа буде зроблена. Цирульник, що ніколи ще не робив цієї операції, попередив про неї родину, яка страшенно зарепетувала. Добра мадемуазель де Керкабон хвилювалася, щоб небіж її, що вдався такий рішучий і швидкий до справи, не зробив сам собі якось невдало цієї операції і щоб не було з того дуже сумних наслідків, якими дами завжди цікавляться через свою добру душу.

Пріор наставив думки гуронця на правдивий шлях; він довів йому, що обрізання вже не в моді, що хрещення куди приємніше й корисніше, що закон благодаті не такий, як закон жорстокості. Простак, дуже розумний і простодушний, сперечався, але визнав свою помилку, що дуже нечасто трапляється в Європі з людьми, що сперечаються.

Нарешті він пообіцяв дати охрестити себе коли завгодно.

Спочатку треба було висповідатися, і це було найважче. У Простака завжди була в кишені книжка, що дав йому дядько: там він не знайшов жодного апостола, що сповідався б, і тому правив своє. Пріор заткнув йому рота, показавши в посланні святого Якова-меншого ці слова, що завдали стільки лиха єретикам: «Сповідайте ваші гріхи один одному». Гуронець замовк і висповідався в одного францисканця. Скінчивши сповідь, він витяг францисканця зі сповідальні й, схопивши цього чоловічка дужою рукою, сів на його місце, а того поставив навколішки перед собою.

— Ну, друже мій, сказано: «Сповідайте свої гріхи один одному». Я розповів тобі свої гріхи, і ти не вийдеш звідси, поки не розповіси мені своїх.

Ілюстрація Бертома де Сент-Андре, 1930 р. ▶

Болінгброк — англійський державний секретар та міністр зовнішніх справ, приятель Вольтера.
Гугеноти — французькі протестанти, вороги католиків.
Ірокези — група індіанських народів у США та Канаді.
Каяфа — біблійний персонаж, першосвященник Юдеї.
Клір — духовенство.
Обрізання — *тут*: релігійна процедура.
Плюмпудинг — британська страва, запіканка з борошна чи круп з додаванням приправ, фруктів чи солодощів.
Пріор — голова абатства (монастиря).
Пілат — біблійний персонаж, римський намісник в Юдеї.
Рабле — французький письменник-гуманіст, якого Вольтер вважав «п'яним філософом».
Te Deum — християнський гімн («Тебе, Бога, хвалимо…»).

Кажучи так, він уперся своїм широким коліном у груди супротивникові. Францисканець закричав не своїм голосом. На крик збіглися люди й побачили оглашеного, що душив ченця в ім'я святого Якова-меншого. Проте радість охрестити разом нижньобретонця, гуронця й англійця була така велика, що на ці чудернацтва не звернули уваги. Були навіть теологи, які вирішили, що сповідь не така вже й потрібна, бо хрещення заступає все.

Призначили день за згодою з єпископом із Сен-Мало; він, бувши, зрозуміло, влещений тим, що хреститиме гуронця, приїхав у пишній кареті в супроводі свого кліру. Мадемуазель де Сент-Ів, благословляючи Бога, надягла найкращу сукню й викликала з Сен-Мало перукарку, щоб покрасуватися на церемонії. Суддя-розпитувач прибіг разом з усією округою. Церкву розкішно оздобили. Але коли час настав повести гуронця до купелі, його не знайшли.

Дядько й тітка шукали його скрізь. Гадали, що він своїм звичаєм полює, і всі запрошені на свято розбіглися по сусідніх лісах і селах, та жодних звісток про гуронця не було!

Занепокоїлися, чи не повернувся він до Англії, згадували, що чули від нього, ніби він дуже любить цю країну. Пан пріор і його сестра, переконані, що нікого там не хрещено, тремтіли за душу свого небожа; єпископ спантеличився і ладен був повернутися; пріор і абат де Сент-Ів були в розпачі. Суддя розпитував усіх перехожих зі звичайною своєю поважністю, мадемуазель де Керкабон плакала, мадемуазель де Сент-Ів не плакала, але глибоко зітхала, що свідчило, мабуть, про її інтерес до таїнства. Вони сумно прогулювалися вздовж верб і очеретів, що обламовували маленьку Ренську річку, коли раптом побачили посеред річки велику, досить білу постать, з двома схрещеними на грудях руками. Вони зойкнули й одвернулися, та незабаром цікавість переважила всі інші міркування, вони тихенько прокралися поміж очеретами і, коли упевнилися, що їх не видно, захотіли побачити, що там робиться.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Простака охрещено

Прибігли пріор і абат, допитуючись у Простака, що він там робить.

— Чекаю, панове, на охрещення! — відповів Простак. — Ось уже годину сиджу я у воді по шию, і це нечесно з вашого боку доводити мене до застуди!

— Любий мій небоже, — сказав ніжно пріор, — у Нижній Бретані не так хрестяться; надягніть свою одежу і ходіть з нами.

Почувши цю розмову, мадемуазель мадемуазель де Сент-Ів тихенько сказала своїй товаришці:

— Панно, як ви думаєте, чи почне він одягатися?

Гуронець, проте, заперечив пріорові:

— Ви не переконаєте мене цього разу, як раніш. Відтоді я добре вчився і тепер цілком певен, що інакше не хрестяться. Євнуха цариці Кандакії охрещено в струмку, і я викликаю вас на заклад показати мені в книзі, що ви мені дали, щоб колись когось було охрещено іншим способом; або я зовсім не охрещуся, або охрещуся в річці.

Хоч скільки йому доводили, що звичаї змінилися, Простак затявся, бо був бретонець і гуронець. Він усе посилався на євнуха цариці Кандакії. І хоч його тітка й мадемуазель де Сент-Ів, що дивилися крізь верби, мали право сказати, що не йому годилося б посилатися на такого чоловіка, вони, проте, цього не зробили, така-бо велика була їх скромність. Сам єпископ прийшов з ним говорити, що важить багато, але не досяг нічого. Гуронець засперечався з єпископом.

— Покажіть мені, — казав він, — у книзі, яку дав мені дядько, одним-одну людину, що не була б охрещена в річці, і я зроблю все, що ви хочете.

У розпачі тітка згадала, що першого разу, коли їй небіж поклонявся, панні де Сент-Ів він кланявся нижче, ніж будь-кому іншому з товариства; що навіть єпископа не вітав він так сердечно й шанобливо, як цю прекрасну панночку. Вона звернулася й удалася в цій великій скарзі до мадемуазель де Сент-Ів: вона попросила її вжити свого впливу й умовити гуронця, щоб той охрестився бретонським способом, бо не вірила, що її небіж може колись стати християнином, якщо вперто бажатиме охреститися в плинній воді.

Мадемуазель де Сент-Ів зашарілася від таємної втіхи, що на неї покладають таке важливе доручення; вона скромно підійшла до Простака й шляхетно стиснула йому руку.

— То ви нічого не зробите для мене? — сказала вона й, промовляючи ці слова, опустила очі, а потім звела їх з ніжною грацією.

— Ах, усе, що ви мені накажете; охреститися водою, кров'ю, вогнем — нема нічого, в чому відмовив би я вам.

Мадемуазель де Сент-Ів мала славу двома словами зробити те, що не спромоглися зробити ні пріорова ретельність, ні повторні запитання судді,

ні навіть єпископові доводи; вона відчувала свій тріумф, але не відчувала ще всієї його ваги.

Хрестини відсвяткували з усією пристойністю, усією пишнотою, усією можливою приємністю. Дядько й тітка передали абатові де Сент-Ів і його сестрі честь бути за хрещених батька й матір. Мадемуазель де Сент-Ів сяяла від радості: вона не знала, до чого приневолить її цей почесний титул, вона погодилася на цю честь, не передбачаючи фатальних наслідків. [...]

На хрестинах йому дали ім'я Геркулес. Сан-Малоський єпископ усе розпитував, що це за святий, про якого він ніколи не чув. Єзуїт, який був дуже вчений, сказав йому, що це був святий, котрий зробив дванадцять див...

Про подальшу долю персонажів цієї історії ви дізнаєтеся, прочитавши повний текст повісті.

Переклад Людмили Івченкової

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. У повісті «Простак» Вольтер зазначає, що події розпочались «року 1689-го, ввечері 15 червня». Чим, на вашу думку, обумовлене точне датування вигаданої автором історії?
2. Дослідіть біографію Простака до його появи у Франції. Які відомості про гуронця є правдивими, а які лише ймовірними?
3. Зображаючи мешканців Святої Гори, Вольтер активно використав іронію (приховану насмішку). Доберіть іронічні цитатні характеристики пріора де Керкабона, його сестри, мадемуазель де Сент-Ів та інших представників і представниць провінційного суспільства.
4. Знайдіть у тексті повісті характеристики гуронця. Що у зовнішності та поведінці Простака видає у ньому «природну» людину?
5. Готуючись стати християнином, Простак «з великою втіхою» читав Біблію. Чому під час читання від задавав пріору багато запитань?
6. У чому комізм ситуації з хрещенням гуронця? Яку серйозну проблему підняв у зазначеному смішному епізоді Вольтер?
7. Узагальніть результати обговорення прочитаних розділів повісті у порівняльній таблиці:

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Volter-1

1. Вольтер: від першої особи
2. Словникова робота за твором «Простак»
3. Упізнайте персонаж за цитатою
4. Вікторина за біографією і творчістю Вольтера
5. Кросворд

Предмет порівняння	«Цивілізоване» суспільство	«Природна» людина Простак
Режим дня		
Поведінка у товаристві		
Навчання за книгами		
Віросповідання		
Ставлення до інших мов та народів		

8. Філософська повість відображає погляди автора. На основі прочитаного зробіть висновки про світоглядну позицію Вольтера.
9. Спробуйте передбачити, які гострі проблеми суспільства порушив автор у наступних розділах твору. *(Підказка: Простак вирушив у Париж)*

ЖИВІ СТОРІНКИ

10. Розіграйте в особах епізод знайомства французів з Простаком під час вечері у монастирі. За потреби доповніть полілог власними репліками. Як у цій ситуації розкриваються характери та переконання персонажів?

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Герой Вольтера не знає брехні, хитрощів і суспільних масок. Простак говорить те, що думає, і робить те, що вважає правильним. І що більше він пізнає «цивілізований» світ — то частіше ми запитуємо себе: а що цінного втратили ми?

Уявіть, що життя — це скриня, у якій зберігаються найкоштовніші скарби — ваші цінності, думки, переконання.

- ✓ Назвіть 5 ідеалів, які вважаєте головними у своєму житті. Розташуйте їх у порядку спадання — від найважливішого до менш важливого.
- ✓ Уявіть, що маєте пояснити їх Простакові, який жив без суспільного виховання. Як би він їх сприйняв? Чи погодився б із ними?
- ✓ Створіть у класі «Галерею цінностей». Це можуть бути мініплакати, колажі, символічні малюнки, шаблони для створення історій в Instagram (Stories) та інших соціальних мережах або набори наліпок, де кожна цінність має форму предмета, героя або кольору. Презентуйте свою роботу.

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

11. Узявши за зразок твір Вольтера «Простак», визначте особливості жанру філософської повісті:
    - прозова форма, віршована форма;
    - маленький обсяг, середній обсяг, великий обсяг;
    - головне у творі — розкриття світоглядної позиції автора, розповідь про думки та почуття персонажів, зображення важливих історичних подій.

Порівняйте укладене визначення філософської повісті з поданим у літературознавчому словничку підручника.

ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

12. Дослівний переклад з французької назви повісті Вольтера «L'Ingénu» — «Наївний». Які синоніми можна дібрати до цього слова?
13. Наскільки назва «Простак» (переклад українською Людмили Івченкової) відповідає оригінальній «L'Ingénu»?

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Продовжуючи цікаву подорож світом Вольтера, запрошуємо вас до чудового паризького ресторану «Le Voltaire». До основного меню ми долали особливі літературні страви, створені саме для вас: від легких «закусок» для розігріву до вишуканих «основних страв» та «десертів» для справжніх гурманів. Оберіть по одному

завданню з кожної категорії й виконайте в зручному для вас форматі. Кожна страва — це можливість глибше зануритися у світ повісті та проявити свої знання і креативність. Обирайте до смаку!

Літературне МЕНЮ від шеф-кухаря Вольтера

ЗАКУСКИ

1. Оберіть 5 цитат із твору, які найкраще розкривають характер Простака і поясніть їхнє значення.
2. Намалюйте або опишіть 3 ключові сцени з повісті, які, на вашу думку, найкраще ілюструють характер Простака.
3. Проаналізуйте мову твору. Як Вольтер використовує просту, зрозумілу мову для викладення складних філософських ідей. Наведіть приклади.

ГАРНІРИ

1. Створіть мем-колекцію за мотивами повісті.
2. Створіть обкладинку сучасного видання повісті, поясніть дизайн.
3. Підготуйте подкаст-інтерв'ю з Вольтером.
4. Напишіть від імені Простака до короля Франції лист-звернення, у якому він викладає свої враження від європейського суспільства.

ОСНОВНІ СТРАВИ

1. Уявіть, що «Простак» — це герой ютуб-каналу. Напишіть сценарій відео (1–2 хв) «Що б сказав Простак про сучасне суспільство?».
2. Складіть кросворд з термінів та імен, які зустрічаються у творі.
3. Створіть плейліст з 5–7 пісень, що відображають емоції та переживання Простака протягом його подорожі. Поясніть свій вибір.

ДЕСЕРТИ

1. Коротко опишіть життя Простака до прибуття у Францію. Які його природні якості є найважливішими?
2. Порівняйте героя Вольтера з Дон Кіхотом: у чому їхня подібність та відмінність?
3. Намалюйте комікс або створіть сторіз із 4–6 кадрів за мотивами одного епізоду твору.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Невдовзі після виходу твір було перетворено на комічну оперу (музика Андре Гретрі, лібрето Жана Франсуа Мармонтеля).

- У 1972 році екранізацію повісті здійснив Норбер Карбонно. Через три роки телеверсію «Простака» зняв Жан П'єр Маршан.
- У 2001 році спільними зусиллями Франсуази Тіріон та Герхардта Стенгера «Простака» поставили на сцені La Fontaine (Ліль).

◀ Жан Клод Друо в ролі Простака (1975)

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- У своїй праці «Історія Карла XII» (1731) Вольтер цілий розділ присвятив Україні і, конкретно, гетьману Івану Мазепі. Зокрема, він писав: «Україна завжди прагнула до волі, але оточена Московією, країнами, підвладними великому Султану, і Польщею, вона вимушена була шукати собі протектора в одній з цих трьох держав. […] Вона звернулася до Московита, який обернув її в таке рабство, на яке тільки був спроможний».
- Перші роздрібнені переклади віршів Вольтера українською з'явилися наприкінці XIX ст. Ґрунтовнішими є здобутки перекладачів XX ст.: Валер'ян Підмогильний перекладає повість «Кандід» (1927), Людмила Івченкова — «Простака», «Задіґа» та інші повісті (1932), Максим Рильський — «Орлеанську діву» (1937), Ярема Кравець — «Мікромегас» (1979).
- Відкритий у 1986 році Кримською астрофізичною обсерваторією астероїд 5676 астрономка Людмила Карячкіна назвала Вольтер.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову (усну) відповідь:

1. Життєве кредо — це система принципів, переконань та цінностей, якими керується людина. Складіть перелік життєвих правил Простака, підтвердивши висновки цитатами з твору Вольтера. Підкресліть ті з них, які поділяєте.
2. Життєва роль — це усталена модель поведінки, що відображає її цінності, переконання та спосіб життя. Уявіть, що на безлюдному острові разом з Робінзоном Крузо оселився Простак. Хто з них став би лідером? Свою думку обґрунтуйте.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Volter-2

6 Тестування

КНИЖКА В ОДИН КЛІК

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Chyt-R1

1 Джонатан Свіфт «Мандри Гуллівера»

2 Фрідріх Шіллер «Вільгельм Телль»

Завершується знайомство з творами епохи Просвітництва. Ви відкривали для себе не лише пригодницькі історії, а й глибокі роздуми про вибір, самотність, свободу, мораль і місце людини у світі. Кожен герой — своєрідне дзеркало епохи й водночас виклик для сучасного читача. Щоб краще зрозуміти, як ці твори вплинули на ваше мислення, уяву й емоції, пропонуємо вправу «**Літературне колесо**».

Ця вправа — не для оцінки, а для глибшого осмислення прочитаного. Головне — ваше мислення, щирість, креативність і сміливість бути собою. Заповніть кожен сектор, і нехай ця робота наблизить вас до розуміння не лише тексту, а й себе.

Квіз

ТУР 1

Острови

Навіть усезнаюча Вікіпедія не може назвати точну кількість островів на земній кулі. Проте деякі з них стали загальновідомими. Про які острови йдеться?

Цей острів входить до переліку семи чудес, а журналісти охрестили його «козацьким серцем України».

Цей міфічний острів, якщо вірити Платону, був потоплений богами через жадібність місцевих мешканців.

У 2022 році про цей острів почув увесь світ. А давні греки вважали, що його створила Фетіда для свого сина Ахілла.

Цей острів відкритий голландцем Якобом Роггевеном у святковий день 1722 року. Місцеві ж називають його Рапа-Нуї (Великий Рапа).

Перші сліди цивілізації на цьому острові датовані 8000 р. до н. е. Саме тут, на скелі Петра-ту-Роміу, вийшла з води Афродіта.

Перед малим Джеррі Дарреллом цей острів відкрився «смужкою шоколадно-брунатної землі, оповитої туманом».

ТУР 2 Під крилами вітрил

XVIII ст. — доба розквіту вітрильного флоту. Білокрилі красені снували від берега до берега, від материка до материка, об'єднуючи їх в єдине ціле. Назви таких кораблів звучали незвично і таємниче. Спробуйте відшукати серед зображень такі:

шхуна **флейт** **дракар** **фрегат** **фелюга** **каравела**

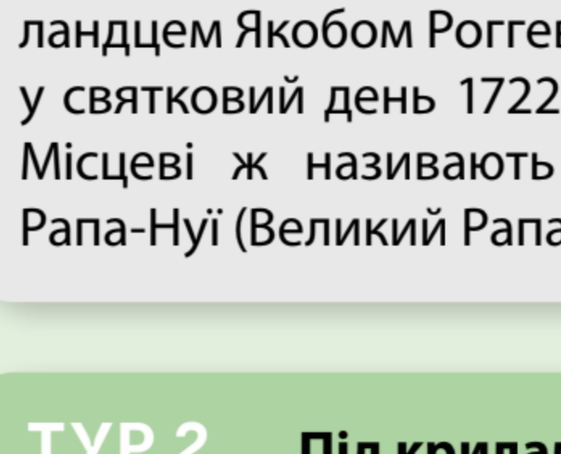

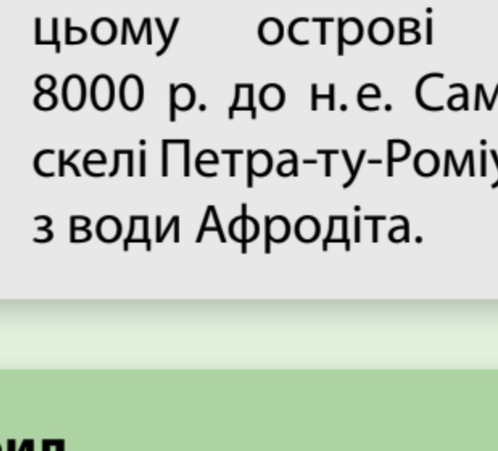

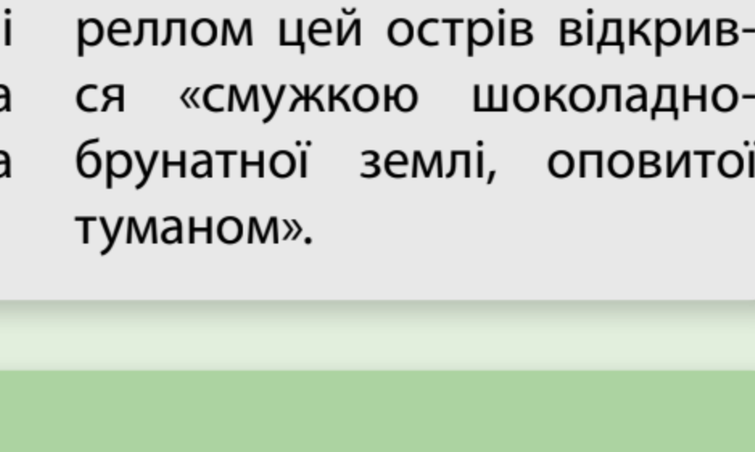

ТУР 3 Задача Робінзона

Адаптація старовинної французької загадки

Якось Робінзон назбирав повний кошик черепашачих яєць. Повертаючись додому, він спіткнувся, кошик упав, і яйця побилися.

— Скільки ж там було яєць? — запитав П'ятниця.

— Я не рахував, — відповів Робінзон, — але коли я розкладав їх по 2, по 3, по 4, по 5 і по 6 яєць, то одне яйце залишалось у кошику, а коли розкладав по 7, то нічого не залишалось.

Порахуйте, скільки всього яєць було у кошику.

ТУР 4 Діти Гітчі Маніто

Індіанці Північної Америки вважали себе дітьми верховного бога Гітчі Маніто. Розповідають, що якось, втомившись від сварок і воєн, він скликав індіанські племена на раду і закликав жити в мирі. Серед тих, хто прийняв його пропозицію, були народи, чиї назви вам треба прочитати.

ТУР 5 Шість миттєвостей доби Просвітництва

Дайте відповідь на запитання, пов'язані з життям видатних діячів доби Просвітництва.

1 За підрахунками біографів, письменник Джонатан Свіфт зробив ЦЕ лише двічі у житті. Вперше — на спектаклі «Хлопчик-мізинчик», і вдруге — коли зрозумів, що фокусник на ярмарку, по суті, нічим не відрізняється від першого міністра. *Що сам зробив Свіфт?*

2 Письменник Жан-Жак Руссо у своїй книзі «Сповідь» малює картину щасливого і безтурботного життя, про яке мріє: «Мені потрібен фруктовий сад на березі Женевського озера, мені потрібен вірний друг, мила дружина, будиночок, маленький човен». *А яка тварина мала доповнювати цю картину?*

3 Філософ Шарль Монтеск'є вважав, що найлегше виховати у дітей любов до батьківщини тоді, коли ця любов є… *У кого?*

4 Чимало молодих бездарних авторів приносили Джонатану Свіфту свої книги, щоб дізнатися думку знаменитості про них. Один із друзів сатирика якось поцікавився, чи той розгортає взагалі ці книги. — «Так, і не тільки розгортаю, — відповів Свіфт. — Я обов'язково записую прізвища всіх цих авторів до особливого списку ...». *З якою метою складався цей список?*

5 У розмові про потойбічне життя Вольтер заявив: «Потрапивши до Раю, ми будемо тричі здивовані. По-перше, тому, що зустрінемо там тих, кого не сподівалися зустріти. По-друге, тому, що не зустрінемо там тих, кого сподівалися зустріти...» *А що, на думку Вольтера, нас іще здивує?*

6 Одного разу письменник Йоганн Вольфганг Гете гуляв парком. На вузькій алеї йому зустрівся зовсім не дружній критик. Побачивши поета, критик буркнув: «Я ніколи не поступаюся дорогою дурням». *Що на це відповів Гете, зійшовши з доріжки?*

Розділ 2

ПІСНІ ЛЬОДУ Й ПОЛУМ'Я

ЕВОЛЮЦІЯ РОМАНТИЧНОГО ІДЕАЛУ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Я зазирнув у себе і відкрив там цілий світ!
Й. В. Ґете, «Страждання юного Вертера»

Романтизм — культурна доба й художній напрям у літературі та мистецтві — виник наприкінці XVIII й активно розвивався до середини XIX ст. Батьківщиною романтизму стала Німеччина, та досить швидко він поширився країнами Європи й досяг берегів Америки. Імена Ернста Теодора Амадея Гофмана, Генріха Гейне, Джорджа Байрона, Вальтера Скотта, Віктора Гюго, Фенімора Купера, Едгара По були відомі кожній культурній людині.

Термін *романтизм* уперше був використаний наприкінці XVIII ст., коли німецькі теоретики літератури Август та Фрідріх Шлегелі ввели визначення *романтична поезія* (*romantische Poesie*). 1813 року літераторка і критикиня мадам де Сталь опублікувала звіт про свої подорожі до Німеччини та популяризувала цей термін у Франції. 1815 року англійський поет Вільям Вордсворт — головний теоретик романтизму на берегах Туманного Альбіону і «літературний ворог» Байрона — протиставив «романтичну арфу класичній лірі». Щоб краще зрозуміти термін «романтизм», варто прокоментувати слово *романтичний*, яке стосується емоцій, почуттів, переживань (його синоніми: мрійливий, піднесений, таємничий, чарівний, пов'язаний з коханням).

Тут доречне запитання: чому Просвітництво — провідна ідеологія того ж таки XVIII ст. — сходить із п'єдесталу й поступається абсолютно протилежному світосприйняттю? Чи не тому, що надії світлих голів Європи на розумне суспільство не виправдалися: Велика Французька революція, попри свої гасла, не принесла жаданих свободи й рівності; навпаки, новий буржуазний устрій з його насильством та експлуатацією загрожував самій природі людини та її правам як особистості.

Приблизно в середині XVIII ст. культурні й освічені європейці стали відчувати самотність

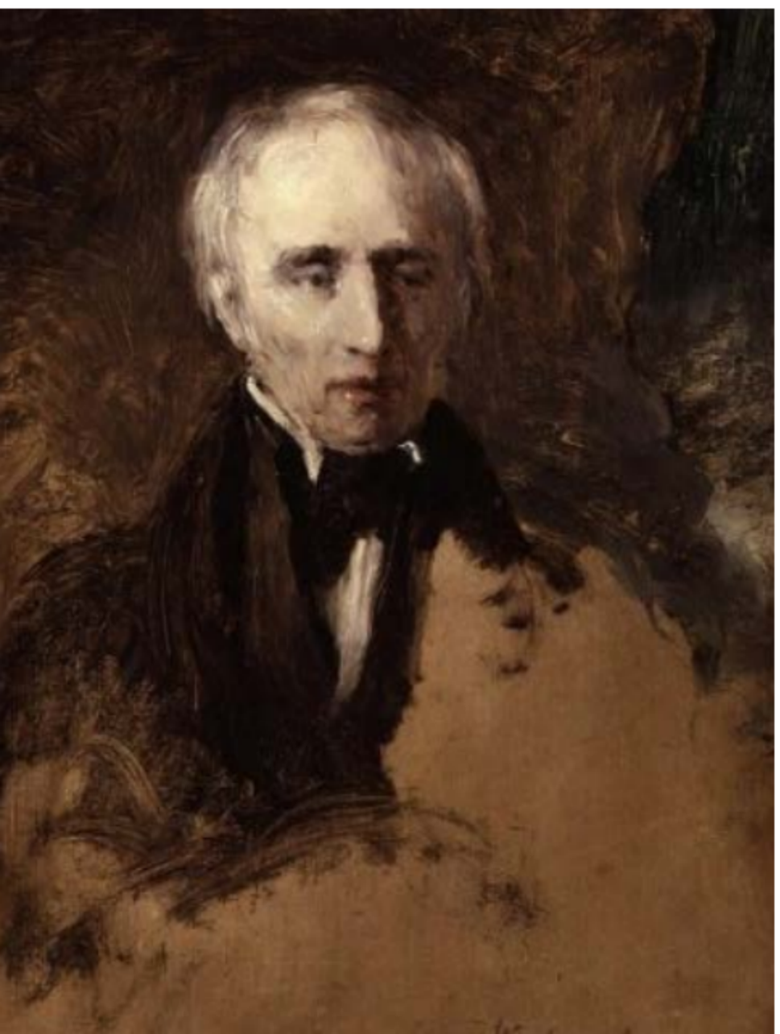

Вільям Вордсворт. Художник Вільям Боксолл, до 1879 р.

у цивілізованому світі, відірваність від свого коріння, з якого тисячоліттями виростало людське суспільство. На той час переважна більшість людей усе ще продовжують працювати на землі, і спочатку романтична культура стосується невеликої кількості містян. Відбувається не тільки їхній розрив із природою, із селянським способом життя — слабшає зв'язок людини з релігією. Люди починають шукати опору в собі. Це призводить одночасно до двох різноспрямованих, але пов'язаних між собою явищ. З одного боку, романтичне світосприйняття потребує того, що називається індивідуалізмом, — сильної особистості, яка змінює власне життя, обставини та світ. З іншого боку, з цим відчуттям нерозривно пов'язані ностальгія за втраченим ідеалом — життям серед природи, бажання повернутися до нього і знову стати щасливим. Отже, *індивідуалізм* і *туга за ідеалом — основні ознаки романтизму.*

Два *культові герої романтичної епохи — Наполеон* і *Байрон*. Наполеон був сином корсиканських офіцерів і став імператором; Байрон — англійський лорд, який став лідером грецького революційного руху, символом європейської революції і, можливо, першим європейським селебріті, зіркою. Ці люди змінили свою долю й кардинально змінили епоху.

Романтизм презентував себе як нове, історично небувале явище, що самостійно створює свою систему цінностей. Він орієнтувався не на традиційні зразки класичного мистецтва, а на *сучасний ідеал прекрасного.* Це була принципова позиція, запропонована братами Карлом і Августом Шлегелями. Романтизм навчав своїх читачів обживати момент сучасності, а це по-справжньому непросто, тому що для цього важливо відчувати хід історії, усвідомлювати, що минуле вже відбулося, а майбутнє невизначене, і треба запропонувати щось нове тут і зараз, без гарантій на успіх.

Література. Поети-романтики підносили *ідею свободи*. Серед них були герої революційної та національно-визвольної боротьби (Адам Міцкевич, Шандор Петефі). Одні підтримували боротьбу Греції (Польщі, Угорщини, України — список можна продовжувати) за незалежність, як Байрон. Інші, зокрема й сам Байрон, у своїх творах відстоювали особисту незалежність, вільний саморозвиток людини (*романтичний індивідуалізм).*

Цікаво, що тексти романтизму писали молоді люди, тож головною в літературі кінця XVIII — першої половини XIX ст. стала *історія юнака, який завойовує світ*. Популярним був сюжет про підкорення столиці юним провінціалом, який розробляли французькі романісти («Три мушкетери» А. Дюма, «Червоне та чорне» Стендаля та ін.). Романтична лірика висловлювала переживання юнака або дівчини, що шукає ідеал і кохання (Г. Гейне, Е. Дікінсон). Уже

Наполеон Бонапарт на Аркольському мосту.
Художник Антуан-Жан Гро, 1796 р.

згадувані брати Шлегелі зазначали, що неромантичної поезії не існує, тобто будь-яка лірика — це, насамперед, почуття.

Література, мистецтво, мораль здавна переймалися людськими пристрастями — головним чином для того, щоб їх стримувати, цивілізувати чи цензурувати. Звичні уявлення про пристрасті, кохання, красу активно переглядалися романтиками. Популярними стають *потворні герої* (Франкенштейн, Квазімодо) і *шляхетні дикуни* (Чингачгук). Романтиків захоплювали «гарячі характери», які, на їхню думку, були ознакою південних народів («іспанські», «італійські» пристрасті). Ілюстрацією яскравих героїв і трагічних пристрастей є новели француза П. Меріме «Кармен» і «Матео Фальконе».

В епоху романтизму активно формувалися нації, складався еталон національного героя / героїні, тож особливо цінувався фольклор. Романтики збирали казки та легенди (брати Грімм), були авторами літературних адаптацій народних сюжетів (Г. К. Андерсен, Е. Т. А. Гофман).

Намагаючись бути ідеальними в усьому, митці романтизму ставили високу планку щодо власної майстерності: так з'явився *новий тип героя — мрійника*, *артиста* (представника творчої професії, митця — художника, поета чи музиканта). Його соціальний портрет описав молодий Бальзак (есе «Про артистів»), а в літературі склався особливий жанр роману (повісті) про художника (Й. В. Гете, «Роки навчання Вільгельма Мейстера»; Е. Т. А. Гофман, «Крихітка Цахес»). Артист — не обов'язково творчий геній; він може бути просто тонким поціновувачем мистецтва. Його вирізняють відчуженість від життєвих турбот, прагнення творчої досконалості та *романтичне кохання*, яке дарує райське блаженство й відчуття повноти буття.

В епоху романтизму розпочала свою переможну ходу Європою *мелодрама*, яка запозичила чимало рис романтичної прози: бурхливі пристрасті, самотні герої й героїні, соціальні та сюжетні контрасти, екзотичні обставини з відповідним колоритом, чергування трагічного та комічного. Оновилося й театральне мистецтво. На початку XIX століття в театрі з'явилося газове освітлення, а з ним і спецефекти на сцені: польоти та ефектні зникнення, виверження вулканів, землетруси, дощ тощо. Романтикам ми завдячуємо появою поняття зірка театру: так було озвучено романтичний символ творчого генія.

Музика. Символом романтизму є *еолова арфа* — так називалася модна на той час іграшка. Її вивішували у вікні або під деревом у парку. Це найпростіший резонатор: натягнуті струни плюс подих вітру — і спонтанно народжується музика. Музика вважалася ідеальним втіленням гармонії людини і Всесвіту. Німецький романтик Гофман ставить у ряд із власними іменами

◀ Еолова арфа в Тре-Ісгавен Холі (Уельс, Великобританія)

ім'я Моцарта — Амадей, — вклоняючись майстру й знімаючи капелюх перед найголовнішим серед усіх мистецтв.

1830 року в Парижі прозвучала «Фантастична симфонія» Гектора Берліоза — його opus magnum, головний твір життя. Вона стала музичним маніфестом французького романтизму. «Фантастична симфонія» Берліоза — це публічна сповідь. Герой симфонії — сам композитор; героїня — його недосяжна кохана, мінливий образ якої він намагається зрозуміти. З того часу Автор стає головним персонажем романтичного мистецтва. Берліоз, Шуман, Шопен, Ліст, Верді, Вагнер — кожен із них створює свій образ у музиці.

Твори композиторів-романтиків становлять основу сучасного оперного та концертного репертуару, а отже, музичний романтизм залишається мистецтвом сучасності. Чи не тому, що люди люблять слухати про себе і впізнавати свої почуття, емоції, досвід переживань? А це якраз те, до чого прагнули композитори-романтики, — розкриття внутрішнього світу людини.

Живопис. Серед тлумачень образів романтизму самими ж романтиками є *мальовничий* (дикий, здатний викликати поетичне почуття) *пейзаж*. Це не впорядкований, накиданий під лінійку класицистичний парк, а щось на новий смак, з таємними куточками для любовних побачень, печерами й водоспадами, замками й руїнами. Пейзаж — головний жанр романтичного живопису.

У романтизмі акцентується все яскраве, несподіване та драматичне, що викликає неповторні емоції, — від тихого релігійного захоплення до жаху. Велич і химерні контури гір, морські шторми, важкі хмари, таємничі ночі — улюблені образи на полотнах художників-романтиків. Серед них можна виділити шанувальників хмар — англійців Джона Констебла й Вільяма Тернера, або поціновувачів ночей і туманів, яким є, наприклад, німець Каспар Давид Фрідріх. Саме це є ознакою індивідуального стилю у творчості конкретного художника.

Портрет Шатобріана серед римських руїн. Анн-Луї Жіроде-Тріозон, 1808 р.

Романтизм торкнувся й портретного живопису; найчастіше — через відображення окремих художніх деталей, як наприклад, розстебнутий комір сорочки на чоловічих портретах або кучері чи скуйовджена зачіска. На думку романтиків, це мало б надавати природності та свободи. Насправді ж «романтичні» зачіски носили не лише романтики, а взагалі всі — це була мода на кучері після скасування перук наприкінці XVIII століття. Спочатку носили коротке й скуйовджене волосся, пізніше в моду ввійдуть довгі локони.

Шторм. Вільям Тернер, перша пол. XIX ст. ▶

Підводячи риску, зазначимо, що романтики — письменники, поети, філософи, художники, композитори — на межі XVIII–XIX століть відкрили для нас усе розмаїття людської культури. Вони пояснили нам сучасні ідеали краси, свободи, прищепили смак до музики, живопису, історії, подорожей, популяризували пристрасті, театр, моду; а головне — навчили заглиблюватися в себе, розпізнавати й аналізувати власні емоції, виховувати почуття й навчатися спілкування зі світом і людьми.

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

Романтизм (*фр. romantisme*) — **художній напрям в європейській та американській культурі кінця XVIII — першої половини XIX століття.** Характеризується утвердженням самоцінності духовно-творчого життя особистості, зображенням сильних пристрастей та характерів, одухотвореної та цілющої сили природи, акцентує на емоції та індивідуалізм.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Окресліть часові й географічні рамки романтизму та поясніть історичні причини його виникнення.
2. Назвіть основні ознаки романтизму. Чому Наполеона й Байрона називають його ключовими фігурами?
3. Розкажіть, які твори письменників-романтиків ви читали. Чим захоплюють вас романтичні герої?
4. Який новий тип героїв створили романтики?
5. Назвіть найпопулярніші жанри літератури романтизму, наведіть приклади.
6. Яких композиторів-романтиків ви знаєте? Чому романтична музика популярна й досі?
7. Який головний жанр романтичного живопису? За якими ознаками можна впізнати картину художника-романтика?

СОН РОЗУМУ НАРОДЖУЄ ЧУДОВИСЬК

Ернст Теодор Амадей Гофман (1776–1822). «Малюк Цахес на прізвисько Цинобер»

Якщо існує темна сила, яка прагне захопити нас і завести на небезпечний, згубний шлях, ... то вона повинна ховатися в нас самих. Але якщо дух наш твердий, то він здатний відрізнити чужий вплив і спокійно слідувати тим шляхом, куди ведуть нас наші схильності і покликання.

Е. Т. А. Гофман

Уявіть ситуацію: студент Анзельм у святковий день планує влаштувати бенкет. Не дивлячись під ноги, він поспішає до шинку вулицями Дрездена й біля Чорних воріт стикається — фокус-покус! — із кошиком

яблук. На біду, власницею кошика виявляється чи то перекупка, чи відьма. Невдаха Анзельм віддає їй усі заощадження, бідкаючись, що у свято залишається без грошей. А огидна стара бурмоче якісь невиразні прокляття, і з цього моменту Анзельм починає бачити світ не таким, яким його бачать інші. Разом із ним читачі ніби отримують окуляри доповненої реальності. Завмерлі вулиці кам'яного Дрездена, двері його будинків, сквери, мости, плесо Ельби раптом оживають. І ми чуємо чарівний спів ніжних дзвіночків у кущах бузини, намагаємося зловити чудових золотих змійок у водах Ельби, ледве встигаємо відскочити від зловісної старої, яка несподівано з'являється з дверного замка!

Подібні перетворення нам знайомі з сучасного кіно. Але можна тільки уявити, яке враження справила творча манера Гофмана на його сучасників: стиралися межі реальності та ілюзії, звичний світ ставав незнайомим і щонайменше дивним. Когось із читачів казкова містика могла спантеличити, а когось насмішити. Примарність і хиткість кордонів між дійсністю і сном, карикатурність зіткнення раціонального та абсурдного — усе це жахало і вабило одночасно...

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Ернст Теодор Амадей Гофман.

Дата і місце народження: 1776, Кенігсберг, Пруссія (Німеччина).

Дата й місце смерті: 1822, Берлін, Пруссія (Німеччина).

Освіта: Кенігсбергський університет (юридичний факультет).

Рід занять і хобі: письменник, художник, композитор, юрист.

Найвідоміші твори: «Лускунчик і Мишачий король», «Золотий горнець», «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» («Малюк Цахес на прізвисько Цинобер»), «Елікси-ри Сатани», опера «Ундіна».

Портрет Е. Т. А. Гофмана. Автор невідомий. Бл. 1795 р.

- Насправді третє ім'я Гофмана — Вільгельм. Варіант «Амадей» письменник узаконив у 1805 році на знак особливої поваги до обожнюваного ним Вольфганга Амадея Моцарта.
- Таланти юного Ернста визнали ще в протестантській школі. Хлопчик не лише блискуче навчався, а й до дванадцяти років чудово грав на гітарі, органі, скрипці й арфі.
- Під впливом родичів обрав фах юриста, з тенет якого все життя намагався вирватися, щоб заробляти на життя власною творчістю.
- 1800–1802 роки провів у Познані. Тут відбуваються дві важливі події: Гофман одружився з полькою Михайлиною Рорер-Тищинською, чим остаточно зруй-

нував свої стосунки з націоналістично налаштованою ріднею, і вперше втрапив у скандал з владою за кумедні карикатури на місцеву «еліту».

- Перша новела, «Кавалер Глюк», була опублікована 1809 року. Авторського підпису під нею не було, оскільки Гофман не хотів відволікати увагу публіки від своєї успішної музичної діяльності.
- Активно займається музикою. У 1816 році в Берліні ставлять його оперу «Ундіна» — першу німецьку романтичну оперу.
- Поступово до Гофмана приходить літературна слава. За межами Німеччини Гофмана цінують значно вище — німцям не подобаються його іронія, сарказм і сатиричне зображення життя на батьківщині.

ДОСЬЄ: біографія без глянцю

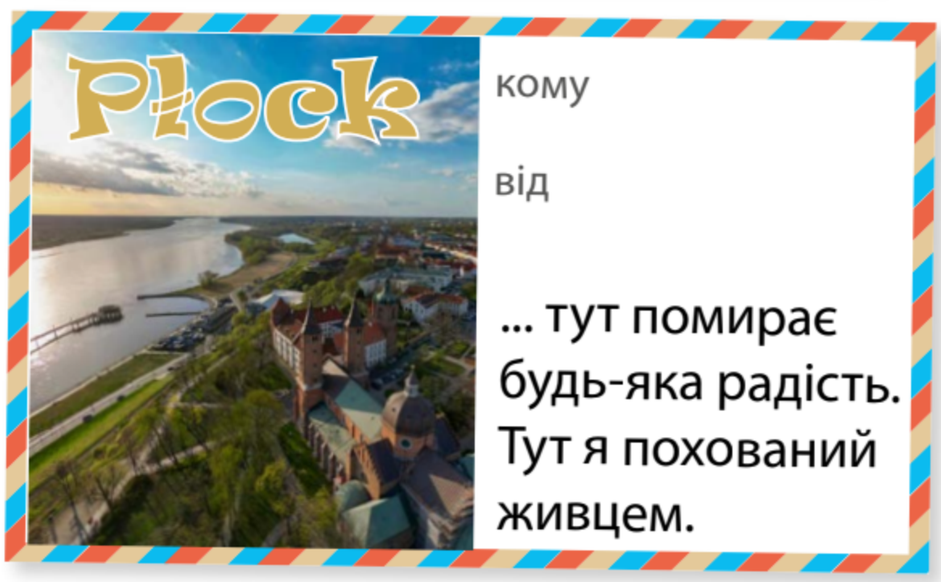

Я працюю на межі втоми і виснаження, вбиваю власне здоров'я — і нічого не заробляю... П'ять останніх днів я їм лише хліб — такого ніколи не було.

1808

Гофман — недбайливий, вкрай ненадійний і навіть небезпечний державний службовець. Пропоную вжити щодо нього дисциплінарні заходи.

Доповідна Міністра внутрішніх справ. 1822

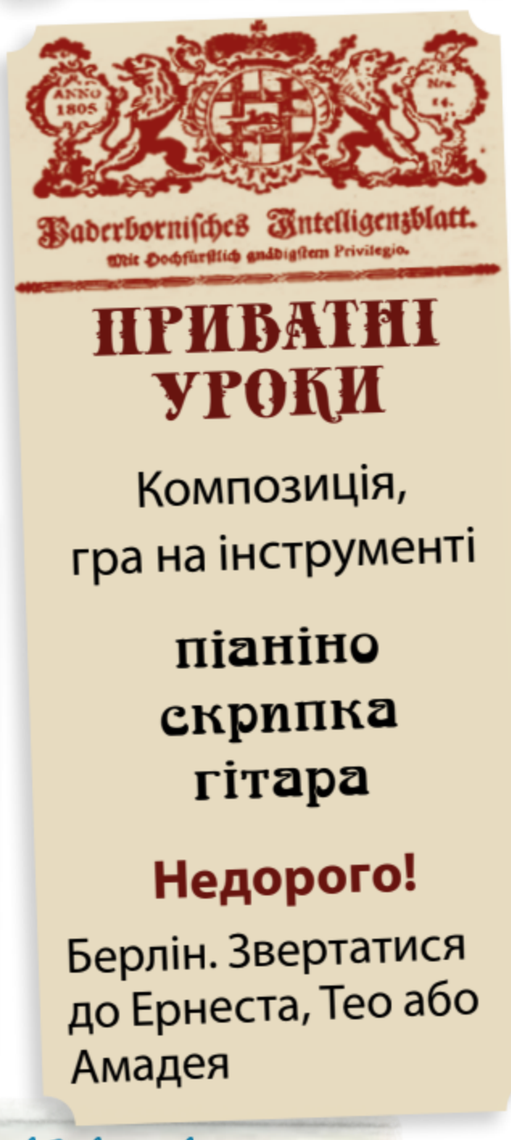

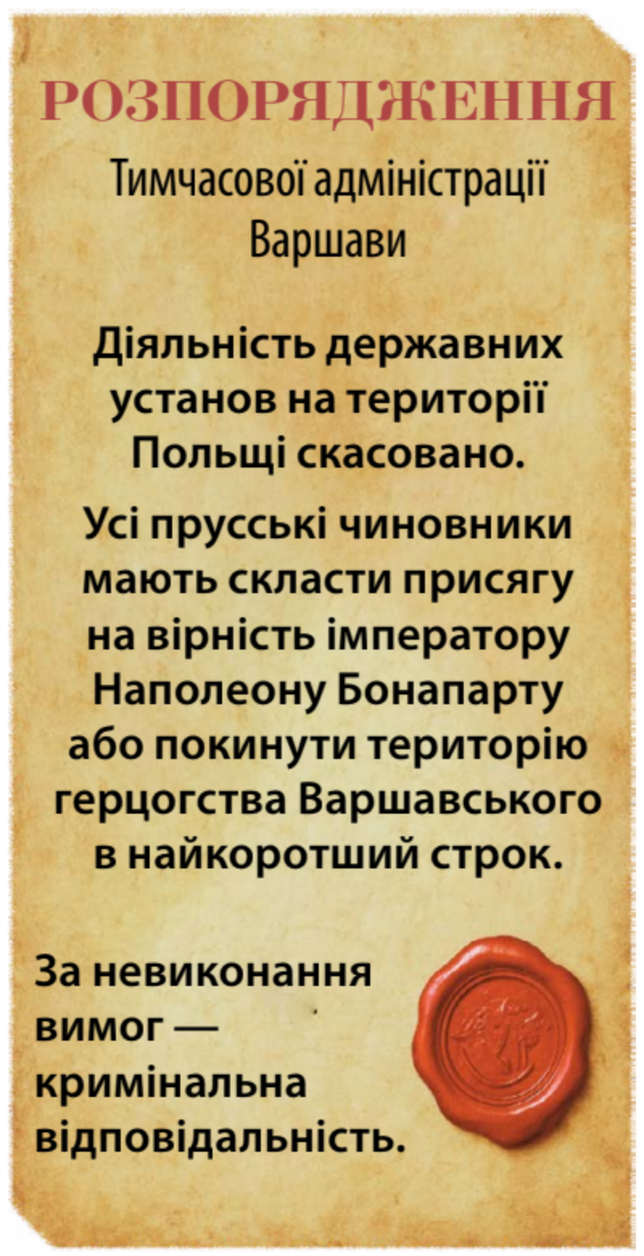

Завдання для детективів

Продовжуємо наше літературне розслідування! Спробуймо зануритися у світ митця, аналізуючи його життя як детективний кейс, сповнений таємниць, викликів та несподіваних поворотів. У цьому нам допоможуть наступні завдання.

1. **«Ролі Гофмана».** Кожна людина виконує в житті різні ролі (професіонал, друг, мрійник, борець тощо). На основі поданих фрагментів визначте дві-три ключові «ролі» Гофмана, дайте кожній назву. Оберіть 1–2 фрагменти біографії, які

найкраще її ілюструють. Поясніть, чому ви обрали саме ці фрагменти і як вони розкривають цю сторону його особистості.

2. **«Емоційний спектр».** Складіть «емоційну карту» письменника: перерахуйте 5–7 емоцій, які, на вашу думку, він найчастіше відчував, судячи з наведених фрагментів життєпису (наприклад, відчай, обурення, самотність, натхнення, розчарування, іронія, стійкість). Поясніть, який фрагмент (або його частина) викликав у вас це відчуття й чому.
3. **«Вибір та виклик».** Життя Гофмана було низкою виборів і постійних викликів. Виділіть із фрагментів кілька ситуацій, які це підтверджують. Опишіть реакцію письменника на ці виклики. Які риси характеру дозволяли йому вистояти, а які, можливо, ускладнювали його життя?
4. **«Портрет зі слів».** На основі відомих вам фактів життя і зроблених висновків напишіть коротке есе, в якому мають бути відображені найяскравіші та найважливіші, на ваш погляд, риси особистості митця. Спробуйте передати його внутрішній світ, а не просто переказати події.

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Коли в Лейпцигу готували постановку опери «Цинобер» композитора Августа Бунке, усе йшло шкереберть. То захрип диригент, то впав зі сцени головний актор. Коли ж один скрипаль вигукнув: «Цахес нас переслідує!» — репетиції припинилися. Місцеві газети почали писати про «прокляту оперу».

Міф 2. Під час виставки театрального реквізиту в музеї казок у Ганновері хтось залишив перуку з написом: «Справжнє волосся Цахеса. Не торкатися — краде славу!» Відвідувачі стали фотографуватися з нею. Так перука стала експонатом.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Гофман любив музику, надихався нею, а свої новели та казки він вважав просто джерелом заробітку. Літературні успіхи допомагали йому переживати життєві невдачі. Ще в молодості він писав одному з друзів: «Якщо ти відчуваєш незадоволення, то починай писати роман — це найкращі ліки».

У Гофмана було достатньо «незадоволень», які він пробував лікувати літературою, а два — так просто нестерпні: це невпевненість у собі та відраза до власної зовнішності. Комплекси викликали його маленький ріст, сутулість і непропорційно велика голова. Поет Людвіг Тік згадував, що у зовнішності письменника було «щось зловісне». Непривабливість заважала романтичним стосункам Гофмана. Жінок, у яких він закохувався протягом усього життя, його зовнішність відлякувала, а залицяння викликали глузування.

Після однієї з перших любовних невдач він написав близькому другові: «Якщо я не можу зацікавити її приємністю власної зовнішності, мені хотілося б стати втіленням потворності, щоб привернути до себе її увагу». Письменник виконав це бажання, коли написав казку «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» — гірку й злу карикатуру на самого себе...

✦ ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

У світі, де блиск і гучні заголовки часто затьмарюють справжню суть, надзвичайно важливо вміти відрізняти зовнішній блиск від внутрішнього світла. Е. Т. А. Гофман — справжній майстер викриття цієї вічної ілюзії.

Читаючи, ми поринемо у світ маленького князівства, щоб не просто спостерігати за його мешканцями, а й проаналізувати їхнє місце на шкалі цінностей. Чи завжди людина, визнана натовпом, духовно багата? Чи може справжня велич залишатися у тіні?

Саме на ці запитання ми шукатимемо відповіді, створюючи унікальний графік, який допоможе показати, як персонажа сприймає суспільство, і те, який він насправді. Приготуйтеся до захопливого читання й цікавого дослідження!

Завдання. Позначте на координатній площині дійсну внутрішню суть персонажа: його моральність, чесність, інтелект, талант, доброту — тобто те, ким він був насправді, незалежно від чужих суджень. Для кожного з персонажів вам потрібно визначити приблизні координати (X, Y) на графіку. Наприклад, якщо ви вважаєте, що персонаж мав дуже високе суспільне визнання (майже 10), але дуже низьку реальну цінність (близько 1), його точка буде (10, 1). Побудуйте графік. Визначте, хто опинився «найвище» і «найнижче» — і чому.

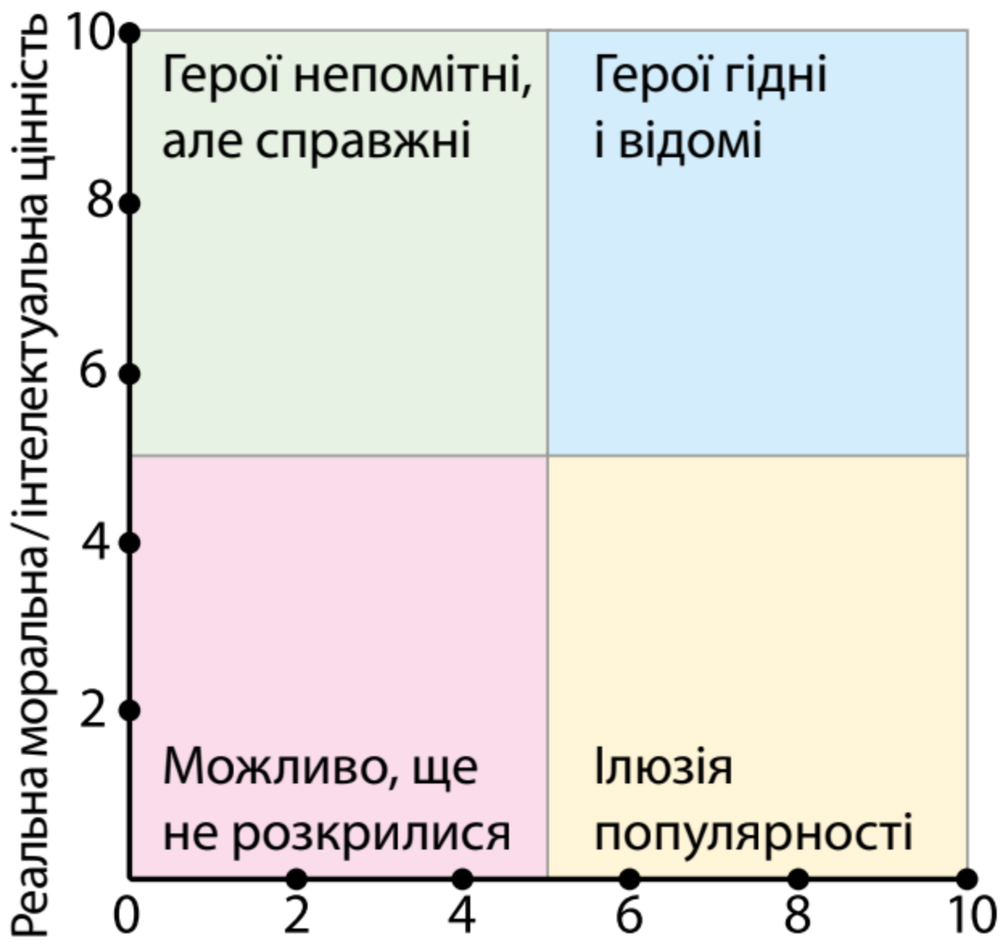

- На основі даних створеного графіка зробіть висновок про суспільство, зображене у творі Е. Т. А. Гофмана.
- Чи існують подібні «розриви» між визнанням і реальною цінністю в сучасному світі?
- Як можна змінити «правила гри», щоб внутрішня краса цінувалася вище, ніж штучне визнання?

МАЛЮК ЦАХЕС НА ПРІЗВИСЬКО ЦИНОБЕР

(окремі розділи, скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Недалеко від одного привітного села, біля самого шляху лежала у знемозі бідна обідрана селянка. Змучена голодом і спрагою, вкрай знесилена, нещасна впала під тягарем короба, вщерть набитого хмизом, який вона назбирала в лісі поміж чагарями й деревами. Вона вже думала, що настала її смертна година, а отже, й кінець невтішному горю. А все-таки незабаром вона спромоглася розв'язати вервечки, якими був прив'язаний короб на спині. І тут почала тяжко нарікати.

— Чого ж це тільки мене, — жалілась вона, — тільки мене та мого бідолашного чоловіка спостигло таке лихо й гірка недоля? Та хіба ж ми не працюємо, як ніхто в селі, з ранку до вечора, ледве маємо на шматок хліба, щоб утамувати свій голод? Три роки тому чоловік, копаючи в садку, знайшов горщик із золотими червінцями, то ми вже й гадали собі — нарешті й до нас щастя завітало, нарешті нам полегшає. І що ж сталося? Злодії вкрали гроші, хата згоріла дощенту, жито на полі витолочило градом, і, щоб міру наших страждань наповнити вщерть, покарало нас небо оцим маленьким виродком, якого я привела на світ собі на ганьбу й на посміх людям. На Лавріна цьому малюкові буде вже два з половиною роки, а він ще на своїх павучих ногах не може ні стояти, ні ходити і тільки мурчить та нявкає, немов кошеня, замість того щоб говорити... — І вона почала плакати й ридати, аж поки не заснула, знесилена і знеможена журбою.

Справді-бо, жінка мала всі підстави нарікати на бридкого виродка, що прийшов на світ два з половиною роки тому. Те, що на перший погляд можна було цілком сприйняти за химерно скрючений цурпалок дерева, було не що інше, як потворний малюк якихось дві п'яді на зріст, що досі впоперек лежав у коробі, а тепер виліз і борсався у траві. Голова в потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвоєну редьку. На обличчі неуважне око нічого б і не розгледіло, але, придивившись пильніше, можна було помітити довгий гострий ніс, що витикався з-під чорного розкошланого чуба, та пару маленьких чорних очиць, що виблискували на зморщеному, як у старого, обличчі.

...Трапилося так, що панна фон Рожа-Гожа, патронеса близького притулку, саме тією дорогою верталася з прогулянки. Вона зупинилась, побачивши бідолашних жінку з сином, а що була побожна й жаліслива, то дуже зворушилась.

— О Боже милостивий! — почала вона. — Скільки горя й злиднів є ще на землі! Нещасна жінка! Навряд чи вона й рада, що живе на світі, бо працює понад силу, а голод і турботи геть її пригнітили! Ах, коли б я могла допомогти так, як хотілося б! Але тим, що в мене ще залишилось, тим невеличким хистом, якого ворожа сила не спромоглася вкрасти в мене й знищити, я ще володію і до кінця скористаюся ним, щоб залагодити, сердего, твоє горе. Тобі і твоєму чоловікові не судилося багатство, а кому воно не судилось, у того червінці щезають з кишені хтозна-як, і чим більше золота йому перепадає, тим він стає бідніший. Але я знаю, над усе лихо, над усі нестатки гризе твоє серце думка про цю малу потвору, що висить на тобі зловісним тягарем. Стрункий, гарний, дужий, розумний цей хлопець ніколи не буде, але чи не вдасться мені допомогти в інший спосіб?

Панна сіла на траву і взяла малюка на коліна. Злий виродок борсався, пручався, мурчав і хотів навіть укусити її за палець, але вона промовила:

— Спокійно, спокійно, хрущику! — і почала тихо й лагідно гладити його долонею по голові від лоба аж до потилиці.

Поволеньки скуйовджений чуб малюка почав вирівнюватися, розділився проділом, приліг на лобі і м'якими ніжними кучерями спустився на високі плечі та горбату спину. Малюк ставав щодалі спокійніший і нарешті міцно заснув. Тоді панна Рожа-Гожа обережно поклала його на траву біля самої матері, скропила пахущою водою з флакончика, якого витягла з кишені, і квапливо відійшла.

Коли жінка невдовзі після того прокинулась, то відчула, що якось дивно збадьоріла і зміцніла.

— Ти ба! — сказала вона. — Наче й спала недовго, а як мені полегшало, скільки сили додалося! — Вона хотіла завдати собі на плечі короба, та, зазирнувши туди, побачила, що малюка нема. А він тим часом підвівся з трави... Коли мати глянула на нього, то з дива аж руками сплеснула і скрикнула:

— Цахесе, маленький Цахесе, хто ж це тобі встиг так гарно розчесати чуба? Як би тобі личили ці кучері, коли б ти був не такий гидкий! Ну йди ж, іди. Залазь у короб.

Вона хотіла його схопити й покласти на хмиз, та малий Цахес задригав ногами, вишкірився на матір і виразно пронявкав:

— Не хочу!

— Цахесе, мій маленький Цахесе, та хто ж тебе встиг мови навчити? Коли ти так гарно зачесаний, коли ти так добре говориш, то, може, й бігати навчився?

Жінка завдала собі короб на плечі, малий Цахес ухопився за її фартух, і вони почимчикували в село.

Дорога йшла мимо пасторського двору, і трапилось так, що саме на порозі свого дому стояв пастор із своїм найменшим синком, гарненьким трирічним хлопчиною в золотих кучерях. Побачивши жінку з важкою ношею і з маленьким Цахесом, що аж повис на її фартусі, він гукнув:

— Добрий вечір, пані Лізо, як ся маєте? Ви занадто вже важкий короб набрали, ледве несете, ідіть сюди, відпочиньте трохи на лаві біля моєї хати. Служниця дасть вам напитися свіжої води.

Пані Ліза не чекала, щоб її прохали двічі: вона скинула короб і тільки-но хотіла розтулити рота, щоб поскаржитися шановному панотцеві на всі свої нещастя й злидні, як малий Цахес з несподіванки втратив рівновагу і полетів пасторові аж під ноги. Той жваво нагнувся, підняв малюка і промовив:

— О пані Лізо, який же у вас милий та гожий хлопчик! Це ж справжня ласка Господня — така чудесна дитина. — Він узяв малюка на руки, почав його пестити і зовсім, здається, не помічав, як той намагався укусити за носа шановного панотця.

А пані Ліза стояла, приголомшена пасторовими словами, і зовсім не знала, що й подумати.

— Ах, милий панотченьку, — почала нарешті вона плаксивим голосом, — такій людині божій, як ви, не личило б глузувати з мене, бідолашної, яку господь невідомо за що покарав цим огидним виродком...

Але тут пасторів синок промовив:

— Ах, любий татку, ви такі добрі, такі ласкаві з дітьми, що вони всі повинні вас щиро любити.

— Послухайте лишень, — скрикнув пастор, і очі його радісно заблищали, — послухайте, пані Лізо, чому ви його так не любите, цього чарівного розумного хлопчика? Я вже бачу, ви не дасте собі ради з ним і не любитимете його, хоч би який він був гарний та розумний. Послухайте, пані Лізо, віддайте мені його на виховання. При ваших тяжких нестатках хлопець для вас великий тягар, а я буду радий виховати його, як свого власного сина!

Ліза отетеріла з подиву і, не вірячи своїм вухам, перепитала:

— Ох любий панотченьку, невже ж ви справді берете цю малу потвору на виховання?

Та що більше жінка казала пасторові про потворність свого сина-каліки, то завзятіше той запевняв її, що вона в своїй дурній сліпоті зовсім не заслуговує на такий Господній дарунок. Нарешті, розгнівавшись, він схопив малого Цахеса на руки, побіг до хати й засунув за собою двері.

А пані Ліза стояла, немов скам'янівши, перед дверима пасторового дому й не знала, що їй про все це думати й гадати.

— І що це скоїлося з шановним панотцем, — мовила вона сама до себе, — що він так уподобав малого Цахеса і вважає бридкого карлика за гарного розумного хлопчика? Ну, хай бог допоможе любому панотцеві, що зняв із плечей моїх такий тягар та переклав на свої!

І, взявши короб на спину, пані Ліза весело й безтурботно побралася далі своєю дорогою. [...]

Коли б я, ласкавий читачу, й хотів тепер зберегти в таємниці, хто ж така панна фон Рожа-Гожа, або, як вона часом називала себе, Рожа-Гожа-Зеленава, то ти, напевне, й сам здогадався б, що вона була не звичайна собі жінка. Бо саме вона, погладивши та розчесавши чуба малому Цахесові, таємниче подіяла на нього, і він видався добросердому пасторові таким гарним та розумним хлоп'ям, що той зразу ж узяв його за рідного сина... Панна фон Рожа-Гожа не хто інша, як славетна, на весь світ відома фея Рожабельверде. Справа стояла ось як.

На всьому широкому світі навряд чи можна знайти ще таку пречудесну країну, як маленьке князівство, де перебувала панна фон Рожа-Гожа — одне слово, де сталось усе те, про що я тобі, любий читачу, саме й хочу докладніше розповісти.

Оточена високими горами, вкрита зеленими, пахучими лісами та квітучими луками, оздоблена дзвінкими потоками та веселими водоспадами, нехай навіть і без жодного міста, зате з привітними селами, а подекуди й замками, країна та схожа була на дивовижний прекрасний сад, де мешканці немовби гуляли задля своєї втіхи, не відаючи тяжких життєвих турбот. Кожний знав, що в країні володарював князь Деметрій, але ніхто не відчував його влади, і всі були тим дуже вдоволені. Особи, що

полюбляють свободу в усіх її проявах, чудесні краєвиди, лагідний клімат, не могли б вибрати кращого місця для життя, ніж те князівство, отож і сталося так, що серед інших оселилися тут і прекрасні феї, а феям тепло і свобода, як відомо, найбільше до серця. Якраз вони були причиною, що майже в кожному селі, а особливо в лісах, дуже часто траплялися найприємніші дива і що кожний мешканець країни щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином.

Деметрій помер, і країною став володарювати молодий Пафнутій. Ще за батькового життя Пафнутія мучила таємна внутрішня гризота через те, що народ і країна були такі жахливо занедбані і темні. Він почав керувати по-справжньому і негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреса, що якось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи.

— Я хочу володарювати, мій любий! — сказав йому Пафнутій.

Андрес прочитав з очей свого пана, що діялося в його душі, припав йому до ніг і скрикнув:

— Сір! Велика година пробила. Ви піднімете цю державу з нічного хаосу до блискучих вершин! Сір! Вас благає найвірніший васал. Тисячі голосів бідного, нещасного народу зітхають у цих грудях, промовляють цими устами. Сір! Запровадьте освіту!

Пафнутія вразили до глибини душі високі думки міністра. Він підвів його, палко пригорнув до своїх грудей і, ридаючи, мовив:

— Міністре... Андресе... Я винен тобі шість дукатів... ще більше... своє щастя... свою державу... о вірний, розумний слуго!

Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами і вивісити указ, який би повідомляв, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожний повинен із цим рахуватися, та Андрес вигукнув:

— Найславніший володарю! Так нічого не вийде!

— А як же, мій любий? — запитав Пафнутій.

— Бачите, найласкавіший пане, чинність вашого князівського указу про освіту може бути ганебно зведена нанівець, якщо ми не поєднаємо його ще з деякими заходами. Перше ніж розпочнемо освіту, себто перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, полагодимо школи, понасаджуємо тополь і акацій, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо дороги й накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму й інших зводять з глузду своїми витребеньками. Ви читали «Тисячу й одну ніч», найясніший князю, бо я знаю, що покійний князь, ваш батько, любив такі шкідливі книжки. Ну от! Із тієї препоганої книжки ви, напевне, вже знаєте про так званих фей, але, мабуть, і гадки не маєте, що чимало тих небезпечних осіб поселилося й чинить усілякі неподобства у вашій власній любій країні.

— Як? Що ти кажеш?.. Феї — в моїй країні? — закричав князь, побілівши, як крейда, і похилився на спинку крісла.

— Спокійно, мій ласкавий пане, спокійно, якщо ми хочемо розумно розпочати боротьбу з цими ворогами освіти. Авжеж! Я їх називаю ворогами освіти, бо тільки вони, зловживаючи добрістю вашого небіжчика батька, призвели до того, що наша люба держава ще й досі залишається у цілковитій темряві. Вони роблять різні небезпечні дива і не бояться під назвою поезії таємно поширювати отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіті. Потім у них такі обурливі звички, що вже через саме це їх неможливо терпіти в жодній культурній державі. Наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що, коли їм тільки заманеться, гуляють собі в повітрі, позапрягавши у візки крилатих коней! Отож, ласкавий пане, як тільки буде проголошено освіту, — тоді геть усіх фей з країни.

Пафнутій був страшенно задоволений із пропозицій свого міністра, і вже на другий день було запроваджено все, про що між ними говорилося. На розі кожної вулиці красувався указ про запровадження освіти, а поліція вдиралася до палаців фей, конфісковувала їхнє майно, а самих їх арештовувала.

Бог його знає, як сталося, що фея Рожабельверде, єдина з усіх, за кілька годин до того, як запровадили освіту, довідалась про все і встигла випустити своїх лебедів на волю і приховати свої магічні трояндові кущі та інші коштовності... А коли Пафнутій, даючи приклад, особисто прищепив віспу всім телепням у найближчому селі, фея підстерегла-таки князя в лісі. Тут вона дотепною мовою, а переважно деякими зловісними штуками, які їй пощастило приховати від поліції, так загнала князя на слизьке, що він почав Христом-богом благати її вдовольнитися єдиним у країні, а тому найкращим притулком для панночок, де вона, незважаючи на указ про освіту, могла б порядкувати, як собі схоче.

Фея Рожабельверде прийняла пропозицію і таким чином попала в притулок для благородних дівчат, де вона, як про це вже було сказано, назвалася панною фон Рожа-Гожа-Зеленава...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

...Фабіан взяв свого друга Бальтазара під руку й швиденько подався з ним далі. Тільки-но вони вийшли з гущавини на шлях, що пролягав серединою лісу, як Фабіан помітив удалині коня без вершника, що в хмарі куряви мчав просто на них.

— Глянь! — скрикнув він, уриваючи свою мову. — Глянь! Мабуть, та проклятуща шкапа скинула свого їздця. Треба її впіймати і відшукати вершника в лісі.

Сказавши це, він став посеред дороги.

Шкапа підбігала чимраз ближче, і вже видно було, що по обидва боки її теліпаються ботфорти, а на сідлі вовтузиться й рухається щось чорне. Раптом коло самого Фабіана розляглося голосне й довге:

— Тпр-р-р-р! Тпр-р-р-р!

Тієї ж миті коло його голови майнула пара ботфортів, і якась чудернацька маленька річ покотилась йому під ноги. Великий кінь став, наче вкопаний, і, витягнувши шию, почав обнюхувати свого маленького господаря, що борсався в піску, аж поки насилу звівся на ноги. Голова в малюка ховалася між високими плечима, а великий горб на спині й на грудях і довгі павучі ніжки надавали йому вигляду настромленого на виделку яблука.

Коли Фабіан побачив перед собою маленьку потвору, він голосно зареготав. Та малюк, сердито натягнувши на самі очі берета, якого щойно підняв з землі, пронизав Фабіана лютим поглядом і запитав хрипким голосом:

— Чи це дорога на Керепес?

— Так, добродію! — лагідно відповів Бальтазар і подав малюкові ботфорти.

Та малюк марно намагався взутися в них. Він раз у раз спотикався і, стогнучи, падав у пісок. Бальтазар поставив чоботи рядком, легенько підняв малюка вгору і так само легенько спустив його вниз, встромивши йому ніжки в широкі й важкі ботфорти. Малюк з гордим виглядом, одну руку вперши в бік, а другу приклавши до берета, вигукнув:

— Дякую, мій пане! — І, підійшовши до коня, він узяв його за вуздечку. Та знову ж таки дарма він намагався дістати стремено й видряпатися на коня. Бальтазар так само поважно й лагідно підійшов до нього й підсадив. Та малюк, мабуть, занадто розігнався в сідло, бо ту мить, коли він хотів сісти, перекинувся і впав із другого боку додолу.

— Не так спритно, найласкавіший мосьє! — вигукнув Фабіан і знов гучно зареготав.

— Чорт вам найласкавіший мосьє, а не я! — люто крикнув малюк, обтрушуючи пісок з одягу. — Я студіозус, і коли й ви також, то ви образили мене, сміючись мені у вічі! Тому завтра в Керепесі мусите зі мною битися!

— Отуди в біса! — скрикнув Фабіан. — Оце-то відчайдушний студіозус, хлопець хоч куди, і хоробрий, і про студентську честь дбає!

Сказавши це, він підняв малюка вгору і посадив на коня, який миттю подався далі зі своїм господарем. Фабіан аж за боки взявся, мало не лускаючи зі сміху.

— Жорстоко, — сказав Бальтазар, — висміювати людину, що її природа так жахливо скривдила, як цього малого вершника. Коли він справді студент, то ти мусиш із ним битися, ще й до того на пістолях.

Ілюстрація Степана Баришпольця

— Як поважно, — сказав Фабіан, — як поважно й похмуро ти все це сприймаєш, мій любий Бальтазаре. Я ніколи й гадки не мав глузувати з каліцтва. Але скажи мені, чи ж личить такому горбаневі з мізинчик завбільшки сидіти на коні, через шию якого він і не визирне? Чому він уліз у такі величезні ботфорти? Чи личить йому носити той чудернацький оксамитовий берет? Чи сміє він так бундючитись та пишатися? Чи сміє він звертатися до нас таким по-варварському хрипким голосом? Чи сміє, питаюсь я, і чи не маю я права поглузувати з нього, як із справжнісінького блазня? Але мені треба бігти, я мушу подивитися на веремію, яка зчиниться на вулицях, коли той лицар-студіозус в'їде до міста на своєму баскому коні. Бувай здоров!

І Фабіан щодуху подався через ліс до міста.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Кандіда [*донька професора Моша Терпіна, кохана Бальтазара — О. К.*], хоч би на чию думку, була гарна, як намальована, з променистими очима, що аж серце пронизували, з пухкими рожевими губками. Щоправда, я забув, біляві чи каштанові були в неї коси, які вона прегарно заплітала і химерно вкладала на голові, тільки дуже добре пам'ятаю їхню дивну особливість: що довше на них дивишся, то вони стають темніші. Це була стрункa, висока на зріст, легка в рухах дівчина, сама лагідність і грація, особливо в веселому товаристві, а за всіма цими принадами вже й не дуже помічалося, що руки й ноги в неї могли б бути трохи й менші. До того ж Кандіда читала «Вільгельма Мейстера» Гете, Шиллерові вірші та «Чарівний перстень» Фуке і встигла вже забути майже все, про що там писалося. Вона цілком пристойно грала на фортепіано, навіть часом підспівувала собі... А коли вже вам хочеться у цієї милої дівчини конче знайти й вади, то хіба що вона мала занизький голос, дуже тісно шнурувалась, довго раділа з нового капелюшка та забагато їла тістечок із чаєм.

Заполонений думками про кохану, Бальтазар сів до столу і скомпонував чимало пристойних, милозвучних віршів, де описав свій стан у містичній історії соловейкового кохання до пурпурової рожі. Він надумав їх узяти з собою на літературне чаювання до Моша Терпіна, щоб там при першій нагоді вразити беззахисне Кандідине серце.

Серце в Бальтазара затремтіло з захоплення, коли в Терпіновім домі назустріч йому вийшла Кандіда, одягнена в давньонімецький дівочий убір, привітна й звабливa в погляді й у слові, у всій своїй істоті, як, зрештою, і завжди. «Моя ти дівчино-чарівниченько!» — зітхнув Бальтазар у глибині душі, коли Кандіда, сама люба Кандіда, піднесла йому чашку гарячого чаю. А Кандіда подивилася на нього променистими очима й промовила:

— Ось ром, сухарі й коржики, любий пане Бальтазаре! Пригощайтесь, будь ласка, беріть, що вам до вподоби!

Та замість того, щоб хоч глянути на ром, сухарі чи коржики, а не те що пригощатися, захоплений Бальтазар не міг одвести очей, повних

болісної туги й найщирішого кохання, від милої дівчини і марно шукав слів, якими б міг висловити найглибші почуття своєї душі.

Коли це з сусідньої кімнати назустріч їм вийшов професор Мош Терпін, ведучи за руку маленького чудернацького чоловічка, і голосно вигукнув:

— Дами й панове, рекомендую вам обдарованого надзвичайними здібностями юнака, якому не важко буде здобути вашу прихильність і вашу повагу. Це молодий пан Цинобер, який щойно вчора прибув до нашого університету і має намір студіювати право!

Фабіан та Бальтазар із першого погляду впізнали в ньому чудернацького карлика, що коло брами мало не наїхав на них і впав з коня.

— Мабуть, мені доведеться, — тихо промовив Фабіан до Бальтазара, — битися на сопілках чи, може, на шилах! Бо іншої зброї я не можу вжити проти такого жахливого супротивника.

— Посоромся, — відповів Бальтазар, — посоромся так глузувати з нещасної людини, обдарованої, як ти чув, винятковими здібностями. — Він підійшов до малюка й сказав:

— Я сподіваюсь, любий добродію Цинобере, що вам не сталося нічого поганого, коли ви вчора впали з коня?

Але Цинобер сперся на маленьку паличку, яку держав у руці, підвівся навшпиньки якомога вище, так, що сягнув Бальтазарові майже до пояса, задер голову, глянув угору шаленими очима, що іскрилися, мов у кота, і сказав дивним рипучим голосом:

— Я не знаю, чого ви хочете, про що говорите, добродію! Я з коня впав? Ви не знаєте, певне, що я найкращий їздець, який тільки може бути, що я ніколи з коня не падаю, що я навчав офіцерів та солдатів верхової їзди! Я з коня впав!

Він хотів швидко повернутись, та паличка, на яку він опирався, вислизнула у нього з рук, і малюк полетів шкереберть Бальтазарові під ноги. Бальтазар кинувся допомогти йому і якось ненароком торкнувся його голови. Малюк так пронизливо заверещав, що аж луна пішла по всій залі, і гості злякано посхоплювались із своїх місць. Бальтазара оточили й почали питати одне поперед одного, чого це він так жахливо кричав.

— Не ображайтесь, любий пане Бальтазаре, — сказав професор Мош Терпін, — але це був таки чудернацький жарт. Ви, мабуть, хотіли, щоб ми подумали, ніби тут хтось наступив котові на хвіст!

Кандіда, виливши цілий флакон нюхальної води на знепритомнілу даму, сказала тихо Бальтазарові:

— Бачите, якого лиха ви накоїли своїм огидним нявканням, любий пане Бальтазаре !

А той зовсім не знав, що сталося. Почервонівши з сорому й досади, він не міг вимовити й слова, щоб сказати, що це ж малюк Цинобер, а не він, так жахливо нявкав.

Добрій Кандіді стало жаль Бальтазара, що стояв перед нею геть збентежений. Вона подала йому руку й прошепотіла, лагідно усміхаючись:

— Але й кумедні бувають люди, так страшенно бояться котів!

Бальтазар палко притиснув Кандідину руку до своїх уст. Її блакитні очі лагідно дивились на нього. Бальтазар почував себе на сьомому небі і більше не думав ні про Цинобера, ні про котячий нявкіт.

Бальтазар вийняв чистенько переписаний рукопис і почав читати. Його власний твір, що таки справді вилився з глибини поетичної душі, надихав його щораз більше. Він читав усе палкіше, виливаючи всю пристрасть свого закоханого серця. Він затремтів з радощів, коли тихі зітхання, ледве чутні жіночі «Ах» або чоловічі «Чудово... Надзвичайно... Божественно!» переконали його, що поема захопила всіх.

Нарешті він закінчив. Тоді всі загукали:

— Який вірш! Які думки! Яка уява! Яка милозвучність! Дякуємо! Дякуємо вам, найдорожчий пане Цинобере, за божественну насолоду!

— Що? Як? — скрикнув Бальтазар, але ніхто на нього не звернув уваги, бо всі ринули до Цинобера, що сидів на канапі, надувшись, як малий індик, і огидним голосом рипів:

— Будь ласка... будь ласка... коли вам до вподоби... це ж дрібниця, яку я похапцем написав минулої ночі.

І тоді встала Кандіда, підійшла, полум'яніючи, як жар, до малюка і поцілувала його в гидезний рот із синіми губами.

— Так, — скрикнув тоді Бальтазар, немов охоплений раптовим шаленством, — так, Цинобере, божественний Цинобере, ти склав зворушливі вірші про соловейка та пурпурову рожу і тобі належить чудова нагорода, яку ти отримав!

Серед товариства був також юний принц Грегор, що вчився в університеті. Принц був прегарної вроди — кращої годі собі й уявити, а поведінки такої шляхетної і невимушеної, що зразу виявлялось і його високе походження, і звичка бувати в найвищих колах. Тепер принц не відходив від Цинобера і над усяку міру вихваляв його і як найкращого поета, і як найдотепнішого фізика. Чудно було дивитися на них, як вони стояли вкупі. Поряд зі струнким Грегором малесенький карлик, що, високо задерши носа, ледве тримався на тоненьких ніжках, мав химерний вигляд. Очі всіх жінок були спрямовані туди, але не на принца, а на малюка...

Професор Мош Терпін підійшов до Бальтазара й запитав:

— Ну, що ви скажете про любого Цинобера? В нього багато чого є за душею, і коли я пильно гляну на нього, то відчуваю, що він не простий

Сцена з вистави «Маленький Цахес» у Дюссельдорфському ляльковому театрі, 2019 р.

собі юнак. Пастор, що його виховав і мені рекомендував, висловився про його походження дуже загадково. Бо ж гляньте тільки на його величну постать, на його благородну, невимушену поведінку. Він, напевне, князівської крові, а можливо, що й королівський син!

Тієї миті сповістили, що вечеря готова. Цинобер пришкандибав до Кандіди, незграбно схопив її за руку й повів у їдальню.

Як несамовитий, кинувся нещасний Бальтазар темної ночі, крізь бурю й дощ додому.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Професор Мош Терпін аж млів від радості.

— Чи міг я, — казав він сам до себе, — чи міг я сподіватися більшого щастя, як те, що шановний таємний радник прийшов до мене в дім ще студентом? Він одружиться з моєю донькою і буде моїм зятем. Через нього я доскочу ласки в найсвітлішого князя і піднімусь драбиною, якою піднімається і мій чудовий Циноберик. Щоправда, я й сам часом не збагну, як це така дівчина, як моя Кандіда, могла до нестями закохатися в малюка. Бо звичайно жінки звертають увагу більше на гарну зовнішність, аніж на особливі духовні якості, а я іноді як придивлюся до цього радника в особливих справах, то мені здається, що його не можна назвати дуже гарним...

Мош Терпін казав правду. Кандіда виявляла надзвичайну прихильність до малюка, і коли дехто з тих, на кого Цинобер не міг наслати мани, натякав їй, що таємний радник в особливих справах — шкідлива, бридка потвора, вона миттю звертала розмову на чудові кучері, якими наділила його природа. [...]

Таємний радник в особливих справах жив у прегарному будинку з іще кращим садом, посеред якого була галявина, оточена густими кущами, де квітли чудові троянди. Люди помітили, що Цинобер через кожні дев'ять днів тихенько вставав на світанку, хоч як йому було важко, сам, без служника, одягався, спускався в сад і зникав у кущах, які оточували галявинку.

Коли він прийшов на моріжок із трояндами, над кущами неначе забринів вітерець, і троянди запахли ще чутніше. Якась прекрасна жінка в серпанку, з крильми за плечима, спустилася додолу, сіла на гарний стілець, що стояв серед трояндових кущів, і, тихо промовивши: «Йди, моя люба дитино», почала розчісувати золотим гребінцем довгі кучері, що спадали йому аж на спину. Здавалось, малюкові було дуже приємно. Так тривало, мабуть, хвилин п'ять, потім чарівниця ще раз провела пальцем уздовж його тім'я, і Пульхер та Адріан [*друзі Бальтазара — О. К.*] помітили на голові в Цинобера вузьку, блискучу, як вогонь, смугу. Тоді жінка сказала:

— Ну, прощавай, любий хлопчику! Будь розумним, яким тільки зможеш!

Малюк сказав:

— Бувайте, матусю, я й так розумний, вам нема чого казати це щоразу. [...]

Доктор Альпанус [*чарівник — О. К.*] замислено дивився з вікна своєї вілли в парк. Цілісіньку ніч він тільки те й робив, що складав Бальтазарів гороскоп, а заразом довідався дещо й про малого Цинобера. Та найважливішим здавалося йому те, що трапилося з малюком у саду, коли його застукали там Пульхер з Адріаном. Проспер Альпанус хотів саме погукати своїх однорогів, коли це раптом заторохтіла якась карета і зупинилась перед брамою парку. Служник доповів, що з ним бажає поговорити панна фон Рожа-Гожа.

— Ласкаво прошу, — сказав Проспер Альпанус, і дама ввійшла до кімнати.

Вона була в довгій чорній сукні, обличчя її ховав серпанок. Проспер Альпанус, охоплений дивним передчуттям, узяв свій ціпок і спрямував блискучий промінь головки на даму. І враз навколо неї немовби замиготіла блискавка, і панна в її сяйві постала в легкім, білім убранні, з мерехтливими, прозорими крильми за спиною, з білими й червоними трояндами в косах.

— Еге! — прошепотів Проспер і сховав ціпок під шлейфом.

Тієї ж миті дама знову постала перед ним у тому самому вбранні, що й прийшла.

Проспер Альпанус чемно запросив її сідати. Панна фон Рожа-Гожа сказала, що вже давно мала намір відвідати пана доктора в його домі за містом, щоб познайомитися з тим, хто у всіх навколо здобув славу як дуже доброчинний мудрець. Напевне, він не відмовить їй і погодиться взяти під свій лікарський нагляд розташований недалеко притулок для шляхетних дівчат. Проспер Альпанус чемно відповів, що хоч і давно вже залишив практику, але, як виняток, згоден відвідувати притулок, якщо буде потреба, а потім запитав, чи сама вона, панна фон Рожа-Гожа не скаржиться часом на яку-небудь хворобу. Панна запевнила, що ні, тільки часом її крутить у суглобах, як вона змерзне вранці надворі, але тепер почуває себе цілком здоровою. І вона почала якусь байдужу розмову.

— Ви, здається, — почала панна, — ви, здається, пане докторе, читали якусь цікаву книжку, коли я увійшла?

— Таки й справді, — відповів доктор, — у цій книжці пишеться про найдивовижніші речі.

Він хотів розгорнути маленьку книжку в позолоченій оправі, що лежала перед ним на столі, але марно — вона, ляснувши, щоразу згортала-ся знову.

— Отакої, — сказав Проспор Альпанус. — А чи не спробуєте часом ви, моя шановна панно, дати раду з цією свавільною книжкою?

Маленький Цинобер на колінах у феї. Малюнок Діани Рінго. 2021

І він подав їй книжку. Але щойно панна торкнулась до неї, як книжка сама розгорнулася, аркуші розсипались, побільшали й зашурхотіли по всій кімнаті.

Панна злякано відсахнулася. Тоді доктор міцно згорнув книжку, і всі аркуші зникли.

— Однак, — мовив Проспер Альпанус, лагідно усміхаючись, — навіщо нам гайнувати час на такі жалюгідні штуки? Адже ж те, що ми зараз робимо, — звичайнісінькі розваги за столом, краще перейдемо до поважніших речей.

— Мені вже треба йти! — крикнула панна і встала.

— Е, ні, — сказав Проспер Альпанус, — ви не підете без мого дозволу, бо мушу вам сказати, шановна добродійко, що ви тепер цілком у моїй владі.

— У вашій владі?— гнівно вигукнула панна. — Безглузда похвальба!

І вона розгорнула своє шовкове вбрання та й знялася під стелю, як чудовий чорний метелик. А доктор Альпанус тієї ж миті задзижчав і забринів слідом за нею, як великий жук-рогач. Цілком знеможений метелик спустився на підлогу й перекинувся маленькою мишкою. Але жук-рогач стрибнув за нею сірим котом. Мишка знялася знов, як блискучий колібрі, тоді навколо дому загуділи якісь дивні голоси і різні чудернацькі комахи з'явились і задзижчали в повітрі, а разом з ними дивне лісове птаство, наче золота мережа завісила вікна. Цим разом фея Рожа-Гожа-Зеленава з'явилась у всій своїй пишноті та величі, в осяйному білому вбранні, підперезана блискучим діамантовим поясом, з білими й червоними трояндами в чорних косах і стала посеред кімнати. А перед нею стояв маг у золотом гаптованій мантії, з блискучою короною на голові, тримаючи в руці ціпок із вогненно-променистою головкою. Рожа-Гожа-Зеленава ступила до мага, але раптом з її кіс упав золотий гребінець і розбився, наче скляний, на мармуровій підлозі.

— Горе мені! Горе мені! — скрикнула фея.

І раптом вони знову опинилися за столом, патронеса фон Рожа-Гожа у довгій чорній сукні, а навпроти ней доктор Проспер Альпанус.

— Я гадаю, — спокійно мовив Проспер Альпанус, наливаючи чудесну гарячу каву, — я гадаю, вельмишановна панно, що ми вже тепер досить знаємо одне одного. Мені дуже шкода, що ваш прекрасний гребінець розбився на моїй твердій підлозі.

— Я сама винна, — сказала панна, попиваючи з задоволенням каву, — що не догледіла. Але ж, дорогий докторе, як могло статися, що ми з вами досі не були знайомі, що й досі наші дороги ніде не перетнулися?

— Різне виховання, шановна панно, — відповів Проспер Альпанус, — різне виховання, на жаль, цьому виною. Тим часом як ви, щедро обдарована талантами дівчина, могли в Джінністані цілком покластися на свою багату натуру, я, бідолашний студент, замкнутий у пірамідах, слухав лекції у професора Зороастра, такого собі старого шкарбуна, який,

проте, страшенно багато знав. За панування достойного князя Деметрія я оселився в цій маленькій, чудовій країні.

— Як, — здивувалася панна, — і вас не вигнали, коли князь Пафнутій запроваджував освіту?

— Авжеж, ні, — відповів Проспер, — мені, навпаки, пощастило цілком заховати своє власне Я, бо я намагався виявити особливі знання в різних рукописах, які я тоді поширював. Я там доводив, що без волі князя не може бути ні грому, ні блискавки, що ми за гарну годину чи добрий урожай маємо завдячувати тільки зусиллям князя та його дворян, бо вони десь там, у залах, дуже мудро радять раду, тим часом як простий люд у полі лише оре й сіє. Князь Пафнутій призначив мене тоді таємним верховним президентом освіти — я ту посаду скинув разом із своєю машкарою, як важкий тягар, коли минула буря. Потай я робив добро, скільки міг. Себто те, що ми з вами, шановна панно, вважаємо за добро.

— Докторе! — вигукнула панна, і сльози покотилися їй з очей. — Докторе, ви найшляхетніша людина! Чого ж ви так жорстоко переслідуєте мого вихованця?

— Ви, люба панно, — відповів на це доктор, — ви піддалися своїй природженій доброті і гайнуєте свій хист на нікчему. Цинобер є й буде, незважаючи на вашу ласкаву допомогу, малим потворним негідником, який тепер, коли розбився ваш золотий гребінець, відданий цілком у мої руки.

— Змилуйтесь над ним, докторе, — попросила панна.

— А подивіться-но, будь ласка, сюди, — сказав Проспер, показуючи їй Бальтазарів гороскоп, який він склав.

Панна глянула і жалібно вигукнула:

— Ну, коли така справа, то я мушу поступитися перед вищою силою. Бідний Цинобер!..

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

...Доктор торкнувся до юнакового чола чудовою блискучою квіткою, і тієї ж миті серце Бальтазарове загорілося новою бадьорістю.

— Ти, Бальтазаре, — сказав Проспер

Альпанус лагідним голосом, — дуже несправедливий до мене... Отож до справи! Знай же, що Цинобер — це жалюгідний каліка, син однієї бідної селянки, і що зветься він, власне, малюк Цахес. Тільки з пихи узяв він пишне ім'я Цинобер. Патронеса фон Рожа-Гожа, чи, власне, славетна фея Рожабельверде, бо це саме вона й є, знайшла малу потвору на дорозі. Фея так думала: коли природа, немов

Малюк Цахес. Ілюстрація Вячеслава Єрка

мачуха, скривдила його, то вона нагородить малого дивним таємничим даром, завдяки якому все, що хтось доброго подумає, скаже чи зробить у його присутності, йтиме на його рахунок, ба навіть сам він у товаристві освічених, розумних, дотепних людей буде шанований як освічений, розумний, дотепний, і взагалі його матимуть за найкращого з тих, серед кого він перебуватиме.

Ці дивні чари сховані в трьох вогненно-блискучих волосках, що тягнуться через малюкове тім'я. Кожний дотик до тих волосків, як і взагалі до голови, для нього болючий, навіть згубний. Тому фея і зробила його чуб густим і кучерявим... Тепер вся річ у тому, щоб вирвати ті вогнисто-червоні волоски, і Цинобер знов перетвориться на ніщо! Тобі, мій милий Бальтазаре, призначено знищити ті чари. Ти сміливий, дужий, спритний. Ти зробиш це так, як треба. Візьми це маленьке відшліфоване скельце, підійди близько до малого Цинобера, де б ти його не зустрів, пильно подивись через це скельце на його голову і виразно побачиш, як три червоних волоски окремо від решти тягнуться через його голову. Міцно схопи їх, не зважай на пронизливий котячий вереск, який він зчинить, вирви заразом усі три і там же, на місці, спали. Треба всі волоски вирвати заразом і негайно їх спалити, а то вони можуть наробити ще всілякого лиха.

— Я люблю, — повів далі Проспер Альпанус, — люблю юнаків, які так, як ти оце, Бальтазаре, в чистому серці своєму носять тугу й кохання і в грудях у яких ще звучать акорди, що лунали в далекій країні, повній божественних див, — у моїй вітчизні. Щасливці, обдаровані цією внутрішньою музикою, — єдині, кого можна назвати поетами, хоча багатьох з них і лають за те. Я знаю, мій любий Бальтазаре, тобі часом здається, ніби ти розумієш дзюркіт струмочків, шум дерев, навіть здається, ніби полум'яна вечірня зоря промовляє до тебе словами! Атож, Бальтазаре, в такі хвилини ти справді розумієш дивовижні голоси природи, бо в твоїй власній душі здіймається божественний звук, який зроджує чудова гармонія найпотаємніших глибин природи. Ти граєш на фортепіано, о поете, тож знаєш, що на кожний звук відгукуються споріднені йому звуки. Цей закон природи є щось більше, ніж просто порівняння.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Рано-вранці внизу в міністровім домі зчинився ґвалт. Якась стара селянка, одягнута в давно вилинялу святкову сукню, пропхалася в дім і напосілася на швейцара, щоб той негайно пустив її до синочка, до малого Цахеса. Швейцар сказав їй, що тут живе його вельможність пан міністр фон Цинобер. Але жінка, немов збожеволівши з радощів, закричала, що пан міністр і є її коханий синочок. Жінку, яку всі вважали за божевільну, виштовхали з дому.

Сіла жінка на кам'яних сходах будинку з другого боку вулиці і почала плакати й нарікати, що лиха челядь не хоче пустити її до милого синочка, який став тепер міністром. Жінка не зводила очей з Циноберових

вікон. Аж раптом вона голосно засміялася, радісно заплескала в долоні й вигукнула:

— Онде він, онде, моє серденько, мій гномичок, доброго ранку, маленький Цахесе!

Всі глянули туди і побачили малюка Цинобера, що стояв біля вікна, яке сягало до самої підлоги. Всю його постать було добре видно крізь великі шибки, глядачі зареготали й почали щосили кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Гляньте-но на того маленького причепуреного павіана, на ту химерну потвору!

...Тим часом, бозна-звідки і як, між людьми пішла глуха чутка, що маленька, смішна потвора таки справді малюк Цахес, який прибрав горде ім'я Цинобер і проліз нагору ганебною брехнею та ошуканством. Щораз голосніше здіймався крик:

— Геть тварюку! Геть! Здерти з нього міністерський сюртук! Замкнути в клітку! Показувати його за гроші на ярмарках! — І люди почали вибивати двері.

...Цинобер зник безслідно, беззвучно. Галас надворі трохи затих.

— Заколот, здається, вщух, — мовив камердинер. — Ну, тепер його вельможність, напевне, вийдуть із свого сховку.

Він кинув навколо допитливим оком і раптом помітив, що з однієї гарної срібної посудини з вушком, яка завжди стояла біля туалету, стирчать маленькі, тоненькі ніжки.

— Боже, боже, — вжахнувся камердинер. — Боже, боже, коли я не помиляюся, то це ніжки його вельможності. Ваша вельможність! Що ви там робите на дні?

Та Цинобер не озивався. Камердинер побачив, що його вельможності загрожує небезпека й що пора вже відкинути вбік усі церемонії. Він схопив Цинобера за ніжки... І витяг. Ах, мертві, мертві були його вельможність!

До кімнати ввійшла панна фон Рожа-Гожа. Спочатку вона, бозна-яким чином, заспокоїла людей. Тепер підійшла до мертвого Цинобера, а слідом за нею з'явилася й стара Ліза, рідна мати маленького Цахеса. Мертвий Цинобер здавався тепер кращим, ніж будь-коли в житті. Маленькі очиці були заплющені, носик білий, на вустах застигла легенька лагідна усмішка. Але найперше впадало в око його темно-каштанове волосся, що лягало на плечі чудовими кучерями. Панна погладила малюка по голові, і миттю в чубі тьмяно заблищала червона смужка.

— О, — сказала панна, — бідний Цахесе! Пасинку природи! Я бажала тобі добра! Можливо, я помилялася, думаючи, що чудесний зовнішній хист, яким я тебе обдарувала, осяє благотворним променем твою душу і збудить внутрішній голос, що скаже тобі: «Ти не той, за кого тебе вважають, тож намагайся зрівнятися з людиною, на чиїх крилах ти, безкрила каліко, підносишся!» Але ніякий внутрішній голос у тобі не прокинувся. Твій зашкарублий, мертвий дух не зміг піднестись, ти не позбувся своєї дурості, невихованості. Ах, якби ти залишився тільки

маленьким нікчемою, невеличким, неотесаним невігласом, ти уникнув би ганебної смерті! Спи спокійно, маленький Цахесе!

Князь підніс до очей хусточку і схлипнув, міністри зробили те саме, і всі рушили до виходу. Біля дверей стояла стара Ліза. Вона повісила на руку кілька вінків золотистої цибулі, такої гарної, що кращої й бути не може. Князь випадково глянув на неї, зупинився, скорбота зійшла з його обличчя, він лагідно усміхнувся й промовив:

— Скільки живу на світі, то ще не бачив такої чудової цибулі. Вона, мабуть, і на смак найкраща. Ви продаєте її, бабусю?

— Еге ж, продаю, — відповіла Ліза, низько вклоняючись, — продаю, ваша вельможність. Оце тільки цибулею і заробляю собі на шматок хліба. Вона солодка, як чистий мед. Чи не покуштуєте часом, ласкавий пане?

І вона подала князеві вінок найкращої, найблискучішої цибулі. Той узяв його, прицмокнув і гукнув:

— Камергери, а дайте-но мені хто-небудь ножика! Отримавши ножика, князь ретельно обчистив цибулину і трохи покуштував із середини.

— Яка смачна! Яка солодка! Яка міцна! Яка пекуча! — скрикнув він, і очі його радісно заблищали. — Мені здається, що я бачу перед собою небіжчика Цинобера, який мені киває і шепоче: «Купуйте, їжте цю цибулю, князю, на благо держави!»

Князь дав старій Лізі кілька золотих, і камергерам довелося розтикати по кишенях цілий вінок цибулі. І це ще не все: він наказав, щоб тільки стара Ліза постачала цибулю йому на сніданок. Отак мати малого Цахеса, правда, не розбагатівши, вибилась із злиднів, із усіх нестатків, напевне вже не без допомоги таємничих чарів доброї феї Рожабельверде.

Похорон міністра Цинобера був одним із найпишніших, які будь-коли доводилось бачити в Керепесі; князь, усі кавалери ордена Зелено-плямистого Тигра йшли за небіжчиком у глибокій жалобі. Дзвонили в усі дзвони, навіть вистрілили кілька разів із двох гармат, що їх князь придбав за великі гроші для феєрверку. Городяни, селяни — всі плакали, голосили, що держава втратила свою найкращу підпору і що, мабуть, ніколи вже не стане біля керма влади людина такого глибокого розуму, такої великої душі, такого доброго серця, перейнятого турботою про загальне добро, як Цинобер.

Ботфорти — кавалерійські чоботи з високими халявами.
Вервечка — шнур, мотузка.
Дукат — золота монета.
Камердинер — кімнатний слуга.
Мосьє — увічлива назва чоловіка у франкомовних країнах.
Пастор — священник, проповідник у протестантів.
Патронеса — жінка-покровителька благодійної установи.
П'ядь — давня міра довжини, відстань між кінцями великого і вказівного пальців; приблизно 17,8 см.
Студіозус — старанний студент.
Сюртук — чоловічий верхній двобортний одяг, пальто.

РОЗДІЛ ОСТАННІЙ

Власне, історію трагічної смерті малого Цинобера можна було б на цьому й закінчити. Але чи не краще буде замість сумного похорону поставити на кінці радісне весілля?

Бальтазарове весілля святкували в приміській віллі. І він, і його друзі Фабіан і Пульхер — геть усі дивувалися з надзвичайної краси нареченої, з чарівної зваби, що променіла від її вбрання, від усієї постаті. То справді її оточували чари, бо сама фея Рожабельверде прибула на весілля як патронеса Рожа-Гожа; вона ж таки і вбрала її, та ще й прикрасила найкращими трояндами. А всім же добре відомо, що вбрання дуже личитиме, коли до нього докладе рук фея. Крім того, Рожабельверде подарувала милій нареченій чудесне магічне намисто, і відколи вона його наділа, то вже ніколи не дратувалася через дрібниці: через погано зав'язаний бант, невдалу зачіску, пляму на білизні тощо. Ця властивість, що походила від намиста, додавала всьому її обличчю веселості й принади.

Молодий і молода були щасливі, як у раю, а проте — так гарно діяли таємні, мудрі чари Альпануса, — вони знаходили час ще й привітно поглянути на друзів, які в них зібралися, і сказати їм ласкаве слово.

Проспер Альпанус устав зі свого стільця й урочисто промовив:

— Коханий Бальтазаре! Мила Кандідо, друзі мої! Настав час... Я мушу з вами розлучитися!

Він підійшов до молодих і тихо заговорив до них. Бальтазар і Кандіда були дуже зворушені. Проспер, мабуть, давав їм різні добрі поради і нарешті щиро обійняв їх обох. Потім обернувся до панни Рожі-Гожі і також тихо заговорив із нею — мабуть, вона давала йому всілякі доручення, пов'язані з чарами і господарством фей, які він охоче взявся виконати.

Бальтазар, пам'ятаючи поради Проспера Альпануса, розумно користувався чудовим приміським маєтком, він справді став добрим поетом, а оскільки й інші властивості маєтку, про які говорив Проспер Альпанус, маючи на увазі милу Кандіду, теж справдилися, бо Кандіда ніколи не здіймала намиста, яке їй подарувала патронеса фон Рожа-Гожа на весіллі, то нічого не бракувало, щоб Бальтазар зажив найщасливішим родинним життям, радісним і веселим, яким тільки може зажити поет із прекрасною молодою дружиною.

Отож казка про малюка Цахеса, прозваного Цинобером, тепер справді має цілком щасливий

КІНЕЦЬ.

Переклад Сидора Сакидона та Євгена Поповича

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Розкажіть, чому бідкалася селянка Ліза. Що стало найбільшим її горем? Поміркуйте, чи можлива подібна ситуація у реальному житті.
2. Які почуття викликав у вас опис маленького Цахеса? Хто з персонажів твору вирішив допомогти дитині й матері?

3. На прикладах з твору (розділи 1, 3, 6) поясніть, як діяв чарівний дар феї Рожабельверде.
4. Яку країну автор обрав місцем подій? Зачитайте її опис з розділу 1. Чи хотіли б ви мешкати у такій державі? Чому?
5. Що змінилось у країні після смерті князя Деметрія? Складіть перелік реформ, ініційованих князем Пафнутієм та камердинером-міністром Андреасом. Чому про зміни у державі автор розповідає з іронією?
6. У сюжеті твору є прогалини, що характерно для літератури романтизму: на третьому році життя Цахеса всиновив пастор, вдруге на сторінках малюк з'являється вже студентом. Пригадайте першу зустріч Цахеса з Бальтазаром і Фабіаном та визначте, які риси характеру розвинулись у малюка за час зростання.
7. Чому серед усіх дівчат Керепеса Бальтазар закохався саме в доньку професора Моша Терпіна? Чи дійсно Кандіда була до пари юному поетові?
8. Хто прийшов на допомогу Бальтазарові в боротьбі з міністром Цахесом фон Цинобером? Виразно зачитайте епізод битви чарівників. Чому її програла Рожабельверде? Коли фея остаточно визнала свою помилку?
9. У який момент народ зрозумів, ким насправді є Цахес фон Цинобер? Чи стало це відкриття уроком для жителів Керепеса?
10. Автор зазначає, що закінчив твір розповіддю про радісне весілля. Чи дійсно історія про малюка Цахеса має щасливий кінець?
11. Е. Т. А. Гофман поділяв персонажів своїх творів на ентузіастів (піднесених, духовних людей-мрійників) та філістерів (обмежених, примітивних, корисливих людей). Визначте, хто з персонажів казки «Малюк Цахес…» є ентузіастом, а хто — філістером.
12. Поміркуйте, кого можна назвати цахесом у нашому сьогоденні. Розкажіть, як нині суспільство бореться з цахесами та відстоює академічну доброчесність.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Hofman-1

1. Е. Т. А. Гофман: від першої особи
2. Словникова робота за твором «Малюк Цахес на прізвисько Цинобер»
3. Персонажі твору
4. Упізнай персонаж за цитатою
5. Сюжет твору
6. Вікторина

ДИСКУСІЯ

13. У змалюванні Цинобера Гофман застосовує елементи іронії і сатири, поєднує фантастику і карикатуру. У літературі та мистецтві такий прийом називається гротеском. Визначте гротескні риси Крихітки Цахеса. Яким персонажем — комічним чи трагікомічним — він є?

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

14. Твір Ернста Теодора Амадея Гофмана «Крихітка Цахес, на прізвисько Циннобер» змушує нас замислитися: чи завжди те, що блищить, є золотом? Як розрізнити справжню цінність від штучно створеної? І що робити, коли світ, здається, осліплений і не бачить істини? Поміркуйте над запропонованою ситуацією і зробіть свій моральний вибір. Обґрунтуйте свою позицію.

СИТУАЦІЯ «Сліпий вибір» Ваш друг / подруга захопився / захопилася ідеями нового «модного» блогера / блогерки, який постійно публікує яскраві, але поверхневі відео про «успіх», «легкі гроші» та «секрети щастя». Його / її канал має мільйони підписників, він / вона вважається справжнім гуру. Однак ви помічаєте, що надані поради часто суперечливі, ґрунтуються на маніпуляціях і зовсім не відповідають реальності. Друг / подруга сліпо вірить кожному його / її слову, витрачає свої кишенькові гроші на «авторські курси» і змінює свої погляди, підкоряючись впливу. Ви бачите, що це може зашкодити другу / подрузі.

Ваш моральний вибір:

1. Не втручатися.
2. Застерегти.
3. Активно боротися.
4. Показати альтернативу.

- Чому ви зробили саме такий вибір? Які цінності були для вас пріоритетними?
- Які можливі наслідки вибору для вас та для інших?
- Як ця ситуація пов'язана з історією Крихітки Цахеса? Які паралелі ви можете провести?

✦ ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

15. В оригіналі твір Е. Т. А. Гофмана має назву «Klein Zaches, genannt Zinnober». Перекладіть з німецької слово Zinnober та поміркуйте, чому саме таке прізвище отримав малюк Цахес.

✦ СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Дзеркальний лабіринт. «Пройдіть» лабіринт, оберіть і виконайте 3 завдання, які вас найбільше зацікавили.

1 Напишіть огляд твору для мережі «Х» (до 280 символів). Створіть обкладинку або артплакат до твору.

2 Знайдіть і прочитайте статтю про гала-ефект («ефект ореолу») та поясніть, як він працює у випадку Цахеса.

3 Напишіть 2–3 пророцтва Проспера Альпануса щодо майбутнього людства та його схильності до обману.

4 Уявіть, ким був би Цахес у сучасному світі. Як би виглядала його «кар'єра»? Хто би його підтримував? Створіть сторінку героя в Instagram або LinkedIn.

5

6 Уявіть, що за мотивами казки знімають мінісеріал. Придумайте назву, слоган, обкладинку серіалу й короткий опис 1 серії в стилі Netflix.

7 Складіть кастингліст сучасних акторів, які могли б зіграти у фільмі? Поясніть свій вибір і додайте концепцію костюмів і декорацій.

8 Зберіть валізу для Цахеса — речі, які символізують характер і життєвий шлях персонажа. Поясніть свій вибір.

9 Уявіть, що фея Ружабельверде знову хоче передати комусь магічний дар. Напишіть для неї інструкцію: «Як не повторити помилку: 5 правил дарування чарів».

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- У 1997 році у Києві створено рок-гурт «Крихітка Цахес» (солістка Олександра Кольцова). За власними словами, гурт виконував альтернативну поп-музику, а назва прийшла до Олександри уві сні. Колектив закінчив існування у 2007 році, після смерті гітариста Михайла «Міхона» Гічана, давши життя інді-поп-рок команді «Крихітка».
- Факти біографії митця Микола Бажан обіграв у своїй поемі «Ніч Гофмана».

◀ Гурт «Крихітка Цахес»

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Екранізувати філософську казку намагалися кілька разів. У 1951 році Цахес як другорядний персонаж з'являється в британському фільмі-мюзиклі «Казки Гофмана» (реж. Майкл Пауелл та Емерик Прессбургер). 1983 — у Східній Німеччині виходить вільна телеінтерпретація казки від Целіно Блайвайсса «Зачарований Цинобер» (відома також як «Помилка старого чарівника»). 2010 — остання за часом екранізація, романтична комедія Анрі Кулєва (Болгарія) «Цахес».
- У 2000 році російська сатирична програма «Ляльки» показала в образі Цахеса тодішнього президента Путіна і його шлях до влади. Передача викликала хвилю гніву, і невдовзі програму закрили.

◀ Постер фільму «Цахес», 2010 р.

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

16. Перегляньте в електронному додатку трейлер до фільму «Цахес» (2010). Чи спонукав він вас до перегляду фільму? Чим саме? Які питання виникли після його перегляду? Які невідповідності оригіналу ви помітили?

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення; максимальна оцінка за виконане завдання — 12 балів.

1. Дослідіть, на які групи поділяв персонажів своїх творів Е. Т. А. Гофман. До якої з груп належав студент-поет Бальтазар? Чи змінило його долю одруження з Кандідою? Наведіть аргументи на користь своєї версії.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Hofman-2

6 Тестування

2. Рожабельверде визнала свою помилку: «Бідний Цахесе! Пасинку природи! Я бажала тобі добра! Можливо, я помилялася, думаючи, що чудесний зовнішній хист, яким я тебе обдарувала, осяє благотворним променем твою душу…» Уявіть, що чарівний дар спрацював так, як було задумано феєю, і перепишіть основні віхи історії Цинобера.
3. Жанр твору Е. Т. А. Гофмана «Малюк Цахес на прізвисько Цинобер» визначають як сатиричну філософську повість-казку. Доведіть правильність цього визначення.

У світі «Крихітки Цахеса» існувала магія, яка дозволяла бездарності здаватися талантом, а потворності — красою. Уявіть, що ви учні Академії магії, де навчають розпізнавати ілюзії. Створіть власну «Протиотруту від чарів Цинобера» (за схемою), яка б допомогла людям розпізнавати чари та протистояти їм.

1. **Оберіть формат своєї роботи.**
2. **Придумайте оригінальну та змістовну назву.**
3. **Форма протиотрути та принцип дії.** Як допомагає людям розпізнавати обман?
4. Назвіть **3–5 ключових «інгредієнтів»** та поясніть їхню важливість.
5. Спосіб застосування. Наведіть 2–3 конкретні приклади ситуацій, де вона була б корисною.
6. **Очікуваний ефект.** Яким буде світ, якщо люди почнуть активно використовувати вашу «Протиотруту від чарів Цинобера»? Як це вплине на суспільство, взаємини між людьми, їхні рішення?

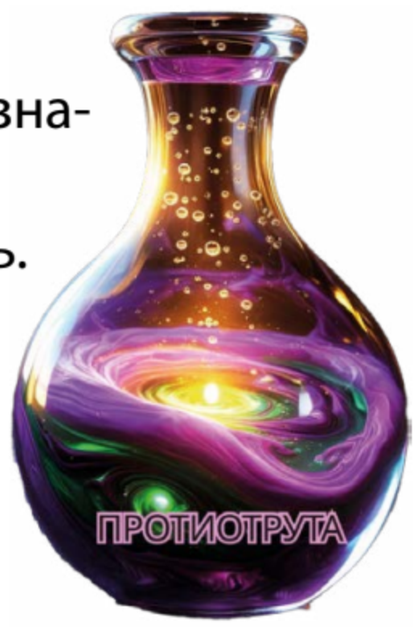

ЗНАЙДИ СЕБЕ У БОРОТЬБІ

Джордж Гордон Байрон (1788–1824). Поезії

Я недостатньо служу людству, залишаючись лише поетом, і особистим прикладом маю довести, що поет здатний стати солдатом.
Джордж Гордон Байрон

Зірка лорда Байрона яскраво палала на небосхилі світової поезії першої половини XIX ст. Його обожнювали й проклинали, йому присвячували повні захоплення оди і брудні епіграми, він був героєм аристократичних щоденників, світських пліток і кримінальних хронік. У салонах обговорювали його походеньки й закоханості — і намагались триматися подалі від його гострого язика. А прогресивно налаштована європейська молодь бачила в ньому духовного лідера, який незаперечно довів: бути романтичним героєм можна не лише на сторінках твору, а й у реальному житті.

Британія часів Байрона героїв не потребувала: імперія досягла найвищого рівня розвитку й була найсильнішою державою світу. Як член палати лордів, поет виявився безсилим; його прогресивні погляди не знайшли відгуку серед колег. Лишалось одне: обрати шлях мандрівного лицаря

(пам'ятаєте Дон Кіхота?) і виправляти кривду там, де вона була. Спочатку Італія, де Байрон в міру сил допомагає місцевим революціонерам-карбонаріям. Потім Греція, куди поет прибуває на власному кораблі і на чолі озброєного загону борців за незалежність від ярма Османської імперії. Саме тут, на древній землі Еллади, він знайде і славу, і спокій...

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Джордж Ноел Гордон Байрон.

Дата і місце народження: 1788, Лондон (Велика Британія).

Дата й місце смерті: 1824, Месолонгіон (Греція).

Освіта: Кембриджський університет.

Рід занять і хобі: поет, політик.

Найвідоміші твори: «Паломництво Чайльд Гароль-да», «Дон Жуан», «Каїн», «Мазепа», лірика.

Лорд Байрон. Художник Генрі Пірс Боун з оригіналу Едварда Веста, 1837 р.

- Майбутній поет народився у збіднілій дворянській родині, тож частину дитинства провів серед родичів у Абердині, у краю холодного Північного моря й суворих шотландських скель. Згодом ситуацію виправив спадок, отриманий після смерті діда.
- Роки навчання Байрона пройшли під знаком закоханості, азартних ігор та юнацьких розваг. Незважаючи на отриману при народженні травму (кульгавість), він активно займався стрільбою, верховою їздою, боксом і був одним з кращих плавців країни.
- Перша збірка віршів популярності не здобула й була розкритикована у пресі. Відомим Байрона зробила їдка іронічна відповідь критикам — стаття «Англійські барди і шотландські оглядачі» (1809), а вкрила ім'я славою поема «Паломництво Чайльд Гарольда».
- Був одружений лише раз, у шлюбі народилася донька Ада — майбутня науковиця, математикиня і перша у світі програмістка Ада Лавлейс. Після розлучення (1816) Байрон покинув Англію і більше на батьківщину не повертався.
- Офіційно в поета дві могили: його серце і легені, за заповітом, поховані у грецькому місті Месолонгіон, а тіло — неподалік Ньюстедського абатства (Ноттінгемшир, Великобританія).
- У Греції Байрон шанується як національний герой, а місцевий варіант вимови його прізвища — Вірон — донині є популярним чоловічим іменем.

ДОСЬЄ: речові докази

Щоб зрозуміти, якою людиною був Джордж Байрон, ми використаємо незвичайний підхід — розгадаємо таємниці його особистості через предмети, які його супроводжували. Перед вами — справжній «скарб» поета.

Завдання:

1. **У дзеркалі речей.** Уявіть, що Байрон створив інсталяцію з речей, які найкраще відображають його внутрішній світ. Напишіть текст-пояснення до цієї інсталяції (8–10 речень). Розкажіть, як ці речі пов'язані між собою. Про які риси характеру, смаки та уподобання поета вони свідчать? Дайте заголовок інсталяції — наче це виставка в музеї.
2. **Гаряча дискусія.** Усі предмети, зібрані в «байронівському наборі», можна трактувати по-різному. Вони говорять про силу й розпач, про славу й захоплення. Об'єднайтеся в групи. Завдання **групі 1**: доведіть, що Байрон — герой і борець за свободу. Завдання **групі 2**: доведіть, що поет — суперечлива особистість. У дискусії використовуйте предмети як докази.
3. **Якби речі могли говорити.** Уявіть, що всі предмети «ожили» й влаштували нічну нараду. Напишіть діалог або театральну сценку між цими речами. Які з них сумують? Які гніваються? Які розкривають таємницю, що її не знали люди? Підсумуйте: що насправді залишив по собі Байрон?

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- Україномовні переклади творів Байрона з'явилися в 1841 році, коли харківський альманах «Сніп» надрукував кілька «Єврейських мелодій» у перекладі Миколи Костомарова. Загалом над перекладами з Байрона працювали десятки українських перекладачів, зокрема, Наталія Горішна, Дмитро Паламарчук, Валерія Богуславська перекладали лірику; Дмитро Загул і Олекса Веретенченко — поему «Мазепа».
- Вулиці й проспекти Байрона є в багатьох українських містах, найвідоміші — у Харкові, Дніпрі, Києві та Сумах.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Якщо наповнювати змістом, вчинками, творчістю кожну хвилину свого життя — можна встигнути багато!.. За тридцять шість років, більшість з яких — це дитинство й доволі безтурботна юність, Байрон піднявся з бідності у вищий прошарок суспільства, насолодився його принадами — і розчарувався в них. Намагався робити корисні для свого народу справи — і віддав життя за свободу чужих йому людей. Пережив усі блаженства неземного кохання — і досхочу наковтався нерозуміння, зради, підлоти. Витримав розгром, учинений літературними критиками, — і досягнув слави найкращого поета Європи.

Він залишив після себе новий тип літературного героя, якого так і назвали — «байронічним» (порівняно молоду самотню загадкову людину, яка розчарувалася в можливостях суспільства, ставиться до нього з презирством, але сама від того страждає). Такий собі бунтар з вразливою душею, відкинутий світом. Більшість його творів сприймаються як вирок аристократичному суспільству, побудованому на фальшивих цінностях і почуттях. Але разом з тим поет вірить, що за межами батьківщини — наприклад, в українських степах! — збереглися й живуть справжні герої, відважні й незламані!

ПОЕЗІЇ

***

Хотів би жити знов у горах
Дитям безжурним, як колись,
Блукать між скель, в морях суворих
Між хвиль розбурханих нестись.
Моя ж душа, мов птах прип'ятий,
Що прагне скель і висоти,
Страждає в Англії пихатій,
В краю лукавства й німоти.

Дай утекти мені, талане,
На лоно урвищ і горбів,
Забуть всі титули й кайдани,
Лакуз вельможних і рабів.
Веди мене на хмурі скелі,
Де стогне грізний океан, —
Верни в дитинства дні веселі,
Дай серцю відпочить од ран.

Я мало жив, та відчуваю:
Чужий я в цьому світі лжі.
Навіщо ж темрява ховає
Той знак останньої межі?
Я спав, я снив про щастя, доки
Не заступив тих марень гніт, —
То, Правдо, промінь твій жорстокий
Вернув мене у ниций світ.

Кого любив — давно нема вже,
Та й друзі розійшлись, як дим.
Надію втративши назавше,
Вже й серце стало крижаним.
Хай інколи тамує келих
Скорботу й біль, нехай уста
Сміються між питців веселих, —
Я серцем завжди сирота.

Як слухать ляси разуразні
Не друзів і не ворогів,
Кого у тлум строкатий блазнів
Маєтність або сан привів!
Де ж друзів коло? Чом не склалась
Та приязнь вірна і свята?
Набрид мені вертепний галас
І втіх нещирих марнота.

Скелі Шотландії. Стейс Пойнт

А ти, о Жінко, світоч вроди,
В тобі розрада і любов,
Та в серці в мене стільки льоду,
Що я й до тебе охолов.
Цей світ лукавства і облуди
Я б проминять на край хотів,
В якому вільно дишуть груди
Між темних урвищ і хребтів:

Туди б, з незлобним серцем, в бурю,
На те безлюддя, до стихій!
Волію пустку дику й хмуру,
Таку ж, як дух похмурий мій.
О, як мені з душного світу,
Мов голуб до свого кубла,
У небо грозове злетіти,
В кочівлю сонця та орла!

Переклад Дмитра Паламарчука

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Вірш «Хотів би жити знов у горах…» *входить до першої збірки Байрона «Години дозвілля»* (1807 р.), у якій уже досить повно відображене його романтичне світосприйняття. Прокоментуйте, чого жадає вільна душа поета й чого вона не приймає?
2. Яке головне почуття романтиків передає Байрон у цьому вірші?
3. Виберіть образи романтичного пейзажу. Візуалізуйте їх з допомогою інтернету, використавши картини художників-романтиків.
4. Інтерпретуйте авторські художні засоби *моя ж душа, мов птах прип'ятий; я серцем завжди сирота*. Чи можна вважати їх синонімами? Чому?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Bayron-1

1 Дж. Байрон: від першої особи

2 Відновлюємо текст твору. Дж. Байрон «Хотів би жити знов у горах…»

ЖИВІ СТОРІНКИ

5. Поділіть вірш на три настрої: ностальгії (дитинство, гори), відчаю (зневіра, самотність), прагнення свободи (стихія, орел, втеча). До кожного настрою доберіть цитати, охарактеризуйте емоційний стан, укладіть плейліст мелодій, які передають цей стан.
6. Давня легенда розповідає про старого поета, який зберігав незвичайне дзеркало. Воно не показувало обличчя, одяг чи зачіску, а віддзеркалювало тільки внутрішній світ. Якщо в нього вдивлявся герой, то бачив не лише свої мрії, надії та цінності, а й... тінь, що йшла слідом. Тінь болю, страху, сумнівів. Тінь того, що він намагався сховати від світу — а іноді й від себе самого.

   Так і в поезії Байрона — кожен образ неоднозначний. Те, що ми бачимо — це тільки блиск, дзеркальна поверхня. Та якщо заглянути глибше, за нею стоїть інше — приховане, суперечливе, тривожне. Саме це робить поезію Байрона такою живою, емоційною, драматичною.

   Знайдіть образи-символи поезії. Заповніть таблицю: знайдіть у кожному образі дві сторони — «дзеркальну» й «тіньову».

Образ-символ	Що він «віддзеркалює» (*цінність, спогад, мрію*)?	Що він приховує?
Птах	Свобода, прагнення польоту	Неможливість злетіти, обмеження

В ДЕНЬ МОГО ТРИДЦЯТИШЕСТИЛІТТЯ

Вгамуйся, серце. Вибив час.
Нікого нам не зворушить.
Нехай любов обходить нас,
Та нам — любить.

Пожовкли днів моїх листки,
Засох любові цвіт і плід.
Повзуть скорбота й хробаки
За мною вслід.

Немов вулкан той із жерла,
Жируший пломінь в груди б'є, —
Та не світильник, то пала
Життя моє.

Минули дні тривог, надій,
Любові, ревнощів, жаги.
З кохання весь набуток мій —
То ланцюги.

Та геть ганебні ці думки!
Душе моя, гори лиш там,
Де Слава лаврові вінки
Сплітає нам.

О поле битви, зброї дзвін,
Що славить Грецію мою!
Вільніший я, ніж Спарти син,
Що ліг в бою!

Повстань! Еллади лине зов.
Зміцни свій дух! Не забувай,
Чия у тебе в жилах кров.
На бій рушай!

Притлум чуттів невчасних жар
І ниці пристрасті круши!
Хай вроди згубної пожар
Не йме душі!

Як шкода молодих років,
На жертву волі їх оддай!
До битви стати час наспів.
В борні сконай!

За волю в гордім цім краю
Борися всупір долі злій.
Знайди в бою і смерть свою,
І супокій!

Переклад Дмитра Паламарчука

◀ *Зустріч лорда Байрона в Месолонгіоні.* Художник Теодорос Врізакіс, 1861 р.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Визначте тему вірша «*В день мого тридцятишестиліття*». Поміркуйте, який конфлікт в душі ліричного героя спонукав його змінити життя?
2. Поділіть вірш умовно на дві частини: перша — інтимна, особиста, емоційна; друга — патріотична, героїчна, громадянська. У кожній частині: знайдіть 3 ключові образи; підкресліть 1 речення, яке, на вашу думку, передає головний стан ліричного героя; коротко сформулюйте головне послання автора.

3. Які художні образи використав поет? Чи можна їх віднести до романтичних? Чому?
4. Який ліричний настрій передає цей вірш? Визначте його жанр. З якою інтонацією його потрібно читати?
5. Підготуйте виразне читання віршів.

✦ СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

6. Оберіть один яскравий образ із вірша й передайте його візуально, обравши один із запропонованих форматів.

1 Ілюстрація

Створіть повноцінний малюнок, картину або цифрову графіку, яка точно відтворює обраний вами образ із вірша. Передайте настрій, кольорову гаму, деталі. Використовуйте будь-які матеріали (фарби, олівці, пастель) або графічні редактори.

2 Колаж

Створіть композицію з вирізок (із журналів, газет, роздруківок), власних малюнків, елементів декору, які символізуватимуть обраний образ. Додайте ключові цитати з вірша. Розмір, колір, розташування елементів — усе це має значення.

3 Обкладинка

Розробіть дизайн обкладинки збірки поезій Байрона, де вірш «В день мого тридцятишестиліття» є центральним твором. Обкладинка має відображати атмосферу, основну ідею або ключовий образ цього вірша.

Алгоритм створення візуалізації

1. Перечитайте вірш кілька разів, щоб знайти найяскравіші, найсильніші образи.
2. Оберіть один образ, який ви будете візуалізувати. Це може бути конкретний предмет, явище природи, почуття, людина або абстрактна ідея, що згадана у вірші.
3. Вирішіть, в якому фоматі ви будете працювати (ілюстрація, колаж, обкладинка).
4. Продумайте композицію, кольори, символічні елементи. Зробіть чорнові начерки або план роботи.
5. Реалізуйте ваш задум за допомогою обраних матеріалів / цифрових інструментів.

Нехай уява допоможе вам створити шедеври!

Руйнівники міфів *Спростуйте чи доведіть міфи*

Міф 1. У деяких популярних джерелах іноді зустрічаються твердження про «слов'янські» чи «українські» гени Байрона, які б могли пояснити його інтерес до постаті гетьмана Мазепи.

Міф 2. Популярні блогери стверджують, що Байрон начебто мав мапу України і колекціонував гравюри з українськими пейзажами. Саме вони сформували його уявлення про українські степи.

МАЗЕПА

(скорочено)

Полтавський бій відгомонів,
Не пощастило королеві,
Серед скривавлених шляхів
Лягли полки його сталеві.
Такий то жереб доля зла
Раптово Карлові дала:
Тепер і день і ніч вперед
Поранений державний швед
Втікає в далечі безмежі... [...]

У лісі, щоб ніхто не вгледів,
Спинився Карл, велитель шведів.
Натомлений, звалився з ніг,
Під вільним деревом приліг —
Знеможене у нього тіло
Від рани гострої щеміло...

Під вічним дубом і собі
Мазепа стелиться в журбі
І сам він був, як дуб-титан,
Землі козацької гетьман.
Він обійняв свого коня
За шию, наче той рідня,
І не зважаючи на втому,
Підкинув листя вороному,
Обтер на спині вогкий пил,
Звільнив з оброті і вудил,
І неприховано радів,
Що їв годованець степів...

Узяв рушницю — диво див,
Порохівницю відкрутив,
Чи порох часом не промок,
Чи цілий кремінь і курок?..
Коли ж оглядини скінчив,
Дістав баклажку і харчів...

І Карл під вигуки зусіль
Прийняв з приємністю хліб-сіль,
Тоді почав: — У всіх із нас
Могутній дух в серцях не згас,
Та хто між нами, хоч один,
Здобутись міг на більший чин
І менш сказати взагалі,
Ніж ти, Мазепо! На землі
Від Олександрових походів
Такої пари не знаходив,
Як ти і гордий Буцефал,
Який несе тебе учвал...

— О не добром я поминаю
Ту школу, де навчився їзди!
— Але ж чому, цікавий знати?
— Про те не мало повідати,
А ще багато до мети
В боях нам суджено пройти...
— А все ж таки уваж і вволь, —
Сказав гетьманові король,
Який до всього мав готовість, —
Я хочу вислухати повість,
Почувши мову чарівну,
Можливо трохи я засну.

— Гаразд! В надії отакій
Охоче в пам'яті моїй
Вернуся я в давезні дні,
Коли доводилось мені
Ходити пажем в царський двір,
Де був король Ян-Казімір...

◀ *Карл XII і Іван Мазепа після Полтавської битви.* Густав Олаф Цедерстрьом, 1709 р.

При королеві був один
Ясновельможний паладин,
Як срібні рудні пребагатий,
І гонористий — не сказати!
Він споглядав і знав, як слід,
Свої скарби, славетний рід,
І чомусь подвиги сім'ї
Почав приймати за свої.
Та не така його жона:
Інакше думала вона.
О доля зла! — нестерпний гніт! —
Він старший був на тридцять літ.

Вродливий красень з мене був.
Як сімдесятий рік минув,
Тоді признатися не гріх,
Що на світанку днів моїх
З чоловіків ніхто красою
Не міг би зміритись зо мною.
Я мав і молодість, і міць,
Рум'янець повний серед лиць
І шкіру ніжну, молоду,
А нині зморшки на виду.
Бо час, турботи і війна
Своє зробили. Все мина.

...Ах, образ юної Терези,
І досі, нібито живий,
Стоїть у пам'яті моїй.
Та як знайду в собі снагу,
Щоб воскресити дорогу:
Ні фарбами, ані словами
Я не спишу моєї дами.
В її очах був цілий схід.
Великий Азії сусід —
Туреччина, як час пройшов,
Перемішала польську кров.
Терези азіатські очі
Були чорніш цієї ночі,
Але у їхній глибині
Яскріли світла неземні,
Як сяйво східньої зорі,
Як проблиск місяця вгорі,
Як перша райдуга весни:
Широкі, темні і незмінні —
Були вологими вони,
Мов танули в своїм промінні.
Напів огонь, напів пітьма,
Усі любов, любов сама...

Я так любив її тоді,
Я так люблю її тепер —
В нещасті й радості, в біді
Вогонь безсмертний не помер
І в гніві ми усе життя
Кохаємо до забуття,
І тінь минулого бліда
До смерті нас не покида...
Ми зустрічались в таїні.
Я знаю, декому ті дні
Солодкими подвійно є.
Та я б віддав життя своє,
Щоб перед небом і землею
Назвати міг її моєю...

Ми і незчулися, коли
Нас гайдуки підстерегли —
Я шпагу вихопив свою,
Але я був один в бою.
Від гніву граф оскаженів,
Щось більше то було як гнів,
Я зрозумів, що і в броні
Всіх не подужати мені.
Мене схопили вороги,
Скували руки в ланцюги
І попровадили до брами.
Я вже не стрів моєї дами
Ніде й ніколи у житті —
Навік роз'єднано путі!..
Не тяжко всякому збагнуть,
Яка була у графа лють,
І недаремно, адже він
На те доволі мав причин:
Не міг простити він собі
Такої плями на гербі.

— Коня! — І вивели коня.
Тяжка була із ним борня —

То справжній виходень пустині,
Що народився в Україні...
Всі перевтомлені були,
Ніяк приборкать не могли
Його шаленого пориву,
Він дибився і їжив гриву,
Покритий піною, коли
Його до мене підвели.
І в лютім запалі тоді
Мене стайничі молоді
Йому на спину завдали,
Різучі в'ячучи вузли,
Жахнули скакуна — і враз
На волю випустили нас...

Вперед, вперед! — нестримний рух.
Мені забило вітром дух
І я побачити не міг,
Куди мій кінь порскливий біг.
Лише займалося на світ,
А він од замкових воріт,
Почувши волю степову,
Летів, збиваючи траву.

Все далі, далі кінь і я
Неслись, як вітру течія,
Лишаючи у далині
Дими стовпами і вогні.
Ніде ні міста, ні села,
Де наша путь вперед лягла,
І тільки поле простягалось
До обрію, де чорний праліс
Далеко майорів без меж... [...]

Ми наближалися, де ріс
Без меж великий, дикий ліс
Могутніх і старих дерев;
Страшного вітру хижий рев,
Що мчав з сибірської тайги,
Не міг здолати їх снаги...
Та дуже добре, що гілля
Скрізь розхилялося здаля,
А не було б того роздолля,
Мене спіткала б інша доля;
Сухі обламані сучки
Не рвали тіла на шматки
І я знаходив сили досить
Опухлі рани переносить,
Що їх роз'ятрили вітри,
А перев'язані шнури
Мене тримали від напасти,
Не даючи на землю впасти.
Ми шелестіли об кущі,
Неначе вітер при дощі,
Лишаючи в дзвінкім розмаї
Шпилі дерев і вовчі зграї.
У ніч холодну і глуху
Я всюди чув їх на шляху... [...]

Вернулась пам'ять. Де ж я знов?
Як лід поблід і захолов..
Мені здавалося на око,
Що хвилі бризкали високо
І відбивали їх верхи
Небесні зірочні шляхи.
Це був не сон. Плив дикий кінь

◀ *Тортури Мазепи.* Луї Буланже, 1827 р.

У ще дикішу вод кипінь!..
А кінь мій кидався у вир,
Він гори хвиль, неначе звір.
Збивав широкими грудьми,
І понеслися далі ми.
Нарешті він пішов по дні.
Байдужий берег був мені,
Бо там позаду тьма узбіч,
А спереду і страх, і ніч...
Ми рушили — коня хода
Вже не була швидка й тверда.
У нестриманному бігу,
Замилений, свою снагу
Він загубив. Пристав, ослаб —
Його й дитина повела б.
Над ним лиш я не володів:
Сплетіння петель і вузлів
Скували в'язи, кожен м'яз.
Я силу пробував не раз,
Хоч би на мить єдину тут
Хотів позбутися від пут...

Зненацька на шляху страждання
Почулося коня іржання...
Летіли коні. Де ж це ті,
Що владно поводи круті
Їм напинають? Коней тьма —
І жадних вершників нема!
Мигтіли гриви навпроти,
Хвости і ніздрі, і роти,
Яких ніколи серед піль
Не роздирав безкровний біль
Вуздечкою на язиці;
Не відали копита ці
Підков залізної ваги,
В боки не били остроги, —
Багатотисячний табун
Під виляски ростучих лун,
Неначе хвиль морських прибій,
Що не спиняє натиск свій,
Зближався швидко навпростець,
Як неминучий наш кінець.
Громоподібна двиготня
Підсилила мого коня,
Тих кілька кроків звівши ноги,
Іржанням тихим від знемоги
Він відповів — і враз упав!.. [...]
Далеко обрій вечорів —
А я один серед степів
Лежав на мертвому коні
І щось ввижалося мені,
І вже було в моїх думках,
Що тут змішається мій прах.
А так хотілося пожить! —
І ще раз глянув я в блакить:
Там ворог-ворон угорі
Кружляв, розкривши пазурі...

Слабе дихання, радість дум
І мить чекання — в серці струм
Враз увірвав. Огні якісь,
У мозку іскри зайнялись,
Важка задуха, вдар до того —
І, крім зідхання, більш нічого.

Я опритомнів... Де ж це я?
О бідна голово моя!
Невже це сон, невже це сниться,
Що я у затінку світлиці,
Невже це личенька дівочі?
І в сумніві закрив я очі.
Та це не сон був, не мана —
Висока дівчина, ставна,
Сиділа мовчки під стіною,
Ласкаво стежачи за мною.

...Не буду стомлювати Вас
У цей лихий незручний час
Своїми довгими згадками,
Як жив тоді я з козаками.
Вони в степу мене знайшли,
В найближчу хату принесли
І до притомності вернули
Любов'ю, доглядянням чулим.
О знав би я, що оживу —
Й візьму гетьманську булаву!..
Забудь свої незгоди злі,
Забудь свої пекельні болі:

Ніхто із смертних на землі
Не відгада своєї долі.
Ми всі уникнемо погоні
І відпочинуть наші коні
На правім березі Дніпра.
Добраніч, друзі! Вже пора...

Тут стомлений гетьман упав
У пахновинні свіжих трав
На листя дуба та осик.
Постілля зовсім непогане
Тому, хто всюди спати звик,
Де тільки сон його застане.
Та не здивуйтеся, однак,
Що не було йому подяк,
Мазепа добре знав причину —
Король бо спав уже з годину.

Переклад Олекси Веретенченка

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Про Україну та її гетьмана Івана Мазепу Дж. Байрон дізнався з праці Вольтера «Історія Карла XII», котра містила не лише історичні відомості, а й романтичну розповідь про покарання закоханого юнака. Визначте, що у поемі англійського митця є правдивим, а що вигаданим, та заповніть таблицю:

Історичні факти у поемі Дж. Байрона «Мазепа»	Легенди про гетьмана І. Мазепу у творі

2. Визначте кількість оповідачів у поемі та зробіть висновок про використання автором композиційного прийому «розповіді в розповіді».
3. Яким ми бачимо Мазепу з перших рядків поеми? Чим він приваблює короля Карла? З ким порівнює його шведський правитель?
4. Чим заворожує читача розповідь Мазепи? Як описує він короля Яна Казимира та його дружину? У чому різниця у цих описах?
5. Над поемою «Мазепа» Дж. Байрон працював 1819 року. У цей же час він познайомився з 19-річною Терезою Гвіччіолі, дружиною 60-літнього графа, котра домоглась розлучення з нелюбим чоловіком. Тереза стала останнім коханням поета. Виразно зачитайте історію стосунків Івана Мазепи з коханою (від слів «Ах, образ юної Терези, і досі, нібито живий…» до «Навік роз'єднано путі!..») та порівняйте з фактами біографії автора.
6. Прочитайте портрет Терези, відтворений героєм. Які риси виявляють у ній романтичну красуню?
7. Як розповідає Мазепа про народження кохання між ним та Терезою? Які залучені автором та майстерно відтворені перекладачем поетичні засоби допомагають нам відчути всю красу цього почуття?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Bayron-1

3 Засоби художньої виразності в поезіях Дж. Байрона

4 Вікторина за поемою «Мазепа»

Графиня Тереза Гвіччолі. Малюнок Грейнджера (XIX ст.)

8. Зверніть увагу на щирість, сповідальність спогадів героя про своє кохання. Які висловлювання Мазепи дозволяють читачеві судити про нього як про байронічного героя з фатальними пристрастями?
9. Яке покарання придумав старий граф для коханого невірної дружини? Чим загрожувало воно Івану Мазепі?
10. Яке значення має вислів «дикий кінь»? Чому жеребець, випущений на волю, помчав саме в Україну?
11. Складіть перелік смертельних небезпек, яких дивом уник Іван Мазепа під час шаленого бігу коня. Як поводився у цих ситуаціях майбутній гетьман?
12. Зробіть висновок про те, що символізує у творі нестримний біг коня українськими землями. Поміркуйте, чому саме ця легенда про юного Івана Мазепу зацікавила Дж. Байрона.
13. Найчарівнішим у поемі «Мазепа» є її сюжет. Які яскраві картини характеризують цей сюжет як романтичний? Підготуйте їх виразне читання. Якою постає Україна в зображенні Дж. Байрона?

ДИСКУСІЯ

14. Погодьтеся, що нас захоплює не тільки сюжет поеми з його незвичайністю та динамічністю картин, а й почуття, які переживав герой. Чи вдається героєві перемогти всі ці випробування, чи він іграшка в руках долі?

ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

15. Здійсніть дослівний переклад уривка з поеми Дж. Байрона «Мазепа» та визначте, який з його художніх варіантів найближчий до оригіналу.

Away, away, my steed and I,
Upon the pinions of the wind,
All human dwellings left behind;
We sped like meteors through the sky,
When with its crackling sound the night
Is chequer'd with the northern light.

Lord Bayron

Переклад 1	Переклад 2
Вперед, вперед! — нестримний рух. Мені забило вітром дух І я побачити не міг, Куди мій кінь порскливий біг. Лише займалося на світ, А він од замкових воріт, Почувши волю степову, Летів, збиваючи траву. *Переклад: Олекса Веретенченко (1959)*	Вперед, вперед! Скажений рух, — Куди — не бачив я нічого… Від бігу дикого, прудкого У мене в грудях сперло дух… Помалу никли ночі тіні. А кінь летів, увесь у піні. *Переклад: Дмитро Загул (1929)*

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

16. Узявши за зразок твір Дж. Байрона «Мазепа», визначте особливості жанру поеми:

- ✓ прозова форма, віршована форма;
- ✓ маленький обсяг, середній обсяг, великий обсяг;
- ✓ зображено значні події та яскраві характери, зображено виключно почуття ліричного героя.

Порівняйте укладене визначення поеми з поданим у літературознавчому словничку підручника.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Поема «Мазепа» викликала великий резонанс і надихнула багатьох художників-романтиків, зокрема французів Теодора Жеріко («Паж Мазепа, прив'язаний до коня»), Ораса Верне («Мазепа серед вовків» та ін.), Теодора Шассеріо («Козацька дівчина знаходить помираючого Мазепу»), Ежена Делакруа («Мазепа, прив'язаний до помираючого коня»), Густава Буланже («Страждання Мазепи») та американця Натаніеля Карріера (кілька картин під назвою «Мазепа»).

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення; максимальна оцінка за виконане завдання — 12 балів.

1. Поясніть, як поезії Дж. Байрона «Хотів би жити знов у горах…» та «В день мого тридцятишестиліття» відображають біографію та світогляд автора.

2. Доведіть на конкретних прикладах з твору, що поема Дж. Байрона «Мазепа» — яскравий взірець літератури романтизму. Зверніть увагу на зображення в ній особливого героя в особливих обставинах, винятковий портрет, екзотичний пейзаж, барвисту мову.

3. Поема Дж. Байрона «Мазепа» викликала неабиякий інтерес до постаті гетьмана. Дослідіть, як образ Івана Мазепи відображено у літературі, живописі, музиці і навіть цирковому мистецтві Європи.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Bayron-2

5 Тестування

Квітка інтерпретацій

Поезія — це не лише слова, а сліди, що вони залишають у серці... Уявіть, що враження від творчості Дж. Байрона — це квітка, а кожна пелюстка — частинка вашого емоційного й читацького досвіду.

- Заповніть кожну пелюстку короткою, щирою відповіддю.
- Поділіться своїми «квітками». Порівняйте свої відповіді: що схоже? А що зовсім різне?
- Обговоріть, як однакові твори можуть викликати різні відгуки.

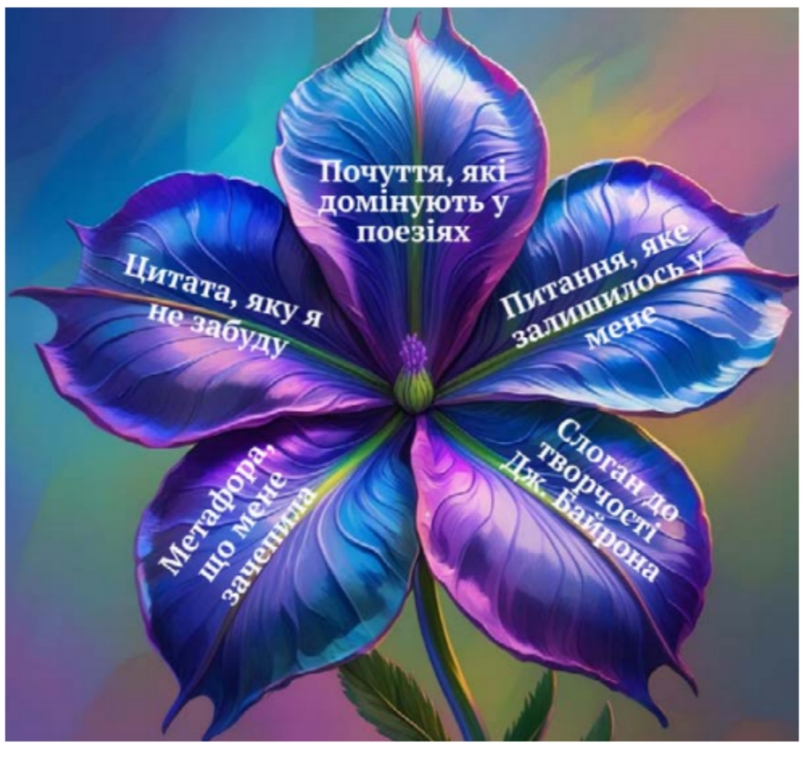

СТРАЖДАННЯ ЮНОГО ЗАКОХАНОГО

Генріх Гейне (1797–1856). «Книга пісень»

Для кохання не існує вчора, кохання не думає про завтра. Воно жадібно тягнеться до нинішнього дня, але цей день потрібен йому весь, необмежений, незатьмарений.

Генріх Гейне

Поети не народжуються — вони спускаються з небес, викликані красою осінніх лісів, шепотом зірок на опівнічному небосхилі чи шерехтінням мокрої гальки в ту мить, коли морська хвиля стрімко відкочується для нового набігу на берег. Поети спалахують у вогні історичних катаклізмів, війн і революцій, і серця їхні освітлюють дорогу тим, кого вони змогли повести за собою. Але найчастіше Поет проростає в тиші, зігрітий непереборною силою Кохання, яке несподівано знаходить людину й дарує їй крила. Мабуть, саме з цього крила бере Поет своє перше перо — і у примарному світлі свічки (лампи, ліхтарика, мобільника) на білий аркуш лягає перший невпевнений рядок...

Таким шляхом прийшов у літературу німецький романтик Генріх Гейне. Сучасники називали його «співцем кохання», тому що у віршах поета знайшла своє відображення вся палітра почуттів — від солодкого щему першої любові до пітьми і болю самотнього серця...

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Крістіан Йоганн Генріх Гейне.

Дата і місце народження: 1797, Дюссельдорф (Німеччина).

Дата й місце смерті: 1856, Париж (Франція).

Освіта: навчався у Боннському, Берлінському й Геттінгенському університетах (в останньому захистився на ступінь доктора права).

Рід занять і хобі: поет, журналіст, літературний критик.

Найвідоміші твори: «Книга пісень», «Німеччина. Зимова казка», «Подорожні картини», «Романсеро».

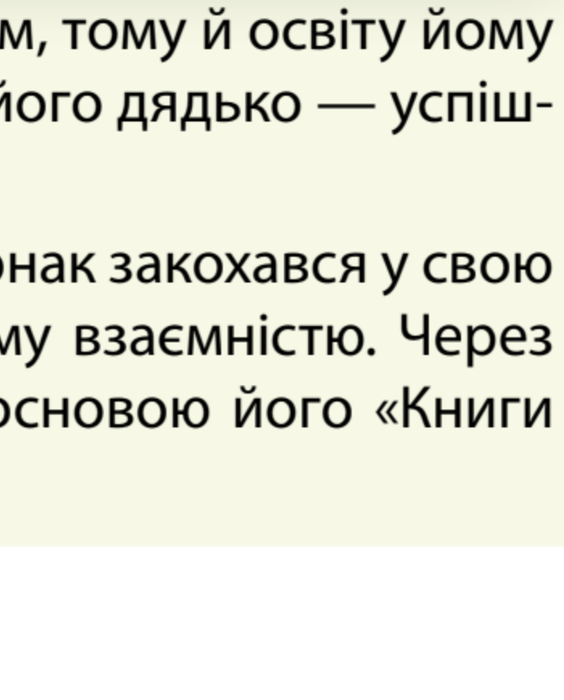

Генріх Гейне. Художник Готліб Гассен. 1828

- За сімейною традицією, хлопчик мав стати комерсантом, тому й освіту йому давали відповідну. Особливу надію на Гейне покладав його дядько — успішний гамбурзький банкір Соломон Гейне.
- У Гамбурзі Гейне мало займався фінансами. Натомість юнак закохався у свою кузину Амалію, дядькову доньку, яка не відповіла йому взаємністю. Через кілька років переживання молодого Генріха стануть основою його «Книги пісень».

- Гейне був не лише тонким ліриком, а й гострим безкомпромісним сатириком. Побоюючись арешту за політичні твори, він змушений був залишити Німеччину і з 1831 року мешкав у Парижі.
- За роки вигнання поет лише двічі (у 1844 році) відвідав батьківщину, щоб провідати хвору матір і владнати справи зі своїм видавцем, котрий нещадно обкрадав поета.
- Похований Гейне на чужині, на паризькому цвинтарі Монмартр. На скромному пам'ятнику — лише один напис: «Henri Heine».
- З 1833 року твори Гейне були заборонені у Пруссії, а ще через два роки їх заборонили у всіх німецьких землях. Серед книг, які публічно спалювали нацисти у 1933 році, були і його збірки.

«Книга пісень», перше видання, 1827 р.

ДОСЬЄ: потік думок

Мудрі люди обмірковують свої думки, дурні — озвучують їх.

Там, де спалюють книги, згодом спалюють і людей.

Коли йдуть герої, на арену виходять клоуни.

Кожна людина — це світ, який із нею народжується й помирає. Під кожним надгробком лежить всесвітня історія.

Жінки творять історію, хоча історія запам'ятовує лише імені чоловіків.

Розумний всіх навчає, дурень всім робить зауваження.

Людина, що не працює, ніколи не може насолодитися повним щастям.

Дурень той, хто намагається прикрити власну нікчемність заслугами своїх предків.

Запрошуємо до світу Генріха Гейне — великого німецького поета й мислителя. Щоб краще зрозуміти його особистість та філософію життя, ми не просто вивчатимемо сухі факти біографії, а зануримося в його думки. Нижче наведено кілька відомих цитат Генріха Гейне. Ваше завдання — стати справжніми дослідниками й, аналізуючи афоризми, розкрити таємниці його поглядів на життя.

Завдання:

1. **Дискусія крізь століття.** Уявіть, що Генріха Гейне запросили на сучасне ток-шоу, щоб обговорити теми культурної спадщини, свободи слова, гідності людини, ролі жінки в історії. Оберіть 3 цитати з Гейне. Для кожної напишіть коротку репліку ведучого й відповідь Гейне (3–4 репліки). Завершіть дискусію фразою: «Якби Гейне жив сьогодні, він би сказав...»

2. **Щоденник поета.** Уявіть, що Гейне робить записи в особистий щоденник у день, коли вирішує залишити Німеччину й поїхати до Франції. Використайте цитати як уривки записів, а між ними допишіть роздуми поета. Побудуйте записи так: «18 березня 1831 року. «Людина, що не працює, ніколи не може насолодитися повним щастям…» Але я не можу знайти місця, де б міг творити вільно…». Створіть 3 фрагменти щоденникових записів з різним настроєм, як-от: надія, гнів, іронія.
3. **Плакат-попередження.** На основі цитати «Там, де спалюють книги...» створіть плакат або постер-попередження для майбутніх поколінь. Оберіть візуальний символ, додайте до зображення цитату, коротке звернення Гейне до сучасників і підпис: «Сказано у XIX столітті — важливо у XXI».

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Подейкують, що Гейне, відомого своїми в'їдливими жартами, викликав на дуель прусський офіцер, якого поет висміяв у віршах. Гейне нібито прийшов на дуель зі стосом книг, заявивши: «Я не можу стрілятися з кожним дурнем, якого образив. Мої кулі — це мої слова, моя зброя — мій розум».

Міф 2. Останні вісім років життя Гейне, прикутий до «матрацної могили» (так він називав своє ліжко), продовжував писати з неперевершеним гумором і сарказмом. Розповідають, що коли відвідувачі жаліли його, він відповідав із посмішкою: «Не жалійте мене. Я вдячний долі, що дала мені такий «пост» для спостереження за світом. Звідси я бачу все, чого раніше не помічав».

Міф 3. Кажуть, що Гейне залишив у своєму заповіті цікавий пункт: заповів чи то своєму котові, чи папузі значну суму. Причиною було те, що тварин він вважав розумнішими та вдячнішими, ніж деякі його родичі.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

У свою кузину Амалію дев'ятнадцятирічний Гейне закохався, коли дядько з родиною гостювали у Дюссельдорфі. Через два роки, уже в Гамбурзі, колишнє почуття спалахнуло з новою силою. Проте горда й недоступна панянка зверхньо дивилася на відносно бідного залицяльника, гралася його серцем і сміялася над віршами. У листі до свого ліцейського товариша поет розповідає: «Вона мене не кохає... Серцю боляче й від того, що вона так жорстоко й зневажливо принизила чудові пісні, які я склав для неї однієї, і від того, що вона взагалі погано пожартувала зі мною. Але уяви собі, що попри все, муза мені зараз набагато дорожча, ніж раніше». Фінал добре відомий: фірма молодого Гейне збанкрутувала, дядько знайшов рукописи віршів і відправив невдаху-комерсанта додому. Генріх зробив перші кроки до всесвітньої літературної слави, Амалія вийшла за багатого прусського землевласника Джонатана Фрідлендера.

Амалія Гейне. Невідомий художник, XIX ст.

Кажуть, через багато років на одному з прийомів вони зустрілися. «Дякую Вам, — сказав Гейне, дивлячись в очі коханій. — Без Вас я ніколи не став би поетом», — а потім розвернувся і пішов, не прощаючись. Він так і не дізнався, що всі ці роки Амалія, добропорядна жінка й мати благополучної родини, берегла у шафі під стосами чистої білизни збірку його віршів. Але це вже зовсім інша історія...

З «КНИГИ ПІСЕНЬ»

* * *

Аж серце стисне, як згадаю
Забуті давні дні, коли
Спокійний світ лежав без краю
І люди мирно ще жили.

Все зрушилось навколо тебе,
Нужда й гризота скрізь тепер,
Неначе бог помер у небі
І в пеклі чорт давно помер.

А навкруги таке страждання,
Таке холодне люте зло,
Коли б не крихітка кохання,
Навряд чи й можна б жить було.

Переклад Леоніда Первомайського

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Який ліричний настрій створює вірш «Аж серце стисне, як згадаю...»? За чим сумує поет? Висловіть власну думку про рятівну силу кохання в часи біди.
2. Знайдіть у поезії метафори, епітети, контрасти. Поясніть, як кожен із цих засобів впливає на сприйняття тексту.

ЖИВІ СТОРІНКИ

3. До кожного рядка доберіть образи, що виникають у вашій уяві (звук, запах, картина, слово, емоція). Оформіть у вигляді хмари слів або малюнка з короткими підписами.
4. У вірші згадано «крихітку кохання» як останню надію. Створіть поетичний символ цього образу (малюнок, вірш-образ, емблема). Поясніть, чому саме любов — останній прихисток у світі зла. Які наслідки для людини й суспільства мало б «холодне люте зло», якби не було «крихітки кохання»?

* * *

Дитя моє, бувши дітьми,
Двійком малих дітей,
Ми в курнику під солому
Ховалися від людей.

Ми кукурікали півнем,
І люди, що йшли повз нас,
Вірили — кукуріку! —
То півень і є якраз.

Двоє дітей з котами на сіннику. Художник Фелікс Шлесінгер, 1850-ті

Ящик стояв на подвір'ї —
Жили ми з тобою в нім,
Прикрасивши папірцями
Його, як гостинний дім.

Стара сусідова кицька
Візит нам складала свій,
Робили ми компліменти
І ввічливий кніксен їй.

Розпитували, чи здорова;
А втім, у пізніший час
Те саме стареньким кицям
Казали ми ще не раз.

Сиділи вдвох, і частенько
Тужили, як люди старі,
І скаржилися, що добре
Жилося в давній порі.

Як зникли вірність, і віра,
Й любов, що жила колись,
І як подорожчала кава
І гроші перевелись!

Минули дитячі ігри,
Ніщо не вернеться знов —
Ні світ, ні життя, ні гроші,
Ні вірність, ні віра й любов.

Переклад Сави Голованівського

Кніксен — реверанс; традиційний жіночий вітальний жест, неглибоке присідання з поклоном.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Прочитайте вірш кілька разів. Які емоції викликає цей твір? Виберіть три слова-відчуття, які найкраще описують ваш настрій після прочитання. Коротко поясніть свій вибір.
2. Про який романтичний ідеал йдеться у поезії? Чому дитинство є найкращою порою в житті людини?
3. У вірші згадується: «Ящик стояв на подвір'ї — / Жили ми з тобою в нім, / Прикрасивши папірцями / Його, як гостинний дім». Що символізує цей «ящик» з точки зору дитини? Як він відображає здатність дітей перетворювати звичайні речі на щось особливе? Чи є у вас подібні спогади з дитинства про створення «своїх» таємних світів?

ЖИВІ СТОРІНКИ

4. Розгорніть поезію «Дитя моє, бувши дітьми…» у сценічну картину, розіграйте її перед однокласниками та однокласницями.
5. У вірші багато іронічних моментів. Знайдіть рядки, що звучать смішно, але водночас сумно. У чому полягає «дорослa» правда в «дитячому» тексті? Чому іронія — це зброя поета і проти чого вона спрямована?

* * *

(З «Подорожі на Гарц»)

Білі глянцеві манжети,
Чорні фраки і панчохи,
Ніжна мова, поцілунки, —
Ох, коли б їм серця трохи!

Серця в груди, і в те серце
І любові, і страждання.
Ох, мене вбиває щебет
Про фальшивий біль кохання.

Хочу я податись в гори,
Де хати на кручах мліють,
Де зітхають вільно груди,
І вітри на волі віють.

Хочу я податись в гори,
Де стоять стрункі смереки,
Мчать струмки, птахи співають,
Хмари в світ пливуть далекий.

Прощавайте, пишні зали,
пишні фраки, пишні дами!
Хочу я податись в гори —
І сміятися над вами.

Переклад Леоніда Первомайського

◄ Гора Армелейтеберг у горах Гарц

✦ ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Прочитайте вірш, визначте його тему. Як поет висловлює іронію щодо романтичного кохання? Що протиставляє йому?
2. Які ліричні думки Г. Гейне, висловлені у цій поезії, суголосні з вашими?
3. У вірші гори, вітри, струмки та птахи символізують свободу. Оберіть один із названих образів і поясніть, чому саме він є для вас найяскравішим символом свободи.
4. Підготуйте виразне читання вірша.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Heine-1

1. Г. Гейне: від першої особи
2. Відновлюємо текст вірша Гейне «Білі глянцеві манжети...»
3. Вікторина

✦ СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

5. Розгляньте візуалізацію поезії та зробіть висновок, чи передає вона настрій твору Г. Гейне. Створіть своє візуальне бачення вірша «Білі глянцеві манжети…»

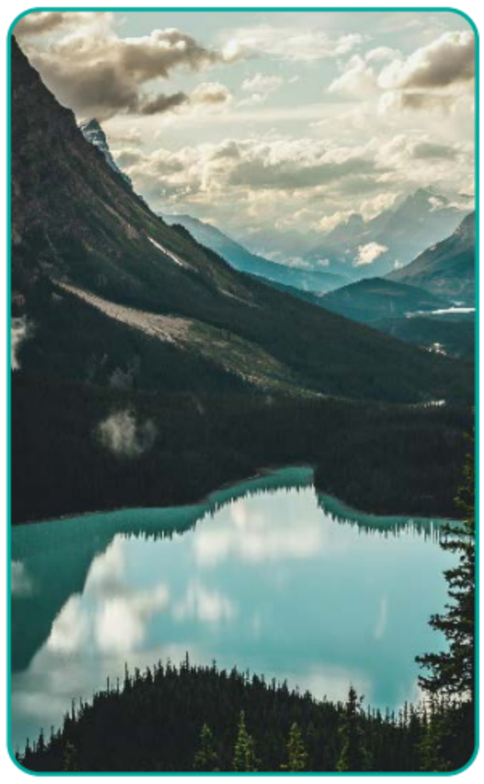

✦ ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

6. Скориставшись мовною здогадкою, упізнайте початок одного з виучуваних віршів Г. Гейне:

Mein Kind, wir waren Kinder,
Zwei Kinder, klein und froh;
Wir krochen ins Hühnerhäuschen,
Versteckten uns unter das Stroh.

Wir krähten wie die Hähne,
Und kamen Leute vorbei —
«Kikereküh!» sie glaubten,
Es wäre Hahnengeschrei.

Виконайте дослівний переклад поезії та порівняйте його з художнім, вміщеним у підручнику.

✦ ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Поезія Генріха Гейне не просто захоплює нас своєю красою, а й спонукає замислитися над важливими питаннями життя, моралі та власного внутрішнього світу. Пропонуємо вам використати його вірші як дзеркало, щоб краще зрозуміти себе, свої емоції та власне місце у світі. Оберіть одну із запропонованих ситуацій і обговоріть з однокласниками / однокласницями.

СИТУАЦІЯ 1. Ви опинилися в компанії, де всі прагнуть справити враження, говорять компліменти, які здаються нещирими, і обговорюють речі, які вас не цікавлять. Ви відчуваєте тиск «відповідати» загальному настрою. Як ви поведетеся? Чи спробуєте підлаштуватися, щоб не виділятися, чи наважитеся бути собою, «не таким, як усі» і, можливо, викличете нерозуміння? Які цінності керуватимуть вашим вибором у цій ситуації?

СИТУАЦІЯ 2. У вашій громаді хочуть знести старий історичний будинок, щоб побудувати щось сучасне, не пов'язане з минулим. Це нагадує вам про «зникнення» чогось важливого. Які цінності ви відстоюватимете — прогрес за будь-яку ціну чи збереження спадщини? Поясніть своє рішення.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- Уперше українською Гейне «заговорив» у 1853 році, коли у «Зорі галицькій» з'явився вірш «Жінка» (автор перекладу — Богдан Дідицький). Згодом вірші Гейне перекладали Михайло Старицький, Леся Українка, Іван Франко, Микола Вороний, Леонід Первомайський, Дмитро Павличко, Олександр Дейч та багато інших.
- У 2022 році український письменник Юрій Андрухович був нагороджений престижною премією імені Генріха Гейне (Дюссельдорф) «за відданість свободі та правам людини в Україні, що відповідає ідеям європейських цінностей, які поділяв і Гейне».
- Ім'я Гейне присвоєне відкритому у 1983 році астрономкою Кримської астрофізичної обсерваторії Людмилою Карячкіною астероїду 7109.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Вірші Гейне стали основою для пісенних і музичних творів Роберта Шумана, Франца Шуберта, Едварда Гріга, Ріхарда Вагнера, Ханца Хенце, Марселя Тіберга та інших (бібліограф Гюнтер Мецнер нараховує 6833 музичні інтерпретації творів поета). Кілька сотень пісень пішли в народ і часто вважаються народними.

✦ ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення; максимальна оцінка за виконане завдання.

1. Діалог поетів: знайдіть спільне у світогляді Дж. Байрона та Г. Гейне (за віршами «Хотів би жити знов у горах…» та «Білі глянцеві манжети…»).
2. Поясніть, чому твір Г. Гейне «Дитя моє, бувши дітьми…» змушує читачів/читачок згадувати власне дитинство та викликає світлий смуток.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Heine-2

4 Тестування

Світи Генріха Гейне

Ми завершили наше знайомство з багатогранною творчістю Генріха Гейне. Тепер час не просто перевірити знання, а й творчо осмислити його спадщину.

1. Створіть власний, унікальний портрет Генріха Гейне та його творчого світу. Для цього заповніть запропоновані «блоки».

Блок 1. Серце поета. Оберіть три-чотири слова-відчуття, які найкраще передають ваш особистий емоційний відгук на поезію Гейне. Що або хто допомагає вам долати «холодне люте зло» у світі? (Напишіть 1–2 речення).

Блок 2. Дзеркало світу Гейне. Запишіть цитату Гейне, яка, на вашу думку, є найважливішою. Поясніть, чому ця цитата актуальна і сьогодні (1–2 речення). Придумайте і запишіть «5 уроків від Гейне» сучасним підліткам.

Блок 3. Голос митця. Якби ви могли запитати Генріха Гейне про щось важливе для вас у сучасному світі, що б ви запитали? Сформулюйте ці питання.

Доповніть речення:

- Я відчув/відчула…
- Я замислився/замислилася над...
- Я зрозумів/зрозуміла, що мені важливо…

ЧЕСТЬ ДОРОЖЧА ЗА ЖИТТЯ

Проспер Меріме (1797–1856). «Матео Фальконе»

До вчинків людей, котрі жили в XVI столітті,
не можна підходити з міркою XIX.
Проспер Меріме

На межі 1820–1830-х років багатьом європейським читачам стало зрозуміло: романтична література втрачає першість серед читацьких уподобань. Точніше: читачі все частіше відкладають убік чергову романтичну історію, не знаходячи у ній відповіді на гострі питання сучасності. Гарно вибудуваний динамічний сюжет про пригоди унікального героя

в яскравих колоритних обставинах усе ще служить запорукою відносного успіху, але сприймається скоріше як юнацьке читання задля розваги. А життя потребує правди, якою б неприємною вона не була...

У цей момент і приходить в літературу Проспер Меріме, один з останніх послідовників романтичної традиції і її могильник. Майстер творення нетипових ситуацій, які так і не отримали повноцінного романтичного наповнення («Краєвид плоский, як Меріме», — сказав Віктор Гюго в одному з віршів, і це була дуже влучна оцінка). Але письменник, здається, не образився. Він і сам у своїх творах знаходив можливість «знизити градус» пристрастей, ніби натякаючи, що все зображене — лише література, фантазія автора й нічого більше! А життя, звичайно ж, багатолике, і його правда цілком може бути зовсім іншою...

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Проспер Меріме.

Дата і місце народження: 1803, Париж (Франція).

Дата й місце смерті: 1870, Канни (Франція).

Освіта: навчався у ліцеї Наполеона (нині ліцей Генріха IV), юридичний факультет.

Рід занять і хобі: письменник, перекладач, антрополог, історик, археолог, політик, художник.

Найвідоміші твори: «Кармен», «Матео Фальконе», «Коломба», «Таманго», «Хроніка царювання Карла IX», «Українські козаки та їх останні гетьмани».

Сімон-Жак Рошар. Проспер Меріме. 1852 р.

- Отримав юридичну освіту, але за спеціальністю не працював. Присвятив себе історії та літературі. Член Французької академії, Академії написів і літератури та Академії витончених мистецтв.
- Відомий містифікатор. Свою першу книгу «Театр Клари Газуль» видав від імені нікому не відомої іспанської акторки і з власним портретом у жіночому вбранні. Другу книгу — збірку іллірійського фольклору «Гузла» — приписав вигаданому музиканту Іакінфу Магламовичу.
- З 1834 року обіймав посаду головного інспектора історичних пам'яток Франції. Завдяки зусиллям Меріме були відреставровані, зокрема, базиліка Везеле, Собор Паризької Богоматері та середньовічний архітектурний комплекс Каркасон. Склав реєстр історичних пам'яток (така звану базу Меріме), яким користуються і дотепер.
- Чудово малював. Часто писав акварелі за мотивами своїх подорожей.

Собор Паризької Богоматері ▶

- Володів кількома мовами, включаючи арабську, англійську, грецьку, іспанську, російську та українську.
- Франція високо оцінила заслуги Меріме: у 1860 році йому присвоєне звання командора ордену Почесного легіону.

ДОСЬЄ: очима колег

Ремі де Гурмон

Меріме не завжди пише добре. Для мене це тон розмови. Книга, яка нагадує розмову — це шедевр.

Моріс Партюр'є

Меріме реаліст, ...але ворог «реалістичної школи». Надто багато негарного вона вимагає приховувати.

Жуль Леметр

І цей скептик написав найкращу батальну розповідь, яка лишень може бути, — «Взяття редуту»!

Анрі Ліон

Він завжди ніби боявся бути спійманим на місці злочину почуття.

Віктор Гюго

Немає схилу пагорба, мало трави... Краєвид плоский, як Меріме.

Стендаль

Я вважаю, що було б краще не публікувати «Жакерію» та «Гузлу». Але як би Ви могли про це здогадатися? Твір — це лотерейний квиток.

Андре Моруа *Проспер Меріме ...був одним із тих сентименталістів, з яких диявол робить своїх Дон Жуанів. Він любив говорити про кохання з грубістю студента-медика.*

Проспер Меріме попри свою стриманість залишив нам багату спадщину. Ми зазирнемо до скарбнички життєвої мудрості письменника крізь призму поглядів та відгуків тих, хто знав його особисто або був знайомий з його творчістю. Складемо пазл, де кожна цитата — це важливий фрагмент.

1. **Пазл особистості.** Оберіть 3–4 цитати, які, на вашу думку, є найбільш показовими для розуміння особистості Проспера Меріме. Визначте та назвіть 1–2 риси характеру митця або особливості його творчого методу, які розкриває кожна цитата. Поясніть, чому саме цей вислів наштовхнув вас на такий висновок.
2. **Про що говорять друзі й недруги?** Відгуки сучасників часто бувають суб'єктивними й навіть суперечливими. Оберіть дві цитати, які, на перший погляд, суперечать одна одній або представляють Меріме з дуже різних сторін. Створіть короткий уявний діалог (6–8 реплік) між авторами цих цитат. Вони можуть сперечатися про справжню природу Меріме, намагаючись довести свою точку зору.
3. **Порада від метра.** Уявіть, що Проспер Меріме потрапив у наш час. Які погляди (що виявилися в цитатах його сучасників) він би, на вашу думку, застосував до нинішнього світу (наприклад, до соцмереж, новин, мистецтва)? Оберіть одну цитату, яка, на вашу думку, могла б стати основою для його поради сьогоденню. Сформулюйте цю пораду від імені Меріме (2–3 речення), використовуючи його характерний стиль (можливо, з нотками іронії чи стриманості).
4. **Меріме на екрані.** Уявіть, що ви — талановитий сценарист або режисер, який планує зняти фільм про життя й творчість Проспера Меріме. Оберіть одну цитату

про письменника, яка вас найбільше надихає або інтригує. Напишіть короткий сценарій (5–7 речень) для вашого фільму. Поясніть, чому саме ця цитата стане основою вашого кінотвору. Сформулюйте головну ідею або конфлікт, який ви будете досліджувати у фільмі, спираючись на сенс цитати. Визначте стиль або жанр вашої роботи і придумайте робочу назву фільму.

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Ходить міф, що «Гузла» — збірка нібито перекладених іллірійських народних пісень, яка принесла Меріме першу популярність — була настільки майстерною містифікацією, що деякі вчені-фольклористи навіть після викриття автора продовжували вірити в її справжність. А сам Меріме настільки увійшов у роль творця «Гузли», що деякий час і сам сумнівався, чи не існують ці пісні насправді.

Міф 2. Кажуть, що Проспер Меріме настільки боявся показати почуття, що навіть у своєму приватному листуванні використовував код або писав таким чином, щоб ніхто не міг розшифрувати його справжні емоції.

Міф 3. Дослідники зазначають, що Меріме був не лише письменником, а й пристрасним археологом та істориком, колекціонував не тільки старожитності, але й історії про давні прокляття та незвичайні талісмани. Це хобі надихнуло його на написання «Венери Ільської», де оживає проклята статуя. Подейкують, що після публікації цієї новели Меріме почав стикатися з дивними містичними подіями.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- Історик Меріме проявляв професійний інтерес до доби козаччини в Україні. Перейнявшись повагою до козаків і Запорізької Січі, яку вважав республікою, він вивчив українську мову і став називати себе козаком.
- «Козацька» тема розрита письменником у п'єсі «Перші кроки авантюрника» (1852) та наукових монографіях «Козаки України та їх останні гетьмани» і «Козаки минувшини». Під впливом його досліджень Сенат Франції у 1869 році розглянув петицію про вивчення української історії у французьких школах.
- Приятелював із Марком Вовчком, робив спроби перекладу її творів, зокрема, оповідання «Козачка». Перекладав французькою твори Миколи Гоголя.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Коли люди довго живуть на одному місці, вони, наче губки, вбирають в себе «ознаки місця», наче прагнуть вписатися в навколишній пейзаж. Наприклад, Микола Гоголь порівнював широту козацької душі з безмежжям українського степу, а австрійський письменник Райнер Марія Рільке додавав: «...У цій країні, де могили [*кургани — О. К.*] — мов ті гори, люди — як безодні. Глибокий, темний, мовчазний нарід».

Проспер Меріме любив бувати на острові Корсика. Йому подобалися місцеві мешканці, горді горяни, у чиїх жилах текла кров багатьох народів, що впродовж тисячоліть володіли островом. Не дивно, що саме тут в Середньовіччі зародився звичай вендети — кровної помсти. На

▲ Корсиканські чагарники-макі

перший погляд, мовчазні й непривітні, схожі на місцеві чагарники-макі, корсиканці ховали в глибині сильні незламні характери. Дехто з них ще пам'ятав, що у XVIII ст. Корсика була незалежною республікою. А на межі XVIII–XIX ст. син місцевого землевласника, випускник військової академії Наполеон Буонапарте (саме так звучало це прізвище італійською) зробив карколомну кар'єру й пройшов шлях від молодшого лейтенанта до імператора Франції...

МАТЕО ФАЛЬКОНЕ

(скорочено)

Якщо ви підете на північний захід од міста Порто-Веккйо, прямуючи в глибину острова, то помітите невдовзі, що місцевість круто піднімається вгору; верстаючи дорогу звивистими стежками, що їх захаращують уламки скель і де-не-де перетинають улоговини, ви години за три дістанетесь до густих розлогих заростей — макі. Макі — то рідний край, вітчизна корсиканських пастухів і всіх тих, хто живе не в злагоді з законом... Тут є розмаїті породи дерев і чагарів, химерно покручені й переплутані між собою. Тільки з сокирою в руці можна прокласти собі крізь них дорогу; часом трапляються макі такі густі й непролазні, що навіть дикий тур — муфлон — не може крізь них продертися.

Якщо ви вбили людину, тікайте в макі Порто-Веккйо, і ви житимете в безпеці, подбавши заздалегідь про добру рушницю, порох і набої. Та не забудьте ще взяти з собою темний плащ із капюшоном — ця одежина правитиме вам і за ковдру, і за матрац. У пастухів ви зможете легко роздобути молока, сиру й смажених каштанів, і вам тут нема чого боятися правосуддя чи родичів убитого, якщо тільки вам не доведеться спускатися в місто, щоб купити пороху.

Коли я в 18... році відвідав Корсику, садиба Матео Фальконе була розташована за пів льє від макі.

Матео Фальконе був досить заможний чоловік за тамтешніми мірками, він жив на прибутки від своїх численних отар, що їх пастухи випасали в горах, переганяючи з місця на місце. Коли я вперше побачив його — через два роки після пригоди, про яку я вам розповім, — йому було років п'ятдесят. Уявіть собі невисокого на зріст, але кремезного чоловіка з кучерявою, чорною, мов смола, чуприною, орлиним носом, тонкими губами, великими бистрими очима, зі смаглявим обличчям. Він на диво влучно стріляв з рушниці; навіть для цього краю, де так багато добрих стрільців, це було надзвичайно...

Така дивовижна вправність у стрільбі спричинилася до величезної популярності Матео в тих краях. Його вважали таким же добрим другом, як і небезпечним ворогом; а проте, послужливий для приятелів і щедрий на милостиню для бідняків, він жив у мирі й злагоді з усіма в окрузі. Однак подейкували, буцімто в Корто, місті в центрі Корсики, він дуже жорстоко розправився з суперником. Казали, що це саме Матео пострілом з рушниці звів свого суперника зі світу в ту мить, коли той голився перед люстерком, що висіло біля відчиненого вікна. Коли цю справу зам'яли, Матео одружився. Його дружина Джузеппа подарувала йому спершу трьох дочок (через що він просто сатанів) і нарешті породила сина, продовжувача роду, на якого Матео покладав усі свої надії. Синові дали ім'я Фортунато.

Дочки вдало повиходили заміж, і батько міг тепер розраховувати на кинджали й карабіни своїх зятів.

Синові минуло дев'ять років. Це був розумний, кмітливий і хоробрий хлопчина.

Якось восени Матео разом з Джузеппою рано-вранці зібралися в макі — поглянути на свої отари. Малий Фортунато хотів піти з ними, але пасовище було дуже далеко, до того ж комусь треба було стерегти домівку, — тож батько не взяв сина з собою.

Минуло вже кілька годин, відколи батьки пішли з дому. Малий Фортунато лежав у дворі на осонні і, дивлячись на гори, що синіли вдалині, думав про те, що в неділю він піде до міста й пообідає в свого дядька-капрала. Раптом десь на рівнині пролунав постріл. Фортунато підвівся й глянув у той бік. Постріли почулися знову; вони ближчали й ближчали. Нарешті на стежці, що вела з рівнини до садиби Матео, показався бородатий чоловік у лахмітті і в гостроверхій шапці, що їх звичайно носять горяни. Він ледве волік ноги, спираючись на рушницю. Куля влучила йому в стегно.

То був утікач-вигнанець, який, вирушивши вночі до міста, щоб купити пороху, натрапив за засідку. Він відстрілювався і зрештою зумів уникнути погоні, ховаючись за виступами скель. Та він не набагато випередив солдатів, що переслідували його, — рана не дозволяла добігти до макі.

Чоловік підійшов до Фортунато й спитав:

— Ти син Матео Фальконе?

— Атож.

— Я Джанетто Санп'єро... Сховай мене, я не можу йти далі!

— Почекай, доки повернеться батько.

— Чекати?! Що ти верзеш? Адже вони будуть тут за п'ять хвилин. Ану ж бо сховай мене швидше, як не хочеш, щоб я тебе вбив!..

Та Фортунато спокійнісінько відповів:

Розбійник з гвинтівкою. Леопольд Роберт, 1820 р. ▶

— Рушниця твоя розряджена, і в твоєму патронташі немає більше набоїв.

— Ні, ти не син Матео Фальконе! Невже ж ти дозволиш, щоб мене схопили на твоєму подвір'ї?

Ці слова, здається, зачепили хлопця за живе.

— А що ти мені даси, коли я сховаю тебе? — спитав він, підходячи ближче.

Поранений порився в шкіряному ранці, що висів у нього на поясі, і вийняв п'ятифранкову монету.

Побачивши срібну монету, Фортунато схопив її, всміхнувся й сказав:

— Не бійся нічого.

За хвилину він вигріб чималу нору в копиці сіна, що височіла біля будинку. Джанетто заліз у нору, скрутився калачиком, і хлопець притрусив його сіном так, щоб повітря проходило туди і втікачеві було чим дихати. Зробив він це дуже спритно; нікому й на думку не спало б, що в сіні хтось ховається. Крім того, він придумав ще одну хитру штуку. Він приніс кицьку з котенятами і поклав їх на сіні.

По недовгім часі до садиби Матео Фальконе підійшли шестеро чоловіків у коричневих мундирах; їх очолював ад'ютант. Цей ад'ютант був далекий родич Матео Фальконе. Звали його Теодоро Гамба; він був дуже заповзятливий служака — справжня гроза для втікачів-вигнанців, яких переловив уже чимало.

— Здоров був, племінничку, — привітався Гамба, підходячи до Фортунато. — Як же ти виріс! Скажи, чи недавно ніхто тут не проходив?

— Чи не проходив тут хто-небудь?

Спокуса Фортунато. Ілюстрація Шарлотти Раффалі, 2024 р.

— Так, чоловік у гостроверхій оксамитовій шапці та в куртці, гаптованій червоним і жовтим.

— Чоловік у гостроверхій шапці та в куртці, гаптованій червоним і жовтим?

— Авжеж! Не повторюй моїх запитань.

— Сьогодні вранці повз нашу садибу проїхав добродій кюре. Він спитав, як ся має тато, і я відповів...

— А бодай тобі всячина, щеня! Я певен — ти бачив Джанетто! Можливо, ти навіть сховав його. Ану, хлопці, заходьте в дім і пошукайте там нашого втікача! Цей пройдисвіт шкутильгає, тож у нього, певно, вистачило глузду, щоб і не пробувати дійти до макі. До того ж, криваві сліди кінчаються саме тут...

— А що скаже тато? — всміхаючись, спитав Фортунато. — Що він скаже, як дізнається, що без нього заходили в його дім?

— Паскудник! — вигукнув Гамба, хапаючи хлопця за вухо. — Та чи знаєш ти, що варто мені тільки захотіти — і ти зовсім іншої заспіваєш! Мабуть-таки, слід тебе оперіщити разів кілька! Тоді відразу заговориш...

Та Фортунато знай посміювався.

— Мій батько — Матео Фальконе! — з притиском мовив він.

— Ад'ютанте, — півголосом мовив один з вольтижерів, — не треба нам сваритися з Матео.

Гамба вочевидь збентежився. Він стиха перемовлявся з солдатами, які вже встигли обшукати весь дім. На це не знадобилося багато часу, бо житло корсиканця — здебільшого одна квадратна світлиця.

Малий Фортунато гладив тим часом кицьку і, здавалося, злостиво втішався, спостерігаючи збентеження вольтижерів і свого дядечка.

Гамба і його невеличкий загін втрачали всяку надію; вони вже позирали раз у раз на рівнину, наче збиралися повернутись туди, звідки прийшли. Аж тут їхній командир, переконавшись, що син Фальконе не злякався погроз, вирішив зробити останню спробу: а чи не спокусять, бува, хлопця улесливі слова й подарунки?

— Племінничку, — мовив він, — ти, либонь, славний, тямущий хлопець! Ти далеко підеш!.. Та коли Матео повернеться, я розповім йому все, і, щоб відучити від брехні, він відшмагає тебе різками.

— Побачимо!

— От і побачиш... Але послухай мене! Якщо ти будеш добрим хлопчиком, я тобі щось дам.

Гамба вийняв з кишені срібний годинник і, побачивши, як спалахнули очі Фортунато, сказав, тримаючи годинник за кінець сталевого ланцюжка і погойдуючи ним:

— Малий шалапуте! Тобі, мабуть, хотілося б носити на грудях отакий годинник? Ти прогулювався б вулицями Порто-Веккйо гордо, мов павич, і коли перехожі питали б у тебе: «Котра година?» — ти відповідав би: «Подивіться на мій годинник!»

— Коли я виросту, мій дядько капрал подарує мені годинника.

— Хай і так, але в сина твого дядька вже є годинник... правда, не такий гарний, як цей... А той хлопець менший за тебе...

Фортунато зітхнув.

— Ну, гаразд; а хочеш — я подарую тобі цього годинника, племінничку?

Фортунато, який раз у раз крадькома поглядав на годинник, скидався на кота, котрому тицяють під ніс курчатко... Та хлопець не простяг руки, а сказав з гіркою усмішкою:

— Навіщо ви смієтеся з мене?

— Їй-богу, не сміюся. Скажи тільки, де Джанетто, — і годинник твій!

Фортунато недовірливо всміхнувся; його очі так і вп'ялися в очі ад'ютантові: чи можна вірити його словам?

— Нехай із мене здеруть еполети, якщо ти не одержиш годинника! — вигукнув Гамба. — Хай ось мої солдати будуть свідками!

На обличчі Фортунато виразно відбивалося те, що спалахнуло в його душі: боротьба між палким бажанням заволодіти годинником і обов'язком гостинності. Груди його важко здіймалися; здавалось, він от-от задихнеться. А годинник погойдувався перед ним, крутився, часом торкаючись кінчика носа.

Нарешті хлопець нерішуче потягся до годинника, пальці торкнулися його, і годинник ліг на долоню Фортунато, дарма що Гамба ще не випустив з рук ланцюжка...

Спокуса була надто велика.

Фортунато підняв руку і показав великим пальцем через плече на копицю сіна, до якої притулився. Гамба одразу зрозумів його. Він відпустив кінець ланцюжка — і Фортунато відчув себе володарем годинника. Він схопився зі спритністю лані й відбіг на десять кроків од копиці.

Сіно заворушилося, і з нього виліз скривавлений чоловік з кинджалом у руці. Та коли він спробував звестися на ноги, рана, що запеклася кров'ю, не дала йому цього зробити. Він упав. Його відразу ж міцно зв'язали по руках і ногах, незважаючи на опір.

Хлопець кинув Джанетто срібну монету, яку одержав від нього, почуваючи, що вже не має на неї права, — але той і не глянув на гроші.

— Дорогий Гамбо, — спокійно мовив він до ад'ютанта, — я не можу йти. Вам доведеться нести мене до міста...

Поки вольтижери поралися — хто лаштуючи ноші з каштанових гілок, хто перев'язуючи Джанетто, — з-за повороту стежки, що вела в макі, зненацька вигулькнули Матео Фальконе та його дружина. Жінка йшла поволі, зігнувшись під тягарем здоровезного мішка з каштанами, а чоловік поважно крокував поруч, тримаючи в одній руці рушницю, а другу заклавши за спину, — адже мужчині не випадало нести будь-яку іншу ношу, крім зброї...

— Жінко, — сказав він Джузеппі, — поклади-но мішок і будь напоготові.

Джузеппа послухалась — поклала мішок на землю. Матео дав їй рушницю, яку ніс за спиною і яка йому тільки заважала б. Другу рушницю він зарядив і почав повільно наближатися до свого дому, тримаючись ближче до дерев. Джузеппа йшла слідом за чоловіком, несучи запасну рушницю й патронташ. Обов'язок доброї дружини — під час бою заряджати рушницю для свого чоловіка.

Ад'ютантові стало трохи моторошно, коли він побачив, що Матео неквапом підходить до них з рушницею напоготові, тримаючи палець на спусковому гачку.

— Здоров був, друзяко! — закричав він. — Як ся маєш? Це я, Гамба, твій родич.

Матео, не кажучи ні слова у відповідь, спинився. Поки Гамба говорив, він непомітно піднімав цівку рушниці так, щоб у той момент, коли ад'ютант підійде до нього, цівка була спрямована в небо.

— Добрий день, брате, — повторив Гамба, простягаючи руку. — Давненько ми з тобою не бачилися.

— День добрий, брате.

— Я заскочив до вас мимохідь, щоб привітати тебе й сестрицю Пеппу. Сьогодні нам довелося чимало попоходити, та ми не нарікаємо на втому — адже захопили непогану здобич. Щойно оце застукали Джанетто Санп'єро.

— Як добре! — вигукнула Джузеппа. — На тому тижні він украв у нас дійну козу.

— Бідолаха! — озвався Матео. — Він був голодний.

— Цей негідник захищався, як лев, — вів далі Гамба. — Він убив мого солдата..... А потім він так добре заховався, що й сам чорт не знайшов би його. Якби не мій племінничок Фортунато, я ніколи б його не знайшов.

— Фортунато! — вигукнув Матео.

— Авжеж! Джанетто заховався он у тій копиці сіна, але мій племінничок викрив його.

— Сто чортів! — ледве чутно мовив Матео.

Вони підійшли до загону. Джанетто вже лежав на ношах, солдати збиралися вирушити. Побачивши Матео поряд із Гамбою, бранець якось дивно всміхнувся; потім, обернувшись обличчям до будинку, він плюнув на поріг і сказав:

— Дім зрадника!

Лише людина, приречена на смерть, могла зважитися назвати Матео зрадником. Він негайно помстився б за таку образу ударом кинджала, і удар той не довелось би повторювати.

Проте Матео тільки підніс руку до лоба, як людина, геть пригнічена горем.

Фортунато, побачивши батька, зайшов у дім. Невдовзі він вийшов з мискою молока у руках і, не підводячи очей, простяг її Джанетто.

— Геть від мене! — голосно вигукнув бранець.

Потім, повернувшись до одного з вольтижерів, він мовив:

— Товаришу, дай мені напитися.

Його прохання охоче виконали. Гамба подав знак рушати, попрощався з Матео, який нічого йому не відповів, і швидкою ходою рушив у бік рівнини слідом за своїм загоном.

Минуло хвилин із десять, а Матео все ще мовчав. Фортунато неспокійно позирав то на матір, то на батька, який, спираючись на рушницю, дивився на сина з виразом стриманого гніву в очах.

— Гарно ж ти починаєш! — нарешті сказав Матео голосом спокійним, але страшним для того, хто знав цього чоловіка.

— Батьку! — закричав Фортунато і зробив крок уперед, ніби хотів упасти перед Матео на коліна. Очі його були повні сліз.

— Геть від мене! — вигукнув Матео.

Фортунато, ридаючи, спинився за кілька кроків від батька.

Підійшла Джузеппа. Зненацька вона помітила ланцюжок від годинника — кінець його виглядав з-під сорочки Фортунато.

Ад'ютант — (у Франції XIX ст.) офіцер, який відповідає за навчання інших офіцерів і капралів.
Вольтижер — французький солдат-піхотинець XIX ст.
Капрал — найнижче військове звання молодшого командного складу.
Кюре — католицький священник.
Літанія — християнська молитва, у якій заклики до Бога доповнюють проханнями.
Льє — міра довжини, приблизно 4,5 км.

— Хто дав тобі цього годинника? — спитала вона суворо.

— Дядько Гамба.

Фальконе вихопив годинника і шпурнув його об камінь. Годинник розбився в друзки.

— Жінко! — сказав він. — Чи мій це син?.. Цей хлопець перший у нашому роду став зрадником!

Фортунато заридав іще відчайдушніше.

Матео не зводив із нього своїх рисячих очей. Нарешті він ударив прикладом рушниці об землю і, почепивши її на плече, рушив у бік макі, гукнувши Фортунато, щоб той ішов слідом за ним.

Фортунато скорився.

Джузеппа наздогнала Матео й схопила його за руку.

— Це ж твій син! — вигукнула вона тремтячим голосом, уп'явшись своїми чорними очима в чоловікові очі й ніби намагаючись прочитати в них те, що діялося в його душі.

— Облиш мене, — мовив Матео, — я його батько!

Джузеппа поцілувала сина і, плачучи, повернулася в дім. У світлиці вона кинулась на коліна перед образом Богородиці й почала палко молитися.

А тим часом Фальконе, пройшовши кроків із двісті по стежці, спустився в неглибоку улоговину. Спробувавши землю прикладом, він переконався, що земля досить пухка і що копати її буде легко.

— Фортунато, стань біля того великого каменя.

Хлопець виконав наказ — підійшов до каменя і впав навколішки.

— Читай молитву!

— Батьку! Батьку! Не вбивай мене!

— Молись! — страшним голосом повторив Матео.

Затинаючись і схлипуючи, Фортунато прочитав «Отче наш» і «Вірую». Матео в кінці кожної молитви твердо вимовляв: «Амінь!»

— Більше ти не знаєш молитов?

— Батьку, я знаю ще «Богородице, діво, радуйся» і літанію, якої навчила мене тітонька.

— Літанія дуже довга... Ну, все одно, читай.

Останні слова літанії Фортунато прошепотів уже ледве чутно.

— Ти закінчив?

— Батьку, змилуйся! Прости мене!

— Нехай простить тобі бог!

Фортунато зробив відчайдушне зусилля, щоб підвестися й припасти батькові до ніг, але не встиг. Матео вистрелив, і Фортунато впав мертвий.

Навіть не глянувши на тіло сина, Матео знову рушив стежкою до свого дому, щоб узяти лопату.

Не встиг він пройти й кількох кроків, як побачив Джузеппу: вона бігла йому назустріч, сполохана пострілом.

— Що ти зробив? — вигукнула вона.

— Учинив правосуддя.

— Де він?

— У яру. Я зараз поховаю його. Він помер християнином. Я замовлю месу за упокій його душі... Треба сказати зятеві, Теодоро Б'янкі, щоб він перебрався жити до нас.

Переклад Сергія Буди

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Виразно зачитайте опис гористої частини о. Корсика. З якою метою подає його на початку твору автор?
2. Про які особливості життя корсиканців ви дізналися з новели? Розкажіть, зокрема, про сімейні обов'язки чоловіка та дружини, значення сина у родині, обов'язок гостинності.
3. Як схарактеризовано на початку твору Матео Фальконе? Визначте риси характеру персонажа.
4. Ім'я Фортунато походить від латинського fortunatus — «щасливий». Чому саме так Матео назвав сина?
5. Зробіть логічне припущення, як у родині Фальконе виховували дівчаток і хлопчика? Чим обумовлена різниця у вихованні дітей?
6. Меріме розкриває характери персонажів через численні психологічні деталі. Простежте їх та поясніть, чому:
   - Джанетто Санп'єро звернувся по допомогу саме до сина Фальконе;
   - Фортунато посміхнувся, побачивши у руках втікача срібну монету;
   - хлопчик не боявся ні втікача, ні переслідувачів і з гордістю говорив, чий він син;
   - син Матео посадив на копицю сіна, у якій сховав утікача, кішку з кошенятами;
   - Фортунато вагався, чи брати срібного годинника у Гамби;
   - заарештований Джанетто ввічливо говорив з правоохоронцями, але плюнув на поріг дому Фальконе;
   - Фальконе не бідкався, що утікач украв у нього козу;
   - Матео нічого не відповів на образу, якої завдав йому Джанетто Санп'єро;
   - Фальконе, дізнавшись про вчинок сина, хвилин з десять мовчав;
   - Джузеппа не пішла з чоловіком, а палко молилась у будинку;
   - батько змусив Фортунато прочитати усі молитви, які знав хлопчик;
   - Матео навіть не глянув на тіло єдиного сина;
   - Фальконе вирішив, що тепер з ними житиме один із зятів з родиною.
7. Як оцінив Матео Фальконе вчинок сина та своє рішення скарати дитину? Чи згодні ви з ним? Перед якою дилемою поставив автор читачів?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Merime-1

1. П. Меріме: від першої особи
2. Словникова робота
3. Упізнай персонаж за цитатою
4. Сюжет твору: віднови порядок
5. Вікторина

8. Чому автор назвав новелу «Матео Фальконе», а не «Фортунато»?
9. Порівняйте твір Проспера Меріме з історією Тараса Бульби й Андрія з повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба».

✦ СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

10. Уявіть, що герої твору мають профілі в Instagram. Оберіть і виконайте 3 завдання:

Створіть **рекламу** книжки у вигляді постера.

Уявіть, що Матео пробачає Фортунато. Напишіть **альтернативний фінал** у 5–7 реченнях. Чи був би такий фінал логічним? Чи змінило б це героїв? А читачів?

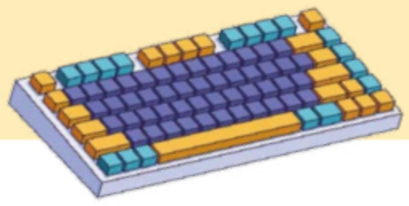

Напишіть **коментарі**, які могли б залишити інші герої.

Намалюйте **силует Матео**, всередині — «внутрішні» мотиви, цінності, сумніви; зовні — «соціальні» очікування, норми, дії. Це допоможе побачити внутрішній конфлікт героя.

Доберіть по **3 хештеги** до профілів Матео й Фортунато. #

Створіть **сторіз** із зображенням місцевості, де відбувалися події.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

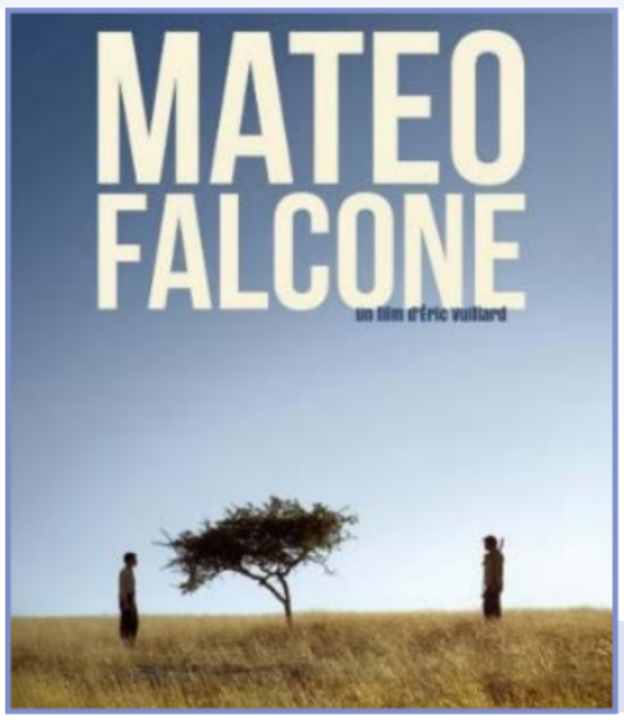

- Новела кілька разів екранізувалася: у 1960 році — азербайджанським режисером Тофіком Тагі-Заде; у 1971 — поляком Яном Будкевичем (як епізод серіалу «Театр смерті»); у 2008 — французом Еріком В'юяром.
- У 1973 році Отомо Кацухіро адаптував твір для своєї дебютної манги «Звіт про зброю».

Постер фільму «Матео Фальконе» 2008 р.

✦ ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення.

1. Розкрийте суть задуму П. Меріме, який дав персонажам новели символічні імена та прізвище: Матео — «Божий дар», Фортунато — «щасливий», Фальконе — «сокіл».
2. Визначте причини трагедії Матео Фальконе. Поміркуйте, чи міг корсиканець вчинити інакше у ситуації, що склалась, та які наслідки мало б кожне з його рішень.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Merime-2

6 Тестування

Цей аркуш самооцінювання допоможе вам осмислити зміст новели, художні особливості та власні враження. Пам'ятайте, це не контрольна робота, а інструмент для вашого саморозвитку та розуміння. Будьте чесними із собою!

Розуміння сюжету

Сформулюйте головну подію новели 3–5 реченнями.

Емоційна реакція

Позначте на шкалі емоцій свій стан після прочитання:
☐ нейтрально ☐ сумно ☐ обурено
☐ задумливо ☐ вражено

Позиція героя

Чи зрозуміли ви вчинок Матео? Як ви його оцінюєте одним словом?

Особистий зв'язок

Чи траплялися у вашому житті ситуації, коли було важко зробити вибір? Напишіть коротко.

Уявна трансформація

Як змінилася б новела, якби події відбувалися у XXI ст.? Напишіть 1–2 речення.

Ціннісна мапа

Позначте, які цінності є у творі:
☐ Честь ☐ Вірність ☐ Страх ☐ Любов ☐ Правда

Алгоритм роботи:

1. Уважно прочитайте кожне запитання та завдання.
2. Подумайте над відповіддю. Зверніться до тексту новели, своїх нотаток, спогадів про обговорення в класі.
3. Висловіть свою думку чесно й обґрунтовано. Не хвилюйтеся, якщо ваші погляди відрізняються від інших. Оцініть свою роботу за кожним пунктом.
4. Завершіть роботу висновком-реченням: *«Цей твір навчив мене..»*

КНИЖКА В ОДИН КЛІК

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Chyt-R2

1. Александр Дюма «Граф Монте Крісто»
2. Адам Міцкевич «Кримські сонети»
3. Проспер Меріме «Кармен»
4. Дж. Ф. Купер «Останній з могікан»

Квіз

ТУР 1

Зріст — не головне

Малюк Цахес — не єдиний маленький чоловічок у світовій літературі. Ось шестеро персонажів з такою ж особливістю. Чи впізнаєте ви їх?

1

Він був сьомим — наймолодшим — сином у родині лісоруба, народився маленьким, не більшим за мізинець, й усі мали його за дурника.

2

Він був славним хлопчиком: і з обличчя гарний, і стрункий, але постраждав від лихої чарівниці й лишився з носом, що з сягав аж підборіддя.

3

Третя дитина в родині. Розумний карлик з очима різного кольору (чорне й зелене), і рябим волоссям (світле й темне). Отримав прізвисько «Біс».

4

Його знайшли у далекій варварській країні й привезли до королівського двору, щоб зробити блазнем. У королевих очах цінність його потроювалася ще й тому, що він був карликом і мав вади здоров'я.

5

Він уже сім років править країною щасливо і переможно. На зріст він майже на цілий мій ніготь вищий за першого-ліпшого із своїх придворних: самого цього досить, щоб викликати особливу пошану до нього.

6

Молодший з синів Грейдмара, неперевершений у ковальській справі. Почав вимагати у старшого брата свою частину відібраного в батька золота, але той нічого йому не дав. Виховував Сіґурда.

ТУР 2

Митець і його муза

Справжнього митця у його мандрівках шляхами Творчості та Фантазії супроводжує Муза. Як правило, вона зовсім не небожителька і має цілком земне походження й ім'я. Спробуйте поєднати шістьох авторів-романтиків з жінками, які вплинули на їх творчість. Додаткові бали отримаєте, якщо правильно назвете імена й прізвища.

1

2

3

4

5

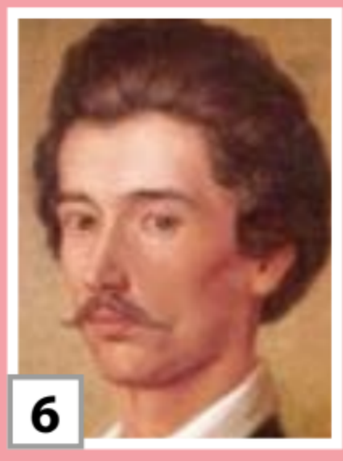
6

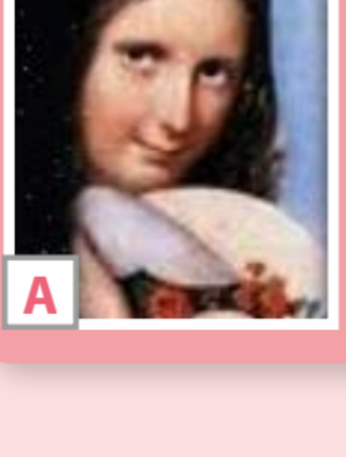
А

Б

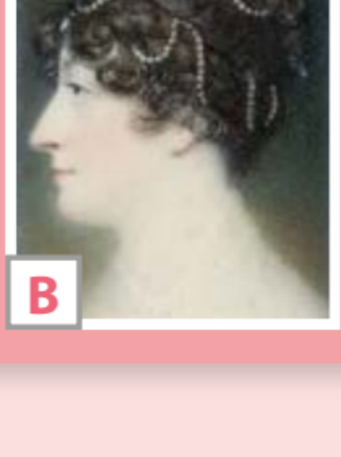
В

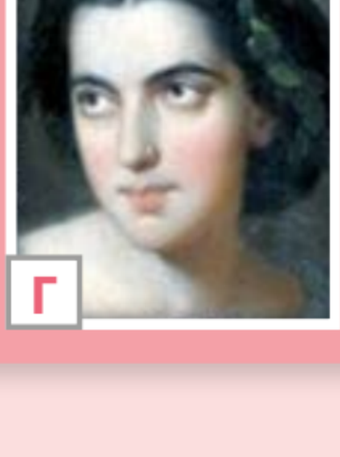
Г

Д

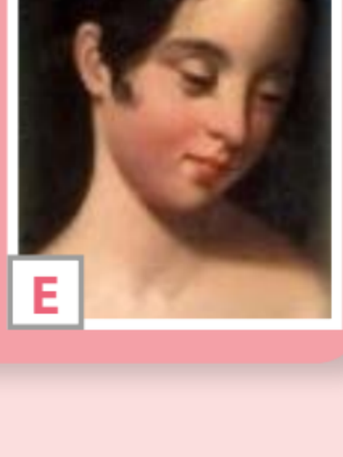
Е

ТУР 3 Задача зі Сходу

Романтики чимало писали про Схід (чого варті, наприклад, лише «Східні поеми» Байрона!), адже там був цілий світ, зовсім не схожий на європейську реальність: схожі на іграшкові міста, вік яких вимірювався тисячоліттями; пустелі, більші за моря; екзотичні товари й чудернацькі, майже казкові тварини. Там, на Сході, у XVI ст. народилась і ця задача. Дехто стверджує, що придумав її Раджа Бірбал, міністр і полководець імперії Великих Моголів.

Один старий, вмираючи, заповів трьом синам 19 верблюдів. Старшому синові повинна була дістатися половина, середньому — чверть, і молодшому — п'ята частина від загальної кількості. Брати довго сперечалися між собою, адже 19 не ділиться ні на 2, ні на 4, ні на 5. Пішли вони до мудреця, у якого теж були верблюди. І мудрець зміг розсудити їх так, що кожен отримав належну йому частину.

Як розділив верблюдів мудрець?

ТУР 4 Гра в піжмурки

Кого чи що ми заховали від вас на цих зображеннях?

ТУР 5 Романтики в літературі та в житті

До вашої уваги — шість простих запитань про романтизм і романтиків. Спробуйте дати на них відповіді.

1 Сучасний критик пише, що романтизм зловживав НИМИ, бо жодна нормальна людина не може виділити стільки ЇХ. Мабуть, цей критик нічого не знав про Мірту Воррен, яка після смерті стала одним з привидів Гоґвортсу. *Назвіть ЇХ.*

2 Крилатий вислів «Хліба та видовищ!» відомий з часів Давнього Риму. Менш відомий іронічний вислів Байрона, який стосується жінок. *Який предмет, на думку Байрона, потрібен жінці, крім солодощів?*

3 Якось знайомий поцікавився в Гейне, що робив поет до полудня.

— Прочитав свій останній вірш, — відповів Гейне, — і в одному місці поставив кому.

— А після полудня?

— Знову прочитав той самий вірш і... *Що ж зробив цього разу поет?*

4 Героїня Проспера Меріме говорить, що зможе легко накласти на себе руки, тому що в неї вже є досвід. *Назвіть її професію.*

5 Якось Александр Дюма-батько був на обіді у відомого паризького лікаря. Господар попросив Дюма написати щось до книги відгуків. Дюма погодився й написав: «Відколи лікар Гісталь лікує цілі сім'ї, слід ліквідувати лікарні...».

Задоволений лікар вигукнув:

— Ви мені лестите!

Тоді Дюма посміхнувся і дописав: «...і побудувати два...». *Що саме?*

6 Головний герой твору «Крихітка Цахес» — потворний, непоказний карлик. На початку третього розділу його називають так само, як героя іншої казки Гофмана. *Як називають Цахеса?*

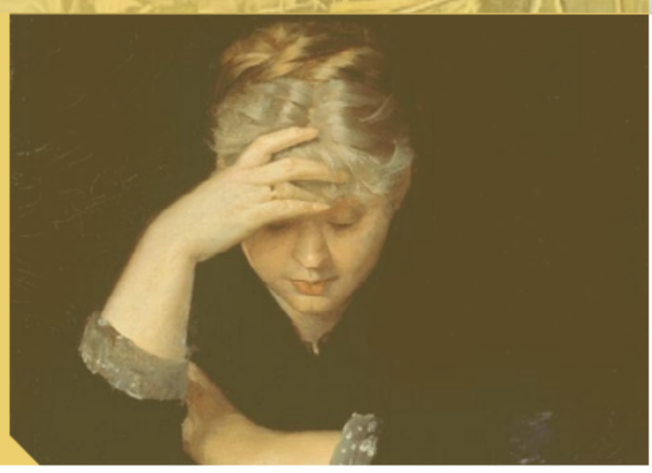

Розділ 3

ЖИТТЯ БАГАТОЛИКЕ Й МІНЛИВЕ

ЛЮДИНА Й СУСПІЛЬСТВО В ЛІТЕРАТУРІ РЕАЛІЗМУ

Ніколи не покладайся на видимість, завжди приймай до уваги лише факти. Кращого правила немає.

Чарльз Дікенс

Реалізм — мистецький і літературний напрям, який сформувався у 30–40-ві роки XIX століття у Франції та Англії. Його найвидатніші представники в літературі: французи Оноре де Бальзак, Гі де Мопассан, Гюстав Флобер; англійці Чарльз Дікенс, Вільям Текерей, Джон Голсуорсі, Бернард Шоу; американці Марк Твен, Теодор Драйзер; українці Іван Нечуй-Левицький, Іван Карпенко-Карий, Марко Вовчок, Іван Франко та ін. До середини XIX століття реалізм стає панівним напрямом у європейській культурі.

Термін *реалізм* уперше використав французький критик Жуль Шанфлері у 50-х роках XIX століття. Так він позначив нове мистецтво, не схоже ні на класицизм, ні на романтизм. 1855 року молодий французький художник Гюстав Курбе проголосив реалізм творчим методом, відкривши поруч із паризьким художнім салоном «Павільйон реалізму». Відвідувачі цієї галереї були збентежені, опинившись серед зібрання «дивних» картин: Гюстав насмілився зображати пересічних людей, своїх земляків-селян і сцени з їхнього життя на величезних полотнах. Монументальні персонажі Курбе — як стало відомо згодом, цілком реальні особи — здавалося, ігнорували своїх глядачів, владно ламаючи звичні стереотипи. Гостям виставки пропонували каталог з викладенням поглядів художника на те, яким має бути сучасне мистецтво. Цей своєрідний «Маніфест реалізму» проголошував необхідність нових, актуальних форм відображення світу автором, який не зобов'язаний наслідувати традиції та підкорятися уподобанням публіки. «*Показати звичаї, ідеї та образи моєї епохи, як вони є*», — так визначив Курбе нове завдання творчості. Незважаючи на реакцію публіки, яка назвала

◀ *Ферм-дю-Турп.* Жан-Франсуа Мілле, 1875 р.

виставку «неподобством», поет Шарль Бодлер стверджував, що ця акція художника стала справжньою артсенсацією: *мистецтво відмовляється від ідеалів і перестає бути лише прекрасним!*

То що ж таке реалізм? Це слово перекладається з латини як «дійсний»: реалісти — письменники й художники — намагалися змалювати світ таким, яким він є. Зауважимо, що реалістичні літературні й мистецькі ознаки виявляються і в попередні епохи. Наприклад, твори античної літератури доволі правдиво відтворюють людські переживання й вчинки. Згадаймо образи безстрашного Ахілла, велемудрого Одіссея та інших давньогрецьких героїв. Але зображення Гомером самого життя не могло бути реалістичним; він показував світ крізь скельця давньогрецького міфу. Письменники Відродження, а за ними й романтики, змальовували близькі кожній людині пристрасті — кохання, прагнення свободи й щастя, а просвітники пов'язували характер і вчинки своїх персонажів із середовищем, у якому вони сформувалися. Виходить, що поняття «реалізм» можна тлумачити як широко, позначаючи всі подібні тенденції, так і вузько, говорячи тільки про середину й другу половину XIX століття.

Нас цікавить конкретний історико-мистецький період, де цей метод став використовуватися усвідомлено та повсюдно. Покоління митців-реалістів не застало французьку революцію та наполеонівські війни. Воно жило в жорстокому буржуазному світі, де правив капітал, а соціальні зміни стали звичними. Люди втрачали опору і не могли знайти собі місця в житті. Художники гостро відчули необхідність відобразити те, що вони бачать, без прикрас та пафосу. Тож якщо романтичний герой — особистість неординарна й часто попадає у такі ж незвичайні обставини, то реалісти зосередилися на відтворенні *типового героя у типових обставинах*. Іноді навіть важко визначити головного героя твору, тому що його немає, а якщо він і є, то цей персонаж нічим не виділяється із загальної маси свого соціального кола.

Автопортрет (Чоловік з люлькою). Гюстав Курбе, бл. 1848–1849 р.

Важливою ознакою реалізму стало змалювання людей праці, селян і робітників, які раніше вважалися не гідними художнього втілення. Такі твори не намагалися вести читача або глядача до прекрасних альтернативних світів, не залишали жодного шансу для ілюзій. Тому спочатку реалізм викликав шквал негативних емоцій, а критики оголосили творчість реалістів «спланованою провокацією».

Зимовий пейзаж з бідною селянкою. Гюстав Курбе, 1866 р.

Очевидним поштовхом для появи реалізму став винахід фотографії. Фотоапарат неупереджено фіксує все, що потрапляє в кадр. Для художників стало своєрідним викликом створення полотен, де зображення буде таким же детальним і точним, як на фотографії. Також реалісти захоплювалися популярною науковою ідеєю про те, що спадковість і оточення впливають на розвиток особистості, коригують поведінку людини, визначаючи її мету, потреби, спосіб життя та взаємодії зі світом. Тому важливішим для митців є не стільки персонаж, скільки його середовище. Вони розкривають характери героїв через найдрібніші деталі побуту, поведінку та уклад їхнього життя.

Література. Ця ідея особливо захопила літераторів. Так з'явилися *романи-епопеї* — грандіозні за широтою охоплення реалістичні картини, що відображають звичаї та протиріччя життя цілої країни або родини. До таких романів можна віднести епопею Оноре де Бальзака «Людська комедія», цикл англійського прозаїка Джона Голсуорсі «Сага про Форсайтів» тощо.

Як ви пам'ятаєте, письменники-романтики асоціювали особистість головного героя із собою, і найчастіше розповідь була суб'єктивною. А ось реалісти намагалися *бути об'єктивними, свідомо уникаючи особистих оцінок та суджень*. Вони, як лікарі-хірурги, безпристрасно препарували всі обставини побуту та життя своїх персонажів, намагаючись розкрити причини того, що відбувається, зрозуміти мотиви вчинків дійових осіб, їхні думки, почуття та характери.

Вершина розвитку західноєвропейського реалізму — творчість Оноре де Бальзака. За задумом письменника, його головний твір — епопея «Людська комедія». Цій титанічній праці Бальзак віддав усі свої сили: він створив понад 90 романів та повістей, пов'язаних спільним задумом та багатьма персонажами. До епопеї увійшли, зокрема, твори «Гобсек», «Невідомий шедевр», «Шагренева шкіра», «Євгенія Гранде», «Батько Горіо», «Цезар Бірото», «Втрачені ілюзії» та багато інших. Бальзак наділяє своїх героїв талантами, винахідливістю, сильними характерами. Проте їх історії глибоко драматичні; в них показано владу грошей, що руйнує родинні зв'язки, розпалює егоїстичні пристрасті, які спотворюють людей, ламають їхні долі.

Інший класик світової літератури — Чарльз Дікенс — основоположник та лідер англійського реалізму, видатний сатирик та гуморист. Його «Пригоди Олівера Твіста» — перший роман в англійській літературі, герой якого — дитина, хлопчик-сирота. У цьому творі Дікенс показав, як діти стають злочинцями через життєві обставини, чим шокував «виховану» публіку. Автор яскраво

◀ *За книгою.* Марія Башкирцева, 1882 р.

змалював усі прошарки суспільства, різних його представників і фактично створив *жанр соціально-психологічного роману*.

Література XIX століття відкриває для читачів *світ і переживання «маленької»* (звичайної) *людини*. Неперевершеним майстром у цьому є вже відомий вам французький письменник Гі де Мопассан. Його новели про те, як важко буває людям, позбавленим захисту і підтримки, і як вони знаходять у собі мужність протистояти складним життєвим обставинам.

Суттєвих змін зазнає театр. Знаменитий англійський драматург Джордж Бернард Шоу — другий у рейтингу популярності автор п'єс в англійському театрі — виносить на суд публіки *нові теми* для обмірковування моральних і суспільних проблем. Його *драми-дискусії, «драми ідей»* вимагають від глядача пошуку власних відповідей на запитання, які хвилюють героїв.

Живопис. Незважаючи на соціальні акценти творчості, французькі художники насамперед заявили про себе в пейзажі. Аж до 1840-х років вони створювали картини природи у своїх майстернях, компонуючи деталі майбутнього полотна відповідно до суворих, вироблених в епоху класицизму правил. Ці пейзажі були багато в чому плодом фантазії авторів. Тепер же митці стали фіксувати справжні куточки природи з усіма її нюансами й деталями, і навіть з людьми, з їх повсякденними справами. Першовідкривачами таких пейзажів стала група художників «барбізонської школи» — за назвою околиці Парижа, куди виїжджали майстри пензля малювати з натури. Написані під враженням справжньої краси, їхні краєвиди дуже достовірні та точні

Найяскравішими представниками реалістичного живопису стали французи Гюстав Курбе, Франсуа Мілле, Едуард Мане, італієць Філіппо Паліцці, американці Томас Ікінс, Уїнслоу Хомер, австралієць Том Робертс, українські художники-передвижники Григорій Мясоєдов, Архип Куїнджі, Микола Ге, Микола Ярошенко, Микола Пимоненко та ін.

Музика. Як створити реалістичні образи у музиці? Адже це мистецтво більш абстрактне, ніж література та живопис. Задовго до XIX століття композитори вже знаходили способи втілення образів реального світу за допомогою звуконаслідування: в музичних творах різних епох ми можемо почути перекличку птахів, крики тварин, пориви вітру та шум водних потоків. Однак суть музичного реалізму не у відтворенні звуків, а в передачі почуттів і переживань героями тих чи інших подій. У музиці це можна здійснити, об'єднавши її з літературним текстом. Саме тому композитори обирають оперу — музично-театральний жанр,

Хлопчаки. Філіппо Паліцці, 1872 р. ▶

заснований на синтезі музики, сценічної дії та слова. Літературною основою опери є лібрето[1], оригінальне або засноване на літературному творі. Так, лібрето до першої реалістичної опери «Травіата» (1853) італійця Джузеппе Верді було написане за романом «Дама з камеліями» Александра Дюма-сина; лібрето до опери французького композитора Жоржа Бізе «Кармен» створене за однойменною новелою Проспера Меріме.

Реалізм як творчий метод, який розпочав свою урочисту ходу в середині XIX століття, постійно зміцнював свої позиції в наступних епохах, переломлюючись і трансформуючись під нові політичні, економічні та соціальні запити. І сьогодні цей стиль не втратив своєї актуальності, незважаючи на те, що різні митці трактують його по-своєму. Їхнім девізом є слова Гюстава Курбе, який казав своїм учням: «Не робіть того, що роблю я. Не робіть того, що роблять інші. Робіть лише те, що надихає саме вас».

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

Реалізм (*фр. réalisme, від лат. reālis «дійсний»*) — **напрям, метод і стиль у літературі та мистецтві, який прагне до найповнішого й адекватного відображення дійсності.**

В епоху, відзначену численними соціальними змінами, реалісти замінили ідеали класичного мистецтва (зокрема, й літератури як мистецтва слова) реальними подіями, надавши їм такої ж значущості, як і історичним картинам та алегоріям. Прагнення відобразити повсякденність у своїх творах виявило бажання письменників і художників об'єднати мистецтво та життя.

Реалізм, який сформувався у 30–40-ві роки XIX століття у Франції та Англії, прийнято розглядати як початок розвитку сучасних мистецтва і літератури.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Використайте знання з історії та висловіть думку про те, чому реалізм як мистецький напрям з'явився після французької революції і наполеонівських війн.
2. Сформулюйте гасла реалізму. Чому художника Гюстава Курбе називають батьком французького реалізму?
3. Розкажіть, які твори письменників-реалістів (зарубіжних або українських) ви читали. Чим вони вам сподобалися?
4. Які нові літературні жанри започаткували реалісти? Який новий тип героя створили?
5. Що змінилося у творах живопису з настанням реалізму?
6. Чому саме опера стала головним жанром реалістичної музики?

---

1 Лібрето — словесний текст опери.

БУТИ СЕРЙОЗНИМ, ПРИКИДАЮЧИСЬ СМІШНИМ

Оноре де Бальзак (1799–1850). «Гобсек», «Батько Горіо»

Він писав правду. Правду не філософську й абсолютну, якої Бальзак не шукав, ...а правду реальну. Правду про інтелектуальне, матеріальне й моральне буття нашого часу.

Жорж Санд

На робочому столі письменника Оноре де Бальзака стояв бюст Наполеона Бонапарта, до якого письменник прикріпив записку з обіцянкою повторити пером те, що імператор здійснив за допомогою шпаги. Розповідаючи читачам немудрящі історії з життя, Бальзак поступово завойовував, точніше — вибудовував власний Париж. Париж брехливих і нікчемних аристократів, зажерливих буржуа, бездарних продажних митців, легкодоступних жінок... Париж, у якому пани журдени втратили свою старомодну людяність, проте навчилися «робити гроші», а новітні мушкетери не стидалися на побаченні прийняти від коханої певну суму. Під пером письменника руйнувалися долі й розбивалися серця, а життя ішло собі, не озираючись на невдах.

Вузлик за вузликом, епізод за епізодом, немов невтомна Арахна (пам'ятаєте, хто це?), Бальзак виплітав узори доль своїх героїв, — і сама Пані Реальність водила в цей час його правицею. Галантні, витончені парижани і парижанки періодично бойкотували його новинки, не хотіли впізнавати себе в персонажах «Людської комедії» — не хотіли, бо знали: вони давно вже не елегантні й не витончені. І сам Париж — символ моди й аристократизму — перетворився на лігво хижого звіра, ім'я якому — Дух наживи! Утім, в інших європейських столицях ситуація була не кращою, проте там не знайшлося свого Бальзака, щоб її увічнити!..

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Оноре де Бальзак.

Дата і місце народження: 1799, Тур (Франція).

Дата й місце смерті: 1850, Париж (Франція).

Освіта: Ліцей Карла Великого; Паризький університет (правничий факультет).

Рід занять і хобі: письменник, редактор, критик.

Найвідоміші твори: «Людська комедія» (у тому числі «Гобсек», «Батько Горіо», «Ежені Гранде», «Втрачені ілюзії» тощо).

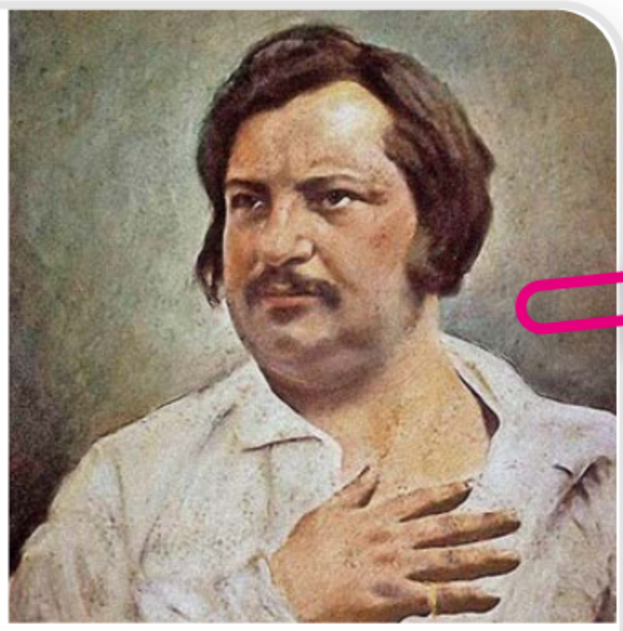

Оноре де Бальзак. Портрет за дагеротипом Луї-Огюста Біссона. 1842

Письменник був сином заможного селянина, який змінив батьківське прізвище Бальса на Бальзак. Частку «де», що свідчить про дворянське походження, письменник припише собі самовільно, щоб справити враження на кохану.

- Фактично Оноре пройшов повний університетський курс права й навіть склав перший екзамен, але від подальшої здачі відмовився, тому що прийняв рішення зосередитися на літературі й творчості (1819).
- Прагнучи розбагатіти, Бальзак традиційно мріяв про одруження з багатою вдовою, але пробував і більш практичні способи (друкував і продавав книги, писав збірки кулінарних рецептів і навіть намагався вирощувати ананаси). Майже до кінця життя письменнику доведеться розраховуватися з боргами за бізнес-невдачі молодості.
- Першою книгою, що викликала цікавість читачів, став роман «Останній шуан, або Бретань у 1800 році», виданий у 1829 році.
- Головний твір Оноре де Бальзака — багатотомна епопея «Людська комедія» — у світовій літературі аналогів не має. Це 91 завершений і 46 незавершених творів різних жанрів, пов'язаних між собою певними персонажами й подіями. Назва «Людська комедія» з'явилася пізніше (1839) як натяк на аналогію з «Божественною комедією» Данте.
- Робочий день письменника тривав, як правило, до 18 годин. Бальзак прокидався опівночі й писав, стоячи босими ногами на холодній підлозі. За добу письменник випивав по 50 філіжанок чорної турецької кави, що врешті й стало причиною проблем зі здоров'ям і передчасної смерті.

▲ *Бальзак у молодості.* Малюнок Ахіллеса Деверіа, XIX ст.

▼ Обкладинка одного з аудіовидань «Людської комедії»

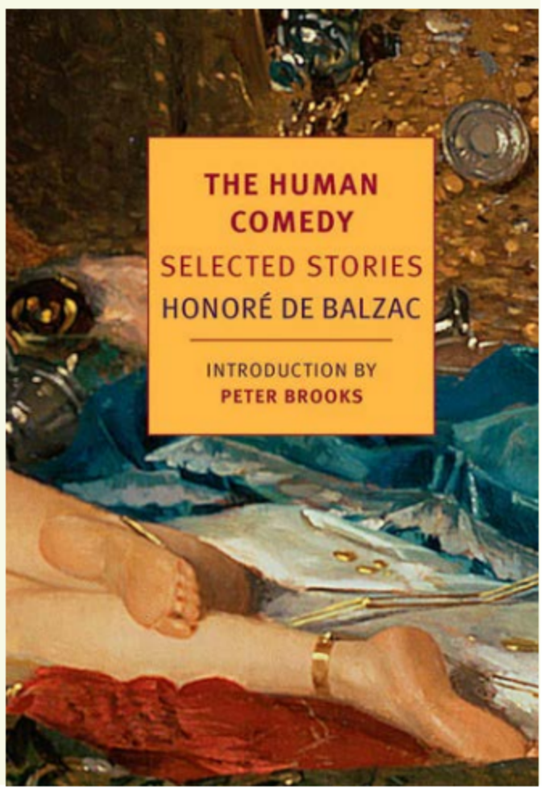

ДОСЬЄ: потік думок

Якщо не вірити в себе самого, не можна бути генієм.

Закони — це павутиння, крізь яке пролітають великі мухи, а маленькі потрапляють у пастку.

Фінанси, як і час, пожирають власних дітей.

За кожним великим багатством стоїть великий злочин.

Самотність це добре, але вам потрібен хтось, хто скаже вам, що самотність — це добре.

Немає принципів, є події; немає законів, є обставини; людина високого польоту сама пристосовується до подій і обставин, щоб керувати ними.

Бувають люди подібні до нулів: їм завжди потрібно, щоб попереду були цифри.

Життя — це складне, копітке ремесло, і потрібно докласти зусиль, аби його навчитися.

Перед вами — не просто цитати, а ключі до розуміння однієї з найвеличніших постатей XIX століття — Оноре де Бальзака. Що вас здивувало?

З чим би посперечалися? У чому впізнаєте себе? Виконайте наступні завдання, але не шукайте «правильних» відповідей, знайдіть СВОЇ.

1. **Проаналізуйте**, як особистий досвід Бальзака відобразився в його філософських поглядах на людину та суспільство. Розділіть цитати на дві групи: А) ті, що стосуються особистої мотивації та характеру (прагнення до успіху, самотність); Б) ті, що стосуються критики суспільства. Проаналізуйте цитати групи Б. Визначте, які три головні вади французького суспільства XIX століття Бальзак викриває у цих цитатах.
2. **Створіть літературний профіль** Бальзака в Інстаграм або Фейсбук: доберіть аватар, 3 цитати, напишіть коротку інформацію-візитівку, 1 пост, 3 хештеги.
3. **Життєве рівняння Бальзака.** Створіть «формулу» Бальзака, що відображає його світогляд. Виберіть по одному ключовому слову (іменнику) з кожної цитати, яке найкраще її узагальнює. Наприклад: геній, злочин, фінанси тощо. Складіть «Рівняння успіху за Бальзаком», використовуючи вибрані слова, знаки (+, -, =…) та логічні зв'язки. Наприклад, Віра в себе (геній) + Кропітка праця (ремесло) — Жага до грошей (фінанси) = Слава.
4. **Завдання-дзеркало.** Поділіть сторінку зошита навпіл. Ліворуч запишіть цитати Бальзака, які відповідають вашим поглядам; праворуч — з якими не погоджуєтеся. Напишіть коротке пояснення до кожної пари.

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Відомо, що Бальзак страждав від незвичайної недуги — афазії, коли надто багато працював або був сильно виснажений. У найвідповідальніші моменти він міг раптово забути прості назви предметів під час розмови.

Міф 2. Бальзак був не лише письменником, а й дослідником людської природи. Існує легенда, що він не просто спостерігав за людьми на вулицях Парижа, а розробив власну «Теорію ходи». Згідно з цією теорією, письменник міг визначити соціальний статус, професію та характер людини лише за її ходою та манерою рухатися.

Міф 3. Говорять, що письменник міг написати пером до 30 слів за хвилину, що дорівнювало швидкості друкарської машинки його часу. Редактори отримували від нього рукописи, щільно заповнені правками та вставками. Це перетворювало їх на справжні головоломки, а Бальзак часто сварився з друкарями через численні виправлення, які вносив навіть у гранки.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У лютому 1832 року Бальзак отримав листа з Одеси (фактично — з Верхівні на Київщині [*тепер Житомирщина — О. К.*]) за підписом «Чужоземка». Незнайомка надіслала відгук на новий роман «Шагренева шкіра» і поділилася власними міркуваннями про творчість. Письменник не знав, що цей лист визначить усе подальше його життя.

Між Бальзаком і Чужоземкою — шляхтичкою Евеліною Ганською, «Північною зіркою» — зав'язалося листування і взаємна приязнь, що вже на третьому листі переросла

◀ *Евеліна Ганська.* Фрагмент картини Фердинанда Георга Вальдмюллера, 1835 р.

в кохання. Разом із почуттями в письменника виникає стійке бажання відвідати Україну. Після зустрічі в Невшателі (1933) він пише сестрі: «Я поїду побачити Україну, і ми пообіцяли собі чудову й світлу подорож до Криму, мало відому … країну, яка, кажуть, у тисячу разів краща за Швейцарію та Італію».

Але в Україну письменник потрапив аж у 1847 році, коли через Львів, Дубно, Житомир і Бердичів уперше відвідав Верхівню; він побачив замок і маєток Ганських та Вишневець (Тернопільщина), відвідав Київ («північний Рим, місто православ'я з 300 церквами, … цікавий союз розкоші й мізерії»).

2(14) березня 1850 року, уже тяжко хворий Оноре Бальзак разом із Ганською виїхав із Верхівні до Бердичева, щоб «з'єднатися з нею таїнством шлюбу». Сталося це у костьолі Святої Варвари. До смерті лишалося ще п'ять місяців…

Останні роки життя письменника та історія його одруження стали темою роману українця Натана Рибака «Помилка Оноре де Бальзака».

◀ Костел Св. Варвари у Бердичеві

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Ви вже знаєте, що у молоді роки Оноре де Бальзак, прагнучи розбагатіти, започаткував декілька бізнес-проєктів, однак усі вони зазнали невдачі. Майже до кінця життя він виплачував борги, заробляючи письменницькою працею, якій присвячував 18 годин на добу.

Цей вельми невеселий життєвий досвід в усіх деталях познайомив Бальзака з діяльністю лихварів — людей, що давали гроші в борг під великі відсотки та заставу майна боржників. Укладена між лихварем та позичальником угода завірялась фінансовим борговим зобов'язанням — векселем. Тож не дивно, що вже 1830 року письменник опублікував нарис «Лихвар», який після численних переробок виріс у повість «Гобсек» (1848).

Безумовно, гроші як мірило вартості товарів та послуг — дуже корисний винахід людства. Однак що відбувається з особистістю, коли вона потрапляє під «владу золота», яких змін зазнають її світогляд та психологія? Своїми спостереженнями за цими процесами письменник і поділився у творі про лихваря…

ГОБСЕК

(скорочено)

Баронові Баршу де Пеноен

Якось узимку 1829–1830 року в салоні віконтеси де Гранльє до першої години ночі засиділися двоє гостей, що не належали до її рідні. Один з них, вродливий юнак, пішов, як тільки пробив годинник. Коли стукіт

його екіпажа розлігся по подвір'ю, віконтеса, побачивши, що лишились тільки її брат і друг сім'ї, які закінчували партію в пікет, підійшла до доньки; дівчина стояла біля каміна і, здавалося, уважно розглядала прозорі візерунки, хоч насправді так явно прислухалась до шуму кабріолета, що це підтвердило побоюваннями матері.

— Каміло, якщо ти й далі так поводитимешся з молодим графом де Ресто, як сьогодні ввечері, я змушена буду не приймати його більше. Послухайся мене, моя дитино, якщо ти віриш моїй ніжній любові, дозволь мені керувати тобою в житті. У сімнадцять років дівчина ще не може судити ні про майбутнє, ні про минуле, ні про певні суспільні вимоги. Я зверну твою увагу тільки на одну обставину. У пана де Ресто є мати, що здатна розтринькати мільйони, жінка низького походження, дівоче прізвище її Горіо, і в молоді роки вона давала чимало приводів до пліток. Вона так погано ставилася до свого батька, що, либонь, не заслуговує мати такого гарного сина. Молодий граф обожнює її та підтримує з синівською відданістю, вартою найбільшої похвали; так само піклується він про свого брата і сестру. Та яка б чудова не була його поведінка, — додала віконтеса, лукаво усміхаючись, — поки жива його мати, жодна порядна родина не наважиться довірити юному Ресто майбутнє і статок своєї доньки.

— Я почув кілька слів, що спонукають мене втрутитися до вашої розмови з мадемуазель де Гранльє, — вигукнув друг дому. — Я виграв, графе, — сказав він, звертаючись до партнера. — Залишаю вас, щоб поспішити на допомогу вашій племінниці.

— От що означає мати слух адвоката, — мовила віконтеса. — Любий мій Дервілю! Як ви могли почути те, що я так тихо казала Камілі?

— Я все зрозумів з виразу ваших очей, — відповів Дервіль, сідаючи у м'яке крісло, що стояло біля каміна.

— Час, віконтесо, розповісти вам одну історію, що змусить вас змінити свою думку про багатство графа де Ресто.

— Історію? — вигукнула Каміла. — Починайте ж мерщій, пане Дервілю.

Дервіль кинув на пані де Гранльє погляд, який дав їй зрозуміти, що ця оповідь зацікавить її.

— Ця пригода, — сказав Дервіль, трохи помовчавши, — нагадує мені єдиний у моєму житті... Ну от, ви вже й смієтесь, — зауважив він, — гадаючи, що адвокат збирається розповісти вам роман зі свого життя. Але ж і мені було колись, як і всім людям, двадцять п'ять років, і в цьому віці я вже набачився дивних речей. Я мушу почати з розповіді про одну особу, якої ви не могли знати. Мова йде про лихваря. Уявіть собі жовтувато-бліде, тьмяне обличчя, з дозволу Академії, я назвав би його місячним ликом, бо риси його обличчя, непорушні, холодні, були мов вилиті з бронзи. Його маленькі очі, жовті, як скидалося на позолочене срібло, з якого зійшла позолота. Волосся в мого лихваря було зовсім гладеньке, завжди старанно зачесане, з сивиною, попелясто-сіре. Очі його, жовті, як у тхора, були

майже зовсім без вій і боялися світла; тому він захищав їх козирком старого картуза. Кінчик гострого носа був так поритий віспою, що скидався на буравчик. Губи в нього були тонкі, як в алхіміків та старезних дідів на картинах Рембрандта. Говорив цей чоловік тихо, лагідно і ніколи не гарячкував. Його вік був загадкою: не знати було, чи він передчасно постарівся, чи зберіг свою молодість, щоб вона йому служила вічно. Його кімната, де все було охайне і потерте, починаючи з зеленого сукна на письмовому столі до килима над ліжком, — скидалася на холодну оселю самотньої старої діви, що цілими днями стирає порох зі своїх меблів. Узимку головешки в каміні, завжди присипані купкою попелу, диміли, ніколи не розгоряючись полум'ям. Його вчинки, з тієї миті, коли він прокидався і до нападів кашлю ввечері, були розмірені, як коливання маятника. Це була якась людина-автомат, котру нібито щоденно заводили. Якщо торкнутись мокриці, що повзе по паперу, вона зупиниться і прикинеться мертвою; так само і цей чоловік спинявся раптом посеред розмови і мовчав, коли проїжджав екіпаж, чекаючи, доки гуркіт стихне, щоб не напружувати голосу. Він заощаджував свою життєву енергію, приборкуючи в собі всі людські почуття. Тим-то життя його текло так само безшумно, як пісок у старовинному пісковому годиннику. Іноді його жертви обурювались, несамовито кричали, потім наставала глибока тиша, немов у кухні, де щойно зарізали качку. Надвечір людина-вексель ставала звичайною людиною, а злиток металу в її грудях — людським серцем. Якщо цей чоловік був задоволений з минулого дня, він потирав руки, а з глибоких зморшок його обличчя неначе випромінювався димок веселості, справді-бо неможливо інакше передати німу гру його мускулів обличчя, що нагадувала беззвучний сміх. Навіть під час найсильніших проявів радості його мова була односкладова, а манери стримані. От якого сусіду послав мені випадок, коли я жив на вулиці де Гре, будучи ще тільки молодшим клерком у конторі адвоката і закінчуючи третій курс юридичного факультету.

Єдиною людиною, з якою старий підтримував стосунки, був я: він заходив до мене попросити вогню, позичити книжку, газету, дозволяв мені вечорами приходити в його келію, і ми часом розмовляли, коли він був у гарному настрої. Ці ознаки довір'я були наслідком чотириріч-ного сусідства і моєї розсудливої поведінки, що через брак грошей багато в чому була схожа на життя цього старого. Чи були в нього родичі, друзі? Був він багатий чи бідний? Ніхто б не міг відповісти на ці запитання. Я ніколи не бачив у нього грошей. Його багатство зберігалося, мабуть, у банківських склепах. Він сам стягав гроші по векселях,

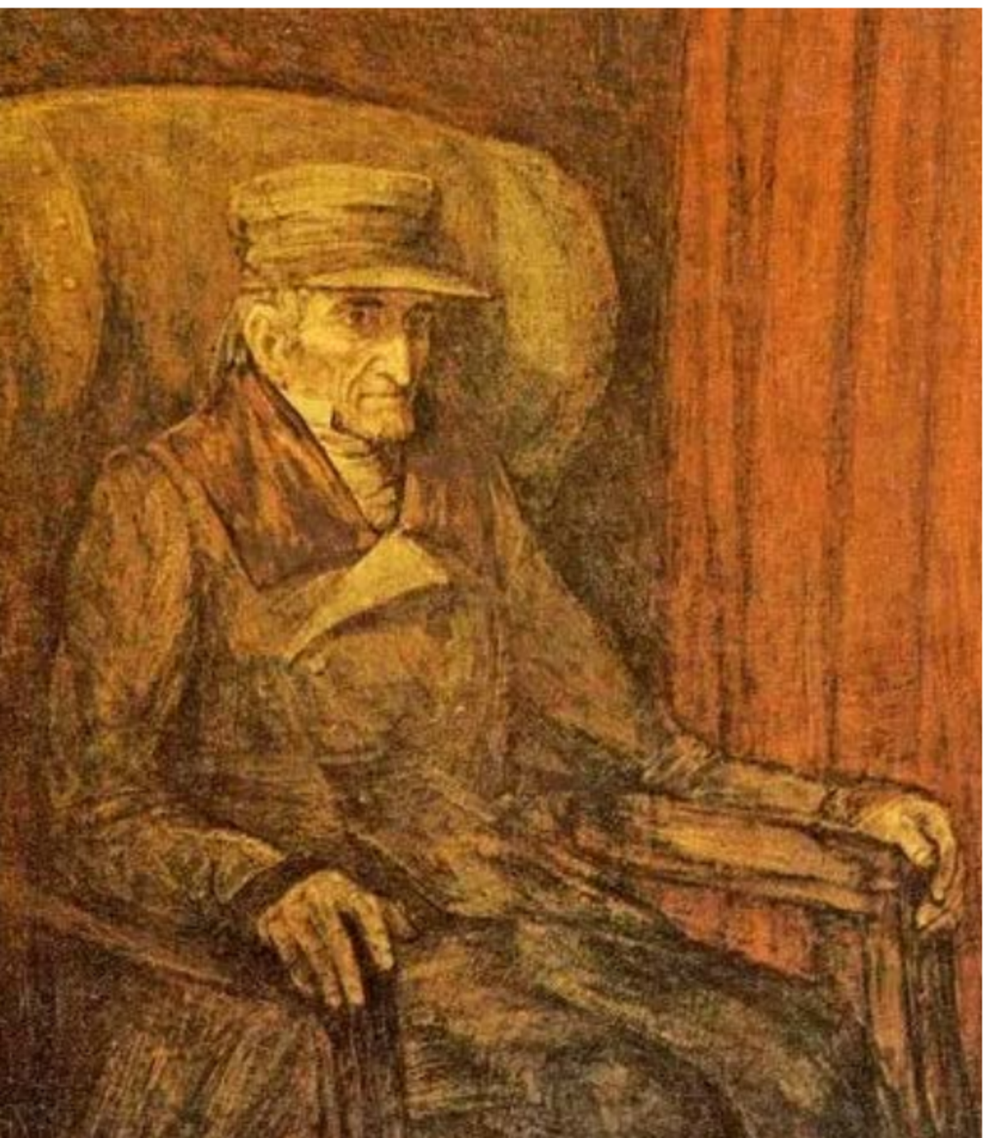

◀ *Гобсек*. Ілюстрація Давида Штеренберга

бігаючи по всьому Парижу на своїх сухих, як у оленя, ногах. А втім, він був мученик своєї обережності. Якось випадково при ньому було золото, і раптом з кишені жилета хтозна-як випав наполеондор. Один пожилець, що йшов за ним по сходах, підняв монету і подав йому.

— Це не моя, — відповів той, замахавши рукою. — У мене — золото?! Хіба, я жив би так, як живу, коли б був багатий?

Уранці він сам готував собі каву на залізній жаровні, що завжди стояла в закіптюженому кутку каміна; кухмістер приносив йому обід. Наша стара воротарка в певний час приходила прибирати його кімнату. Нарешті, з примхи долі, цю людину звали Гобсек. Пізніше, коли я вів його справи, я дізнався, що тоді, як ми з ним познайомилися, йому було майже сімдесят шість років. Він народився 1740 року в передмісті Антверпена; мати його була єврейка, батько — голандець, звали його Жан-Естер Ван Гобсек. Ви, звичайно, пригадуєте, як увесь Париж був схвильований вбивством жінки, прозваної Чарівна Голандка. Коли я випадково заговорив про це з моїм колишнім сусідом, він, не виявляючи ні найменшої цікавості, ні найменшого здивування, мовив:

— Це моя двоюрідна онука.

То було все, що він сказав з приводу смерті його єдиної спадкоємниці, онуки своєї сестри. На судовому розгляді я дізнався, що Чарівну Голандку справді звали Сарою ван Гобсек. Коли я спитав, чим пояснити той дивний випадок, що його двоюрідна онука мала його прізвище, він, усміхнувшись, відповів:

— У нашій родині жінки ніколи не виходили заміж.

Він ненавидів своїх спадкоємців і не уявляв собі, щоб його багатством міг коли-небудь володіти хтось інший, крім нього, навіть після його смерті. Коли йому було десять років, мати влаштувала його юнгою на кораблі, що відпливав у голандські володіння в Ост-Індії. Там він промандрував двадцять років. І зморшки на його жовтуватому чолі зберігали таємниці страшних випробувань, раптових жахів, несподіваних подій, романтичних невдач, безмежних утіх, перенесений голод, розтоптане кохання, набуте, втрачене і знов набуте багатство, безліч смертельних небезпек, коли життя, що висіло на волосинці, рятували рішучими і жорстокими заходами. Він усе перепробував, щоб розбагатіти, навіть намагався відшукати золото знаменитого в околицях Буенос-Айреса племені дикунів. Він мав стосунок до всіх подій американської війни за незалежність. Проте коли йому доводилося говорити про Індію або Америку, а про них він говорив тільки зі мною, і то дуже рідко, то здавалося, що після цього він немовби кається за свою балакучість.

Якщо людяність і товариськість вважати за релігію, то його можна було назвати атеїстом. І хоч я й поставив собі за мету зрозуміти його, я все ж мушу, на сором собі, признатися, що до останньої миті його внутрішній світ лишився для мене таємницею. Іноді я питав себе, до якої статі він належить. Якщо всі лихварі схожі на нього, то, гадаю, вони без

статі. Чи лишився він вірний релігії своєї матері, а чи дивився на християн, як на свою здобич? Здавалося, він скоріше байдужий до релігії, аніж невіруючий.

Раз увечері я зайшов до цього чоловіка, у якого все життя зводилося до золота і якого, іронічно чи на сміх, його жертви, котрих він називав своїми клієнтами, прозивали «батечко Гобсек». Він, як завжди, сидів у своєму кріслі, нерухомий, мов статуя, втупивши очі в карниз каміна. Чадна лампа на зеленій підставці кидала світло, що не тільки не оживляло обличчя старого, але ще більше підкреслювало його блідість.

— Добрий вечір, батечку Гобсеку, — сказав я.

Він повернув до мене голову, і його густі чорні брови дещо зійшлися, — цей характерний порух у нього рівноцінний найпривітнішій усмішці жителя півдня.

— Ви сьогодні такі похмурі...

Він глузливо глянув на мене, потім солодким голосом, інтонації якого були схожі на звуки, що їх добуває з флейти невправний учень, сказав:

— Я розважаюсь... Ви молоді, у вас кров грає, а в голові туман. Ну що ж, збережіть свої ілюзії, коли можете. Я зараз підіб'ю вам підсумок людського життя. Чи ви мандруватимете, чи сидітимете біля каміна та своєї дружини, неминуче прийде час, коли життя стане тільки звичкою до певного улюбленого вами оточення. Щастя полягатиме тоді у тренуванні своїх здібностей, звернутих на речі реальні. Крім цих двох правил, усе інше — облуда. Мої принципи змінювалися залежно від обставин, я мусив їх змінювати на кожній географічній широті. За те, чим у Європі захоплюються, в Азії карають. Те, що в Парижі вважають гріхом, за Азорськими островами стає конче потрібним. Нічого немає тривкого на цім світі, є тільки умовності, що змінюються залежно від клімату. Для того, хто змушений пристосуватися до всіх життєвих умовностей, переконання й мораль — пусті слова. Непохитне тільки одне-єдине почуття, яким наділила нас природа: інстинкт самозбереження. У наших європейських суспільствах цей інстинкт називається особистим інтересом. Якби ви прожили стільки, як я, то знали б, що з усіх земних благ є тільки одне, досить надійне, щоб людина прагнула його. Це є золото. В золоті втілено всі людські сили. Я подорожував, я бачив, що по всій землі є рівнини й гори; рівнини набридають, гори втомлюють; отже, в якій місцевості — то байдуже. Що ж до звичаїв , — то людина скрізь однакова: скрізь точиться боротьба між бідним і багатим, скрізь вона неминуча. То краще вже самому утискувати, ніж дозволяти, щоб тебе утискували інші. Та й утіхи скрізь однакові, і скрізь вони однаково вичерпують сили; гору бере над усіма тільки одне почуття — порожній гонор. Гонор — це завжди наше «я». А що може вдовольнити гонор? Золото! Щоб здійснити ваші примхи, потрібні час, матеріальні засоби або зусилля. І от золото містить у собі все це в зародку і все дає в дійсності... Одне слово, я володію світом, не втомлюючи себе, а світ не має наді мною ані найменшої влади. Ось

послухайте, — промовив він, помовчавши, — я розповім вам про дві події сьогоднішнього ранку, які відбулися на моїх очах, і ви зрозумієте, в чім полягають мої втіхи.

Він підвівся, замкнув двері на засуву, запнув стару килимову фіранку, і знову сів у крісло.

— Сьогодні вранці, — сказав він, — я мав одержати гроші тільки за двома векселями, решту я віддав напередодні замість готівки своїм клієнтам. Усе ж таки прибуток! Бо, дисконтуючи вексель, я відраховую суму на поїздку, щоб одержати гроші, і беру сорок су на візника, якого і не думав наймати. Хіба не дивно, що моє діло примушує мене бігати по Парижу заради шести франків дисконтних процентів? Це мене! Людину, нікому не підлеглу, мене, що платить тільки сім франків податку. Перший вексель на тисячу франків подав один молодик, красунь і дженджик. А видала вексель одна з найвродливіших паризьких жінок, дружина багатого землевласника, графа. Чому графиня підписала вексель, юридично недійсний, але фактично надійний? Адже ці нещасні жінки, світські дами, так бояться сімейного скандалу. Мені закортіло довідатися про таємну ціну цього векселя. Що тут приховується: дурість, необачність, кохання чи жалість? Другий вексель на таку саму суму, підписаний Фанні Мальво, подав мені купець, який торгує тканинами і вже майже розорився. Жодна людина, маючи хоч який-небудь кредит у банку, не прийде в мою контору, бо перший крок від моїх дверей до мого письмового стола свідчить про розпач, про відмову кредиту в усіх банкірів і близьке банкрутство. Отже, мені доводиться бачити тільки зацькованих оленів, оточених зграєю кредиторів. Графиня живе на вулиці Ельдер, а Фанні — на вулиці Монмартр. Яких тільки здогадів я не робив, виходячи вранці з дому! Якщо ці дві жінки неплатоспроможні, вони приймуть мене з більшою пошаною, ніж рідного батька. Яких тільки комедій не гратиме переді мною графиня за тисячу франків! Вона прикинеться щиросердою, почне говорити зі мною ніжним голосом, яким воркує з тим молодиком, на ім'я якого видано вексель, почне розсипати пестливі слова, може, навіть благатиме мене! А я...

Старий кинув на мене холодний погляд.

— А я непохитний, — сказав. — Я з'явлюсь там, як месник, як муки сумління. Та облишмо здогади. Приходжу.

— Графиня ще спить, — каже мені покоївка.

— Коли її можна бачити?

— Ополудні.

— Може, графиня нездужає?

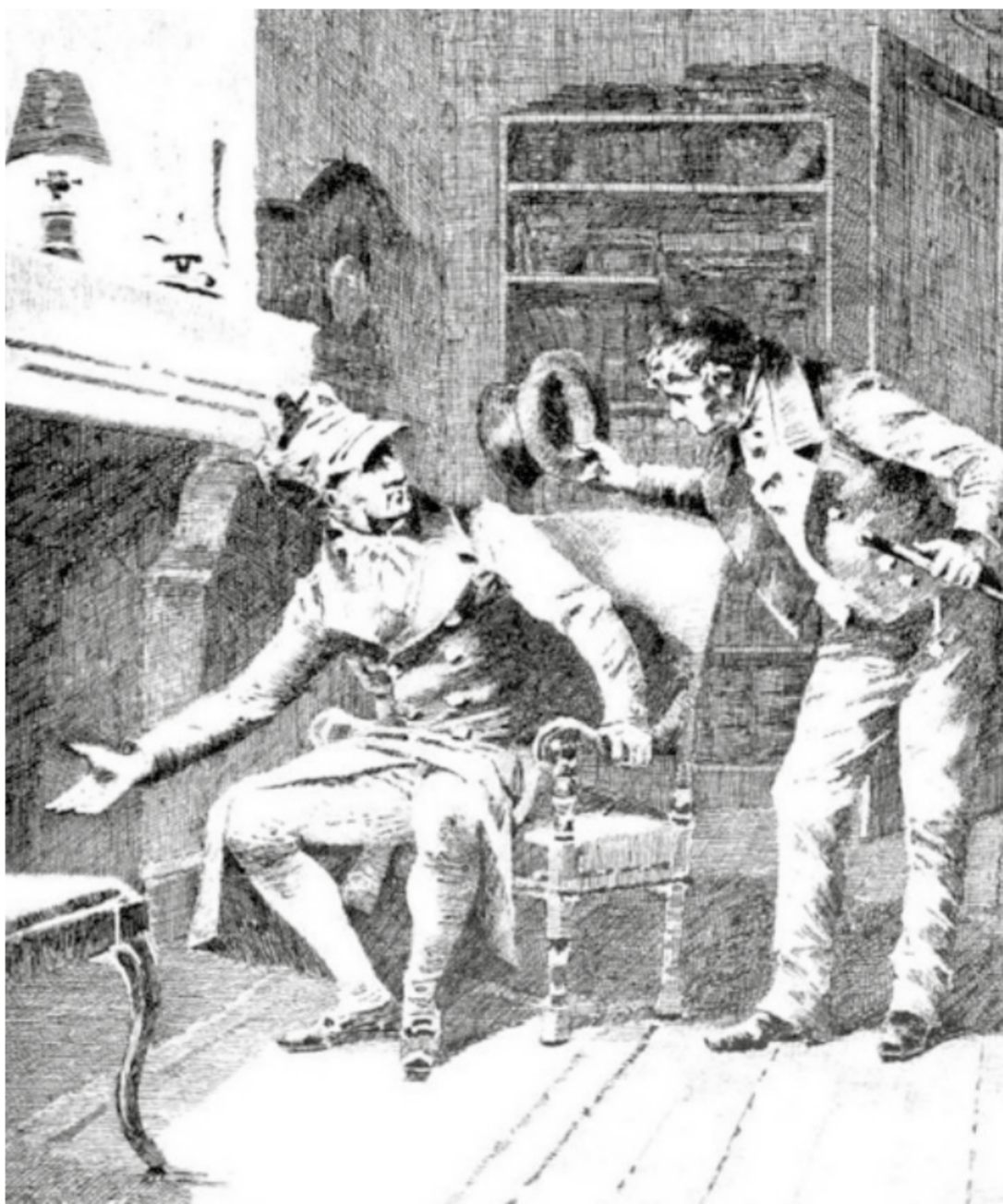

Гобсек і Дервіль. Ілюстрація Едуарда Тудуза, 1830 р. ▶

— Ні, пане, але вона повернулася з балу о третій годині ранку.

— Мене звуть Гобсек, перекажіть їй, що приходив Гобсек. Я ще раз зайду ополудні.

І я йду собі. Приходжу на вулицю Монмартр до непоказного на вигляд будиночка, відчиняю стару хвіртку і бачу один з тих темних дворів, у які ніколи не заглядає сонце. У комірчині воротаря чорно, шибки в ній схожі на рукав дуже поношеного ватного пальта — темні, заяложені, потріскані.

— Панна Фанні Мальво вдома?

— Вона вийшла, але якщо ви прийшли з векселем, то гроші ось тут.

— Я прийду пізніше, — сказав я.

Гроші залишено воротарці — чудово, але мені захотілося познайомитися з самою боржницею. Я уявляв її собі гарненькою вертихвісткою. Увесь ранок я провів на бульварі, роздивляючись гравюри, виставлені у вітринах магазинів, а коли пробило полудень, я вже був у вітальні, що межувала із графининою спальнею.

— Графиня щойно дзвонила мені, — сказала покоївка. — Не думаю, щоб вона зараз прийняла вас.

— Я почекаю, — відповів я, сідаючи в крісло. Гранчасті жалюзі відкрились, вбігла покоївка і сказала:

— Заходьте, пане.

З солоденького голосу покоївки я здогадався, що її господині платити нічим. Яку ж прекрасну жінку я тут побачив. Поспішаючи, вона накинула на свої голі плечі тільки кашемірову шаль і закуталась нею так, що легко можна було вгадувати її форми. Вона була в пеньюарі, обшитому білосніжними рюшами, — отже, графиня щороку витрачала близько двох тисяч франків на пралю. Її чорне волосся вибивалося густими кучерями з-під гарненької шовкової хустини, недбало зав'язаної вузлом на голові, як у креолок. Її постіль була безладно розкидана, певно, від неспокійного сну. На широкій ведмежій шкурі, розстеленій коло лев'ячих ніжок ліжка, виблискувала пара білих атласних черевичків, кинутих з тим недбальством, що його викликає втома після балу. На спинці стільця висіла зім'ята сукня, рукавами торкаючись підлоги. Панчохи, такі тонкі, що їх заніс би найменший подув вітру, лежали зібгані коло ніжки крісла. Дороге напіврозгорнуте віяло мінилося на каміні. Шухляди в комоді були висунуті. Я вдихав неясний аромат парфумів. У всьому була краса, позбавлена гармонії, розкіш і безладдя. А злидні, що під усім цим причаїлися, вже підводили голову і давали відчути свої гострі зуби їй або її коханцеві. Втомлене обличчя графині було схоже на цю кімнату, вкриту слідами минулого свята...

— Пане, — сказала вона, запропонувавши мені сісти, — чи не зробите ви ласку, зачекавши борг?

— До завтрашнього полудня, графине, — відповів я, згортаючи поданий їй вексель. — До того часу я не маю права опротестувати його.

У цей час хтось тихенько постукав у двері.

— Мене немає вдома! — владним тоном сказала молода жінка.

— Анастасі, це я. Мені треба з вами поговорити.

— Трохи пізніше, мій любий, — відповіла вона вже не так гостро, але все ж суворо.

— Що за жарти! Ви ж з кимось розмовляєте, — відповів, заходячи, чоловік; це міг бути тільки сам граф.

Графиня глянула на мене і я зрозумів: вона стала моєю рабою.

— Чого вам треба, добродію? — спитав мене граф. Я бачив, як графиня затремтіла всім тілом, як біла оксамитна шкіра на її шиї взялася пухирцями; по-простому кажучи, її шкіра стала гусячою. А я, я сміявся в душі, хоч ні один мускул не ворухнувся на моєму обличчі.

— Цей пан — один з моїх постачальників, — сказала графиня.

Граф повернувся до мене спиною, а я наполовину витягнув з кишені вексель. Побачивши цей невблаганний порух, молода жінка підійшла до мене і дала мені діамант.

— Візьміть, — сказала вона, — і йдіть звідси.

Я віддав їй вексель і, вклонившись, вийшов.

...Саме в цей час ворота розчинилися і впустили кабріолет молодого дженджика, що приніс мені вексель графині. Я прочитав на його обличчі майбутнє графині. Цей вродливий білявий красунчик, холодний, бездушний картяр, розорить себе, розорить її, розорить її чоловіка, розорить дітей, проциндрить їхню спадщину та й у інших салонах наробить більше спустошень, ніж ціла гаубична батарея у ворожому полку.

Потім я попрямував на вулицю Монмартр до мадемуазель Фанні. Зійшов по вузьких, дуже стрімких сходах. Коли я опинився на п'ятому поверсі, мене провели у квартиру з двох кімнат, де все блищало чистотою. Я не помітив ні порошинки на меблях у першій кімнаті, де мене прийняла господиня — мадемуазель Фанні, молода дівчина, вдягнена простенько, але зі смаком парижанки. В неї була граціозна голівка, свіже личко, привітний вигляд: каштанове, гарно зачесане волосся, спускаючись двома круглими начосами на скроні, відтіняло блакитні, чисті, як кришталь, очі. Денне світло, пробиваючись крізь маленькі фіранки на вікнах, м'яко освітлювало її миле личко. Безліч покроєних шматків полотна, розкиданих навколо неї, свідчили про її професію, — вона шила білизну. Ця дівчина видавалася духом самотності.

Подаючи їй вексель, я сказав, що вранці не застав її.

— Але ж гроші були у воротарки, — сказала вона.

Я вдав, ніби не чую.

— Ви, здається, рано виходите з дому?

— Я дуже рідко виходжу, та коли працюєш уночі, то треба ж іноді хоч провітритись.

Я глянув на неї. З першого погляду зрозумів усе. Це була дівчина, яку злидні примушували працювати, не розгинаючи спини; вона, мабуть, походила з якоїсь чесної фермерської родини, на обличчі в неї були веснянки, які бувають здебільшого у сільських дівчат. Від неї віяло доброчесністю.

Я ніби опинився в атмосфері щирості і душевної чистоти, і мені навіть стало легше дихати. Бідна наївна дівчина! Вона в щось вірила: над її простеньким ліжком з фарбованого дерева висіло розп'яття. Я був майже зворушений.

Я пішов, приборкавши свої великодушні наміри, бо мені не раз доводилося спостерігати, що коли благодіяння не шкодить благодійникові, то воно вбиває облагодіяного. Коли ви ввійшли до моєї кімнати, я думав саме про Фанні Мальво, — з неї вийшла б гарна жіночка, мати сім'ї. Я порівняв її чисте самотнє життя з життям тієї графині, що почала вже підписувати векселі, а незабаром скотиться в безодню гріхів на самісіньке дно.

Замислившись, він помовчав з хвилину, а я в цей час розглядав його.

— Ну, так от, — заговорив він знову, — що ви скажете — хіба погані в мене розваги? Хіба не цікаво забратися в найпотаємніші закутки людського серця? Хіба не цікаво пізнати життя інших людей і побачити його без прикрас? Мій погляд як у господа бога, — я читаю в серцях. Від мене нічого не сховається... Влада і втіха — хіба не в цьому полягає суть усього нашого суспільного ладу? Таких, як я, в Парижі людей з десять; ми вершителі вашої долі — тихенькі, нікому невідомі. А життя? Хіба це не машина, яку приводять у рух гроші? Знайте, що причини завжди переходять у наслідки: ніколи не вдасться відділити душу від тіла. Золото — ось духовна суть усього теперішнього суспільства. Я і мої побратими, об'єднані однаковими інтересами, збираємося в певні дні тижня в кафе «Феміда» біля Нового мосту. Там ми відкриваємо один одному таємниці фінансового світу. Ніяке багатство не може нас обманути, — ми знаємо таємниці всіх знатних родин. У нас є щось подібне до «чорної книжки», куди ми занотовуємо найважливіші відомості про державний кредит, про банки, про торгівлю. Ми нібито біржові духівники, аналізуємо дуже незначні на перший погляд вчинки багатих людей і завжди вгадуємо правильно. Один з нас стежить за судовим середовищем, другий — за фінансовим, третій за вищим чиновництвом, четвертий — за торговим. Я наглядаю за матусиними синками з багатих родин, за художниками і акторами, світськими людьми, а також за картярами, — найцікавішою частиною паризького суспільства. Кожен оповідає нам таємниці свого сусіди. Як і я, мої побратими натішилися всім, усім переситились і люблять тепер тільки владу та гроші заради самого володіння владою та грошима.

Я повернувся в свою кімнату зовсім приголомшений. Цей маленький сухорлявий дідок раптом виріс у моїх очах, став фантастичною постаттю, втіленням влади золота. Життя і люди викликали в мене в цю мить жах.

«Невже все вирішують гроші?» — питав я себе.

Минув час. Дервіль збирався викупити юридичну контору свого патрона та звернувся за позикою до лихваря Гобсека.

— Я беру за кредит по-різному, — почав він. — Найменше п'ятдесят процентів, сто, двісті, а то й п'ятсот.

Почувши це, я зблід.

— Ну, а з вас заради нашого знайомства я візьму тільки дванадцять з половиною процентів на... — Він зам'явся. — Ну, добре, я задовольнюсь тринадцятьма процентами на рік. Це вам підходить?

— Так, — відповів я.

— Глядіть. Якщо це для вас забагато, захищайтеся. Вимагаючи від вас тринадцять процентів, я роблю своє діло. А ви прикиньте, чи зможете їх платити. Я не люблю людей, які одразу на все згоджуються. Може, це забагато?

— Ні, — відповів я, — я виплачу, мені тільки доведеться трохи більше працювати.

— І, крім того, — говорив він далі добродушним тоном, — ви вестимете мої справи, поки я живу, не вимагаючи гонорару. Добре?

— Гаразд, якщо тільки вони не потребуватимуть моїх витрат.

— Правильно, — сказав він. — Ага, от що, — додав старий, і обличчя його стало незвично ласкаве. — Ви мені дозволите приходити до вас?

— Завжди буду радий вас бачити.

— Чудово! — погодився Гобсек. — Після біржі, о п'ятій годині. Домовимося так: я приходитиму до вас щосереди і щосуботи. Ми говоритимемо про свої справи, як друзі. Хо-хо! Я іноді буваю веселий. Ви частуватимете мене крильцем куріпки, склянкою шампанського, і ми з вами балакатимемо. Я знаю багато історій, які вже тепер можна розказати і які навчать вас багато чого: ви пізнаєте людей.

Через три місяці я став повіреним. А незабаром, пані, мені пощастило виграти справу про повернення вам вашого майна. Цей успіх зробив мене відомим. Я одружився з Фанні Мальво, яку щиро покохав. Схожість нашої долі, праця та успіхи ще більше зміцнили наше почуття. Помер її дядько, розбагатілий фермер, лишивши їй у спадщину сімдесят тисяч франків, і це дало мені змогу розплатитися з Гобсеком. Відтоді моє життя стало суцільним щастям та благоденством.

Якось Дервіль познайомився з тим самим «дженджиком», графом Максимом де Трай. Той попросив адвоката влаштувати йому зустріч з Гобсеком, щоб просити про позику, оскільки інші лихварі йому відмовили. Коли і Гобсек відмовив, де Трай вийшов за «гарантіями».

Старий підійшов до письмового стола і сів у крісло. Обличчя йому стало блідим і спокійним.

— Так, так, — промовив він, повертаючись до мене. — Ви напевно побачите зараз ту красуню, про яку я вам колись розповідав. Я чую в коридорі кроки аристократичних ніжок.

І справді, молодий дженджик увійшов під руку з жінкою, в якій я одразу впізнав ту саму графиню, що колись ранком змалював Гобсек; то була одна з двох доньок старого Горіо.

Графиня зразу не помітила мене, бо я стояв у ніші вікна, повернувшись лицем до шибки. Входячи у вогку похмуру кімнату лихваря, вона

кинула на Максима де Трай недовірливим оком. Жінка була така гарна, що, незважаючи на всі її гріхи, мені стало шкода її. Якась страшна туга гризла їй серце, і горде лице зі шляхетними рисами спотворював погано прихований біль. Цей дженджик став її злим генієм. Я здивувався прозорливості Гобсека, що чотири роки тому вгадав долю цих двох людей з першого ж векселя.

— Пане, чи можна одержати за ці діаманти стільки, скільки вони коштують, але з правом викупити їх? — спитала вона тремтячим голосом, простягаючи Гобсекові футляр.

— Можна, пані, — відповів я, встрявши в розмову, і вийшов із віконної ніші. — У нас, у юристів, цю операцію звуть продажем з правом викупу, угода полягає в передачі рухомого або нерухомого майна на певний термін, після якого зазначена річ повертається власникові, коли він заплатить обумовлену суму.

Вона зітхнула з полегкістю. Граф Максим де Трай нахмурив брови, він зрозумів, що за такою угодою лихвар дасть за діаманти менше, бо вартість їх нестійка. Гобсек, що досі сидів нерухомо, мовчки схопив лупу і почав роздивлятися діаманти. Якби я прожив ще сто років, я б усе одно ніколи не забув його обличчя в цю мить. Бліді щоки старого порожевіли, очі, в яких немов відбивався блискіт діамантів, палали надприродним вогнем. Він підвівся, підійшов до вікна, підносячи коштовності до свого беззубого рота, немов хотів їх проковтнути. Цієї миті Гобсек був скоріше дитиною, ніж старим, або певніше — і дитиною, і старим водночас.

— Чудові діаманти! До революції вони коштували б триста тисяч франків. Якої чистої води! Оце справжні діаманти!

— То як же? — спитав граф, поплескавши Гобсека по плечу.

Стара дитина здригнулася. Гобсек покинув свої цяцьки, поклав їх на письмовий стіл, сів у крісло і знову став лихварем, ввічливим, але холодним і жорстоким, як мармуровий стовп.

— Скільки вам треба?

— Сто тисяч франків на три роки, — відповів граф.

— Можна, — сказав Гобсек, виймаючи зі скриньки червоного дерева неоціненні щодо своєї точності терези. Він зважив діаманти, на око визначаючи (бог його знає як) вагу оправ. Під час цієї операції обличчя лихваря відбивало і радість, і прагнення побороти її. Графиня немов заціпеніла, поринувши в роздуми; мені здавалося, що вона раптом побачила всю глибину безодні, в яку падає. У цій жіночій душі ще були муки сумління, і, можливо, треба було зробити тільки одне зусилля — милосердно подати руку, щоб врятувати її. І я спробував це зробити.

◀ Кадр з фільму «Гобсек» (1985)

— Це ваші діаманти, пані? — спитав я її голосно.

— Мої, — відповіла вона, гордовито скидаючи на мене оком.

— Пишіть угоду, базіко, — звернувся до мене Гобсек, підводячись і показуючи мені на своє місце у кріслі біля стола.

— Пані, певно, заміжня? — знову спитав я. Графиня нетерпляче кивнула головою.

— Я не складатиму акта, — заявив я.

— Але чому ж? — спитав Гобсек.

— Чому? — повторив я, відвівши старого до віконної ніші, і сказав йому пошепки: — Заміжня жінка в усьому залежить від свого чоловіка; угода буде недійсна, бо ви не зможете послатися на те, що не знали факту, зазначеного в самому акті. Отже, вам доведеться віддати діаманти, тому що в угоді буде зафіксовано їхню вагу, вартість і шліфування.

Гобсек перебив мене кивком голови і, повернувшись до двох злочинців, сказав:

— Він має рацію. Умови змінюються. Вісімдесят тисяч франків готівкою, а діаманти лишаться в мене, — додав він глухим і солодким голосом.

— Але... — заперечив де Трай.

— Діло ваше, або беріть, або лишайте, — знов сказав Гобсек, віддаючи скриньку графині. — Я не хочу ризикувати.

Обличчя молодого чоловіка пополотніло. Графиня явно вагалась. Граф наблизився до неї і, хоч говорив він дуже тихо, я все ж почув:

— Прощайте, люба Анастазі, будьте щасливі. А я... завтра я вже позбудусь усіх турбот.

— Пане, — вигукнула молода жінка, звертаючись до Гобсека, — Я приймаю вашу пропозицію.

Отож-то! — відповів старий. — Трудненько ж добитися вашої згоди, моя красуне. — Він підписав банківський чек на п'ятдесят тисяч франків і подав його графу. — А на решту платіжної суми я дам вам дуже надійні векселі. Граф де Трай тільки що мені сказав: «Мої векселі завжди буде сплачено».

Максим де Трай вибухнув ревом, серед якого ясно пролунали слова: «Старий шахрай!»

Гобсек, і бровою не повівши, вийняв із картонного футляра два пістолети і спокійно мовив:

— Я ображений, я стрілятиму перший.

— Максиме, попросіть у пана Гобсека пробачення, — благально скрикнула графиня, вся тремтячи.

— Пане, я не мав наміру вас образити, — пробелькотів граф.

— Я це чудово знаю, — спокійно відповів Гобсек. — Щоб пролити свою кров, треба її мати, мій любий, а в тебе в жилах замість крові — багнюка.

Графиня підвелася, вклонилась і вийшла, певне, охоплена жахом. Де Трай мусив іти за нею...

Цієї миті в коридорі почулись поспішні кроки.

Хтось спинився перед Гобсековими дверима і щосили загрюкав. Лихвар подивився у віконце і відчинив двері. Ввійшов чоловік років

тридцяти п'яти, що, певно, видався старому сумирним, хоч тільки-но люто тарабанив у двері.

Відвідувач, просто вдягнений, скидався на покійного герцога Рішельє. Це був чоловік графині, якого ви, певно, зустрічали в світі; у нього була, вибачте за порівняння, аристократична постава державних мужів, мешканців вашого передмістя.

— Пане, — сказав він, звертаючись до Гобсека, який знов став спокійним, — у вас тільки що була моя дружина?

— Можливо.

— Пане, ви тільки що купили за безцінь діаманти, що не належать моїй дружині, — це фамільні коштовності. Вона не мала права розпоряджатися цими діамантами.

— Правильно.

— Графе, — сказав я, — ви маєте рацію, але й пан Гобсек не винен. Ви не можете віддати до суду покупця, не втягнувши в процес вашої дружини, а ганьба впаде не тільки на неї. Я адвокат і, як офіційна особа, та й просто порядна людина, мушу сказати вам, що діаманти, про які ви говорите, пан Гобсек купив у моїй присутності. Але, гадаю, ви зробили б неправильно, спробувавши скасувати угоду як незаконну, до того ж важко буде встановити, що продано саме ваші діаманти. Правда на вашому боці, але на суді ви зазнаєте невдачі. Раджу помиритися з паном Гобсеком...

— Пане, у вас багато дітей? — серйозно спитав Гобсек.

Це запитання примусило графа здригнутися, ніби лихвар, мов досвідчений лікар, відразу намацав болюче місце. Він нічого не відповів.

— Так, так, — пробурмотів Гобсек, зрозумівши болісне мовчання графа. — Я чудово знаю вашу історію. Ця жінка — демон, а ви, мабуть, і досі кохаєте її. Розумію! Вона навіть мене схвилювала. Може, ви хотіли б урятувати свій статок, зберегти його для одного або двох своїх дітей. Тоді кидайтесь у вир світських утіх, грайте в карти, розтринькуйте гроші і частіше приходьте до Гобсека. А ще раджу вам, якщо зможете, знайдіть друга, якому ви могли б фіктивно продати своє майно.

Граф, здавалось, цілком був захоплений своїми думками і, покидаючи нас, сказав:

— Гроші ви одержите завтра. Приготуйте діаманти.

Через кілька день після цієї сцени, що відкрила мені жахливі таємниці світської жінки, якось уранці до мене в кабінет увійшов граф.

— Пане, — звернувся він, — я прийшов до вас порадитися в дуже важливій справі. Вважаю за свій обов'язок заявити, що я вам цілком довіряю і маю надію довести це на ділі. З усього того, що я знаю, ясно, що цей Гобсек — філософ із школи циніків. Якої ви думки про його чесність?

— Графе, Гобсек — мій благодійник... За п'ятнадцять процентів, — додав я, сміючись. — І якщо відкинути його фінансові принципи та філософські погляди на людську природу, якими він виправдовує свою лихварську

хватку, то, я певен, поза цими справами він найделікатніша й найчесніша людина в усьому Парижі. В ньому живуть двоє: скнара і філософ, істота підла і висока. Якби я вмер, лишаючи сиріт, Гобсек став би їм опікуном. Ось, пане, яким я уявляю собі Гобсека з власного мого досвіду...

— Мій намір остаточний, — сказав граф. — Приготуйте потрібні акти, щоб передати Гобсекові право власності на моє майно. Тільки вам, пане, я можу довірити скласти контррозписку, де він засвідчить, що продаж цей фіктивний і все моє майно, яким він порядкуватиме за своїм розсудом, зобов'яжеться повернути моєму старшому синові, коли той дійде повноліття. Тепер, пане, я мушу вам сказати от що: я боюсь тримати цей цінний документ у себе. Мій син так прив'язаний до матері, що я і йому не довіряю розписки. Я прошу вас зберігати документ у себе. Якщо Гобсек помре, він призначить вас спадкоємцем мого майна. Отже, все передбачено. — Граф замовк — він був дуже схвильований. — Вибачте, будь ласка, за турботи, — знов заговорив він, — але я так страждаю, та й моє здоров'я викликає в мене побоювання. Недавні прикрощі завдали мені жорстокого удару, і рішучі заходи, яких я вживаю, просто конче потрібні.

— Пане, — відповів я, — насамперед дозвольте подякувати вам за довір'я. Але щоб виправдати його, я повинен зауважити, що цими заходами ви цілком позбавляєте спадщини своїх... інших дітей, які теж носять ваше прізвище. Нехай це тільки діти колись любимої, а тепер недостойної жінки, проте вони мають право на певну забезпеченість. Я заявляю вам, що не зможу взяти на себе почесного обов'язку, який ви хочете покласти на мене, якщо не буде визначено і їхню частку.

Почувши ці слова, граф увесь затремтів. На очах йому виступили сльози, і він, міцно потиснувши мені руку, сказав:

— Я й досі не знав вас по-справжньому. Ви і втішили мене і засмутили. Так, треба визначити частку цих дітей у першому ж пункті контррозписки...

Минуло чимало часу після цієї угоди, а я все ще не одержав контррозписки, що мала зберігатися в мене. У Парижі повірених так захоплює потік життя, що вони не можуть надавати справам своїх клієнтів більше уваги, ніж ті самі, — за окремими винятками, які ми вміємо робити. Проте одного разу, коли лихвар обідав у мене, я спитав його, підводячись з-за столу, чи не знає він, чому нічого більше не чути про пана де Ресто.

— На це є поважні причини, — відповів той. — Граф при смерті. Це одна з тих ніжних натур, що не вміють побороти горе, і воно вбиває їх.

Я глянув на свого гостя і, щоб зрозуміти його до кінця, спитав:

— Скажіть мені, будь ласка, чому з усіх людей тільки граф і я викликали вашу прихильність?

— Бо ви єдині, що довірились мені без хитрощів, — відповів лихвар.

Хоч ця відповідь і переконувала мене, що Гобсек не зловживе своїм становищем, якщо навіть контррозписка пропаде, все ж я вирішив побачитися

з графом. Я послався на якісь справи, і ми разом вийшли. Я швидко приїхав на вулицю Ельдера. Мене провели у вітальню, де графиня бавилася з дітьми. Коли їй доповіли про мене, вона схопилася з місця, пішла назустріч і знову мовчки сіла, вказавши рукою на вільне крісло біля каміна. І відразу ніби прикрила своє обличчя тією непрозірною маскою, під якою світські жінки так добре вміють ховати свої почуття. Від горя врода її поблякла, але гарні риси обличчя не змінилися і свідчили про його колишню чарівність.

У мене дуже важлива справа до графа. Я хотів би поговорити з ним...

— Якщо це вам вдасться, ви будете щасливішим за мене, — відповіла вона, перепиняючи мене. — Пан де Ресто не хоче нікого бачити, він насилу терпить візити лікаря і відмовляється од усіх послуг, навіть від моїх. У хворих такі чудні примхи!

Однак ввічливий тон і люб'язний вигляд, з яким вона вимовила цю фразу, не обдурили мене; я здогадався, що графиня нізащо не пустить мене до свого чоловіка.

Я попрощався і пішов...

Тепер я вам розповім про події, що завершують цю драму, а також про ті обставини, про які я довідався згодом, і про ті подробиці, що їх передбачав проникливий Гобсек та і я сам.

Відколи граф де Ресто для людського ока поринув у вихор утіх, немов бажаючи розтринькати свій статок, між подружжям відбувалися сцени, які лишались таємницею для всіх. А коли він занедужав і зліг, його сповнила огида до графині і двох її останніх дітей; він заборонив їм входити у свою кімнату. Пані де Ресто бачила, як увесь статок — землі, родинне майно і навіть особняк, у якому вона жила, — поступово переходить до рук Гобсека, що, немов казкова химера, пожирав її багатство, і, певно, зрозуміла наміри свого чоловіка. Графиня гадала, що її чоловік переводить свій статок на гроші і що маленька пачка асигнацій, одержаних за нього, зберігається у сейфі десь у нотаріуса чи в банку. Вона була певна, що пан де Ресто неодмінно мав документ, який давав змогу його старшому синові захистити своє право на частку належної йому спадщини. Отож графиня встановила за кімнатою свого чоловіка якнайпильніший нагляд. У своєму домі вона була повновладна господиня і все підпорядкувала жіночому шпигунству. Цілими днями вона сиділа у вітальні, поруч графової кімнати, звідки чути було кожне його слово, щонайменший порух. На ніч вона веліла стелити собі постіль там же таки у вітальні, але майже не спала. Удавана самовідданість графині всіх полонила.

Потім я підкупив одного зі слуг у графовім домі, і він пообіцяв покликати мене навіть уночі, коли його господар конатиме. Я надумав приїхати несподівано, щоб налякати графиню загрозою негайно ж накласти печаті на майно і таким чином урятувати контррозписку, що зберігалась у графа. Два місяці граф де Ресто лежав у ліжку, замкнувшись у спальні, скорившись своїй долі. Смертельна недуга повільно руйнувала його тіло і розум. Хворий дуже змарнів. Тільки в його блискучих очах ще світився останній вогник життя... Опівночі він помер.

Я приїхав з батечком Гобсеком. У домі панував хаос, і ми безперешкодно пройшли в маленьку вітальню поруч із кімнатою померлого і побачили там трьох дітей у сльозах, а коло них — двох священиків, що мали перебути ніч біля небіжчика. Ернест підійшов до мене і сказав, що його мати хоче побути сама у графовій кімнаті.

— Не заходьте туди! — сказав він якимсь чудним голосом. — Вона там молиться...

Лихвар відкинув Ернеста, немов пір'їнку, і відчинив двері. Яке видовище постало перед нами. У кімнаті панувало страшне безладдя. Графиня сто-
яла нерухомо, розкуйовджена, на обличчі в неї був вираз розпачу. Заскочена зненацька, вона розгублена, дивилася на нас палаючими очима, а навкруг неї було розкидано усякий мотлох, папери, одяг померлого, ганчір'я. Моторошно було бачити цей хаос навколо небіжчика. Тільки-но граф помер, його дружина зламала всі шухляди в письмовому столі, килим навколо неї встеляли шматки порваних листів; скриньки було зламано, портфелі розрізано — скрізь нишпорили її зухвалі руки. Труп графа де Ресто лежав долілиць майже впоперек ліжка, недбало кинутий, мов один з тих конвертів, що валялися на підлозі... Графиня здогадалась, де він ховав папери, та, зрештою, це можна було зрозуміти і з жесту мертвої руки з судомно зведеними пальцями. Подушку було скинуто на підлогу, на ній ще зберігся відбиток жіночого черевика. А на килимі біля графининих ніг я побачив розірваний конверт з гербовими печатками графа. Я швидко підняв його і прочитав напис, який свідчив, що вміст його мав бути переданий мені. Я пильно й суворо глянув на графиню як слідчий, що допитує злочинця.

У каміні догоряли папери. Почувши, що ми прийшли, графиня кинула їх у полум'я, бо, прочитавши в перших пунктах духівниці імена своїх менших дітей, гадала, що знищує заповіт, який позбавляє їх спадщини, хоч насправді спадщину, за моїм наполяганням, їм було обумовлено.

— Що ви наробили! — вигукнув я, вихоплюючи з каміна клаптик паперу, який ще не взявся вогнем. — Ви розорили своїх дітей. Ці папери доводили їхнє право на майно.

Губи графині сіпнулися так, що здавалося, ніби її от-от розіб'є параліч.

Я попрямував до дверей, а графиня, упавши на стілець біля постелі небіжчика, залилася гіркими слізьми.

— Хе-хе! — проскрипів Гобсек, і цей звук був схожий на скрегіт мідного

Графиня де Ресто. Ілюстрація Едуарда Тудуза, 1830 р. ▶

свічника, коли його совають по мармуровій плиті. — Цей будинок тепер належить мені.

Відтоді ми рідко бачилися. Гобсек здав у найми особняк графа, а сам проводив літо в його маєтку, удавав із себе вельможу, будував ферми, лагодив млини, шляхи, насаджував дерева. Якось я зустрівся з ним.

Життя графині де Ресто просто героїчне, — сказав я йому. — Вона присвятила себе дітям, дала їм чудове виховання і освіту. — Старший син — чарівний юнак.

— Можливо.

— Хіба ви не повинні допомогти Ернестові?

— Допомогти Ернестові? — вигукнув Гобсек. — Ні, ні! Нещастя — наш найкращий вчитель. Нещастя навчить його знати ціну грошам і людям, чоловікам і жінкам. Нехай поплаває по паризькому морю. А коли стане вправним лоцманом, ми дамо йому корабель.

Минулого тижня я пішов до Гобсека, щоб сказати йому про любов Ернеста до Каміли і поквапити старого виконати свій обов'язок, бо молодий граф мав незабаром дійти повноліття. Я застав старого лихваря в ліжку; він уже давно занедужав і доживав останні дні. Мені він сказав, що дасть відповідь, коли підведеться і візьметься до справ; певна річ, він не хотів втратити й найдрібнішої часточки свого багатства, поки в ньому жевріла хоч іскра життя.

Увійшовши в кімнату конаючого, я побачив його на колінах перед каміном, хоч там і не було вогню, а тільки височіла величезна купа попелу. Гобсек зліз із ліжка і доповз до нього, але вернутися назад у нього не стало сил, так само як не стало голосу покликати на поміч.

— Мій давній друже, — сказав я, підвівши його і допомагаючи йому добратися до ліжка. — Вам холодно? Чому ви не запалили камін?

— Мені зовсім не холодно, — відповів він. — Не треба палити, не треба! Я йду, голубчику, — казав він далі, кинувши на мене останній, згаслий, тьмяний погляд. — Куди йду — не знаю, але йду звідси... Мені раптом здалося, що в мою кімнату ллється золото, і я встав, щоб зібрати його. Кому дістанеться все моє добро? Я не залишу його скарбниці. Я склав заповіт. Розшукай його. У Чарівної Голандки була донька. Я якось бачив її увечері на вулиці Вів'єн. Її, здається, прозивають Вогником. Знайди її, я тебе виконавцем заповіту призначив. Бери собі все, що хочеш, їж — їжі в мене багато. Паштети з гусячої печінки, мішки кави, цукру. Золоті ложки є. Сервіз роботи Одіо віддай своїй дружині. Але кому діаманти? Ти тютюн нюхаєш? У мене тютюн усяких сортів. Продай його в Гамбург — він там коштує в півтора рази дорожче. Так, усе в мене є, і все доведеться покинути. Ну, ну, батечку Гобсеку, — сказав він, звертаючись до себе, — не треба легкодухості, будь самим собою.

Він підвівся на постелі; його лице так чітко вимальовувалося на подушці, немов було з бронзи. Витягнувши сухі руки, він учепився кістлявими пальцями в ковдру, немов хотів за неї втриматися, глянув на камін, такий самий холодний, як і його металевий погляд, і вмер при повній свідомості.

А мені у вухах звучав фантастичний перелік багатств. Я слухав тоді помираючого і мимохіть глянув на купу попелу, побачивши, що на неї спрямовано застиглі очі. Розміри цієї купи вразили мене. Я взяв камінні щипці і, встромивши їх у золу, натрапив на щось тверде — там лежала купа золота і срібла — певно, подарунки, що їх лихвареві приносили під час його хвороби. В нього вже не було сил заховати їх далі, а в банк він не хотів одсилати все це, бо не довіряв йому.

Вражений останніми словами Гобсека, я взяв ключі від кімнат першого та другого поверхів і пішов їх оглядати. Одімкнувши першу кімнату, я побачив, до чого може призвести скупість, коли вона перетворюється на несвідому, позбавлену всякої логіки пристрасть, приклади якої ми так часто знаходимо у провінції. У кімнаті, поруч з тією, де вмер Гобсек, справді зберігались зігнилі паштети, багато всяких наїдків, навіть устриці та риба, що взялися пухкою цвіллю. Я ледве не задихнувся від смороду. Скрізь кишіли черви і комахи. Недавно одержані подарунки лежали впереміш з коробками різних розмірів, з ящиками чаю, з мішками кави. На каміні, у срібній суповій мисці, лежали накладні на всякі вантажі, що прибули на його ім'я до портових складів Гавра: тюки бавовни, ящики цукру, бочки з ромом, кава, індиго, тютюн, — цілий базар колоніальних товарів. Кімната була захаращена дорогими меблями, срібним начинням, лампами, картинами, вазами, книжками, прекрасними згорнутими гравюрами без рамок та найрізноманітнішими рідкісними речами. Можливо, ця величезна кількість коштовностей складалася не тільки з подарунків, але й із невикуплених застав. Я побачив там скриньки з коштовностями, прикрашені гербами та вензелями, столову білизну з прекрасного полотна, дорогу зброю, але без монограм. Розгорнувши книжку, яку, мені здавалося, нещодавно виймали з купи, я знайшов у ній кілька білетів по тисячі франків. Тоді я вирішив уважно оглянути кожну річ, аж до найдрібніших, перевернути все, дослідити підлогу, стелю, карнизи, стіни, щоб розшукати все золото, до якого почував таку пожадливу пристрасть цей голандець. Повернувшись у кімнату померлого, я знайшов на його письмовому столі пояснення всьому цьому безладному накопиченню багатств. Під пресом лежало листування Гобсека з купцями, яким він звичайно продавав подарунки своїх клієнтів. Та чи тому, що ці люди ставали жертвами Гобсекової спритності, чи тому, що він правив дуже велику ціну за свої товари, жоден торг так і не відбувся. Лихвар не схотів продавати наїдків у магазин Шеве, бо Шеве зажадав тридцятипроцентної знижки на них. Гобсек торгувався за кілька франків, а тим часом провізія псувалася. Срібло не було продано, бо він відмовлявся платити за його доставку. Мішки кави лежали, бо він не хотів скинути на утрясання. Одне слово, кожна річ була приводом до суперечок — певна ознака, що Гобсек уже виявляв ту нерозумну впертість, до якої доходять усі старі, одержимі сильною пристрастю, що пережила їхній розум.

Але насамперед знайте, що на підставі незаперечних документів граф Ернест де Ресто незабаром володітиме статком, що дасть можливість йому одружитися з мадемуазель Камілою та ще й виділити значний капітал

Асигнація — паперовий грошовий знак, купюра.
Вексель — цінний папір, що засвідчує обов'язок сплатити борг в зазначений термін.
Гобсек *(голландське)* — глитай, живоглот.
Дженджик — людина, що любить пишно одягатися; франт.
Дисконтувати — *(тут)* добитися зменшення вартості векселя в разі невиплати боргу.
Лихвар — людина, що дає гроші в борг під великі відсотки.
Мокриця — дрібна сухопутна ракоподібна тварина з кількома парами ніжок.
Наполеондор — золота монета, 20 франків (1803–1914); на перших випусках зображено профіль Наполеона Бонапарта.
Пікет — картярська гра на взятки для двох гравців.
Раут — званий вечір у вищому суспільстві: бал без танців.
Фіктивний — несправжній, вигаданий; той, що є фікцією.

своїй матері, графині де Ресто, братові і посаг сестрі.

— Добре, любий пане Дервілю, ми про це поміркуємо, — відказала пані де Гранльє. — Ернест має бути дуже багатий, щоб така родина, як наша, згодилася породичатися з його матір'ю. Не забувайте, що мій син незабаром стане герцогом де Гранльє і об'єднає все добро двох родів де Гранльє. Я хочу, щоб зять не поступався перед ним.

— А ви знаєте, — спитав граф де Борн, — який герб у Ресто? Червоне, поділене начетверо поле зі срібною смугою впоперек і чотирма золотими щитами, кожен із чорним хрестом. Дуже стародавній герб.

— Це правда, — сказала віконтеса. — До того ж Каміла може і не бачитися зі своєю свекрухою, що порушила девіз на цьому гербі.

— Пані де Босеан приймала у себе пані де Ресто, — сказав старий дядько.

— О, тільки на раутах! — відказала віконтеса.

Переклад Віктора Шовкуна

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Бальзак розмістив повість «Гобсек» в «Етюдах про звичаї» сцен приватного життя «Людської комедії». Спробуйте пояснити мотиви, якими керувався письменник.
2. Якими сценами розпочинається та закінчується твір? Яка розповідь становить його основний зміст? Визначте оповідачів та зробіть висновок про особливості композиції повісті, заповнивши таблицю:

Вечір у …	Розповідь про …	Вечір у …
Оповідач: …	Оповідачі: …	Оповідач: …

3. Уважно перечитайте портрет Гобсека та інтер'єр його помешкання. Які художні засоби переважають у цих описах? Як вони домагають розкрити сутність лихваря?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Balzak-1

1. Оноре де Бальзак: від першої особи
2. Словникова робота
3. Персонажі твору «Гобсек»
4. Упізнай персонаж за цитатою
5. Вікторина

4. Чому Дервіль, «людина високопорядна, освічена, скромна, з вишуканими манерами», підтримував взаємини з «людиною-векселем» Гобсеком?
5. Розкажіть про життєві випробування, які, на думку оповідача, довелося пройти Гобсеку, щоб стати «затятим атеїстом». У якому значенні Дервіль вживає цей вислів-характеристику щодо свого сусіда?
6. Розповідь про життя та смерть лихваря автор завершує цілком закономірною сценою — описом його багатства. Поміркуйте, чому все нажите ним добро зрештою стало непридатним або залишилося незатребуваним.
7. Яку роль у вашому житті відіграють гроші? Чому важливо навчитись правильно розпоряджатись матеріальними ресурсами?
8. Уявіть, що Гобсек в юності поставив перед собою іншу мету. Як могло би скластись його життя?
9. Поясніть символіку кольорів та образів на постері Маттіаса Клауса до фільму «Гобсек» (1987).

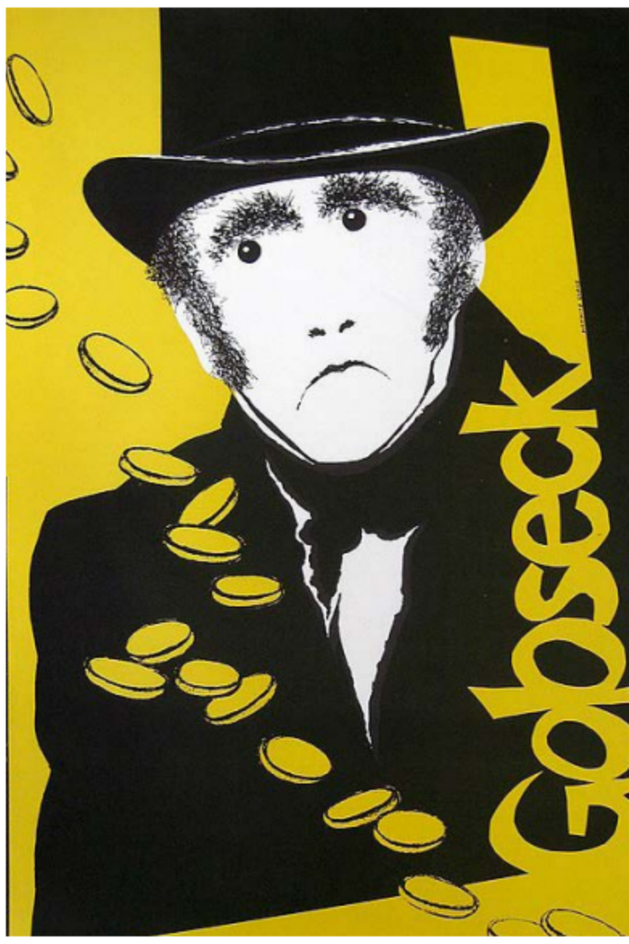

Афіша Матіаса Клауса до фільму «Гобсек»

ЖИВІ СТОРІНКИ

10. Розіграйте в класі сцени:
    - одкровення Гобсека (від слів: «Ви, мабуть, готуєтеся подати на оплату якісь векселі?» до слів: «…Я володію світом, не стомлюючи себе, а світ не має наді мною ніякої влади»);
    - за діалогом Гобсека з графинею Анастазі де Ресто (від слів: «Чи не будете ви такі ласкаві, добродію, і не відсунете трохи термін оплати?» до слів: «Якби мені заборгував сам король, графине, і вчасно не заплатив, я подав би на нього в суд іще скоріше…»).
11. Як розкривається головний герой у цих епізодах?
12. Гобсек вважає, що влада й утіха — основи суспільства. Яку владу він має на увазі і що втішає його понад усе? Чому атеїст Гобсек порівнює себе з Богом?
13. Чи згодні ви з твердженням Гобсека, що він приходить як «привид помсти, як докір сумління»? Арґументуйте свою думку.
14. Дервіль — найближча людина для Гобсека, проте навіть для нього лихвар не робить винятку і позичає необхідну суму під чималі проценти. Як лихвар пояснює такий свій учинок, і як розцінюєте його ви?

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

15. Описуючи «людську комедію», Бальзак дійшов висновку, що людина народжується ні добра, ні погана, а псують її егоїстичні пристрасті. Об'єднайтесь у групи і проаналізуйте кульмінацію повісті. Які пристрасті кожного з героїв набувають тут найвищого розвитку?

ДИСКУСІЯ

16. Дервіль вважав Гобсека скнарою, філософом та циніком. Які риси лихваря — позитивні чи негативні — привернули насамперед вашу увагу? Чому?

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

1

2

17. Розгляньте репродукції картин Альберта Анкера «Старий чоловік п'є трав'яний чай» (бл. 1895 р.) (*1*) та Карла Шлейхера «Ломбард» (кін. XIX століття) (*2*). Видавці нерідко використовують їх як ілюстрації до «Гобсека».

Об'єднайтеся в групи, знайдіть пояснення цьому явищу та арґументи для виправдання чи критики такого прийому. Що ріднить зображених персонажів з твором Бальзака? У чому полягає їх несхожість? Подискутуйте з цього питання.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

В історії кіно відзначені декілька вдалих екранізацій «Гобсека», зокрема, у 1985 році телевізійну версію на суд глядачів представила Богуміла Зеленкова (Чехословаччина), а ще через два роки на кіностудії «Молдова-фільм» повість екранізував Олександр Орлов.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь. Зверніть увагу, що оцінюється зміст і мовне оформлення вашої відповіді.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Balzak-2

6 Тестування

1. Оноре де Бальзак дав персонажеві прізвище Гобсек — глитай, живоглот, натякаючи цим на його сутність. Однак лихвар говорив, що приходить як «привид помсти» й «докір сумління», тобто його діяльність опосередковано мала певний виховний вплив. Доведіть, що це дійсно так.
2. Лихвар Гобсек вважав нещастя (життя у бідності зокрема) хорошим учителем. Визначте, чого нещасливе дитинство навчило самого Гобсека та чи правильні висновки він зробив, виходячи з власного життєвого досвіду.
3. Розкажіть, як повість Оноре де Бальзака «Гобсек» допомогла вам підвищити рівень власної фінансової грамотності.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

БАТЬКО ГОРІО

Усе почалося з випадкового погляду... У жовтні 1834 року його кинув на Бальзака обшарпаний старий, якого письменник зустрів на вулиці. Що то був за погляд!.. Розпачливий і безнадійний, він, здавалося, вразив Бальзака в самісіньке серце. Письменник відчув крижаний подих самотності, пронизливий біль і швидку смерть. Це був погляд короля Ліра, який нарешті зрозумів своє місце... Діставшись свого письмового столу, він накидав

у записнику: «Дідок — сімейний пансіон — 600 франків ренти — позбавляє себе всього заради дочок, причому в обох є по 50 000 франків доходу; помирає, як собака».

У листі Евеліні Ганській, з якою Бальзак ділився творчими планами, 18 жовтня 1834 року читаємо: «...є щось зовсім для вас несподіване — «Батько Горіо». Ото буде всім книгам книга! Я опишу в ній почуття, сповнене величезної сили, яке ніщо не в змозі зруйнувати — ні образи, ні рани, ні несправедливість; герой твору є батьком настільки ж, як і святий великомученик є християнином».

Перший варіант твору було написано автором за сорок днів. У грудні 1834 року журнал «Паризький огляд» надрукував перший розділ, який настільки захопив читачів, що наступні числа журналу (січень–лютий 1835 р.) були буквально зметені з полиць. Що вже й казати про окреме видання твору того ж 1835 року! Бальзак торжествував: він знову вцілив у десятку!

Оноре де Бальзак «Батько Горіо»

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Balzak-Horio

Прочитайте роман. Потім опрацюйте завдання.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Простежте історію життя Горіо:
   - рід занять та здібності, які дали можливість розбагатіти;
   - одруження та щира любов до дружини;
   - народження доньок і причини надмірного піклування про них;
   - роль батька в заміжжі Дельфіни та Анастазі, стосунки із зятями;
   - рішення відійти від справ:
   - життя в пансіоні Воке;
   - гірке прозріння люблячого батька.
2. Які почуття викликала у вас розповідь про долю Горіо? У чому, на вашу думку, головна помилка героя твору?
3. Як батько Горіо міг запобігти трагедії, що спіткала його наприкінці життя?
4. Охарактеризуйте ставлення до батька Дельфіни де Нусінген та Анастазі де Ресто. Які риси характеру виявилися в сестер спільними?
5. Поміркуйте, чи несуть доньки Горіо відповідальність за свої вчинки, чи вони тільки результат неправильного батьківського виховання.
6. Створіть порадник для дітей та батьків «Гармонійні стосунки», враховуючи їхній різний вік: дорослі батьки — неповнолітні діти; старі батьки — дорослі діти. Які поради виявилися спільними для різних вікових категорій, а які ні?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Balzak-3

1. Словникова робота
2. Персонажі твору «Батько Горіо»
3. Упізнай персонаж за цитатою
4. Сюжет роману «Батько Горіо»

7. З якою метою у розповідь про життя батька Горіо автор вніс сюжетну лінію Ежена де Растіньяка? Яку роль відіграє у повісті цей персонаж?
8. У кінці повісті Ежен де Растіньяк кидає виклик Парижу, збираючись «завоювати» його. Чим, на вашу думку, доведеться пожертвувати юному студенту, щоб самоствердитись у світському товаристві столиці? Поміркуйте, чи варта мета цих зусиль.

✦ ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Твори Бальзака — це рентгенівський знімок душі, що виявляє ціну успіху й справжню вартість бажань. Його герої робили вибір між добром і вигодою, любов'ю й байдужістю, свободою й самотністю. Тепер ваша черга: проживіть наведені ситуації, щоб краще зрозуміти, якими людьми ви станете.

1. Ви бачите, що людина, яку всі засуджують за її жадібність / жорстокість, як Гобсека, насправді самотня й нещасна.

Вибір. Ви можете її підтримати, але тоді станете «вигнанцем» у власному оточенні. Приєднаєтеся до загального осуду (це легко і безпечно), чи проявите співчуття, ризикуючи власною репутацією?

2. Ви отримали можливість заробити велику суму грошей, але це вимагає цілодобової роботи, недосипання та ігнорування власних потреб (здоров'я, відпочинку, хобі).

Вибір. Будете продовжувати «гонку за золотом», перетворюючи себе на раба грошей, як Гобсек, чи встановите здорові межі й будете цінувати час, необхідний для відновлення та особистого життя? Яку найвищу ціну ви готові заплатити за фінансову незалежність?

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Роман кілька разів екранізувався. Найвідоміші адаптації — телевізійні фільми Гі Жорре (1972, Франція) та Жана-Даніеля Верхака (2004, Румунія–Бельгія–Франція). У фільмі Верхака роль батька Горіо виконав легендарний співак, поет і актор Шарль Азнавур.
- У 2009 році видавництво Delcourt на основі роману розробило і видало однойменний комікс (художник Бруно Діамель).
- Слова Вотрена в розмові з Растіньяком «У такому разі я зроблю тобі пропозицію, від якої ніхто не відмовиться» у дещо зміненому вигляді використав Маріо П'юзо для роману «Хрещений батько». Після виходу фільму за романом П'юзо фраза «I'm going to make him an offer he can't refuse» («Я збираюся зробити йому пропозицію, від якої він не зможе відмовитися») стала крилатою і займає друге місце в рейтингу найвідоміших кіноцитат за версією Американського інституту кіномистецтва.
- Ім'я «Растіньяк» у французькій мові стало синонімом людини, що прагне піднятися соціальними сходами за будь-яку ціну.

✦ СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Перед вами **«Дошка вибору»** з 9 завдань. Це літературний кавовий столик, за яким буде зручно працювати й мріяти разом з героями Оноре де Бальзака. Перед виконанням уважно прочитайте *Кодекс майстерного баристи*.

Кодекс майстерного баристи

Вибір зерна Оберіть свої 3 завдання (по 1 з кожного розділу).

Настоювання ідей Пригадайте прочитане. Знайдіть цитати, встановіть зв'язки, поміркуйте над реалізацією ідей. Пам'ятайте: «Життя — це складне, копітке ремесло». Жодних поверхових відповідей!

Дегустація Оформіть роботу яскраво й якісно. «Якщо не вірити в себе самого, невже можна бути генієм?» Вірте у свій результат!

- Запропонуйте 5 речей, які герой/героїня поклали би до шкатулки свого життя символи болю, надії, ілюзій, жертви і того, чим він/вона дорожив/-ла по-справжньому).
- Створіть колаж або дошку настрою одного з героїв/героїнь через кольори, цитати, предмети, емоції.
- Створіть інсталяцію-рекламу з предметів, які є вдома, до однієї з повістей. Сфотографуйте, доберіть слоган або цитату. Презентуйте роботу в класі.

- Підготуйте відеосцену-монолог одного з героїв/героїнь (до 1 хвилини). Презентуйте роботу.
- А що якби Гобсек і Горіо зустрілися? Придумайте й розіграйте діалог.
- Проведіть інтерв'ю з сучасним Гобсеком. Оберіть для нього професію (інвестор, фінансовий консультант тощо). З'ясуйте, чому він не довіряє людям? Чи щасливий він?

- Уявіть, що Гобсек — блогер. Напишіть 5 правил із його «Блогу виживання у світі слабких». Який спогад залишив цей герой у вашій уяві?
- Знайдіть у творах поради — життєві лайфхаки, які справді працюють і сьогодні. Створіть історію героя в інстаграмі.
- Створіть графік або символічну шкалу змін героїв, які вас зацікавили. Чого навчили ці історії?

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь. Зверніть увагу, що оцінюється зміст і мовне оформлення вашої відповіді.

1. Визначте життєві пріоритети доньок Горіо, Анастазі та Дельфіни. Поясніть, чому в їхніх системах цінностей не знайшлося місця для любові до батька.
2. Ежен де Растіньяк, щоб мати можливість бувати у світському товаристві, брав гроші у батьків та сестер. Поміркуйте, чи є його поведінка тотожною вчинкам доньок Горіо.
3. Розкажіть про зізнання, яке зробив сам собі Горіо перед смертю. Які поради для батьків можна сформулювати, виходячи з монологу нещасного старого?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Balzak-4

5 Тестування

Добігає кінця наша мандрівка вулицями Парижа. Запрошуємо вас до таємної лабораторії Бальзака, в якій штучний інтелект намагався розкрити код, який керує паризьким суспільством, адже Бальзак стверджував, що кожна доля у його «Людській комедії» підпорядкована одній силі. Уважно розгляньте створену візуалізацію, знайдіть і поясніть усі логічні зв'язки, дібрані кольори і можливі помилки.

ЧИСТА ДУША

Чарльз Дікенс (1812–1870). «Пригоди Олівера Твіста»

Хоч би хто виховував дітей, вони у своєму маленькому світі нічим так боляче не переймаються, нічого так боляче не відчувають, як кривду. Нехай це буде мала кривда, але ж і дитина мала, і світ її малий…

Чарльз Дікенс

Пам'ятаєте веселу комедію про зеленого страховидька Ґрінча, який надумав украсти Різдво в ненависних йому мешканців містечка Хувілль? А й правда: неважко позбавити свята тих, хто не має його у своєму серці. Проте лише справжній геній може дати Свято людям, які про нього наче б то й не забували, — і зробити це не указами чи розпорядженнями, а винятково силою мистецького дару... Мабуть, ви вже здогадалися: йдеться про англійця Чарльза Дікенса та його «Різдвяну пісню у прозі». Британці кажуть, що письменник подарував їм Різдво, створивши національну традицію його святкування.

Утім, не «Піснею...» єдиною увійшов Дікенс в історію світової літератури. Він мав неабиякий дар помічати прояви зла й несправедливості у суспільному житті сучасної йому Великобританії, фіксував їх на сторінках власних творів і понад усе волів виправити. Але й це ще не диво... Диво в тім, що йому це вдалося! Не вірите? Скоро дізнаєтеся...

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Чарльз Джон Хаффем Дікенс.

Дата і місце народження: 1812, Лендпорт (Велика Британія).

Дата й місце смерті: 1870, Гедс-Гілл-Плейс (Велика Британія).

Освіта: Приватна школа Вільяма Джайлса (Четем).

Рід занять і хобі: письменник, журналіст, редактор, критик, стенографіст, дослідник паранормальних явищ.

Найвідоміші твори: «Пригоди Олівера Твіста», «Різдвяна пісня у прозі», «Девід Коперфілд», «Крихітка Доррітт», «Повість двох міст», «Великі сподівання» та інші.

Портрет Чарльза Дікенса. Маргарет Гілліс, 1843 р.

- Після того, як батько і вся родина потрапили до боргової в'язниці, 12-річний Чарльз пішов працювати на фабрику, де виробляли ваксу. Так розпочинався його трудовий шлях.
- Дікенс мав 10 дітей, і у кожного було кумедне прізвисько. Саме родинне прізвище письменника досить цікаве: англійське «What the Dickens!» перекладається українською на кшталт «Якого дідька!».

- Письменник був дуже забобонною людиною: до всього торкався тричі — на удачу, вважав п'ятницю своїм щасливим днем, а в день виходу останньої частини чергового роману неодмінно виїжджав з Лондона.
- У своєму заповіті Дікенс заборонив ставити йому пам'ятники, тому донедавна у світі існував лише один пам'ятник письменнику — в американському місті Спрюс-Гілл (Пенсильванія).

ДОСЬЄ: думки лондонські

Придивіться уважно до Лондона XIX століття. Кожна вуличка, будинок, пейзаж — це фрагмент життєвої історії Чарльза Дікенса. Уявіть, що ви — дослідники міста, у якому народжуються романи. Виконуйте завдання так, ніби ви читаєте не підручник, а таємний щоденник великого письменника.

1. Проаналізуйте цитати. Визначте, які емоції, досвід і цінності за ними стоять. Які риси характеру Чарльза Дікенса вони увиразнюють? Що турбувало письменника більше: несправедливість чи байдужість? Які події дитинства перетворили його на захисника знедолених? Чи були ці переконання актуальними лише для XIX століття?
2. Уявіть себе детективами, які досліджують минуле Чарльза Дікенса. У вас є лише карта й зображення Лондона, 5 цитат письменника. Відновіть хронологію його дитинства, пояснюючи, які з подій залишили «слід» у його романах.

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Письменник ніколи не виїжджав за межі Англії.

Міф 2. Дікенс захоплювався технологіями. Він був одним із перших, хто використовував телеграф і цікавився психологією людини, особливо гіпнозом.

Міф 3. Відомо, що багато романів письменника (включаючи «Пригоди Олівера Твіста») публікувалися частинами в журналах. Отже, він часто писав наступну частину, не знаючи кінця і, бувало, змінював сюжет, реагуючи на відгуки читачів.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

У 20–30 роках XIX століття Велика Британія переживала нелегкі часи: промислова криза, зростання безробіття та зниження платні поставили на межу виживання тисячі людей. Доведені до відчаю бідняки виживали як уміли, зокрема, вони почали грабувати крамниці, де торгували їжею… Після довгої дискусії парламент ухвалив так званий «Закон про бідність» («Poor Law Amendment Act», 1834), яким відмінив соціальну допомогу у вигляді грошових виплат та їжі; натомість бідних людей оселяли у робітні доми («workhouse»), які більше нагадували в'язниці.

▲ *У робітному домі.* XIX століття. Кадр фільму «Олівер Твіст», 1948 р.

Нелюдські умови перебування у цих закладах та за їх межами чудово описані Дікенсом у романі «Пригоди Олівера Твіста». Історія хлопчика-сироти, який став жертвою людської підлості й обставин, вижив на «дитячій фермі», пізнав усі «принади» лондонського дна, сколихнула британське суспільство. Громадське обурення було таким сильним, що сталося неймовірне: парламент змушений був частково переглянути закон. Рідкісний випадок, коли художня література змінила світ…

ПРИГОДИ ОЛІВЕРА ТВІСТА

(окремі розділи, скорочено)

РОЗДІЛ I

оповідає про місце, де народився Олівер Твіст, і про те, за яких обставин це сталося

Серед громадських закладів одного міста, яке з багатьох причин я краще не називатиму ні його справжньою, ні вигаданою назвою, є заклад, що віддавна існує майже у всіх містах, великих та малих, а саме — робітний дім; і в цьому робітному домі, дня, місяця й року, що їх я теж не збираюся повідомляти, бо для читача вони, принаймні поки що, не мають ніякого значення, народився смертний, чиє ім'я ви бачите у назві цього розділу. […]

Хоч я зовсім не схильний твердити, що поява на світ у робітному домі є найбільшим, найзавиднішим щастям, яке тільки може випасти на долю людини, мені все ж таки хочеться підкреслити, що для Олівера Твіста така обставина була найкраща з усіх можливих. Річ у тім, що Олівера дуже важко було змусити до того, щоб він дихав самостійно… Олівер і Природа боролися сам на сам. Поборсавшись ще трохи, Олівер нарешті вдихнув повітря… Тільки-но Олівер подав цей перший доказ справної

діяльності своїх легенів, клаптяна ковдра, абияк накинута на металеве ліжко, заворушилася, бліде обличчя молодої жінки насилу підвелося з подушки, й кволий голос, затинаючись, вимовив:

— Дайте мені глянути на дитину і вмерти...

Лікар подав їй немовля. Вона палко притисла холодні безкровні уста до його чола, провела руками по своєму обличчю, безтямно озирнулася довкола, здригнулась, упала на подушку — і вмерла. Їй розтирали груди, руки, скроні, але даремно — серце зупинилося назавжди. Їй говорили про надію й утіху. Але вона давно їх утратила.

— Ні, це кінець, місіс... не знаю, як вас звати, — мовив нарешті лікар.

— Атож, кінець. Бідолашна жіночка! — підтвердила бабка, підхоплюючи корок від зеленої пляшки, що впав на подушку, коли вона нахилилася, щоб узяти дитину. — От бідолашна!

— Не посилайте по мене, якщо немовля кричатиме, — сказав лікар, дбайливо натягаючи рукавички. — Цілком можливо, воно ще завдасть чимало клопоту. Якщо розкричиться, дайте йому кашки. — Він надів капелюха і рушив був до дверей, але біля ліжка зупинився й додав:

— А була вродлива... Як вона тут опинилася?

— Її принесли вчора ввечері, — відповіла стара, — за наказом наглядача. Підібрали на вулиці, непритомну. Прийшла вона, певно, здалеку — черевички геть стоптані, але звідки саме й куди простувала, не знає ніхто.

Лікар схилився над небіжчицею й підняв її ліву руку,

— Знайома історія! — мовив він, хитаючи головою. — Нема обручки. Ох-ох-ох. Ну, добраніч. [...]

Олівер щосили кричав. Якби він міг знати, що він сирота, полишений на милість парафіяльних титарів і наглядачів, то, певно, кричав би ще дужче.

РОЗДІЛ II

оповідає, як Олівер Твіст зростав, виховувався й харчувався

Протягом наступних восьми-десяти місяців Олівер був жертвою систематичного шахрайства й облуди... Парафіяльне керівництво великодушно й гуманно ухвалило: відправити Олівера на «ферму», тобто до відділення робітного дому, розташованого за три милі від містечка, де два-три десятки інших малих порушників закону про бідних вовтузилися цілий день на підлозі, не потерпаючи від надміру харчів та одежі, під материнським доглядом літньої жінки, яка брала до себе цих злочинців за сім з половиною пенсів з рота на тиждень.

Сім з половиною пенсів на тиждень — це чималі гроші на утримання дитини; за сім з половиною пенсів можна купити стільки харчів, що вони, чого доброго, переобтяжать дитячий шлунок. Стара вихователька була жінка мудра і досвідчена; вона знала, що корисно дітям, а ще краще розуміла, що корисно їй самій. Тим-то більшу частину тижневої платні вона вживала на власні потреби, а підростаючому парафіяльному поколінню залишала мізерію навіть від тієї дещиці, яка йому призначалася. Отже,

в найглибших глибинах вона відкрила ще більшу глибину і тим самим виявила себе великим філософом-експериментатором.

Мабуть, усі читачі чули про іншого філософа-експериментатора, який створив знамениту теорію про те, що кінь здатен жити без корму, й успішно підтвердив її, довівши щоденний раціон своєї коняки до однієї соломини на день; безперечно, він зробив би з неї баского скакуна, якби вона не здохла за день до того, як мала перейти на споживання самого тільки свіжого повітря. На жаль, практичне застосування філософської системи жінки, якій доручено було опікуватись Олівером Твістом, призводило до таких самих наслідків, бо тільки-но дитя призвичаювалося до наймізернішої пайки найпісніших харчів, як із ним у восьми з половиною випадках з десяти щось траплялось: воно чомусь або занедужувало з голоду чи холоду, або, недоглянуте, падало у вогонь, або примудрялося вчадіти. У всіх цих випадках сердешні малюки звичайно відходили в інший світ, щоб там з'єднатися з батьками, яких у цьому світі вони не знали.

Іноді, коли провадилось особливо доскіпливе слідство з приводу загибелі занедбаної парафіяльної дитини, яка перекидалася разом з колискою або яку ненароком ошпарили окропом під час прання білизни — хоч останнє траплялося досить рідко, бо щось бодай трохи схоже на прання влаштовувалося на фермі вряди-годи, — присяжні починали присікуватися зі своїми уїдливими запитаннями, або ж парафіяни бунтувалися й писали скаргу, Але цим зухвалим вибрикам відразу клали край свідчення лікаря та показання парафіяльного бідла; перший розтинав труп і звичайно нічого не знаходив усередині (що було вельми правдоподібно), а другий незмінно присягався в тому, що хотіла почути від нього парафіяльна рада (що було вельми похвально). Крім того, члени ради час від часу відвідували ферму, напередодні завжди відряджаючи бідла сповістити про свій прихід. Коли вони з'являлися, діти були чистенькі й охайні, а чого ж іще треба!

Годі було б сподіватися, щоб така система виховання давала надто щедрі ужинки. В день свого дев'ятиліття Олівер Твіст був блідий, хирлявий хлопчик, замалий на зріст і худий, як скіпка. Але природа чи спадковість наділили Олівера здоровим, стійким духом, який завдяки порожньому шлунку мав досить місця, щоб розвиватися в його тілі. І, може, саме цією обставиною й пояснюється, що хлопець дожив до свого дев'ятиліття. Так чи так, цей день настав, і Олівер відзначав його у вугільному льосі в добірному товаристві двох інших юних джентльменів — усіх трьох після доброї прочуханки посадили під замок за те, що їм стало зухвальства поскаржитися: вони, мовляв, голодні, — коли раптом за парканом появився парафіяльний бідл містер Бамбл і почав торгати хвіртку, намагаючись її відчинити. Місіс Менн, статечна господиня цього закладу, обмерла від несподіванки. [...]

— А тепер до діла, — промовив бідл, дістаючи записника в шкіряній оправі. — Хлопчикові Твісту, охрещеному Олівером, сьогодні виповнюється дев'ять років.

— Благослови його, господи! — докинула місіс Менн, натираючи краєчком фартуха ліве око до сліз.

— І незважаючи на обіцяну винагороду в десять фунтів стерлінгів, згодом збільшену до двадцяти фунтів, незважаючи на великі, я б навіть сказав, надлюдські зусилля з боку нашої парафії, — провадив далі Бамбл, — ми так і не змогли довідатися, ні хто його батько, ні де проживала, як іменувалась і якого стану була його мати.

Місіс Менн здивовано розвела руками і, трохи поміркувавши, спитала:

— Звідки ж тоді в нього взялося прізвище?

Бідл гордо випростався й відповів:

— Його придумав я.

— Ви, містере Бамбл?

— Я, місіс Менн. Ми даємо прізвища нашим підкидькам за абеткою. Перед ним був на літеру «С» — я назвав його Сваблем. На цього припала «Т» — і я назвав його Твістом. Наступний буде Унвіном, а за ним піде Філкінс. У мене заготовлено прізвища до кінця абетки, а як дійдемо до останньої літери, я знову почну з «А».

— Та ви ж справжній письменник, сер! — вигукнула місіс Менн.

— Гм, гм, може, й так, — відказав бідл, якому комплімент явно припав до вподоби. — Може, воно й справді так, місіс Менн. — Він допив джин з водою й додав: — Оскільки Олівер уже дорослий хлопець і тут залишатися не може, рада вирішила перевести його назад до робітного дому. Я прийшов, щоб особисто відвести його. Тож давайте його швиденько сюди. [...]

В робітному домі містер Бамбл залишив Олівера під наглядом якоїсь бабки, та не минуло й чверті години — хлопчик ледве встиг упоратися з другою скибкою хліба, — як бідл повернувся й оголосив, що зараз відбувається засідання ради й Олівер має негайно з'явитися перед її очі...

— Слухай, хлопчику, — сказав джентльмен у високому кріслі. — Сподіваюся, тобі відомо, що ти сирота?

— А що це таке, сер? — спитав сердешний Олівер.

— От дурень! Я ж казав, що він дурень, — озвався джентльмен у білому жилеті.

— Цитьте! — урвав його джентльмен, котрий заговорив першим. — Тобі відомо, що в тебе нема ні батька, ні матері й що тебе зростила парафія?

— Відомо, сер, — відповів Олівер, гірко хлипаючи.

— Чого ти рюмсаєш? — спитав джентльмен у білому жилеті.

І справді, хіба не дивно? З якої такої причини цьому хлопчикові було рюмсати?

— Так от, тебе взято сюди, щоб вивести в люди й навчити корисного ремесла, — сказав червонощокий джентльмен, що сидів у високому кріслі.

— Тому ти завтра ж із шостої ранку почнеш микати мички, — додав злостивий джентльмен у білому жилеті.

На подяку за те, що два обіцяні благодіяння були поєднані в такому нехитрому ділі, як микання мичок, Олівер, за наказом бідла, низько

вклонився й був хутко припроваджений до великої кімнати, де, наплакавшись досхочу на грубому, твердому ліжку, заснув. Який чудовий доказ гуманності англійських законів! Вони дозволяють біднякам спати!

Сердешний Олівер! Він спав у щасливому забутті, не відаючи, що тим часом рада ухвалить рішення, яке найістотнішим чином вплине на його подальшу долю. Але таке рішення було ухвалене. І полягало воно ось у чому.

Члени ради були дуже мудрі, глибокодумні філософи, і коли вони придивилися ближче до робітного дому, то відразу виявили те, чого прості смертні нізащо не помітили б, а саме: бідним він подобається! Справді-бо, робітний дім став для них постійним місцем розваг; тут була безплатна їдальня, тут давали задарма сніданок, обід, чай і вечерю цілісінький рік; одне слово, то був рай із цегли й вапна, де щодень свято й ніякої роботи. «Ого! — із заклопотаним виглядом вигукнула рада. — Кому ж, як не нам, навести тут лад. Ми негайно покладемо цьому край!» Отже, рада ухвалила, щоб усім злидарям було надано на вибір дві можливості (бо, ясна річ, силувати ніхто нікого не хотів!): або повільно конати з голоду в робітному домі, або померти швидкою смертю поза його стінами. На виконання цієї ухвали було укладено угоду з водопровідною компанією на постачання водою в необмеженій кількості та з бакалійником — на регулярне постачання невеликої кількості вівсяного борошна; й відтоді мешканці робітного дому почали одержувати тричі на день по тарілці ріденької каші, двічі на тиждень — по цибулині, і по неділях — півбулочки. Рада окремо подбала і про жінок, запровадивши щодо них силу-силенну мудрих і людяних правил, яких немає потреби тут наводити. В своїй безмежній доброті вона, з огляду на великі судові витрати, пов'язані з розірванням шлюбу, погодилася сама розлучати одружених бідняків. І замість вимагати від чоловіка, щоб він, як водиться, утримував свою родину, — взагалі позбавляла його родини, перетворюючи на одинака! Можна тільки догадуватися, скільки одружених людей з усіх прошарків суспільства посунуло б до ради, якби далекоглядні члени її не запобігли такому ускладненню. Від родинних обов'язків звільнялися тільки ті, хто мешкав у робітному домі й задовольнявся кашею, — а це відлякувало людей.

Протягом перших шести місяців перебування Олівера Твіста в робітному домі ця система діяла повним ходом. Спочатку вона вимагала неабияких витрат, бо рахунок трунаря відразу виріс, а до того ж довелось увесь час перешивати одяг злидарів, що після двох-трьох тижнів споживання пісної каші лантухом обвисав на їхніх охлялих тілах. Зате кількість мешканців робітного дому зменшувалася так само, як їхня вага, й рада була в захваті.

Хлопців годували у великій залі з кам'яною долівкою. В одному кутку стояв казан, і з цього казана у встановлені години наглядач у фартусі за допомогою однієї-двох богаділок насипав черпаком кашу. Кожен хлопець одержував по мисочці цього розкішного варива — й нічого більше; лише на великі свята до каші додавали ще по дві з чвертю унції хліба. Мисочки

ніколи не доводилося мити, бо хлопці вискоблювали їх ложками до блиску; упоравшись із цією процедурою (яка ніколи не тривала довго, бо ложки були завбільшки майже такі самі, як мисочки), вони сиділи, втупившись у казан такими пожадливими очима, наче ладні були з'їсти навіть цеглу, якою його було обкладено; водночас вони ретельно обсмоктували собі пальці, сподіваючись, що до них пристала бодай крупинка каші. Хлопці звичайно мають чудовий апетит. Олівер Твіст і його товариші протягом трьох місяців терпіли дедалі страшніші муки голоду; врешті вони зовсім здичавіли з відчаю, і один хлопець, рослявий як на свій вік і не звиклий до таких мізерних порцій (його батько тримав колись невелику харчевню), похмуро натякнув товаришам, що, коли йому не даватимуть щодня додаткової миски каші, він, чого доброго, з'їсть уночі сусіда — кволого й ще зовсім малого хлопчика: очі в хлопця були дикі, несамовиті, й товариші беззастережно йому повірили. Порадившись, вони кинули жеребок, кому сьогодні ж після вечері йти до наглядача просити добавки. І жеребок випав Оліверу Твісту.

Настав вечір; хлопці посідали за стіл. Наглядач у куховарському вбранні зайняв своє місце коло казана, його помічниці-богаділки стали в нього за спиною; кашу було розподілено і довгу молитву перед короткою трапезою проказано.

Мисочки спорожніли вмить; хлопці перешіптувалися між собою й підморгували Оліверові, а найближчі сусіди штовхали його ліктями. І він, малий хлопчина, охоплений відчаєм, не тямлячи себе від голоду, підвівся з-за столу, підійшов з мискою й ложкою в руці до наглядача і сказав, трохи наляканий власною зухвалістю:

— Будь ласка, сер, дайте мені ще.

Наглядач був огрядний здоровань, але він сполотнів. Кілька секунд він приголомшено витріщався на малого бунтівника, а потім, щоб не впасти, вхопився за казан. Богаділки заціпеніли від подиву, хлопці — від страху.

— Що ти сказав? — кволим голосом вимовив нарешті наглядач.

— Будь ласка, сер, — повторив Олівер, — дайте мені ще. Наглядач торохнув Олівера черпаком по голові, скрутив йому руки і зарепетував, кличучи бідла.

Рада саме урочисто засідала в повному складі, коли геть схвильований містер Бамбл ускочив до кімнати і вигукнув, звертаючись до джентльмена у високому кріслі:

— Містере Лімкінс, прошу пробачення, сер! Олівер Твіст щойно попросив ще!

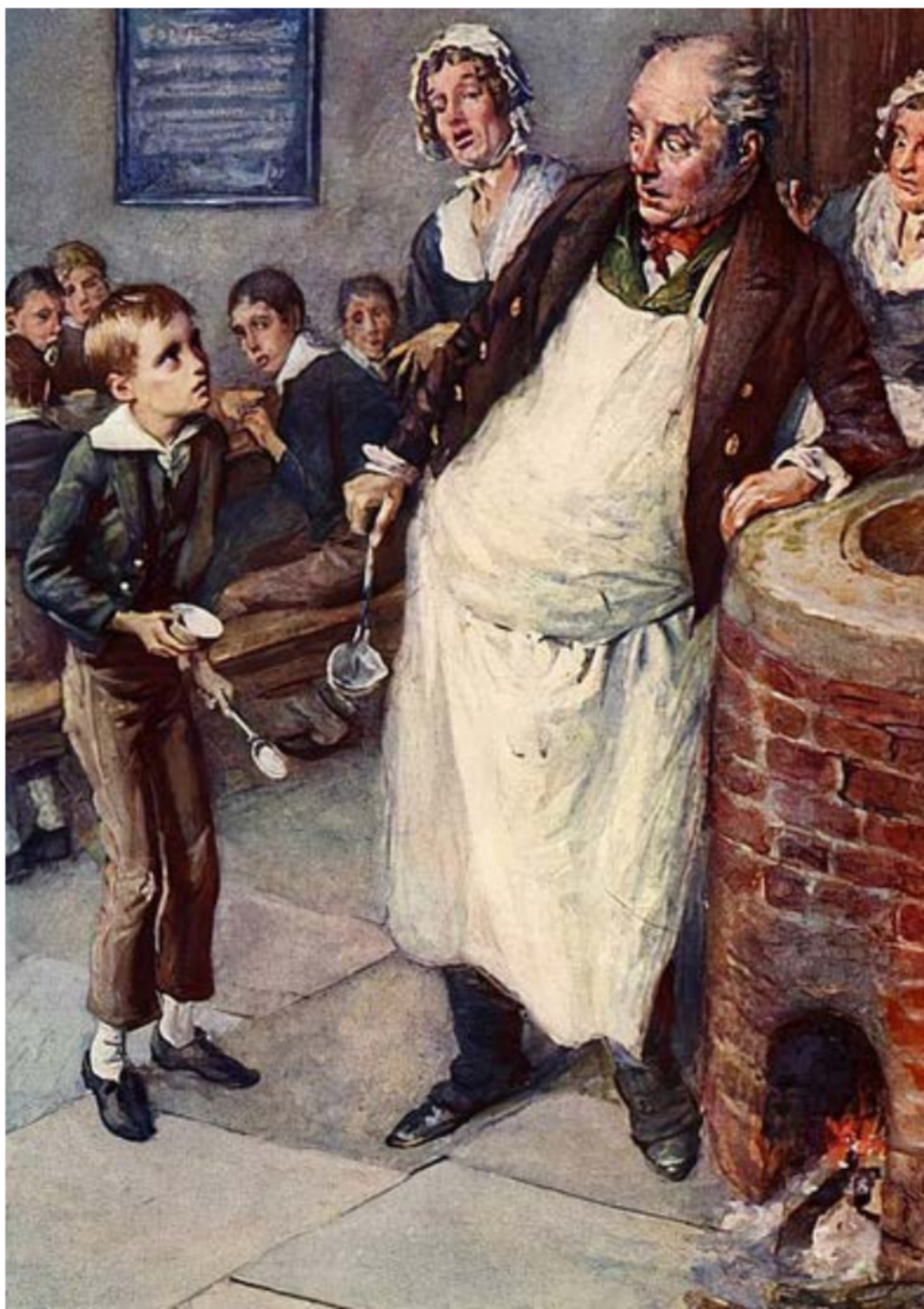

Ілюстрація Гарольда Коппінга, 1924 р.

Члени ради остовпіли. Їхні обличчя скривилися від жаху.

— Ще каші? — перепитав містер Лімкінс — Візьміть себе в руки, Бамбле, і відповідайте мені чітко. Чи правильно я вас зрозумів: він попросив ще після того, як з'їв свою порцію каші?

— Саме так, сер, — відповів Бамбл.

— Цей хлопець скінчить життя на шибениці, — озвався джентльмен у білому жилеті. — От побачите, його повісять.

Ніхто не поставив цього пророцтва під сумнів. Зав'язалося жваве обговорення. Олівера наказано було негайно кинути в карцер, а наступного ранку на ворота робітного дому приліпили оголошення, що обіцяло п'ять фунтів винагороди кожному, хто згодиться звільнити парафію від Олівера Твіста. Інакше кажучи, п'ять фунтів і Олівер Твіст пропонувалися будь-якому торговцю, ремісникові чи ще комусь, хто потребував учня.

— Ніколи і ні в чому не був я такий певний, — мовив джентльмен у білому жилеті, стукаючи наступного ранку у ворота й перечитуючи оголошення, — як у тому, що цей хлопець скінчить життя на шибениці.

РОЗДІЛ III

оповідає про те, як Оліверові Твісту мало не дісталося місце, аж ніяк не райське

Цілий тиждень після того, як Олівер Твіст учинив свій блюзнірський і ганебний злочин — попросив дати ще каші, — його, згідно з мудрою і милосердною ухвалою ради, тримали під замком у темному карцері.

Одного ранку містер Гемфілд, сажотрус, простував по головній вулиці містечка, напружено міркуючи про те, як би заплатити за квартиру, бо останнім часом хазяїн напосідав на нього аж надто настирливо. Та хоч як він крутив, хоч як вертів, а виходило, що потрібної суми — п'яти фунтів — йому не зібрати. Плутаючись у цій арифметиці, сповнений відчаю, містер Гемфілд то ламав голову собі, то намагався проломити голову своєму вислюкові. Аж раптом йому впало в око оголошення на воротах робітного дому.

Прочитавши написане, містер Гемфілд усміхнувся і собі: бо якраз п'яти фунтів йому й бракувало. Що ж до хлопчика, який ішов на додачу, то містер Гемфілд, знаючи, як годують у робітному домі, не сумнівався, що він виявиться недомірком, для якого жоден димар не буде завузький. Тому він іще раз перечитав по складах оголошення від початку до кінця, а тоді, доторкнувшись на знак пошани до своєї хутряної шапки, звернувся до джентльмена в білому жилеті.

— Цей-от хлопчик, сер, якого парафія хоче, гм, віддати в науку... — почав містер Гемфілд.

— Так-так, чоловіче, кажіть сміливіше! — відповів джентльмен у білому жилеті, поблажливо всміхаючись.

— То якби парафія згодилася, щоб він навчився, гм, легкого, приємного ремесства у доброго й, гм, поважаного сажотруса, то я б його взяв, бо мені потрібен учень.

— Заходьте, — запросив джентльмен у білому жилеті.

Містер Гемфілд спершу ще раз почастував вислюка по голові й добряче смикнув за вуздечку, аби той не надумав тим часом дати дьору, а тоді подався слідом за джентльменом у білому жилеті до тієї самої кімнати, де Олівер уперше його побачив.

— Це погане ремесло, — мовив містер Лімкінс, коли Гемфілд знову висловив своє бажання.

— Буває, малі сажотруси душаться в димарях, — докинув інший джентльмен.

— Тільки через те, що дехто змочує солому, перше ніж підпалити її в каміні, щоб, гм, хлопець хутчіш вилазив, — пояснив Гемфілд. — Від вогкої соломи диму багато, а вогню ніякого, а самим димом хлопця не викуриш — він просто засинає, бо його хлібом не годуй, дай тільки поспати. Хлопці, вони, гм, дуже ледачі, їх, джентльмени, нічим не проймеш — не викуриш, окрім як добрячим вогнем. До того ж вогонь їм на користь, джентльмени, бо коли вони, бува, часом застрягнуть у димарі, досить їм припекти п'яти — і вони звідти кулею вихопляться. [...]

Нарешті перешепти скінчилися, члени ради урочисто посідали на свої місця, й містер Лімкінс промовив:

— Ми розглянули вашу пропозицію й вирішили, що нам вона не підходить.

— Аж ніяк не підходить, — докинув джентльмен у білому жилеті.

— Зовсім не підходить, — хором додали інші члени ради.

— То ви не віддаєте мені хлопця, джентльмени?

— Ні, — відказав містер Лімкінс. — Ремесло у вас важке, а тому ми вважаємо, що запропонована нами винагорода для вас завелика. [...]

— Три фунти десять, — твердо повторив містер Лімкінс.

— Отакої! Ну давайте, гм, ні по-вашому, ні по-моєму, — запропонував Гемфілд. — Три фунти п'ятнадцять.

— Не додам ані фартинга, — відрізав містер Лімкінс.

— Кривдите ви мене, джентльмени, ох, кривдите, — нерішуче сказав Гемфілд.

— Ха! Казна-що! — мовив джентльмен у білому жилеті. — Та цього хлопця варто і за спасибі взяти! Забирайте його, не будьте дурнем! Кращого учня вам не знайти. Час від часу пригощайте його дрючком, — це піде йому на користь. А на харчі не дуже витрачайтесь: його у нас не перегодовували, відколи він народився. Ха-ха-ха!

Містер Гемфілд насторожено оглянув обличчя тих, що сиділи за столом, і, помітивши, що вони всміхаються, теж ошкірився.

Угоду було укладено. Містера Бамбла уповноважили того ж таки дня доправити Олівера Твіста разом з документами до суду, щоб оформити її юридично.

Від «навчання» у сажотруса малого Олівера врятував старий суддя, який раптом помітив з яким жахом дивиться хлопчик на містера Гемфілда.

Наступного ранку громадян міста знову сповістили про те, що Олівера Твіста «віддають у найми» і що п'ять фунтів стерлінгів буде сплачено тому, хто схоче його забрати.

РОЗДІЛ IV

Оліверові пропонують інше місце, і він починає працювати на користь суспільства

Містера Бамбла вирядили розвідати, чи не знайдеться який-небудь капітан, котрому знадобився б юнга без родини й друзів, і бідл саме повертався до робітного дому зі своєї розвідки, коли вже біля самих воріт йому зустрівся не хто інший, як містер Сауербері — парафіяльний трунар.

Містер Сауербері був високий, сухорлявий, маслакуватий чоловік; ходив він завжди у приношеному чорному костюмі, заштопаних бавовняних чорних панчохах і такого самого кольору черевиках. Природа виліпила його обличчя не для усмішок, але загалом він був не від того, щоб пожартувати на фахові теми. З виразом щирої радості від цієї зустрічі він плавною ходою наблизився до містера Бамбла й сердечно потис йому руку. [...]

Олівер Твіст не йшов Бамблу з думок, то про нього він і заговорив.

— До речі, — почав він, — чи не знаєте ви когось, хто потребував би учня? Тут у нас є один хлопець, якого ми ніяк не можемо спекатися, ну, просто камінь на шиї парафії... Умови вигідні, містере Сауербері, дуже вигідні!

Містер Бамбл показав ціпком на оголошення в себе над головою і тричі виразно стукнув по словах «п'ять фунтів», написаних величезними друкованими літерами.

— Господи! — вигукнув трунар, беручи містера Бамбла за оздоблену золотим галуном вилогу шинелі. — Саме про це я й хотів з вами поговорити!.. Мабуть, я сам заберу цього хлопця собі.

Містер Бамбл схопив трунаря під руку й потяг до будинку. Після п'ятихвилинних переговорів між містером Сауербері й членами ради ухвалено було, що Олівер того ж вечора переходить до нього «на випробування». Стосовно парафіяльного вихованця це означало: якщо хазяїн після короткої перевірки упевниться, що зможе мати з хлопця максимум зиску, витрачаючи на нього мінімум харчів, то він матиме право залишити його в себе на будь-який час і робити з ним усе, що заманеться.

Коли малого Олівера привели ввечері до «джентльменів» і повідомили, що він сьогодні ж іде слугувати до трунаря, а як надумає скаржитися чи знову колись переступить поріг робітного дому, його пошлють юнгою у плавання, де його або втоплять, або проломлять ломом голову, хлопчик вислухав це з такою байдужістю, що всі одностайно визнали його запеклим малолітнім негідником і наказали містерові Бамблу негайно вивести його геть. [...]

Коли вони зайшли в дім містера Сауербері, трунар, уже зачинивши віконниці своєї контори, сидів і записував щось в облікову книгу

при тьмяному й примарному — як і годиться в такому місці — світлі недогарка.

— Хто там? — мовив трунар, кинувши писати на півслові. — Це ви, Бамбле?

— Не хто інший, містере Сауербері, — відповів бідл. — Ось, приймайте — привів вам хлопчину.

Олівер уклонився.

— Ага, то це той самий хлопець? — сказав трунар, піднісши над головою свічку, щоб краще розгледіти Олівера. — Місіс Сауербері! Зайдіть-но, будь ласка, на хвильку сюди, люба моя.

Із суміжної кімнати вийшла місіс Сауербері — низенька, худа, зів'яла жінка із злим обличчям.

— Люба моя, — поштиво мовив містер Сауербері, — це той самий хлопчина з робітного дому, про якого я вам казав.

— Господи! — вигукнула трунарева дружина. — Який він маленький!

— Так, на зріст він не дуже, — погодився містер Бамбл, зиркаючи на Олівера так, наче хлопець був у тому винен. — На зріст він таки малий. Але він підросте, місіс Сауербері, неодмінно підросте.

— Підросте! — роздратовано повторила жінка. — На наших харчах! Як на мене, то від цих парафіяльних дітей нема аніякої користі — більше витрат, аніж зиску. Та чоловіків хіба переконаєш! Ану, ти, шкелетино, марш униз!

Кажучи це, дружина трунаря відчинила бічні двері й виштовхнула Олівера на круті сходи, що вели до вогкого й темного підвалу, так званої «кухні», за стіною якої містився вугільний льох. У кухні сиділа неохайно вдягнена дівчина в стоптаних черевиках і подертих синіх вовняних панчохах.

— Шарлотто, — сказала місіс Сауербері, зійшовши вниз слідом за Олівером, — дай цьому хлопцеві недоїдене м'ясо, яке ми залишили для Тріпа. Той пес зранку не повертався додому, тож обійдеться без вечері. Сподіваюся, хлопець не такий вередливий, щоб ним погидувати... Га, хлопче?

На саму згадку про м'ясо очі в Олівера голодно заблищали, тремтячим голосом він запевнив, що не погидує, й перед ним поставили тарілку з недоїдками.

Хотів би я, щоб якийсь угодований філософ, у чиєму шлунку трунки обертаються в жовч, чия кров холодна, мов лід, а серце кам'яне, — хотів би я, щоб він побачив, як Олівер Твіст допався до вишуканої страви, що нею погребував би собака! Хотів би я, щоб цей філософ став свідком того, з якою пожадливістю безтямний від голоду Олівер ковтав ті недоїдки! Та ще дужче хотілося б мені побачити, як цей філософ з такою самою насолодою уминає таку саму страву.

Ілюстрація Чарльза Едмунда Брока, поч. XX ст. ▶

— То як? — запитала трунарева дружина, коли Олівер упорався із своєю вечерею; доти вона, заніміла від жаху, стежила за ним, думаючи про те, як цей ненажера об`їдатиме їх. — Попоїв?

Не бачачи більше нічого їстівного, Олівер відповів ствердно.

— Ну то ходім, — сказала місіс Сауербері і, взявши закопчену тьмяну лампу, рушила сходами вгору. — Твоя постіль під прилавком. Сподіваюся, ти не боїшся спати серед трун? А втім, боїшся ти чи ні — тобі однаково доведеться спати там. Ходім! Не стовбичити ж мені тут цілу ніч!

І Олівер, пересиливши себе, покірно рушив за своєю новою господинею.

РОЗДІЛ V

Олівер знайомиться з товаришами по фаху. Після першої участі в похороні у нього складається неприємне враження про ремесло свого хазяїна

...Вранці Олівера розбудив грюкіт: хтось гатив ногою у двері; поки він похапцем одягався, той шалений грюкіт не вгавав. Коли хлопчик почав знімати з дверей ланцюжок, ноги, що гатили в двері, втихомирились, а натомість почувся голос, який належав, очевидно, власникові ніг:

— Одчиняй двері, чуєш!

— Зараз, зараз, сер, — відгукнувся Олівер, знімаючи ланцюжок і повертаючи ключа в замку.

— Ти, певно, отой самий новенький? — спитав голос крізь замкову щілину.

— Так, сер, — відповів Олівер.

— А скільки тобі років? — поцікавився голос.

— Десять, сер, — відповів Олівер.

— Тоді я тебе відлупцюю, як тільки зайду, — повідомив голос. — Не я буду, як не відлупцюю, підкидьку.

Після цієї приємної обіцянки почувся свист.

Олівера надто часто піддавали операції, яка називалася щойно згаданим виразним слівцем, а тому він анітрохи не сумнівався, що той, кому належить голос, сумлінно виконає свою обіцянку. Тремтячою рукою він одсунув засув і відчинив двері.

Кілька секунд Олівер оглядав вулицю, дивився і праворуч, і ліворуч, і на протилежний бік, гадаючи, що незнайомий, котрий розмовляв з ним крізь замкову щілину, прогулюється, щоб зігрітись. Бо він не бачив перед собою нікого, крім гладкого хлопця з парафіяльного притулку, що сидів на тумбі перед будинком і уминав скибку хліба з маслом, відрізаючи складаним ножем шматки завбільшки як його рот і поглинаючи їх на диво хутко.

— Даруйте, сер, — мовив Олівер, упевнившись, що інших відвідувачів не видно, — це ви стукали?

— Я грюкав ногами, — відповів хлопець з притулку.

— Вам потрібна труна, сер? — простодушно спитав Олівер.

Хлопець грізно насупився і заявив, що за такі жарти зі старшими Оліверові самому невдовзі знадобиться труна.

— Ти знаєш, з ким розмовляєш, підкидьку? — провадив він, поважно злазячи з тумби.

— Ні, сер, — відповів Олівер.

— З містером Ноєм Клейполом, — сказав хлопець, — з твоїм начальником! Познімай віконниці, ледацюго нікчемний!

Віддавши цей наказ, містер Клейпол копнув Олівера ногою й увійшов до контори з величним виглядом, прибрати якого — слід віддати йому належне — такому гладкому, мордатому незграбі було нелегко, а надто коли до цих привабливих рис додати малі очиці, червоний ніс і жовті штанці в обтяжку.

Ной був вихованець парафіяльного дитячого притулку, а не безрідний сирота з робітного дому. Не якийсь там підкидьок, він міг простежити свій родовід аж до батьків, які мешкали неподалік; мати його була праля, а батько — п'яниця-солдат, що повернувся додому з дерев'яною ногою й щоденною пенсією в розмірі двох з половиною пенсів та ще якогось довжелезного дробу. Хлопці з сусідніх крамниць віддавна дражнили Ноя на вулиці образливими прізвиськами «шкура», «жебрак» тощо, і він мовчки терпів усі ці образи. Але тепер, коли доля кинула йому під ноги безрідного сироту, на якого найпослідущий нікчема міг зневажливо тикати пальцем, він з лихвою зганяв на ньому свою злість.

Трунар залучив Олівера до участі у похоронних обрядах. Хлопчик побачив, у яких страшних злиднях живуть і помирають люди.

РОЗДІЛ VI

Розгніваний Ноєвими глузуваннями, Олівер починає діяти й дуже його дивує

Місячний іспитовий термін скінчився, і Олівера було офіційно прийнято в учні. А тут якраз надійшла благодатна пора хвороб. Висловлюючись комерційною мовою, труни стали ходовим товаром, і за кілька тижнів Олівер набрався неабиякого досвіду. Успіх вдалої вигадки містера Сауербері перевершив його найсміливіші сподівання. Старі люди не пам'ятали такої пошесті кору; хвороба нещадно косила дітей, і не одну жалобну процесію очолював малий Олівер у капелюсі зі стрічкою до колін, викликаючи невимовний захват і розчулення в усіх матерів міста. Оскільки ж Олівер, щоб набути такої потрібної взірцевому трунареві статечності й самовладання, ходив зі своїм хазяїном і на похорони дорослих, то він часто мав нагоду спостерігати завидну стійкість і мужність, з якою деякі сильні духом люди переносять випробування долі і втрати. [...]

Твердити, ніби приклад цих добрих людей навчив Олівера покірливо зносити злигодні, я не беруся, дарма що я його біограф; але можу засвідчити, що протягом багатьох місяців він безмовно терпів кривди й знущання Ноя Клейпола, який аж казився від заздрощів: адже новому учню дісталися чорна патериця й капелюх із стрічкою, а він, перший учень, так і лишився при старому картузі й шкіряних штанях. Шарлотта ставилася до Олівера

Бідл — службова особа в парафії, відповідальна за допомогу бідним, збір податків та управління робочими будинками.

Блюзнірський — той, що виражає зневагу до чого-небудь святого, високого.

Брайдуел — виправна в'язниця в Лондоні.

Микати мички — чесати льон або коноплі для прядива.

Парафія — церковна громада вірян, об'єднаних навколо конкретного храму.

Сажотрус — робітник, який очищає від сажі димарі, димоходи, печі та інші системи для забезпечення нормального виходу продуктів згоряння.

Унція — одиниця вимірювання маси, що дорівнює близько 30 грамів.

Фунт стерлінгів — грошова одиниця Великої Британії, складається зі 100 пенсів.

погано, бо погано ставився до нього Ной; а місіс Сауербері люто ненавиділа його, бо містер Сауербері виявляв до нього прихильність; отож між цими трьома особами, з одного боку, й нескінченними похоронами — з другого Олівер почував себе далеко не так приємно, як оте голодне порося, що його ненароком замкнули в повних зерна засіках броварні.

А тепер я підійшов до дуже важливої сторінки в біографії Олівера, бо мова піде про подію, яка, на перший погляд здаючись другорядною й незначною, врешті спричинилася до неабияких змін у його подальшому житті. Одного дня Олівер і Ной спустились, як завжди, в обідній час у кухню, де їм залишили півтора фунта баранячих хребців, — але Шарлотту саме покликали нагору, і Ной Клейпол, голодний і злий, зметикував, що за цей короткий проміжок часу він зможе вволю позбиткуватися над юним Олівером Твістом.

Отож Ной задер ноги на застелений скатеркою стіл і ну розважатися: спершу він скубнув Олівера за чуба, смикнув за вухо і обізвав його підлизою; потім заявив, що неодмінно прийде подивитись, як Олівера повісять, і що рано чи пізно стане-таки свідком цього приємного видовища, а тоді перейшов до інших образливих зауважень, запас яких у злостивого вихованця притулку був невичерпний.

Та що всі ці знущання не давали бажаного наслідку — не доводили Олівера до сліз, — то Ной вирішив удатися до ще дотепніших жартів; перейшов на особисті випади, якими, до речі, не гидують і куди славетніші дотепники, ніж Ной, коли хочуть дошкулити до живого.

— Підкидьку, як поживає твоя мама? — почав Ной.

— Вона померла, — відповів Олівер. — І не чіпай її!

Кажучи це, Олівер спалахнув і почав важко дихати, губи й ніздрі його якось дивно затремтіли, що, на Ноєву думку, провіщало вибух плачу. Певний цього, містер Клейпол повів далі.

— А чого вона померла, підкидьку? — спитав він.

— Від розбитого серця, так мені казали старі богаділки, — мовив Олівер скоріше до себе самого, аніж до Ноя. — Я тільки тепер, здається, зрозумів, що значить померти від розбитого серця.

— Тра-ля-ля, підкидьку! — вигукнув Ной, спостерігши, що по Оліверовій щоці скотилася сльоза. — Чого ти рюмсаєш?

— Не через тебе, — відповів Олівер, похапцем стираючи сльозу. — Не радій.

— Та невже? — вишкірився Ной.

— Так, не через тебе! — гостро відказав Олівер. — І не смій мені більше говорити про неї. Не чіпай її — тобі ж буде краще.

— Мені буде краще? — вигукнув Ной. — Он як? Мені буде краще? Ох, підкидьку, ти добалакаєшся. Не чіпай його маму! Знаємо, хто вона така була, знаємо! О господи!

Тут Ной значущо похитав головою, зморщив, наскільки це можливо було, свого кирпатого червоного носа і, підбадьорений Оліверовим мовчанням, повів далі тим глузливим, удавано співчутливим тоном, що вражає найдужче:

— Розумієш, підкидьку, тепер уже цьому не зарадиш, та й тоді, звісно, ніяк було зарадити, і тому мені дуже прикро. Не тільки мені, всім нам прикро, і ми страшенно вболіваємо за тебе. Але ти повинен знати. Підкидьку, твоя мати була звичайнісінька шльондра.

— Що ти сказав? — перепитав Олівер, різко підводячи голову.

— Звичайнісінька шльондра, підкидьку, — спокійно повторив Ной. — І її щастя, що вона померла, підкидьку, інакше їй довелося б тепер сидіти у Брайдуелі чи гарувати на каторзі, а то й гойдатися на шибениці, і це таки найпевніше!

Почервонівши від люті, Олівер скочив на ноги, перекинув стілець і стіл, схопив Ноя за горло, трусонув так, що в того аж зуби клацнули, і, вклавши всю свою силу в один удар, звалив свого кривдника з ніг.

Ще хвилину тому Олівер був тихою, боязкою, затурканою дитиною, якою його зробило жорстоке поводження. Але тепер дух його збунтувався, і від смертельної образи, завданої матері, його кров скипіла. Груди його здіймались, очі палали, він випростався на весь зріст. Він був сам на себе не схожий; грізно дивлячись на свого боягузливого мучителя, кидаючи йому, поваленому, скорцюбленому від страху, виклик з не відомою досі для себе відвагою.

— Убивають! — зарепетував Ной. — Шарлотто! Пані! Цей новенький убиває мене! Рятуйте! Рятуйте! Олівер сказився! Шар-лот-то!

На крик Ноя озвалася голосним вереском Шарлотта і ще голоснішим — місіс Сауербері; перша вскочила до кухні з бічних дверей, а друга затрималася на хвильку на сходах, аж поки пересвідчилася, що там, унизу, ніщо не загрожує її життю.

— Ах ти ж, негіднику! — зарепетувала Шарлотта, щосили смикаючи Олівера за комір (а силою вона не поступалася атлетові, який щодня тренує свої м'язи). — Ах ти ж, не-вдяч-ний, ка-пос-ний, пас-куд-ний мерзот-ни-ку! — І за кожним складом вона відважувала Оліверові добрячого стусана, про людське око супроводжуючи його вереском.

Кулак у Шарлотти був аж ніяк не легкий, але, боячись, що для приборкання розлютованого Олівера одного кулака буде мало, місіс Сауербері кинулася на підмогу: збігла зі сходів і, вчепившись у хлопця однією рукою, другою почала дряпати йому обличчя. За цих сприятливих умов Ной підвівся й став і собі гатити Олівера кулаками по спині.

Все це вимагало неабияких зусиль, а тому довго тривати не могло. Утомившись бити й дряпати, вони затягли Олівера, який пручався, борюкався і не втрачав бойового запалу, до льоху, де й замкнули.

Переклад Мара Пінчевського, Галини Пінчевської-Чекаль, Олександра Тереха

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Поділіться родинною історією: які почуття викликало у батьків ваше народження; хто з рідних обрав вам ім'я та як мотивував свій вибір.
2. Порівняйте ці спогади з розповіддю про появу на світ Олівера Твіста. Зачитайте уривок, у якому йдеться про те, як отримав ім'я новонароджений.
3. Безжальна тогочасна британська статистика твердила, що з вихованців «дитячих ферм» виживали лише 20 %. Знайдіть у романі пояснення цього факту. Чому жодна з перевірок подібних закладів ніколи не знаходила винних у загибелі дітей?
4. У якому віці Олівер Твіст потрапив до робітного дому? З якими почуттями вирушив туди хлопчик?
5. Британські робітні доми згодом назвуть «концтаборами XIX століття». За текстом твору складіть розповідь про ці заклади:
   - хто потрапляв у робітний дім;
   - чому примусово розлучали сім'ї;
   - з чого складався харчовий раціон;
   - які обов'язки покладались на мешканців;
   - як ставився персонал до своїх підопічних.
6. Виразно зачитайте епізод з розділу II про «страшний злочин» Олівера Твіста (від слів «Хлопців годували у великій залі з кам'яною долівкою» до «цей хлопець скінчить життя на шибениці»). Кому з персонажів ви співчуваєте, а хто викликає у вас гнів?
7. Схарактеризуйте сажотруса містера Гемфілда. Чи можна назвати цього чоловіка злочинцем? Арґументуйте свою думку.
8. Що у розповіді про перший вечір Олівера у родині трунаря Сауербері вразило вас найбільше? Чому?
9. Поясніть причини немотивованого жорстокого ставлення Ноя Клейпола до малого Твіста.
10. Виразно зачитайте епізод з розділу VI про бійку Олівера з Ноєм (від слів «Отож Ной задер ноги на застелений скатеркою стіл і ну розважатися...» до «вони

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Dickens-1

1 Вікторина

2 Словникова робота

3 Персонажі роману «Пригоди Олівера Твіста»

4 Упізнай персонаж за цитатою

5 Сюжет твору

затягли Олівера, який пручався, борюкався і не втрачав бойового запалу, до льоху, де й замкнули»). Як характеризує фізично слабкого Твіста той факт, що він став на захист матері, якої зовсім не знав?

11. Критикуючи недоліки суспільства, Ч. Дікенс активно використовував **сарказм** (*вищий ступінь іронії; гострий дошкульний глум, сповнений зневаги*). Знайдіть у прочитаних розділах приклади авторського сарказму.

✦ ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

12. Виконайте дослівний переклад з англійської назви роману Ч. Дікенса *«Oliver Twist; or, The Parish Boy's Progress»* та порівняйте його з україномовним варіантом «Пригоди Олівера Твіста». Поясніть, як оригінальна назва розкриває виховний зміст твору.

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

13. Узявши за зразок твір Ч. Дікенса про Олівера Твіста, визначте особливості жанру соціально-психологічного роману:

- ✓ прозова форма, віршована форма;
- ✓ маленький обсяг, великий обсяг;
- ✓ твір правдиво зображає життя суспільства та його гострі проблеми; твір містить розповідь про події, що існують лише в уяві автора;
- ✓ розкрито думки, почуття, мотиви вчинків персонажів; увага зосереджена на описах сільських чи міських краєвидів.

Порівняйте укладене визначення соціально-психологічного роману з поданим у літературознавчому словничку підручника.

14. Зверніть увагу, що у творі «Пригоди Олівера Твіста» є також риси авантюрного (пригодницького) роману. Спробуйте самостійно сформулювати визначення цього жанру.

✦ ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Роман «Пригоди Олівера Твіста» — історія, яка змушує нас замислитися не лише про минуле Лондона, але й про нашу власну ціну гідності, межі терпіння та особисту силу протистояти несправедливості. Поміркуйте над запропонованими ситуаціями і зробіть свій моральний вибір. Обґрунтуйте свою позицію.

1. У житті, наповненому жорстокістю чи байдужістю, навіть найменший прояв доброти або уваги має величезну вагу. Наскільки ви цінуєте невеликі, але щирі жести доброти? Чи вмієте ви відрізняти справжню доброту від лицемірства чи маніпуляції? Як навіть короткий момент справжнього людського тепла може змінити наш погляд на світ?

2. У вас є можливість використати здібності чи слабкість іншої людини (наприклад, її скрутне становище, унікальний талант чи довіру) для власної вигоди. Ви усвідомлюєте, що ваші дії принесуть цій людині часткову користь, але це не буде щирою, безкорисливою допомогою. Чи може «добрий вчинок» бути морально прийнятним, якщо він вчинений винятково з корисливих мотивів?

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Роман неодноразово ставав об'єктом кіно- й телеадаптацій, найбільш успішними з яких були американський телевізійний фільм Тоні Білла «Олівер Твіст» (1997), південноафриканський «Хлопчик на ім'я Твіст» (*1*), дія якого перенесена до Кейптауна (режисер Тімоті Грін, 2004) та британсько-чесько-французький «Олівер Твіст» Романа Поланскі (2005) (*2*).
- У 2023 році австралійське телебачення показало серіал-приквел «Хитрий Пройда» («Хитрий Доджер»)(*3*), головну роль у якому виконав зірка «Гри престолів» Томас Броді.
- Прем'єра мюзиклу Лайонела Барта «Олівер!» (*4*) відбулася на Вест-Енді у 1960 році. Серед учасників постановки були майбутні рок-зірки Філ Коллінз та Дейві Джонс. Через вісім років мюзикл екранізував британець Керол Рід.

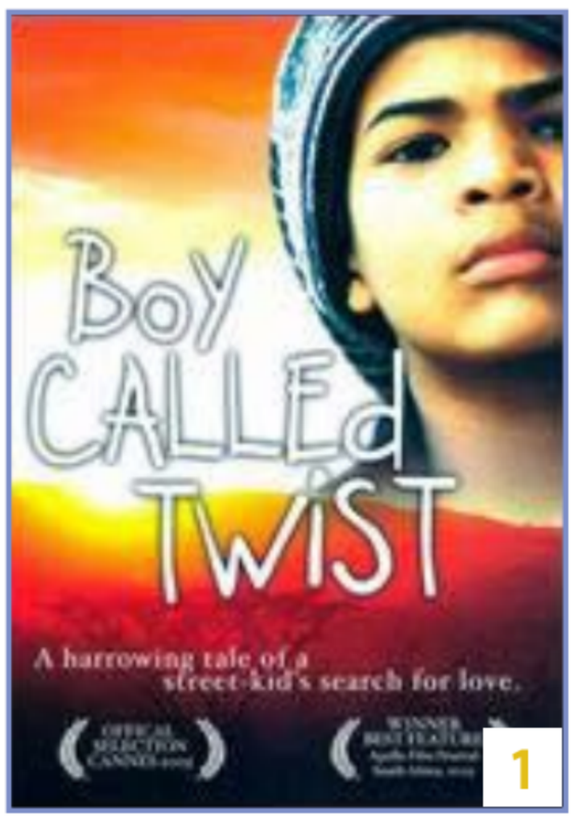

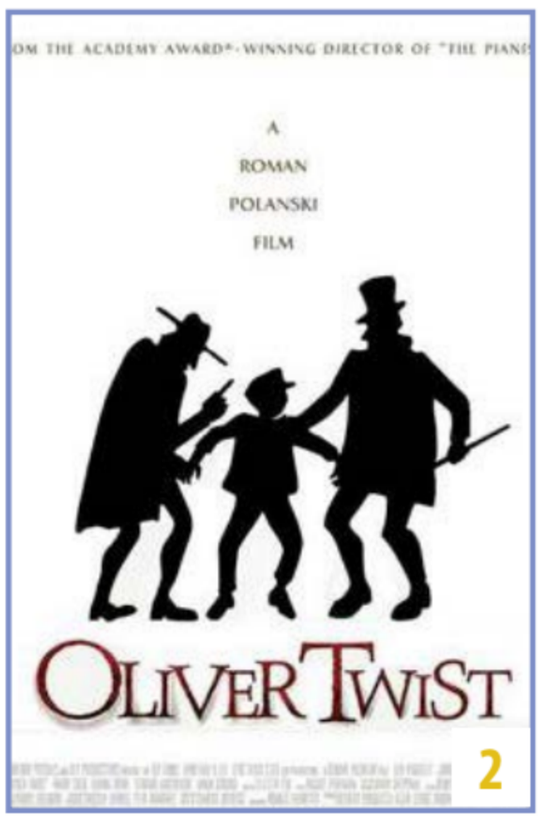

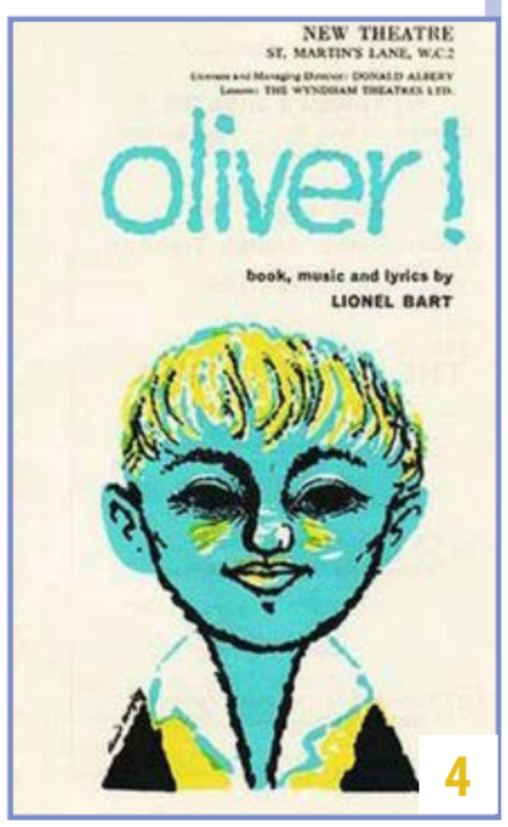

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Побудуйте графік довіри Олівера Твіста до людей, які його оточують. Позначте ключові моменти зради й надії.

Алгоритм роботи з шаблоном

1 Після прочитання кожного розділу — подумайте, наскільки Олівер довіряє людям, які його оточують.

2 Оцініть рівень довіри за шкалою від 1 до 5 (*1* — повна недовіра, *5* — відкрита довіра).

3 Позначте на графіку свою точку після кожного розділу та з'єднайте усі точки лінією.

4 Напишіть коротке пояснення біля кожної точки: кому Олівер довіряв / не довіряв і чому.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань і створіть розгорнуту письмову відповідь. Зверніть увагу, що оцінюється зміст і мовне оформлення вашої відповіді. Завдання:

1. Ч. Дікенс змальовує щасливу розв'язку історії Олівера Твіста: хлопчик дізнався, ким були його батьки, та знайшов люблячу старшу сестру, доброго опікуна.

Знаючи з роману умови, в яких він зростав, оцініть шанси на такий фінал у реальному житті. Свою думку арґументуйте.

2. Доля не балувала Олівера Твіста: сирітство, життя на «дитячій фермі» та в робітному домі, зграя малолітніх злочинців... Однак йому вдалось навіть у таких умовах залишитися моральною людиною. Поміркуйте над проблемою особистої відповідальності за вчинок на прикладі історії цього хлопчика.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Dickens-2

6 Тестування

КОЛЕСО ВИБОРУ. Уявіть, що у закинутій лондонській майстерні, між шестернями й годинниковими механізмами, є одне чарівне колесо. Його створив диваку-ватий годинникар, який читав романи Дікенса й мріяв змінити долю кожної дитини, яка страждала. Цей механізм не показує час — він відкриває інші шляхи: якби Олівер промовчав, якби він залишився у банді, якби…

Кожен сектор — це двері в інше життя, інший вибір, іншу мораль. Тепер ви — у майстерні часу. Оберіть сектор і спробуйте побачити світ очима Олівера — зміненого, сильнішого або зневіреного.

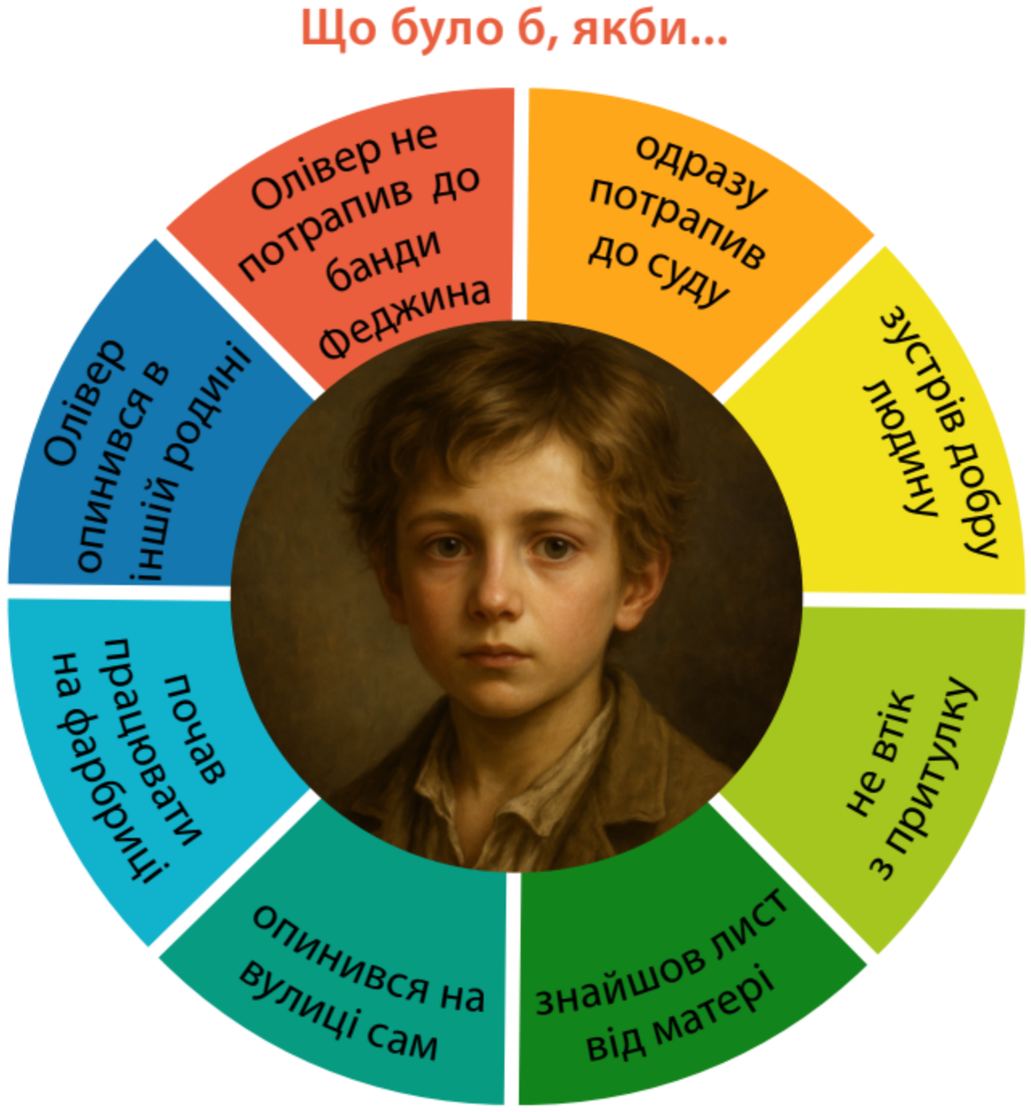

ТОРКНУТИСЯ СЕРЦЕМ ЧУЖОГО БОЛЮ

Гі де Мопассан (1850–1893). «Симонів батько»

Я з тих людей, у кого здерта шкіра і оголені нерви.
Гі де Мопассан

Мопассан мав славу життєлюба, дотепника й серцеїда: у колі близьких друзів його бачили найчастіше в матроському тільнику, англійських штанах і кепі чи в білому полотняному костюмі весляра... Це надавало не лише стрункості його фігурі, а й колориту створеному ним образу. Ніхто й ніколи не здогадувався, що в житті письменника бували негаразди чи душевні муки: він належав до тієї сильної породи, представники якої вміють тримати себе в руках, прикриваючи власні рани й слабкості щитом гумору.

З уривчастих листів, написаних у цей час Мопассаном, можна скласти уявлення про нього справжнього — проникливого, тонкого, чуйного.

Навколишній світ, прекрасне й огидне в ньому письменник сприймав надзвичайно гостро; він був наділений особливою емоційною вразливістю, завдяки якій «слабке почуття перетворюється в емоцію і залежно від денного освітлення ви відчуваєте страждання, смуток чи радість...». Кожна з його новел розкриває перед читачем прекрасний і шалений світ людських переживань у життєвих фактах, ситуаціях, вчинках. Зібрані разом, вони дають вичерпне уявлення про французьку реальність кінця XIX століття.

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Анрі Рене Альбер Гі де Мопассан.

Дата і місце народження: 1850, Турвіль-сур-Арк (Франція).

Дата й місце смерті: 1893, Париж (Франція).

Освіта: Ліцей Генріха IV; Ліцей Корнеля.

Рід занять і хобі: письменник, журналіст, критик.

Найвідоміші твори: «Любий друг», «Життя», «П'єр та Жан», «Пампушка», «Горля» та інші.

Портрет Мопассана. Огюстен Фаєн-Перен, 1876 р.

- За два роки до смерті Гі де Мопассан зізнався поету Хосе-Марії де Ередіа: «Я увійшов у літературу як метеор, я залишу її як блискавиця». Що ж, письменник був недалеким від істини: за неповні 10 років він створив 6 романів і 12 збірок новел та оповідань.
- Хлопчик почав писати в Руанському ліцеї, де перебував під відчутним впливом свого вчителя Густава Флобера й англійця Чарльза Суінберна, якого врятував під час морських купань.
- Був учасником франко-прусської війни, артилеристом, відступав разом з нормандськими частинами. Відкупився від подальшої служби і назавжди оселився в Парижі.
- 10 років працював дрібним міністерським клерком — сподівався на кар'єрний зріст. Вечорами опановував письменницьке ремесло.
- Не був пов'язаний з жодною релігією, жодною політичною партією чи громадською асоціацією. Цим лишав за собою право бути чесним і неупередженим у їх зображенні.
- Знаковим для Мопассана став 1880 рік, коли у колективній збірці «Меданські вечори» він дебютував новелою «Пампушка». Саме вона відкрила автору шлях до всесвітньої слави!..

«Пампушка», видання 1907 року. Художник Хосе Рой

ДОСЬЄ: мапа творчих територій

Перед вами не просто біографія, а зашифрована карта життя Гі де Мопассана. Уявіть себе екіпажем його знаменитої яхти «Bel-Ami», який отримав останнє, загадкове повідомлення від письменника.

Він заповів вам карту семи територій, кожна з яких приховує ключ до його письменницької майстерності. Зануртеся в атмосферу цих місць і поясніть, які емоції стали основою для найгостріших новел французької літератури. Готові вирушити в мандрівку? Заповніть мапу, перетворивши її на особистий маршрут читача-дослідника.

1. **Дослідники територій.** На кожному «територіальному об'єкті» розташуйте короткий факт або ситуацію з життя письменника. Знайдіть на мапі координати для трьох найважливіших біографічних подій. Оберіть територію, яка вас вразила найбільше. Відповідь арґументуйте.
2. Додайте власну територію до мапи: яку рису письменника чи мотив ще можна було б візуалізувати? Опишіть 2–3 символічні малюнки, які мали би бути на цій території.
3. Поміркуйте, які «творчі території» можуть бути спільними у Мопассана та інших авторів, вивчених у цьому розділі?
4. **Маршрут творчості.** Використовуючи мапу, покажіть, через які три ключові території проходить сюжет однієї з відомих і вивчених у 7 класі новели Гі де Мопассана «Намисто». Намалюйте уявну стрілку на мапі, що з'єднує ці три точки.
   - З якої території починається сюжет.
   - На якій території відбувається поворотний момент? Де герой / героїня опиняється в кінці?

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Подейкують, що в редакції газети «Gil Blas», де працював Мопассан, водився привид, який надиктовував йому сюжети.

Міф 2. Гі де Мопассан мав розкішну яхту під назвою «Bel-Ami», на якій він щоліта тікав від світських прийомів і шуму Парижа. За легендою, саме на цій яхті він написав більшість своїх найгостріших новел. Кожен, хто перебував на борту, мусив дотримуватися «мовчазного кодексу»: жодних розмов про кохання, війну або хвороби — лише море, вітер і тиша. Уночі письменник стояв на носі яхти, вдивляючись у темряву, і наче говорив зі своїми героями.

Міф 3. Письменник вважав Ейфелеву вежу «потворною купою заліза». Щодня обідав у ресторані під вежею, бо не міг бачити її з вікна.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Українка Марія Башкирцева народилася в 1858 році в селі Гавронці на Полтавщині. Шлюб її батьків не склався, тому разом із матір'ю дівчинка переїхала до Франції, там вступила до академії Рудольфа Жуліана, за рік пройшла семирічний курс навчання живопису й почала працювати.

Це була особлива дівчина, дуже гарна й талановита. З дитинства вона мала абсолютний слух і чудовий голос, могла б стати зіркою сцени, але захворіла — і голос забрала хвороба. Марія почала писати щоденник — щось на кшталт сучасного блогу. Вона записувала свої почуття, думки, міркування — усього 105 зошитів. Їх читали, ними захоплювалися, їх критикували, проте ніхто не залишався байдужим. Марія написала 150 картин, таких досконалих, що в їх авторстві підозрювали відомих художників, — і стала першою жінкою, чиї роботи виставлялися в Луврі.

Працювати, мислити, писати, малювати... А їй було ледь більше двадцяти років.

Вона написала Мопассану — він знічев'я відповів. Письменник був у зеніті слави, йому потоком ішли листи від закоханих дам, але з Марією він усе ж почав листуватися. Вони обмінювалися й компліментами, і доволі в'їдливими зауваженнями. Листування затяглося на два місяці. Зрештою, письменник зажадав особистого знайомства. Він не знав про неї нічого, тому вирішив виправити ситуацію й позалицятися — чому ні? Якось він невдало, легковажно пожартував у листі. На тому все й закінчилося. Марія з юнацьким максималізмом написала, мовляв, ви не моя людина. Я вам про душу, про думки, а ви мені — побачення й таке інше. Прощавайте, пане, я у вас розчарована.

Вони мало знали одне про одного. Мопассан не знав, що Марія смертельно хвора на туберкульоз та доживає останні дні. А вона не знала, що письменник страждає від спадкової хвороби

◀ *Автопортрет з палітрою.* Марія Башкирцева, 1880 р.

◀ *Осінь.* Марія Башкирцева, 1883 р.

й боїться збожеволіти, як його брат… А ще боїться кохання, яке принесло стільки нещасть у його дитинстві… А ще любить лише одну жінку на світі — свою маму…

Після смерті Марії Мопассан прочитав її щоденники — вони були видані. Побачив картини. Він поїхав до її могили, довго стояв і бідкався, що не знав… Не знав, що то була дівчина-троянда. А якби знав, то обсипав би її шлях пелюстками троянд! Він просто не впізнав своєї рідної душі.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

«Не вигадуй нові сюжети, просто озирнись довкола, поглянь на людей, згадай найуразливіші моменти, які ти досі не прожив», — навчав Мопассана його літературний наставник, знаменитий французький письменник Гюстав Флобер.

На перший погляд, життя Гі здавалося цілком успішним: уперто йшов до слави й багатства, а проте його чутлива душа не змогла подолати усіх потрясінь, що випали його на долю. І найперше з них — з дитинства, безхмарного й щасливого до моменту розлучення батьків. Мати перевезла його й маленького брата Ерве в невеличке містечко Етрета, неподалік Ла-Маншу, і більше з батьком діти не бачилися. Для дванадцятилітнього Гі це стало справжнім шоком. Ще більшу травму отримав хлопчик, коли став учнем пансіону — релігійного закладу, куди його віддала мати. «Безбатченко!» — не раз чув він услід від однокласників-семінаристів...

Юний Мопассан докладе усіх зусиль, щоб його виключили з цієї божевільні. Минуть роки, і він опише свої образи і страждання у новелі «Сімонів батько».

СІМОНІВ БАТЬКО

(скорочено)

Пробило дванадцяту годину. Двері школи розчинилися навстіж, і звідти висипала юрба хлопчаків, штовхаючись і поспішаючи швидше вийти. Але замість того, щоб мерщій розійтись на всі боки і побігти додому обідати, як це бувало щодня, вони спинились за кілька кроків від школи, позбивались у групки і почали перешіптуватись.

Річ у тому, що сьогодні вранці вперше прийшов до школи Сімон, син Бланшотти.

Усі діти чули розмови батьків про Бланшотту; і хоч на людях зустрічали її привітно, їхні матері між собою говорили про неї з презирливим співчуттям, яке перейняли й діти, хоч і не розуміли причини.

Сімона ж діти не знали, бо він ніколи не виходив до них, не грався з ними на сільській вулиці чи на березі річки. За це вони не любили його і тепер з якоюсь втіхою, змішаною із здивованням, вислухували й повторювали один одному слова хлопчака років чотирнадцяти-п'ятнадцяти, який так хитро підморгував, що, очевидно, знав багато чого.

— Знаєте... у Сімона... адже в нього немає батька.

Син Бланшотти показався на порозі школи.

Йому було років сім-вісім. Це був трохи блідий, дуже чистенько вдягнений хлопчик, від соромливості майже вайлуватий.

Він попрямував було додому, але товариші, весь час перешіптуючись і поглядаючи на нього насмішкуватими й жорстокими очима, які бувають у дітей, що задумали злий жарт, почали помалу обступати його, аж поки оточили з усіх боків. Він стояв посередині, здивований і зніяковілий, не розуміючи, що з ним будуть робити. Хлопчак, який приніс новину, пишаючись досягнутим успіхом, спитав його:

— Слухай, ти, як тебе звуть?

Хлопчик відповів:

— Сімон.

— Сімон, а далі як? — спитав знову хлопчак.

Хлопчик повторив, зовсім зніяковівши:

— Сімон.

Хлопчак крикнув йому:

— Кажуть Сімон такий-то... це не прізвище... Сімон!

Готовий ось-ось заплакати, він повторив утретє:

— Мене звуть Сімон!

Дітлахи зареготали. Хлопчак, тріумфуючи, гукнув ще голосніше:

— Тепер ви бачите, що в нього нема батька!

Запала глибока тиша. Діти були вражені цією незвичайною, неможливою, неймовірною обставиною — у хлопчика немає батька! Вони розглядали його, як небачене чудо, як щось неприродне, і почували, як зростає в них те, раніш незрозуміле їм, презирство, яке було в їхніх матерів до Бланшотти.

Сімон притулився до дерева, щоб не впасти, він був приголомшений непоправним нещастям. Він шукав слів, щоб пояснити все. Але не міг нічого придумати, щоб відповісти їм, заперечити страшне обвинувачення, ніби в нього немає батька.

Нарешті, зовсім пополотнівши, він крикнув на всякий випадок:

— Неправда, у мене є батько!

— Де ж він? — спитав хлопчак.

Сімон мовчав; він не знав. Діти сміялись, дуже збуджені; ці сини ланів, такі близькі до природи, підкорялись тому жорстокому інстинкту, який примушує курей на пташні добивати поранену курку. Раптом Сімон помітив свого сусіду, маленького вдовиного сина, якого він теж завжди бачив тільки вдвох з матір'ю.

— От і у тебе теж немає батька.

— Ні, — відповів хлопчик, — у мене є.

— Де ж він? — спитав Сімон.

— Він помер, — з гордістю відповіла дитина, — він на кладовищі, мій батько!

Схвальний шепіт пробіг в юрбі шибеників, немовби те, що батько помер і похований на кладовищі, звеличувало їх товариша і принижувало того, другого, в якого зовсім не було батька. І ці урвиголови, батьки яких здебільшого були п'яниці й злодії, люті й жорстокі до своїх жінок, тіснились усе ближче й ближче; здавалось, ніби вони, законні діти, хочуть стиснути й задушити незаконного.

Раптом один з них, що стояв поруч із Сімоном, з глузливим виразом показав йому язика і закричав:

— Нема батька! Нема батька!

Сімон схопив його обома руками за волосся і, брикаючись, став бити по ногах, а зубами вп'явся в щоку. Почалась запекла бійка. Бійців розборонили, і Сімон опинився на землі, побитий, у синцях, у порваній сорочці, посеред юрби хлопчаків, які радісно плескали в долоні. Коли він підвівся, машинально струшуючи порох зі своєї забрудненої сорочки, хтось крикнув:

— Піди пожалійся своєму батькові!

Тоді він відчув серцем, що все пропало. Вони були дужчі за нього, вони побили його, а він нічого не міг відповісти, — адже й справді, у нього немає батька. З гордості він спробував протягом кількох секунд боротися з слізьми, що душили його, але задихнувся і беззвучно заплакав, здригаючись від глухих ридань.

Тоді жорстока радість охопила його ворогів; інстинктивно, наче дикуни, що віддаються своїм страшним веселощам, вони взялися за руки й почали танцювати навколо Сімона, повторюючи, як приспів:

— Нема батька! Нема батька!

Але Сімон раптом перестав ридати. В ньому спалахнула лють. Під його ногами валялися камінці, він набрав їх і почав щосили шпурляти в своїх катів. Він влучив у двох чи трьох, вони втекли із зойками; а вигляд у нього був такий грізний, що й інших охопила паніка. Полохливі, як завжди полохлива юрба, коли бачить людину, доведену до нестями, вони кинулися врозтіч.

Лишившись на самоті, хлопчик, в якого не було батька, побіг у поле, бо в пам'яті його виник спогад, який підказав йому, що треба робити. Він вирішив утопитися в річці. (...)

Він підійшов дуже близько до води і задивився на течію. В'юнкі рибки гралися

Зустріч. Марія Башкирцева, 1880 р.

в прозорій воді, підстрибували і хапали мушок, що літали над водою. Хлопчик перестав плакати і з цікавістю став стежити за ними. Проте час від часу, як після короткого затишшя під час грози раптом налітають пориви вітру, з тріском ламають дерева і летять вдалину, до Сімона поверталася все та ж сама думка, завдаючи йому гострого болю: «Я повинен утопитись, бо в мене немає батька».

Навкруги було так тепло, так гарно. Сонце нагріло траву. Вода блищала, як дзеркало. Бували хвилини, коли Сімон забував про все, його опановувала знемога, як буває після сліз; йому хотілось заснути в траві проти сонечка. (...)

Тоді він згадав про свій дім, про свою маму; йому стало дуже сумно, і він знову заплакав. Все тіло його здригалось. Він став навколішки і почав читати молитву, немов перед сном. Але він не міг закінчити її, бо ридання бурхливо, нестримно підступали до горла. Він не думав більше ні про що, нічого не бачив навколо, цілком поринувши в своє горе.

Раптом чиясь важка рука лягла на його плече і грубий голос спитав:

— Чого ти так зажурився, хлопче?

Сімон обернувся. Високий робітник, чорнявий, бородатий, кучерявий, лагідно дивився на нього. Сімон відповів зі слізьми на очах і в голосі:

— Вони побили мене... бо... у мене... у мене... немає батька... немає батька...

— Як же це так? — сказав незнайомець, посміхаючись, — батько у кожного є.

Хлопчик сказав, насилу вимовляючи слова, бо спазми стискували йому горло:

— А в мене... у мене... немає!

Обличчя робітника враз стало серйозним; він пізнав сина Бланшотти, про яку вже дещо чув, хоч оселився тут недавно.

— Не плач, хлопчику, — сказав він, — заспокойся, ходімо зі мною до твоєї мами. Ми знайдемо тобі... батька.

Великий взяв маленького за руку, і вони вирушили в путь. Робітник посміхався, він був не від того, щоб познайомитися з Бланшоттою, що була, як казали, одною з найвродливіших дівчат на селі. І, можливо, в глибині душі він сподівався, що дівчина, яка раз піддалася спокусі, може піддатися їй ще раз.

Вони підійшли до маленької, чисто побіленої хати.

— Ось тут, —сказав хлопчик і крикнув:

— Мамо!

На дверях з'явилася жінка, і робітник одразу перестав посміхатися, бо він зрозумів, що з цією високою, блідою дівчиною жартувати не можна. Вона суворо стояла на дверях, немовби захищаючи від мужчини поріг свого дому, де її вже зрадив інший. Зніяковівши, знявши кашкет, він пробурмотів:

— Ось, хазяйко, я привів вам вашого хлопчика, він заблудився коло річки.

Але Сімон кинувся на шию матері і сказав, знову заплакавши:

— Ні, мамо, я хотів утопитись, бо вони побили мене... побили... за те, що в мене немає батька.

Пекучий рум'янець залив щоки молодої жінки, і, переживаючи біль усією своєю істотою, вона нестямно поцілувала свою дитину, а рясні сльози покотились по її обличчю. Зворушений робітник стояв, не знаючи, як піти. Раптом Сімон підбіг до нього і спитав:

— Хочете бути моїм татом?

Стало дуже тихо. Бланшотта, згоряючи від сорому, мовчки притулилась до стіни, притиснувши руки до серця. Хлопчик, бачачи, що йому не відповідають, сказав:

— Якщо ви не хочете, то я знову піду топитись.

Робітник спробував повернути все на жарт і відповів сміючись:

— Та ні, я дуже хочу.

— Як тебе звуть? — спитав хлопчик. — Мені треба знати, як відповісти, коли мене спитають.

— Філіпп, — відказав робітник.

Сімон мовчав якусь мить, намагаючись добре запам'ятати це ім'я, потім, зовсім заспокоївшись, простяг руки і сказав:

— Ну от, Філіпп, ти мій тато.

Робітник підняв його, міцно поцілував в обидві щоки, повернувся і поквапливо пішов геть великими кроками.

Другого дня Сімона зустріли в школі злим сміхом. Коли розходились, той же хлопчисько хотів повторити вчорашнє, але Сімон кинув йому в обличчя так, як кинув би камінь:

— Філіпп, ось як звуть мого тата!

Звідусіль почувся регіт:

— Філіпп, а далі?.. Що це за Філіпп?.. Який Філіпп?.. Звідки ти взяв твого Філіппа?

Сімон нічого не відповів і, непохитний у своїй вірі, з викликом дивився на них; він ладен був скоріше витерпіти тортури, ніж поступитись перед ними. Його врятувала поява учителя, і він побіг до матері.

Протягом трьох місяців високий робітник Філіпп частенько проходив повз дім Бланшотти; кілька разів він наважувався заговорити з нею, коли вона шила біля вікна. Вона відповідала йому чемно, завжди з поважним виглядом, ніколи не посміхалась до нього, не запрошувала зайти. Проте Філіпп, трохи самовпевнений, як усі чоловіки, переконав себе, що її щоки червоніли більше, ніж звичайно, коли вона розмовляла з ним.

Але заплямовану репутацію відновити важко, а зіпсувати дуже легко, і, незважаючи на полохливу стриманість Бланшотти, по селу пішов уже поговір.

Що ж до Сімона, то він дуже полюбив свого нового тата і майже щовечора, коли Філіпп кінчав роботу, вони гуляли разом. Хлопчик ретельно

відвідував школу і з гідністю проходив повз школярів, ніколи не відповідаючи на їх глузування.

Проте одного разу той самий хлопець, який першим зачепив Сімона, сказав йому:

— Ти збрехав, у тебе нема ніякого батька Філіппа.

— Чому ж? — схвильовано спитав Сімон.

Хлопець потирав руки. Він сказав:

— Та тому, що коли б у тебе був батько, то він був би чоловіком твоєї мами.

Сімон збентежився від справедливості такого зауваження, проте відповів:

— А все-таки він мій батько!

— Може, й так, — глузливо відказав хлопець, — але тільки він не зовсім твій батько.

Син Бланшотти похилив голову і, замисливши, пішов, по дорозі до кузні дядька Луазона, де працював Філіпп. (...)

Сімон непомітно ввійшов у кузню і тихенько потяг свого друга за рукав. Той обернувся. Робота припинилась, ковалі уважно розглядали хлопчика. Серед незвичайної тиші, що раптом настала, пролунав тоненький Сімонів голосок:

— Слухай, Філіпп, син Мішоди каже, що ти не зовсім мій батько.

— Чому ж? — спитав робітник.

Дитина наївно відповіла:

— Тому, що ти не чоловік моєї мами.

Ніхто не засміявся. Філіпп стояв, спершись лобом на свої великі руки, в яких тримав молот, поставлений на ковадло. Він думав. Четверо товаришів дивились на нього. Сімон, такий маленький серед цих велетнів, тривожно чекав відповіді. Раптом один з ковалів, немовби відповідаючи на думки всіх, сказав Філіппові:

— А все-таки Бланшотта славна й чесна дівчина; живе вона статечно й хазяйновито, хоч і трапилось з нею нещастя. Вона буде хорошою жінкою чесному чоловікові.

— Це правда, — озвалося троє інших. Коваль вів далі:

— Хіба вона винна, що схибила? Він обіцяв одружитися з нею, а хіба мало ми знаємо жінок, яких поважають тепер, хоч з ними трапилось те ж саме?

— Це правда, — хором повторили троє.

Коваль провадив далі:

— А як їй важко було, бідолашній, самій виховувати дитину, скільки сліз вона пролила, виходячи тільки до церкви, про те один тільки бог відає.

— І це правда, — знову сказали ковалі.

Було чути тільки шум міхів, що роздували горно. Філіпп поривчасто нахилився до Сімона:

— Скажи мамі, що я прийду сьогодні ввечері поговорити з нею.

І він тихенько підштовхнув хлопчика до дверей. (...)

Все небо було всіяне зорями, коли Філіпп постукав у двері Бланшотти, причепурений, у святковій блузі й чистій сорочці, з підстриженою бородою. Молода жінка вийшла на поріг і з докором сказала йому:

— Негаразд приходити так пізно, пане Філіпп.

Він хотів відповісти, але, зніяковівши, забурмотів щось невиразне і спинився.

Вона продовжувала:

— Ви ж добре розумієте, що не годиться, щоб про мене говорили.

Тоді він сказав:

— А яке кому діло, якщо ви згодні бути моєю дружиною?

Відповіді не було, але почувся шум, ніби хтось у темряві кімнати знеможено впав. Філіпп швидко ввійшов, і Сімон, лежачи в своєму ліжку, розрізнив звук поцілунку і кілька слів, що їх ледве чутно вимовила мати. Потім він раптом відчув дотик знайомих рук, що підхопили його; тримаючи хлопця у витягнутих руках, дужих, як у Геркулеса, друг крикнув йому:

— Скажи своїм товаришам, що твій батько — Філіпп Ремі, коваль, і що він намне вуха кожному, хто посміє скривдити тебе.

Другого дня, коли хлопчики зібралися в школі, перед початком лекції, маленький Сімон підвівся з місця. Він був дуже блідий, і губи його тремтіли.

— Мій батько, — дзвінким голосом сказав він, — коваль Філіпп Ремі, і він обіцяв нам'яти вуха кожному, хто посміє мене скривдити.

На цей раз ніхто не засміявся — всі добре знали коваля Філіппа Ремі. Це був такий батько, яким міг би пишатися кожний.

Переклад Максима Рильського

✦ ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Історія, про яку розповів Гі де Мопассан у новелі, розпочалась за 9–10 років до зображених подій. Спробуйте відновити її, відповівши на запитання:
   - Хто така Бланшотта? Якої помилки припустилась вона в юності?
   - Чи зробила молода матір правильні висновки з того, що з нею сталось?
   - Як і чому ставились мешканці села до маленької сім'ї — Бланшотти та її сина?
   - Як молода жінка виховувала Сімона? Чому не відпускала гратися з іншими дітьми?
2. Яким було ставлення дітей до Сімона, що вперше прийшов до сільської школи? Як автор пояснив причини цькування?
3. Опишіть внутрішній стан хлопчика, який уперше зустрівся з недоброзичливим ставленням школярів. Знайдіть три фрази, які свідчать про внутрішній біль Сімона. Поясніть, чому саме вони викликають співчуття.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Mopassan-1

1 Гі де Мопассан: від першої особи

2 Сюжет твору

3 Упізнай персонаж за цитатою

4 Вікторина

4. Визначте мотиви поведінки коваля Філіппа Ремі, який відвів малого Сімона до матері. Чому він, холостяк, вирішує допомогти Сімону й одружитися з Бланшеттою? Оберіть один із наступних варіантів й обґрунтуйте його.
   - **А** Співчуття до дитини (чистий альтруїзм).
   - **Б** Закоханість у Бланшетту (він давно її знав).
   - **В** Ненависть до суспільного лицемірства (бажання кинути виклик).
   - **Г** Потреба у власній сім'ї та дітях.
5. Розкажіть про дружбу хлопчика з «татом»-ковалем.
6. Що стало причиною нової хвилі цькування сина Бланшотти в школі?
7. Хто підтримав Філіппа Ремі в рішенні стати офіційним батьком Сімона?
8. Які почуття викликала у вас кінцівка новели? Опишіть майбутнє сім'ї Сімона таким, яким ви його уявляєте.

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

9. Пригадайте ключові моменти новели. Створіть емограму (запис емоцій) Сімона, Бланшотти і Філіппа Ремі: виберіть смайлики і розташуйте їх на *лінії сюжету*. Які емоції переважають і чому? Знайдіть цитати-підтвердження вашої думки. Доповніть ваш словничок новими словами на визначення емоцій.

Лінія сюжету

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

10. Новела «Сімонів батько» — це історія про моральний вибір. Світ обрав засудження, а Філіпп обрав людяність. Ваша робота — створити власний моральний кодекс, натхненний цією історією. Що ви готові прийняти з правил суспільства, а що — категорично відкидаєте?
11. Уявіть, що ви «виходите» з новели. Яку найважливішу істину чи цінність ви берете з собою для свого майбутнього життя? Оформіть цю цінність як особистий слоган (3–4 слова), яким ви будете керуватися, коли зіткнетеся з несправедливістю або складним вибором.
12. Сімон шукав батька, а знайшов захист і прийняття в особі коваля Філіппа. Він виявився не просто батьком, а героєм у критичний момент. Подумайте: хто у вашому житті допомагає вам залишатися в гарному настрої або додає впевненості? Яку рису цієї людини ви особливо цінуєте?

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

13. Пригадайте основні ознаки новели — жанру, з яким познайомилися в 7 класі (розділ «Перлинки на долоні. Новела»). Запишіть їх у вигляді математичного рівняння.
14. Доведіть, що твір Гі де Мопассана «Сімонів батько» дійсно належить до жанру новели.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань і створіть розгорнуту письмову відповідь. Зверніть увагу, що оцінюється зміст і мовне оформлення вашої відповіді.

1. У дитячому колективі окремі особи нерідко стають об'єктом булінгу (цькування, залякування). Назвіть ознаки булінгу в ставленні школярів до Сімона, визначте причини їх та мету. Висловіть власне ставлення до проблеми.
2. На думку городян, Бланшотта порушила норми моралі, прийняті в їх суспільстві. Які саме моральні норми порушила жінка? Чи заслуговувала вона на суспільний осуд? Висловіть власне ставлення до проблеми народження Сімона.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Mopassan-2

5 Тестування

ДІАГРАМА ВЕННА. Пригадайте / прочитайте вірш Василя Симоненка «Кривда». Порівняйте його новелою Гі де Мопассана «Сімонів батько». Ваше завдання — не просто знайти схоже й відмінне у творах, а розкрити, як епоха та стиль впливають на долю героя.

- Проаналізуйте мрії Івася та потреби Сімона. Що насправді дає дитині відчуття безпеки та приналежності — законне ім'я чи готовність захищати? Використовуйте обидва твори, щоб переконати однокласників / однокласниць, що вчинок завжди сильніший за титул.
- Спробуйте розшифрувати, що гірше: жорстокість натовпу чи підступна кривда дорослого? Заглибтеся у внутрішній світ Сімона та Івася, щоб зрозуміти, як і чому біль дитини трансформується у вчинок, а також знайти єдині універсальні ліки від цієї кривди.
- Поміркуйте, чому Мопассан у своїй новелі подає події стримано й життєво, а Василь Симоненко передає почуття більш емоційно. Спробуйте визначити спільну людську істину, яка об'єднує ці два твори, незалежно від країни та часу їх написання.

ЖИТИ – ЦЕ ТВОРИТИ СЕБЕ

Бернард Шоу (1856–1950). «Пігмаліон»

Життя склалося так, що зі мною не траплялося жодних подій. Навпаки, я сам ставав подією.

Бернард Шоу

На початку 1876 року нікому не відомий Бернард Шоу вирушив з Дубліна до Лондона, щоб повторити тріумф свого кумира, Чарльза Дікенса. Удень він працював, а вечорами, як одержимий, писав. Видавництва дружно повертали йому рукописи, але Шоу вмів бути наполегливим. На алеях Гайд-парку він відточував красномовство. «Одну з моїх найкращих промов я виголосив під зливою перед шістьма поліцейськими, посланими за мною наглядати. Я розважав їх понад годину!» — згадував письменник.

Окрилений такими успіхами, Шоу наново переписує діалоги однієї з відкинутих видавцями п'єс. Уранці, перечитуючи написане, Бернард зрозумів: він — геній!.. Утім, прем'єру освистали. Коли актори разом з автором вийшли на поклони, із зали хтось вигукнув: «Ідіоти!» — «Цілком з вами згоден, — відповів Шоу. — Але що ми можемо зробити проти цього натовпу?..»

Шоу вважав, що жива невдача завжди краща, ніж мертвий шедевр. Провал не засмутив його: всупереч настрою публіки, він перетворив себе на фабрику з написання скандальних п'єс. «І кожна моя п'єса, — згадував він, — була каменем, який я кидав у вікна вікторіанського благополуччя»...

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Джордж Бернард Шоу.

Дата і місце народження: 1856, Дублін (Велика Британія).

Дата й місце смерті: 1950, Ейот-Сент-Лоренс (Велика Британія).

Освіта: Королівська академія драматичного мистецтва.

Рід занять і хобі: письменник, публіцист, театральний критик, промовець.

Найвідоміші твори: «Зброя та людина», «Пігмаліон», «Професія місіс Ворен», «Цезар і Клеопатра», «Лікарева дилема» та інше.

Бернард Шоу. Розфарбована копія негативу Емері Уокера, 1888 р.

- У Великій Британії Бернард Шоу вважається «драматургом №2» після Вільяма Шекспіра.
- Письменник любив фотомистецтво. Залишив близько 10 000 фото й стільки ж негативів, на яких зображені його друзі, видатні англійці, подорожі, фільми, вистави та сцени сімейного життя.
- Довгий час Шоу був єдиним письменником, який отримав і премію «Оскар» (1939, за кращий адаптований сценарій до «Пігмаліона»), і Нобелівську премію в галузі літератури (1925). Від грошової частини «нобелівки» він, до речі, відмовився, прийняв лише медаль.
- Письменник дбав про своє здоров'я й фізичний стан, займався боксом, не вживав м'ясо, алкоголь і тютюн, але затято виступав проти вакцинації.
- На 95-му році життя Шоу працював у саду, упав з драбини й зламав стегно. Помер внаслідок ускладнень після невдалої операції.

Шоу грає в теніс у костюмі та кепці, 1926-ті ▶

ДОСЬЄ: ad memoriam

Вітаємо вас у редакції SHAWNEWS — найцікавішій газеті Лондона! Тут народжуються новини, що змінюють думки, і фрази, які залишаються в історії.

Сьогодні ви можете бути журналістами, колумністами або редакторами, оберіть свою роль. Цей випуск особливий, присвячений Бернарду Шоу.

У редакції SHAWNEWS немає «заборонених тем» — тут кожна думка має право голосу.

Погляньте на життя письменника очима репортера: знайдіть факти, які здивують, цитати, що говорять самі за себе.

Ваша мета — відчути себе в Лондоні початку XX століття й написати матеріал, який би сподобався самому Бернарду Шоу: розумний, дотепний і чесний. Але спершу ознайомтеся з першою шпальтою газети.

SHAWNEWS

THE PAPER OF WIT AND WISDOM

ПОДІЯ РОКУ

1925 рік. Бернард Шоу отримав Нобелівську премію «за ідеалізм і гуманізм». Драматург знову здивував світ під час промови: «Я не можу прийняти грошей за те, що мені давно вже оплатили — оплесками». Він передав нагороду фонду перекладачів. А ще пожартував: «Це нагорода не мені, а англійській мові, що витримала всі мої експерименти».

Порада від метра

Спробуйте отримати те, що любите, інакше доведеться полюбити те, що отримали.

«Мій спосіб жартувати — це говорити правду. На світі немає нічого смішнішого.»

ТЕАТРАЛЬНА ХРОНІКА

Бернард Шоу вважав театр лабораторією суспільства. Його герої не просто говорили — вони сперечалися, шукали істину, ламали стереотипи.

У п'єсах Шоу можна почути справжні голоси епохи: «Сміх — це найсерйозніша справа в театрі», — говорив митець. Його комедії — дзеркала, у яких ми бачимо власні помилки.

Його театр — це лекція, замаскована під комедію.

Журнал "Modern Stage"

1. Ознайомтеся з біографією Бернарда Шоу та матеріалами газети *SHAWNEWS*. Оберіть цікаву для вас роль у редакції:
   - **Репортер** — готує коротку новину про подію з життя Шоу.
   - **Інтерв'юер** — бере уявне інтерв'ю в письменника.
   - **Оглядач культури** — описує театральну прем'єру «Пігмаліона».
   - **Філософ рубрики** — пояснює, що означають його цитати сьогодні.
   - **Фактчекер** — шукає цікаві або несподівані факти про Шоу.
2. Напишіть свій матеріал (10–12 речень). Використайте ідеї, афоризми, іронію або спостереження з життя письменника.
3. Оформіть його на шпальті *SHAWNEWS* — заповніть колонку, додайте цитату, намалюйте символ чи афішу.

Редакційні поради

- ✓ Починайте з питання або парадоксу: це одразу зацікавить читача.
- ✓ Пишіть короткими реченнями, використовуйте активні дієслова.
- ✓ Дозволено іронію, але без образ.

- ✓ Одна думка — один абзац.
- ✓ Завершуйте фразою, яка змушує замислитися.
- ✓ Додайте 3 хештеги (наприклад, *#Pygmalion* тощо).
- ✓ Сформулюйте 1 запитання до читачів.

Структура статті

1. **Заголовок** (інтригуючий, образний і цікавий, щоб залучити читача).
2. **Лід / підводка** (2–3 речення: що сталося / чому важливо, надає яскраву деталь для зацікавлення).
3. **Основний текст** (6–8 речень: факти, приклад, контекст).
4. **Цитата** (1–2 речення — афоризм Шоу або власний вислів героя).
5. **Висновок** (1 речення — ідея, яка «чіпляє»).

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Шоу мав надзвичайно виразне обличчя, яке привертало увагу художників та скульпторів. Існує легенда, що його друг, відомий скульптор, створив ідеальний гіпсовий зліпок голови Шоу, щоб зберегти «обличчя генія» для нащадків. Але Шоу, будучи вкрай проти будь-якого культу особистості, заздалегідь підписав заповіт, вимагаючи, щоб усі його гіпсові зліпки, зроблені за життя, були негайно знищені.

Міф 2. Бернард Шоу був настільки захоплений фонетикою та реформою англійської мови, що вирішив піти далі. Існує переказ, що в кінці життя він витратив кілька років на розробку абсолютно нової, ідеально фонетичної мови, яку назвав «Гобі» (Gobi). Він планував, що ця мова замінить традиційну англійську, але його рукописи згоріли під час пожежі, так і не побачивши світ.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- На українській сцені Бернард Шоу з'явився стараннями Леся Курбаса: у 1918 році в «Молодому театрі» поставлено «Кандіду», у 1922 в Театрі ім. Т. Г. Шевченка — «Учня диявола».

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Міф про Пігмаліона подарували світові давні греки. Скульптор з острова Кіпр створював прекрасні статуї з мармуру та слонової кістки, однак був самотнім — усі жінки програвали в порівнянні з його творіннями, а митець шукав досконалу кохану. Богиня кохання Афродіта чи то в покарання, чи то в нагороду митцю явила диво: найчарівніша статуя Галатея, у яку закохався її творець Пігмаліон, ожила… Через багато століть у Великій Британії цей міф інтерпретує драматург Джордж Бернард Шоу: його Пігмаліон — професор фонетики — навчає дівчину з низів суспільства правильної вимови та гарних манер. Чи

◀ *Пігмаліон і Галатея.* Жан-Батіст Реньо, 1786 р.

буде вдалим експеримент, адже бідна квіткарка — не мармурова бездушна статуя, а жива людина з вадами та чеснотами, пристрастями та надіями?.. Чи спалахне кохання між учителем-науковцем та його дорослою ученицею?..

Цими питаннями переймались і глядачі на виставі «Пігмаліон», спостерігаючи за грою талановитої акторки Стелли Патрік Кемпбелл — виконавиці ролі Лайзи Дулитл, ідеальної коханої самого Шоу, з якою він листувався впродовж 40 років.

ПІГМАЛІОН

(уривки)

ДІЯ ПЕРША

Лондон, 11:15 вечора. Щедрий літній дощ ллє як із відра. Тут і там несамовито верещать свистки, якими підкликають таксі. Пішоходи біжать, щоб сховатися під портиком церкви Святого Павла (не Ренового собору, а церкви Ініго Джонса, що в Ковент-Гардені, біля овочевого ринку); разом із усіма забігають до прихистку дама з дочкою у вечірніх сукнях. Люди похмуро видивляються на дощову завісу, і тільки один чоловік стоїть спиною до всіх, зосереджено щось занотовуючи у своєму записничку.

Церковний годинник вибиває чверть на дванадцяту.

Квіткарка *(збираючи розсипані квіти і вкладаючи їх назад до кошика):* От маніри! Ди-ва пучечки хвіялок сатоптав у грязюку! *(Сідає на цоколь колони й сортує квіти, праворуч від дами. З неї аж ніяк не романтична постать. Їй чи вісімнадцять, чи то двадцять років, не більше. На голові у неї матроський брилик із чорної соломки, який чимало назбирав лондонської пилюки та кіптяви й навряд чи коли чистився. Мишача барва її кіс, либонь, не від природи така — те волосся просить, аж пищить, гарячої води та мила. Непривабливий чорний приталений жакет сягає їй мало не до колін, а ще на ній коричнева спідниця із грубим фартушком. Та найплачевніший вигляд мають у неї черевики. Видно, що вона й старається бути чепурною, як тільки може, але поруч із тими дочкою та матір'ю видається дуже брудною. Вродою ніби й не гірша за них, от тільки врода та занехаяна, і ще ж їй потрібні послуги зубного лікаря.).*

Літній джентльмен — симпатичний тип старого військового — забігає під портик і закриває парасолю, з якої скрапує вода. У нього ноги геть мокрі до кісточок. Він у вечірньому костюмі й легкому пальтечку...

Квіткарка *(користуючись близькістю джентльмена, аби заприязнитися з ним)*: Полило ще гірше — так це признака, що скоро перестане. Тож веселіше, копитане, та купіть квіточку в бідної дівчини!

Джентльмен: Даруйте, але я не маю дріб'язку.

Квіткарка: А я вам розміняю, копитане.

Джентльмен: Розміняєте фунт? Дрібнішого нічого не маю.

Квіткарка: Та що ви! Ох, купіть у мене квіточку, копитане! Я можу розміняти півкрони. Візьміть ось це — за два пенси!

Джентльмен: Не мороч мені голови, будь доброю дівчиною! *(Мацає по своїх кишенях.)* У мене й справді немає дріб'язку... Стривай: ось тобі три монетки по півпенса, якщо це тебе зарятує. *(Відходить до іншої колони.)*

Квіткарка *(розчаровано, але зміркувавши, що півтора пенса — це краще, ніж нічого)*: Спасибі, пане.

Перехожий *(до дівчини):* Будь обачна — краще дай йому за це квітку! Там он, у тебе за спиною, стоїть типчик і записує кожнісіньке слово з твоїх уст. *(Усі обертаються до чоловіка, який занотовує щось собі в записничку.)*

Квіткарка *(нажахано зриваючись на рівні ноги):* Що я поганого зробила — що заговорила до того пана? Я маю право продавати квіточки де завгодно, аби тільки не стовбичила людям на дорозі. *(Впадаючи в істерику.)* Я — порядна дівчина, пособіть мені! Я не зачіпала його — тільки просила купити у мене квіточку!

Зчиняється галас. Публіка здебільшого співчуває квіткарці, засуджуючи однак, її надмірну вразливість. Глядачі, котрі старші, розважливіші, поплескують її заспокійливо по плечах, примовляючи: «Ну чого ти голосиш?» — «Хто тебе кривдить?» — «Ніхто тебе не зачепить!» — «І чого кричати?» — «Ну годі-бо!» — «Вгамуйся!» *Не такі терплячі велять їй заткнутись, питаються нечемно, чи «всі в неї вдома». Хто стоїть далі, не знаючи, в чому річ, тиснеться наперед, і галасу стає ще більше від запитань та відповідей на них:* «Що за колотнеча?» — «А що вона?» — «А він де?» — «Та там нишпорка її записує!» — «Хто? Оцей?» — «Еге ж, оцей-о... Вимагала грошей у джентльмена». І таке інше.

Квіткарка *(протискаючись до джентльмена, що кричить несамовито)*: Ой, паночку, скажіть йому, щоб не писав на мене! Ви й не знаєте, що мені од того буде! Вони ж заберуть у мене дозвіл торгувати й виженуть мене на вулицю за те, що ніби чіплялася до мужчин. Вони...

Записувач *(виступаючи наперед, праворуч від неї, а решта з'юрмлюється за ним)*: Ну, годі! Годі, годі! Хто тебе кривдить, ти, дурна дівчино? За кого ти мене маєш?

Перехожий: Все гаразд — він джентльмен: гляньте-но на його чи-ви-вики! *(Пояснює записувачеві.)* Вона подумала, що ви — поліцайський навушник, пане!

Записувач *(із жвавим інтересом)*: А що таке «поліцайський навушник»?

Перехожий *(неспроможний пояснити)*: Це-е... ну та це поліцайський навушник та й годі! Як іще це назвати? Той, хто винюхує та доносить.

Квіткарка *(все ще істерично)*: Я вам на Біблії присягну: щоб коли хоч словечко...

◀ *Еліза*. Кадр з фільму 1938 року

Записувач *(владно, але добродушно)*: Ну, помовч, помовч. Невже я схожий на полісмена?

Квіткарка *(аж ніяк не заспокоївшись:* Тоді нащо вам записувати мої слова? Звідкіля мені знати, чи правильно ви мене записали? Ану покажіть, що ви там нашкрябали про мене! *(Записувач розкриває свого записника й твердою рукою тримає перед її носом, хоча юрба, намагаючись читати через його плече, напирає, і хтось слабший не встояв би.)* Що це? Тут написано якось не так. Я цього не вчитаю!

Записувач: А я вчитаю. *(Читає, достеменно відтворюючи її вимову.)* «Висиліше, копитане...»

Квіткарка *(дуже сприкрено):* Це ви того, що я назвала його копитаном? Я ж не хотіла його скривдити! *(До джентльмена.)* Ой, паночку, попросіть його не писати на мене ахта за одне те слово! Ви ж...

Джентльмен: Акта? Я нікого не виню й не треба ніякого акта. *(До записувача.)* Справді, пане, якщо ви — детектив, то вам нічого братись захищати мене від докучливих молодих жінок, поки я не попрошу вас. Адже всі бачили, що дівчина не мала нічого лихого на думці...

Перехожий: Ні, він не нишпорка. Просто він із тих, хто всюди пхає свого носа, хай йому абищо! Кажу вам: гляньте на його чи-ри-вики.

Записувач *(обернувшись до нього, приязно)*: А як там поживають усі ваші у Селсі?

Перехожий *(підозріло)*: Хто сказав вам, що мій рід із Селсі?

Записувач: Та не переймайтеся. Бо таки з Селсі. *(До квіткарки.)* А як це вас занесло так далеко на схід? Ви ж народилися в Ліссон-Грові?

Квіткарка *(жахнувшись):* Ой, та що поганого в тому, що я вибралася з Ліссон-Грову? Я там жила у такому хліві — свиней і то тримають у кращому приміщенні; а платила по чотири й шість на тиждень! *(Плаче.)* Ой-бги-бги-бги-ии...

Записувач: Та живіть, де хочете, тільки не зчиняйте ревища.

Джентльмен *(до дівчини)*: Ну тихо, тихо! він тебе не зачепить: ти маєш право жити, де тобі хочеться.

[Записувач за вимовою людей з натовпу точно визначає, в якому районі Лондона вони мешкають.]

Дощ перестав...

Усі вже досі порозходились, окрім записувача, джентльмена та квіткарки, що сидить, даючи лад кошикові й стиха нарікаючи на лиху свою долю.

Квіткарка: Бідна я дівчинонька! Як та м'ята при дорозі: хто не йде, той скубне.

Джентльмен *(вертаючись на попереднє своє місце ліворуч від записувача)*: Чи можна вас запитати: як це у вас виходить?

Записувач: Сама фонетика, більш нічого. Сама наука про вимову. Це мій фах і моє улюблене захоплення. Щасливий той, хто може зробити зі свого хобі прожиток! От ви можете відрізнити за наріччям, хто з Ірландії,

а хто — з Йоркширу. А я визначаю місце кожної людини в межах шести миль. У Лондоні — в межах двох миль, іноді — двох вулиць.

Квіткарка: І стида він не має, нелюд, боягуз!

Джентльмен: А що, цього вам стає на прожиток?

Записувач: О так, ще й на добрий прожиток! Наш вік — вік вискочнів. Скоробагатьки починають у Кентиш-тауні з вісьмома десятками фунтів на рік і незабаром опиняються на Парк-Лейн зі стома тисячами річного прибутку. Хочуть вони позбутися свого Кентиш-тауна і не можуть: видають себе кожнісіньким словом! Я ж можу навчити їх...

Квіткарка: Сікається до бідної дівчини! Не твоє мелеться — не бігай з...

Записувач *(вибухає)*: Особо жіночого роду! Негайно припини це огидне скигління або пошукай собі прихистку десь під іншим храмом!

Квіткарка *(з несмілим викликом)*: Я маю таке саме право буть тут, як і ви!

Записувач: Створіння, що видає такі гнітючі й поглинаючі звуки, не має права бути хоч би й де — не має права на життя! Затям: ти — людська істота, наділена душею і божественним даром ясного, виразного слова, а твоя рідна мова — це мова Шекспіра, Мільтона та Біблії, тож не курникай тут, неначе хвора голубиця!

Квіткарка *(цілковито приголомшена, втягнувши голову в плечі й спідлоба витріщившись на нього із змішаним почуттям зачудування й протесту)*: Ах-ах-ах-о-о-о-у!

Записувач *(знов вихопивши записника з кишені:* Господи! Що за звук! *(Записує, тоді випростує руку з розгорнутим записником і читає, точно відтворюючи її голосівки)*: Ах-ах-ах-о-о-о-у!

Квіткарка *(розсмішена його лицедійством, сміється мимоволі)*: А хай йому!

Записувач: Бачите оцю істоту з її вуличною англійщиною? Таж оця англійщина не дасть їй виповзти з канави, поки її й віку. Так от, пане, за три місяці я провів би цю дівчину як герцогиню на садовий прийом до якого-небудь посла. Міг би навіть улаштувати її покоївкою в якоїсь леді чи продавщицею в крамниці, а для цього потрібно краще розмовляти по-англійському.

Квіткарка: Про що це ви?

Записувач: А про те саме — ти, розчавлена капустино, ти, ганьбо шляхетної архітектури цих колон, ти, втілена кривдо англійської мови: я міг би зробити з тебе царицю Савську. *(До джентльмена.)* Ви повірите в таке?

Джентльмен: Авжеж, повірю. Я сам вивчаю індійські діалекти і...

Записувач *(із жвавим зацікавленням)*: Справді? А чи знайомі ви з полковником Пікерінгом, автором «Санскритського розмовника»?

Джентльмен: Я ж і є полковник Пікерінг. А ви хто?

Записувач: Генрі Гіггінс, автор «Універсальної абетки» Гіггінса.

Джентльмен *(з ентузіазмом)*: Я ж приїхав з Індії, аби познайомитися з вами!

Гіггінс: А я збирався в Індію, аби з вами познайомитися!

Пікерінг: Де ви мешкаєте?

Гіггінс: Вімпол-стріт, 27А. Приходьте до мене завтра. [...]

Квіткарка: Купіть квіточку, ласкавий пане! Мені ж нічим заплатити за квартиру.

Пікерінг. У мене дійсно немає дрібних грошей. Перепрошую. *(Іде геть.)*

Гіггінс *(обурений брехливістю дівчини)*: Брехуха! Ти ж була сказала, що можеш розміняти півкрони.

Квіткарка *(скочивши на ноги, у відчаї):* Чи ти цвяхами начинений, ти, колючка?! *(Шпурляючи кошика йому під ноги.)* Забирай усе це до бісу за шість пенсів!

Годинник на дзвіниці вибиває половину дванадцятої.

Гіггінс *(вчуваючи в годинникових ударах глас Божий, що докоряє йому за фарисейський брак милосердя до вбогої):* Нагадує! *(Урочисто піднімає свого капелюха, тоді кидає жменю монет у кошик і йде слідом за Пікерінгом.)*

Квіткарка *(дістаючи з кошика півкрони):* Ах-оо-уу! *(дістаючи два флорини.)* Аааах-оо-уу! *(Дістаючи ще кілька монет.)* Ааааааах-оо-уу! *(Дістаючи півсоверена.)* Ааааааааааах-оо-уу!

ДІЯ ДРУГА

Одинадцята година наступного ранку. Гіггінсова лабораторія на Вімпол-стріт. Це кімната на другому поверсі, будована як вітальня; вікна її виходять на вулицю. Двостулкові двері якраз посеред тильної стіни; хто заходить, бачить у кутку по праву руч дві високі картотечні шафи, притулені спинками до стін і під прямим кутом одна до одної. У цьому кутку стоїть письмовий стіл, а на ньому фонограф, ларингоскоп, ряд невеличких органних трубок із міхами, набір скляних трубок, подібних до тих, що надягають на гасові лампи, і пальники, приєднані гумовою трубкою до газового вентиля у стіні; кілька різної величини камертонів, натурального розміру муляж половини людської голови, де видно в розтині голосові органи, а також ящик із запасними восковими валиками для фонографа.

За столом сидить Пікерінг — він саме кладе кілька карток і камертон, якими щойно користувався. Гіггінс стоїть біля нього, засуваючи назад дві чи три витягнені шухлядки картотеки. В ранковому освітленні він виглядає міцним, жвавим, апетитним чоловіком літ сорока чи десь близько того. На ньому ділового крою чорний сурдут із білим накрохмаленим комірцем та чорною шовковою краваткою. Це — тип енергійного науковця, який щиро, навіть одержимо зацікавлюється всім, що можна вивчати як предмет науки, але байдужий і до самого себе, й до інших людей — зокрема й до їхніх почуттів.

До кімнати зазирає місіс Пірс, Лайзова економка.

Лайза: В чому річ, місіс Пірс?

Місіс Пірс *(вагаючись, явно спантеличена)*: Пане, вас хоче бачити якась молода особа.

Гіггінс: Молода особа! Що ж їй треба?

Місіс Пірс: Ну, бачите, вона заявляє, що ви будете раді, коли довідаєтеся, чого вона прийшла. Проста собі дівчина, пане. Проста-простісінька. Я мала б відправити її геть, але подумала: а може, ви захочете, щоб вона наговорила вам у ті ваші машини? Сподіваюсь, я не встругнула дурниці, але ж часом ви запрошуєте до себе таких химерних людей... То ви вже даруйте мені! Я певна, пане...

Гіггінс: Ну-ну, не переймайтесь так, місіс Пірс! У неї цікава вимова?

Місіс Пірс: Ой, це справді щось жахливе, пане! Не втямлю, як ви можете цікавитися такими речами.

Гіггінс *(до Пікерінга):* Нумо, запросимо її! Проведіть її сюди, місіс Пірс. *(Кидається й дістає нового валика, щоб закласти у фонограф.)*

Місіс Пірс *(позбувшись тільки половини своїх сумнівів):* Гаразд, пане. Ваша воля! *(Іде вниз по східцях.)*

Гіггінс: От і поталанило нам трохи! Покажу вам, як я роблю записи. Ми розговоримо її, і я запишу її спочатку в Белловій «видимій мові», а тоді в транскрипції світа. Потім зафіксуємо її на фонографі, й ви зможете прокручувати запис скільки хочете, звіряючи звук із писаною транскрипцією.

Входить схвильована Квіткарка. На ній капелюх із трьома страусячими пір'їнами: жовтогарячою, блакитною та червоною. Фартушок на ній майже чистий, трохи почистила вона й неприваблівого свого жакета.

Гіггінс *(різко, впізнавши її з неприхованим розчаруванням і зразу ж по-дитячому роблячи з цього нестерпну прикрість):* Ну, та це ж та дівчина, яку я занотував учора ввечері! Пуття з неї ніякого: ліссонгровського жаргону я вже зробив собі записів, скільки хотів, і не збираюсь витрачати на це зайвого валика. *(До дівчини.)* Забирайся геть — мені ти не потрібна.

Квіткарка: А ви не будьте такі зухвалі! Бо ще й не вислухали, чого я прийшла. *(До місіс Пірс, що на порозі чекає подальших вказівок.)* Ви сказали йому, що я приїхала на таксях?

Місіс Пірс: Які дурниці, дівчино! Невже ти гадаєш, що такому джентльменові, як містер Гіггінс, залежить на тому, чим ти там приїхала?

Квіткарка: Ти ба, які ми горді! Але ж він не гребує уроками, тільки не він: сама чула, як він казав. Що ж, я не прийшла сюди випрошувати компліментів, і якщо мої гроші не підходять, то подамся деінде.

Гіггінс: Не підходять для чого?

Квіткарка: Не для чого, а для кого: не підходять для ва-ас! Тепер ви втямили, ге ж? Я прийшла брати уроки, ось так! І платити за них ти-еж, будьте певні!

Гіггінс *(ошелешено):* Ну!!! *(Хапнувши повітря, бо йому забило дух.)* І що ж я, по-твоєму, повинен тобі відповісти?

Квіткарка: Я думаю собі, коли б ви були джильтменом, то сказали б мені сісти. Чи ж я не сказала, що принесла вам заробіток?

Гіггінс: Що ж нам робити, Пікерінгу: попросити це нахабне дівчисько сісти чи викинути його у вікно?

Квіткарка *(злякано забігши в куток до рояля й зацьковано роззираючись звідти).* Ах-ах-ох-о-о-о-у! *(Ображено пхикаючи.)* Не хочу, щоб мене взивали нахабним дівчиськом! Адже я сказала, що платитиму, як леді.

Обидва чоловіки, остовпівши з подиву, видивляються на неї з другого кінця кімнати.

Пікерінг *(лагідно)*: Чого ж ви бажаєте?

Квіткарка: Бажаю стати продавщицею у квітковому магазині, щоб не стирчать із кошиком на розі Тотнем-Корт-роуд. Але ж мене туди не візьмуть, поки я не навчуся балакать по-панському. А він же сказав, що міг би навчити мене. Ну, ось я і прийшла, і ладна платить йому, нічого не випрошую, а він: викину! — наче я покидьок.

Місіс Пірс: Як це ви, дівчино, могли собі придумати таку дурницю, ніби ви спроможні платити містерові Гіггінсу?

Квіткарка: А чом би й ні? Я знаю, скільки платять за уроки, як і ви знаєте, і я готова платити, скільки треба.

Гіггінс: Скільки ж?

Квіткарка *(тріумфуючи, вертається ближче до нього): Оце ви нарешті заговорили! Я знала, що ви не втерпите, коли вчуєте нагоду забрать собі назад дещицю з того, що ви кинули мені учора ввечері. (По-змовницьки.)* Були гульнули трохи, ге ж?

Гіггінс *(владно)*: Сідайте!

Квіткарка: Ох, якщо ви хочете розважитись за мій рахунок...

Гіггінс *(громовим голосом)*: Сідайте!!!

Місіс Пірс *(суворо)*: Сідайте, дівчино. Робіть, як вам кажуть.

Квіткарка: Ах-ах-ах-о-о-у! *(Вона стоїть, із змішаним виразом затятості й збентеження на обличчі.)*

Пікерінг *(дуже чемно): Будьте ласкаві, сідайте! (Ставить третього стільця біля килимка перед каміном, поміж собою і Гіггінсом.)*

Квіткарка *(сором'язливо): То вже й сяду! (Вона сідає; Пікерінг вертається до килимка.)*

Гіггінс: Як вас звати?

Квіткарка: Лайза Дулитл. [...]

Гіггінс: Повернулися до діла! Скільки ж ви пропонуєте платити мені за уроки?

Лайза: О, я знаю, що по чім! Одна пані, подруга моя, бере уроки хранцузької у щирого хранцузького

Еліза і Гіггінс. Кадр з фільму 1938 року ▶

джильтмена — по вісімнадцять пенсів за годину. Либонь, совість вам не дозволить здерти з мене за навчання моєї рідної мови стільки ж, скільки б ви взяли за хранцузьку. Тож я даю вам шилінг — і не більш! Або так, або ніяк!

Гіггінс *(походжаючи туди-сюди по кімнаті й брязкочучи ключами та монетами в кишенях)*: Знаєте, **Пікерінг**у, коли розглядати шилінг не як просто шилінг, а як певний відсоток заробітку цієї дівчини, то для неї він буде все одно що шістдесят чи сімдесят гіней для мільйонера. От полічіть. Мільйонер дістає близько ста п'ятдесяти фунтів на день. А вона заробляє якихось півкрони.

Лайза *(набундючившись)*: Хто вам сказав, що я тільки...

Гіггінс *(розвиває думку, не звертаючи на неї уваги)*: За один урок вона пропонує мені дві п'ятих від свого денного заробітку. А дві п'ятих мільйонерського денного прибутку складе фунтів шістдесят. Це чимало. святий Боже, це пребагато! Більшої плати мені зроду ще ніхто не пропонував.

Лайза *(нажахано скочивши на ноги)*: Шістдесят фунтів! Та що це ви кажете? Ні, я не пропонувала вам шістдесят фунтів! Де я дістану...

Гіггінс: Притримайте язика.

Лайза *(плачучи)*: Але ж я не маю шістдесяти фунтів! Ох...

Місіс Пірс: Не плачте, дурна дівчино! Сядьте. Ніхто не зачепить ваших грошей.

Пікерінг: **Гіггінс**е, я заінтригований! Пам'ятаєте, що ви сказали вчора про прийом у посольському саду? Якщо ви впораєтеся з цим, я назву вас найбільшим з усіх учителів, сущих нині на світі. Закладаюся на всі витрати, що підуть на цей експеримент: вам цього не втнути. А ще я заплачу за уроки.

Лайза: Ой, ви такі добрі! Спасибоньки вам, копитане!

Гіггінс *(неспроможний здолати спокусу, дивиться на неї)*: Це майже непереборне... Вона така розкішно ниця... така страшенно брудна...

Лайза *(протестуючи з усіх своїх сил)*: Ах-ах-ах-ах-о-о-у-у!!! Я не брудна — коли я йшла сюди, я вмилася: умила обличчя, руки!..

ДІЯ ТРЕТЯ

У місіс Гіггінс день гостей. ... Місіс Гіггінс, що вже переступила межу шістдесяти літ і давно не клопочеться тим, щоб одягатися всупереч моді, сидить у кутку, навкоси від дверей, за вишукано простим письмовим столом із дзвінковою кнопкою під рукою. Рвучко розчахнуто двері — влітає Гіггінс, не скинувши капелюха.

Місіс Гіггінс *(нажахано): Генрі! (Сварячи його.) Що тобі треба тут сьогодні? У мене ж день гостей, і ти обіцяв не приходити сьогодні! (Він нахиляється поцілувати матір, а вона знімає йому з голови капелюха і подає йому в руки.)*... Справді, дорогенький, нічого тобі тут робити!

Гіггінс: А таки є що робити. Маю роботу для вас. Фонетичну роботу.

[Професор фонетики просить матір, справжню леді, прийняти у себе Лайзу. Для дівчини це буде першим іспитом, адже вона старанно вчилась правильно говорити та поводитись у товаристві.]

Покоївка *(відчиняючи двері): Міс Дулитл! (Виходить.)*

Гіггінс *(схоплюючись і підбігаючи до місіс Гіггінс):* Це вона, мамо! *(Стає навшпиньки й над материнською головою показує Елайзі на мигах, хто з присутніх жінок — господиня.)*

Лайза, вишукано вбрана, справляє, увійшовши до кімнати, враження такої непересічної шляхетності та вроди, що всі присутні мимоволі встають. Уловивши гіггінсові вказівки, вона із завченою грацією підходить до місіс Гіггінс.

Лайза *(вимовляючи слова з педантичною правильністю і дуже милою інтонацією):* Гау ду ю ду, місіс Гіггінс? *(Вона ледь затинається, аби не «проковтнути» «г» в слові «Гіггінс», але цілком успішно вимовляє важкий звук.)* Містер Гіггінс казав, що мені можна завітати до вас.

Місіс Гіггінс *(щиросердо)*: Правильно — і я справді вельми рада бачити вас.

Пікерінг: Гау ду ю ду, міс Дулитл?

Лайза *(тиснучи йому руку)*: Полковник Пікерінг, чи не так?

Місіс Ейнсворд-Гілл: У мене таке відчуття, ніби ми з вами вже десь бачились, міс Дулитл. Я пам'ятаю ваші очі.

Лайза: Гау ду ю ду? *(Граційно сідає на отоманку — на місце, яке щойно звільнив Гіггінс.)*

Місіс Ейнсворд-Гілл *(знайомлячи)*: Моя дочка Клара!

Лайза: Гау ду ю ду?

Клара *(імпульсивно)*. Гау ду ю ду? *(Сідає на отоманку поруч Елайзи, пожираючи ту очима.)*

Фредді *(переходячи до їхньої половини отоманки)*: Я, безперечно, уже мав задоволення вас бачити!

Місіс Ейнсворд-Гілл *(знайомлячи)*: Мій син Фредді.

Лайза: Гау ду ю ду?

Фредді кланяється й сідає в єлизаветинське крісло, не зводячи з Лайзи захопленого погляду.

Місіс Гіггінс *(заговорює нарешті, щоб розпочати розмову)*: Як ви гадаєте, чи не задощить?

Лайза: Невелике зниження тиску на заході наших островів захопить і східні регіони. Ніщо не вказує на значні зміни в барометричній ситуації.

Фредді: Ха! Ха! Ну й сміхота!

Лайза: Чи я щось не так сказала, молодий чоловіче? Б'юсь об заклад, я все висловила правильно.

Фредді: Ой, помру!

Місіс Ейнсворд-Гілл: Я так сподіваюся, що не похолоднє! Довкола стільки того грипу. Ще не було такої весни, щоб уся наша родина не перехворіла грипом.

Лайза *(похмуро)*: У мене тітка померла — кажуть, від грипу.

Місіс Ейнсворд-Гілл *(співчутливо цмокає язиком)*: !!!

Лайза *(тим самим трагічним тоном)*: Але я не вірю, що стареньку доконав грип, — її ограбали!

Місіс Гіггінс *(спантеличено)*: Ограбали?

Лайза: Та-а-а-ак, хай вас Бог боронить! Бо чого б їй помирати від грипу? Тільки за рік до того вона переборола дифтерію. Я сама на власні очі бачила. Посиніла вона, лежала синя-синя. Усі вже гадали, що тітці кінець, але мій батько розливною ложкою знай заливав джин їй в горлянку, аж поки вона ожила — та так раптово, що перекусила ложку надвоє!

Місіс Ейнсворд-Гілл *(вражено)*: Боже милий!

Лайза *(нагромаджуючи одне звинувачення на друге)*: Як може жінка з отакою снагою взяти й померти від грипу? А що сталося з її новим бриликом, що мав перейти мені у спадок? Хтось його поцупив! Так ото, кажу, ті, що брилика поцупили, вони ж і її ограбали!

Місіс Ейнсворд-Гілл: А що означає: «вони її ограбали»?

Гіггінс *(квапливо вставляє)*: О, це такий модний світський вислів! «Ограбати» когось — це те саме, що угробити.

Місіс Ейнсворд-Гілл *(нажахано до Лайзи)*: Та невже ви насправді вірите, що вашу тітку умертвили?

Лайза: Ще б не вірити! Ті нелюди, з якими вона жила, убили б її і за шпильку від брилика, не те що за брилик!

Місіс Ейнсворд-Гілл: Але ж хіба правильно чинив ваш батько, що отак заливав спиртне їй в горлянку? Вона ж могла й від того померти!

Лайза: Тільки не вона! Джин був для тітки — мов материнське молоко. До того ж, батько стільки заливав його собі в горлянку, що добре знав, які то чудові ліки.

Місіс Ейнсворд-Гілл: Ви хочете сказати, що він пив?

Лайза: Пив! не те слово. Це було щось хронічне!

Місіс Ейнсворд-Гілл: Який ви жах пережили!

Лайза: Та ніякого жаху. Це йому ніскілечки не шкодило, я ж сама бачила. Та й не весь час він прикладався. *(Весело.)* Як найде на нього, сказати б, — коли-не-коли. І з кожною краплиною все добрішає й добрішає. От, було, нема в нього роботи, то мати дасть йому чотири пенси й випхає на вулицю, наказавши не вертатись, аж поки не вип'є рівно стільки, щоб став веселенький та добренький. Не одна жінка мусить отак напувати свого чоловіка, аби з ним можна було жити. *(Призвичаївшись, вільно, розкуто.)* Бачите, річ ось у чім. Якщо чоловік має хоч трохи совісті, то на тверезу голову совість гризе його, і стає він тоді як хмара. Одна чарчина — і де ті гризоти й поділися, ходить собі чоловік щасливий. *(До Фредді, що давиться тамованим сміхом.)* Слухайте, з чого ви хихочете.

Фредді: Та ці модні світські вислови. У вас це виходить жах як добре!

Лайза: Якщо я розмовляю як слід, то з чого ви смієтеся? *(До Гіггінса.)* Чи я сказала щось зайве?

Місіс Гіггінс *(квапливо вставляє)*: Нічого подібного, міс Дулитл!

Лайза: Ну, хоч це добре. *(Із запалом.)* Ось що я завжди кажу...

Гіггінс *(підводячись і дивлячись на годинника)*: Гм!

Лайза *(озирнувшись на нього, збагнула натяк і теж підводиться)*: Що ж, я мушу йти. *(Всі підводяться. Фредді йде до дверей.)* Я така рада, що познайомилася з вами. До побачення! *(Тисне руку місіс Гіггінс.)*

Місіс Гіггінс: До побачення.

Лайза: До побачення, полковнику **Пікерінгу**.

Пікерінг: До побачення, міс Дулитл. *(Тиснуть одне одному руки.)*

Лайза *(киваючи головою решті)*: До побачення, всі!

Фредді *(відчиняючи їй двері)*: Ви йдете через Гайд-парк, міс Дулитл? Якщо так...

Лайза *(із бездоганно вишуканою дикцією)*: Пішака через парк? Чорта з два! *(Всі потетеріли.)* Я їду в таксі! *(Виходить.)*

[Проваливши перший іспит, Лайза продовжила наполегливо навчатись. Через деякий час на прийомі у посольстві усі були вражені її бездоганною вимовою та манерами.]

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Лайза відчиняє двері до квартири професора; площадинка освітлена, тож дівчину видно в усьому чудовому вбранні, в якому вона щойно виграла Гіггінсів заклад. Вона підходить до каміна і вмикає електричне світло. Вона зморена. Її блідість сильно контрастує з темними очима й косами; вираз обличчя у неї майже трагічний. Вона скидає з себе манто, кладе віяло й рукавички на рояль і сідає на лаву — мовчазна, в тяжкій задумі. Гіггінс у вечірньому костюмі, плащі й капелюсі, входить до кімнати, несучи домашню куртку, яку підхопив у передпокої внизу. Він скидає капелюха й плаща і недбало шпурляє їх на журнальний столик, так само позбувається фрака й надягає домашню куртку, а тоді стомлено падає в крісло біля каміна. Пікерінг, десь так само вбраний, заходить до кімнати, також скидає капелюха й плаща і хоче шпурнути на Гіггінсові речі, але передумує.

Гіггінс: І де в чорта мої капці, хотів би я знати?

Лайза похмуро дивиться на нього, тоді раптом підводиться й виходить із кімнати. Гіггінс знов позіхає й починає наспівувати.

Лайза вертається з парою великих капців без п'ят. Кладе їх на килимок перед Гіггінсом і знов сідає на своє місце, не мовивши й слова.

Гіггінс *(знов позіхаючи)*: О Господи! Що за вечір! Що за компанія! Що за дурне блазнювання! *(Нахиляється розшнурувати черевика й помічає капці. Облишує шнурки й дивиться на капці, так ніби вони самохіть з'явилися перед ним.)* Ой, вони тут! Отакої!

Пікерінг *(потягуючись)*: Ну, я таки трохи стомився! Довгий був день. Прийом у саду, званий обід і ще той, останній прийом! Чи не забагато

Вискочень — людина, що посіла певне суспільне становище швидко й незаслужено.
Докука — клопіт, морока.
Ларингоскоп — медичний прилад, який використовується для обстеження гортані.
Отоманка — диван зі спинкою біля узголів'я.
Портик — галерея з відкритою колонадою на поздовжньому боці будівлі, перед фасадом.
Соверен — золота монета, 1 фунт стерлінгів.
Флорин — срібна монета, 2 шилінги.

таких розкошів? Але ви виграли свій заклад, Гіггінсе. Лайза зіграла свою роль, та ще й блискуче, правда ж?

Гіггінс *(палко)*: Хвалити Бога, цьому кінець!

Лайзу всю аж пересмикнуло, але чоловіки не помічають її, тож вона опановує себе й знов сидить, мов закам'яніла.

Пікерінг: Ви нервувалися на прийомі в саду? Я нервувався. А Лайза нібито була спокійнісінька.

Гіггінс: О, вона була спокійна! Я знав, що з нею буде все гаразд. Ні, це я перевтомився: стільки місяців пропихати отаку роботу! Спочатку, поки ми займалися фонетикою, воно було ще цікаво, але потім це мені смертельно набридло. Якби я не змушував себе до цього, то облишив би все ще два місяці тому. Дурна то була затія і вийшла сама докука... Але з цим покінчено, й нарешті я можу лягти спати без страху перед завтрашнім днем.

Лайза намагається триматися спокійно, мовби їй байдуже, коли підводиться і йде через кімнату до каміна, щоб вимкнути світло. Але, ще й не дійшовши туди, вона вже ладна була закричати. Сідає в Гіггінсове крісло, міцно стиснувши руками бильця. Зрештою дає серцю волю й кидається на підлогу, корчиться в безсилій люті.

Гіггінс *(у гнівному відчаї з-за дверей):* І де це в чорта подів я свої капці? *(З'являється у дверях.)*

Лайза *(хапаючи капці й один по одному, з усієї сили, шпурляючи в нього.)*: Ось вам ваші капці! І ось! Беріть свої капці й щоб ви цілими днями шукали їх та не знаходили!

Гіггінс *(ошелешено):* Це що за... *(Підходить до неї.)* Що сталось? Устаньте! *(Зводить її на ноги.)* Щось негаразд?

Лайза *(задихано)*: Все гаразд — у вас. Я виграла ваш заклад, чи не так? То й досить для вас. А я для вас, певне ж, нічого не значу.

Гіггінс: Ви виграли мій заклад! Ви! Самовпевнена комаха! Це я виграв заклад. Нащо ви шпурляли в мене капці?

◀ *Еліза і Гіггінс*. Постер до фільму 1938 року

Лайза: Бо хотіла розбити вам обличчя. Я б вас убила, якби могла, самолюбива ви тварюко! Чом ви не лишили мене там, де підібрали, — на вулиці? Ви дякуєте Богові, що все скінчилося і що тепер ви можете знов викинути мене туди, чи не так? *(Несамовито заламує руки, аж хрускають пальці.)*

Гіггінс *(дивлячись на неї з холодним подивом)*: Створіння таки рознервувалося.

Лайза *(із приглушеним зойком люті несамохіть кидається на нього, аби вгородити нігті йому в обличчя)*: !!!

Гіггінс *(схопивши її за зап'ястя):* Ах, ви так? Втягніть кігті, кішечко! Як ви смієте показувати мені ваш характер? Сядьте і заспокойтеся. *(Грубо кидає її в крісло.)*

Лайза *(знищена його перевагою в силі й вазі)*: Що буде зі мною? Що буде зі мною?

Гіггінс: Де мені в дідька знати, що буде з вами? І яке це має значення, що буде з вами?

Лайза: Вам байдуже. Я знаю, що вам байдуже. Коли б я оце померла, вам усе одно було б байдужісінько. Я для вас ніщо — навіть оці капці дорожчі вам за мене!..

Гіггінс: Це у вас накопичилося за кілька останніх днів. Гадаю, це було природньо: ви хвилювалися перед тим прийомом. Але все це вже позаду. *(Добродушно поплескує її по плечі — вона корчиться, сахається.)* Більш нема про що турбуватися.

Лайза: Ні — це для вас більш нема про що турбуватися. *(Несподівано підводиться й тікає від нього на лавку біля рояля — сідає і затуляє обличчя руками.)* О Боже! Як я хочу померти! ...А на що я годжуся? На що я годжуся після вашої науки? Куди мені подітися? За що братися? Що буде зі мною?...

Я продавала квіти. Себе не продавала. А зараз, коли ви зробили з мене леді, мені не лишається нічого іншого, як торгувати собою. Краще б ви були залишили мене там, де знайшли.

Переклад Олександра Мокровольського

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Хто такий Гіггінс і чому його фах настільки важливий для суспільства, що приносить йому *добрий прожиток*?
2. За мовою персонажів у першій дії висловіть власне враження про кожного з них. Чи є серед них хтось, кому ви симпатизуєте?
3. Зробіть висновок, як уже на початку п'єси виявляється її соціальний контекст, прокоментувавши мовлення і спілкування дійових осіб та дослідивши назви вулиць і районів Лондона, які згадуються в діалогах.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Shaw-1

1. Дж. Б. Шоу: від першої особи
2. Словникова робота
3. Дійові особи п'єси
4. Упізнай персонаж за цитатою
5. Упізнай персонаж за описом

ЖИВІ СТОРІНКИ

4. Відтворіть фрагмент розмови записувача й квіткарки від *«Записувач (вибухає). Особо жіночого роду!»* до *«Ви повірите в таке?»*.
5. Чи має рацію професор Гіггінс у тому, що знання мови й правильне мовлення дає можливість покращити своє життя? Висловіть власне міркування щодо цього.
6. Автор констатує одержимість Гіггінса наукою й повну байдужість до людей та їхніх почуттів (дія II). Як Лайзі вдається переконати професора навчати її? Які риси характеру виявляються при цьому?
7. Яка роль полковника Пікерінга у цій сцені?
8. Підберіть у своєму класі акторів / акторок і поставте акт II «Пігмаліона».
9. Поясніть, чому Лайза спершу провалила іспит на роль справжньої герцогині. Якої умови не врахував Гіггінс у своєму експерименті? (Дія III)
10. У четвертому акті п'єси нам здається, що експеримент успішно завершено, сюжет вичерпано, але конфлікт між головними героями тільки загострюється. У чому його причина?

ДИСКУСІЯ

11. Бернард Шоу як автор нової драми залишає фінал відкритим: читач або глядач сам має «додумати» його. Спробуймо разом знайти розв'язку, обговоривши конфліктні ситуації.
    - ✓ Чому навчання Лайзи для Гіггінса було дурною затією і докукою? Чи справжній він Пігмаліон?
    - ✓ Яка причина розпачу колишньої квіткарки? Чи можна вважати її конфлікт з професором ефектом невиправданого очікування? Чому?
    - ✓ Лайза-герцогиня — результат творчості лише Гіггінса чи співтворчості їх обох? Обґрунтуйте свою думку.
    - ✓ Запропонуйте своє закінчення п'єси «Пігмаліон».

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Бернард Шоу вірив, що людина може змінити себе, якщо змінить спосіб мислення. Лайза Дулитл навчилася не лише правильно говорити — вона навчилася чути власний голос.

Уявіть, що завіса піднялася — і починається ваша п'єса. На сцені ви в головній ролі, а поруч — люди, які сумніваються, підтримують і навчають. Давайте відповіді на завдання чесно, думайте і пишіть сміливо і з гумором!

1. Гіггінс довів, що за шість місяців можна змінити людину. Спробуєте провести «експеримент над собою»?
    - ✓ Оберіть одну звичку, рису чи навичку, яку хочете розвинути / змінити.
    - ✓ Напишіть план свого «перевтілення за пів року» (3–4 кроки).
    - ✓ Додайте мотиваційний девіз у стилі Шоу: дотепний, упевнений, сміливий.
2. У кожного є момент, коли він розуміє: «Я вже не такий, як раніше». Для Лайзи це сталося, коли вона навчилася не просто говорити — а мислити по-новому. Згадайте й опишіть таку мить у своєму житті. Що саме у вас змінилося: думки, поведінка, ставлення? Чи був поруч хтось, хто помітив ці зміни?
3. Лайза Дулитл в один момент вирішила, що більше не буде «річчю» в будинку Хіггінса. Знайдіть у п'єсі фразу чи діалог, який, на вашу думку, став переломним у її

самоусвідомленні. Чи є у вас улюблена фраза чи цитата (з книг, фільмів), яка стала джерелом особистої сили?

✦ ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

12. Використавши мовну здогадку, поясніть, про що розмовляє вулична квіткарка з військовим джентльменом (Пікерінгом).
13. Розійграйте діалог Лайзи та полковника мовою оригіналу. Спробуйте передати інтонацію та вимову дівчини.

THE FLOWER GIRL [taking advantage of the military gentleman's proximity to establish friendly relations with him]. If it's worse it's a sign it's nearly over. So cheer up, Captain; and buy a flower off a poor girl.

THE GENTLEMAN. I'm sorry, I haven't any change.

THE FLOWER GIRL. I can give you change, Captain.

THE GENTLEMAN. For a sovereign? I've nothing less.

THE FLOWER GIRL. Garn! Oh do buy a flower off me, Captain. I can change half-a-crown. Take this for tuppence.

Proximity — близькість
Poor — бідний

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

ДРАМА-ДИСКУСІЯ

На межі XIX–XX століть у репертуарі європейських театрів домінували легкі мелодрами — так звані «добре зроблені п'єси», покликані розважати глядачів. Утім, життя стрімко змінювалося, і молоді драматурги — Генрік Ібсен, Бернард Шоу та інші — закликали наблизити сцену до реальності: глядач повинен бачити «життя як воно є», з подробицями не завжди приємними, навіть обурливими. Вони писали й ставили п'єси, які порушували актуальні проблеми суспільства та спонукали глядачів до роздумів над гострими моральними питаннями. Згодом ця модернізація театру дістала назву *нова драма*.

Бернард Шоу виступив як творець експериментального жанру *п'єси-дискусії* («Disquisitory Play») — особливої драматургічної форми, *яка розвиває ідеї та думки дійових осіб, розкриває їхній внутрішній світ*. Дискусія стає сюжетом драми, а кількість подій зводиться до мінімуму.

У більшості п'єс Шоу відсутні класичні назви жанрів; вони пропонуються самим автором, наприклад, «дискусія в трьох діях», «розмова», «дискусія в одному засіданні». Зокрема, «Пігмаліон» Шоу назвав «романом у п'яти діях».

У п'єсі-дискусії обговорення переважає над дією, тож традиційний фінал — щасливий чи трагічний — відкидається. Дискусія — словесний конфлікт між персонажами, їхній пошук істини — вимагав уведення

відкритого фіналу, в якому глядач має стати на бік того, кому симпатизує, або обрати власну позицію.

Цікаво, що Шоу часто не погоджувався з інтерпретацією сюжетів своїх п'єс акторами й писав *епілоги* — післямови або додаткові пояснення фіналу, які, утім, не давали чіткої відповіді, а лише містили натяки на те, як усе має закінчитися (Дія V «Пігмаліона»).

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Давньогрецький міф про скульптора Пігмаліона та створену його талантом красуню Галатею сотні разів давав поштовх до творчості скульпторам (Етьєн-Моріс Фальконе), художникам (Жан-Батіст Ванлоо, Франсуа Буше, Пабло Пікассо та ін.), композиторам, письменникам (Овідій Назон, Жан-Жак Руссо, Георг Кайзер) різних стилів та жанрів.
- Серед екранізацій та кіноадаптацій, створених у XX столітті, особливо помітними були фільми 1938 (режисери Леслі Говард та Ентоні Асквіт; автор переробленого сценарію — сам Бернард Шоу) та 1983 (режисер Алан Кук) років.
- В історії музики назавжди залишиться заснований на п'єсі Шоу мюзикл «Моя прекрасна леді» (автор тексту — Алан Джей Лернер, композитор — Фредерік Лоу). Прем'єра відбулася у 1956 році, а через 8 років Джордж К'юкор зняв однойменний фільм, визнаний кращим фільмом року (картина отримала, зокрема, 8 премій «Оскар»).
- Британська співачка Елайза Софі Керд виступає як Лайза Дулитл. Таку ж назву має її дебютний альбом.
- Один з творців Штучного Інтелекту Джозеф Вайценбаум назвав створену ним у 1966 році комп'ютерну програму «Віртуальний співрозмовник» Елізою.
- Відголоски й алюзії на твір знаходимо в численних молодіжних серіалах — від «Доктора Хто» і «Місячне сяйво» до «Сімпсонів» і «Няні».

◄ Афіша мюзиклу «Моя прекрасна леді»

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь. Зверніть увагу, що оцінюється зміст і мовне оформлення вашої відповіді.

1. Дж. Б. Шоу в «Пігмаліоні» прагнув закликати британців оволодівати літературним варіантом англійської мови, однак проблематика твору виявилась значно ширшою. Ґрунтуючись на тексті драми-дискусії (роману в 5 діях), визначте проблеми, які поставив перед читачами (глядачами) автор.
2. За твором «Пігмаліон» створено мюзикл «Моя чарівна леді» (автор лібрето А. Дж. Лернер, музика Ф. Лоу), який завершує сцена поцілунку Гіггінса та Лайзи.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Shaw-2

6 Тестування

Поясніть, чому найбільш уважні глядачі жартували: «Можна подивитись І дію мюзикла, повернутись додому та спокійно прочитати твір Дж. Б. Шоу».

Редакція SHAWNEWS повідомляє: експеримент професора Гіггінса завершено! Та головна інтрига залишається — що ж справді зробило Лайзу успішною: мова, одяг, робота чи, можливо, те, що не купиш за гроші?

Тепер ви — аналітики редакції. Ваше завдання — визначити, що саме стало її справжнім «капіталом» після експерименту.

1. Проаналізуйте фактори, наведені на ілюстрації, і розставте пріоритети (від 1 до 5, де 1 — найважливіше для успіху Лайзи як незалежної особистості) у її життєвій формулі успіху. Свою відповідь обґрунтуйте. У поясненні для фактора, якому ви присвоїли ранг № 1, ви маєте чітко сформулювати, як цей елемент став найважливішим доказом її успіху після завершення експерименту.

2. Бернард Шоу в епілозі п'єси категорично відкинув романтичний фінал. Як ви вважаєте, чому він наполягав, щоб Лайза не вийшла заміж за Гіггінса?

КНИЖКА В ОДИН КЛІК

1. Шарлотта Бронте «Джейн Ейр»
2. Моріс Метерлінк «Синій птах»

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Chyt-R3

Квіз

ТУР 1 Леді, ваш вихід!..

Пам’ятаєте, як Лайзу Дулитл з квіткарки на леді обернули? А все тому, що зуміли розгледіти в ній, поганенько вбраній і причесаній, хороший матеріал для перетворення. А ви зумієте побачити, хто виросте з оцих майбутніх леді? Кожна правильна відповідь — 1 бал.

1

2

3

акторка

королева Великої Британії

кінозірка, ікона стилю, танцівниця, володарка премії «Оскар»

акторка, модель, благодійниця, офіцер Ордена Британської імперії

прем’єр-міністр Великої Британії

письменниця, продюсерка

4

5

6

ТУР 2 Хто кому батько?

Знайти тата для хлопчика Сімона було непросто, але автор з цим блискуче справився. Ваше завдання значно простіше: поєднайте добре відомі вам з уроків зарубіжної літератури і не тільки пари. Кожна правильна відповідь — 1 бал.

1

2

3

4

5

6

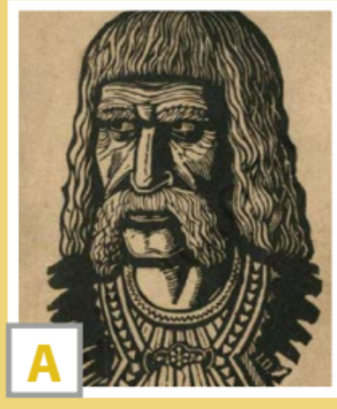
А

Б

В

Г

Д

Е

ТУР 3 Тату, це я пишу!

Час до часу персонажі літературних творів потребують батьківської допомоги й цілком могли б написати про те, якби була можливість. Ми їм таку можливість надамо… Отож, від кого батько міг би отримати повідомлення? Кожна правильна відповідь — 1 бал.

1. Терміунов затрнимай корабл вибачь нічвго не бачу.
2. Не переживай, ми в Неаполі! Тут така піца! Таєм-ний медовий місяць — це прекрасно. Надішли ще 200 золотих.
3. Я на Лемносі. Летів весь день, зламав обидві ноги. Дякую за науку…
4. Батьку, я все витримав і лишився козаком… Батьку, чуєш мене?
5. Тітка — звір… Кімната — крінж… Нащо мені такі ігри?
6. Батьку, відпусти їм, бо не знають, що чинять вони.

ТУР 4 Підписи на стіні

Сенсація! Знайдено стіну з автографами персонажів. Зможете розібрати, де чий? Кожна правильна відповідь — 2 бали.

ТУР 5 Запитання від салонного критика

Кожна правильна відповідь — 2 бали.

1 Чарльз Дікенс, як вам відомо, давав своїм синам імена літераторів. Одного із синів, наприклад, звали Генрі Філдінг Дікенс, іншого — Альфред Тенісон Дікенс. *Назвіть ім'я та прізвище відомого письменника, на честь якого отримав своє ім'я третій син, Чарльз Кулі-форд Боз Дікенс.*

2 Дікенс писав, що для своєї кулінарної книги запозичив кілька рецептів у аборигенів Сандвічевих островів. Так, у цій книзі розповідається, як правильно обсмажити троса. *Одне зі слів у попередньому реченні ми скоротили на дві букви. Напишіть це слово у початковому варіанті.*

3 Якось знайомий зайшов у кімнату до Бальзака й побачив, що той повільно сповзає зі стільця. Переляканий друг вирішив було бігти за лікарем, але Бальзак підвівся й заявив: «Зі мною все гаразд, друже, але щойно помер старий...». *Назвіть прізвище цього старого.*

4 В одному з оповідань Мопассана згадується величезний план Парижа. *Що в цьому ж оповіданні порівнюється з гарбузом на городі циклопа?*

5 У 1930 році Бернард Шоу написав п'єсу для лялькового театру під назвою «Шек проти Шева», в якій лише дві дійові особи. Шев — це сам Шоу. *Назвіть другого.*

6 Денді — це світська людина, яка має дозвілля та хобі, але не має справ і обов'язків. На це, на думку Оноре де Бальзака, має натякати навіть хода, яку неможливо сплутати з ходою ділової людини. Щоб виробити таку ходу, дехто з денді виводив на прогулянку улюблену домашню тварину. *Яку саме?*

Розділ 4

НА ШАЛЬКАХ ТЕРЕЗІВ

ПРОБЛЕМА ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Літературі не залишається нічого іншого, як грати на підвищення, ставити на подорожчання, збільшувати ставку, слідувати логіці ситуації, що неминуче загострюється…
Італо Кальвіно, італійський письменник

Літературний процес у XX столітті значно прискорюється; виникають нові стильові течії, створюються гучні маніфести, з'являються нові письменники й твори. Катастрофічна дійсність XX століття остаточно підірвала світоглядну основу мистецтва — оптимізм і віру в прогрес, тому читачів перестали цікавити реалістичні романи. Утім, письменники-реалісти почали застосовувати у своїх творах окремі художні прийоми інших напрямів і стилів. Саме ці новаторські рішення привертали увагу читачів і ставали предметом обговорення серед поціновувачів літератури. У відповідь на знецінення людини та її життя з'явився *неоромантизм*: письменники змальовували яскраві події та екзотичні пригоди, пов'язані з небезпекою, боротьбою зі стихіями, втручанням надприродних сил; герой їхніх творів — непересічна, сильна особистість, яка протистоїть суспільству.

Серед неоромантиків першого ряду був народжений в Україні Джозеф Конрад — класик англійської літератури XX століття. Влітку 1890 року він отримав роботу річкового капітана в бельгійській колоніальній компанії, що працювала в Конго. Конрад піднявся на своєму пароплаві на 230 миль вгору річкою Конго, щоб забрати товар — слонову кістку — і вивезти звідти хворого агента компанії Курца. Щоденник цієї подорожі ліг в основу його найкращого твору — повісті «Серце пітьми» (1902). Повість вщент розбивала уявлення про «цивілізаторську місію білої людини», яка буцімто допомагає тубільцям впоратися зі своїми проблемами. Головний герой — капітан Марлоу — стає

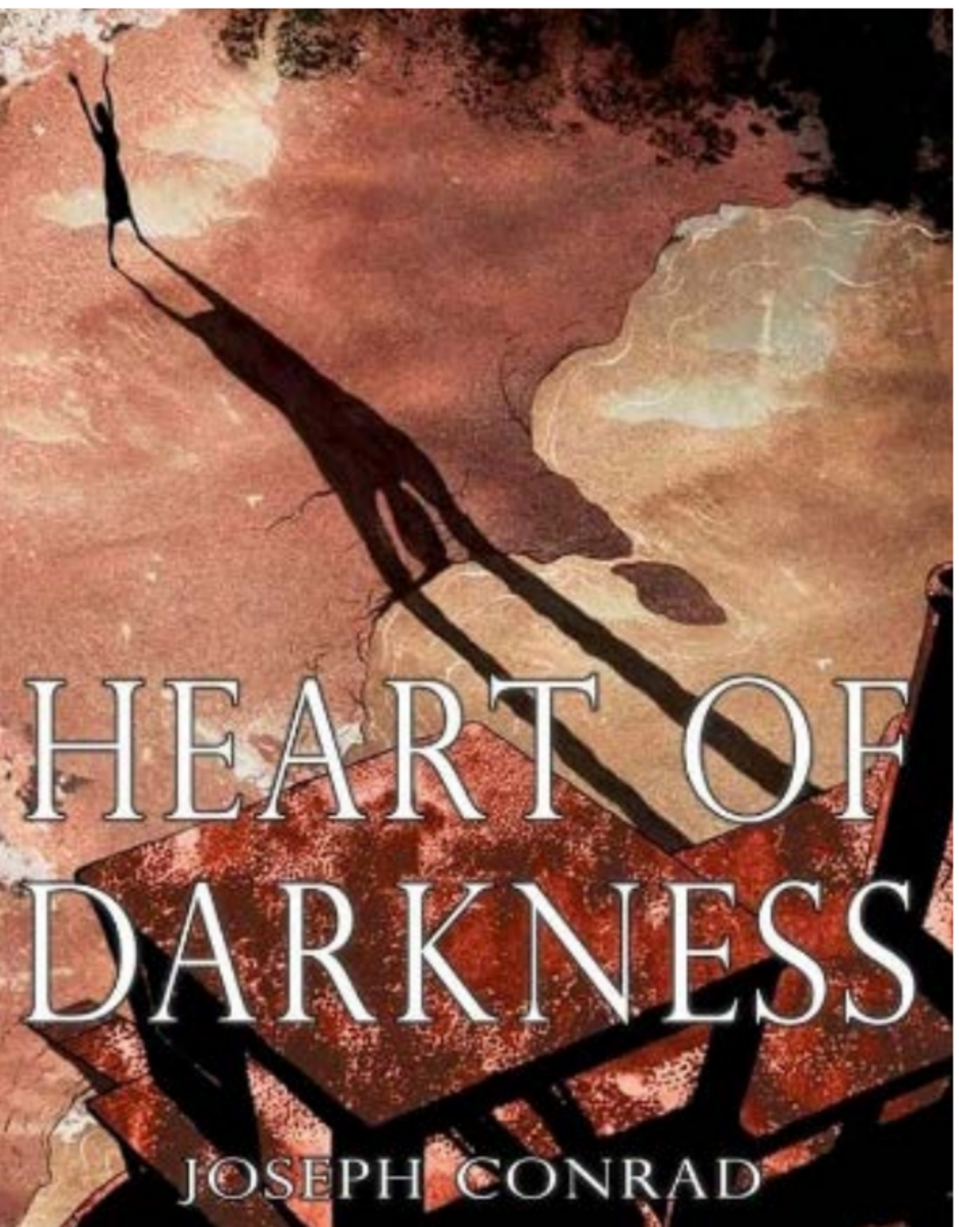

◀ Обкладинка роману Конрада «Серце пітьми» (2020; незалежне видання)

свідком прямих злочинів проти моральності, натхнених імперською ідеологією. Містер Курц, непересічна особистість, людина принципів, демократ, у первісній пітьмі африканських джунглів перетворюється на варвара. Конрад поєднує романтично-містичні картини незайманої природи, ефектний авантюрний сюжет і глибокий психологізм, спонукає читача до активних роздумів про світ і людську сутність.

До хітів неоромантичної літератури XX століття зараховують роман «Одіссея капітана Блада» р. Сабатіні, драму «Сірано де Бержерак» Е. Ростана, казку «Чудесна мандрівка Нільса Гольгерсона з дикими гусьми» С. Лагерлеф, повість «Бар'єр» П. Вежинова та ін.

Форми реалістичної оповіді знайшли застосування і в масовій літературі XX століття — творах, орієнтованих на широку аудиторію та комерційний успіх. Масова література нерідко використовує усталені сюжети й образи, пропонуючи читачеві легке, динамічне читання. Такі книжки часто купують у дорозі та читають швидко, отримуючи передусім розважальне задоволення. До такого формату належать любовні романи, детективи, бойовики, пригоди, фантастика, фентезі тощо. Найпопулярніші бестселери серед масової літератури — наприклад, романи про Гаррі Поттера, які прогриміли на світовому рівні в останні десятиліття і заробили славу й величезний статок Дж. Роулінг. Ще один приклад — вражаючий наклад видань «Сутінки» С. Майєр.

Часто популярні книжки екранізують, і в таких випадках літературна та кінематографічна індустрії отримують значні прибутки. Деякі люди не хочуть читати навіть захоплюючих творів, написаних геніальними авторами, або не мають на це часу. А знайти кілька годин на перегляд фільму може кожен. Характерний приклад вдалої співпраці письменника та кінокомпанії — екранізація «Пісні льоду та полум'я» Джорджа Мартіна в серіалі «Гра престолів». Фільм здобув світову славу, його подивилися мільйони кінолюбителів, тоді як книгу прочитало значно менше людей.

Однак друк літературних творів не залишається в минулому. Є люди, які люблять взяти в руки книгу, погортати її шовковисті сторінки, вдихнути запах друкарських фарб і, зручно розташувавшись

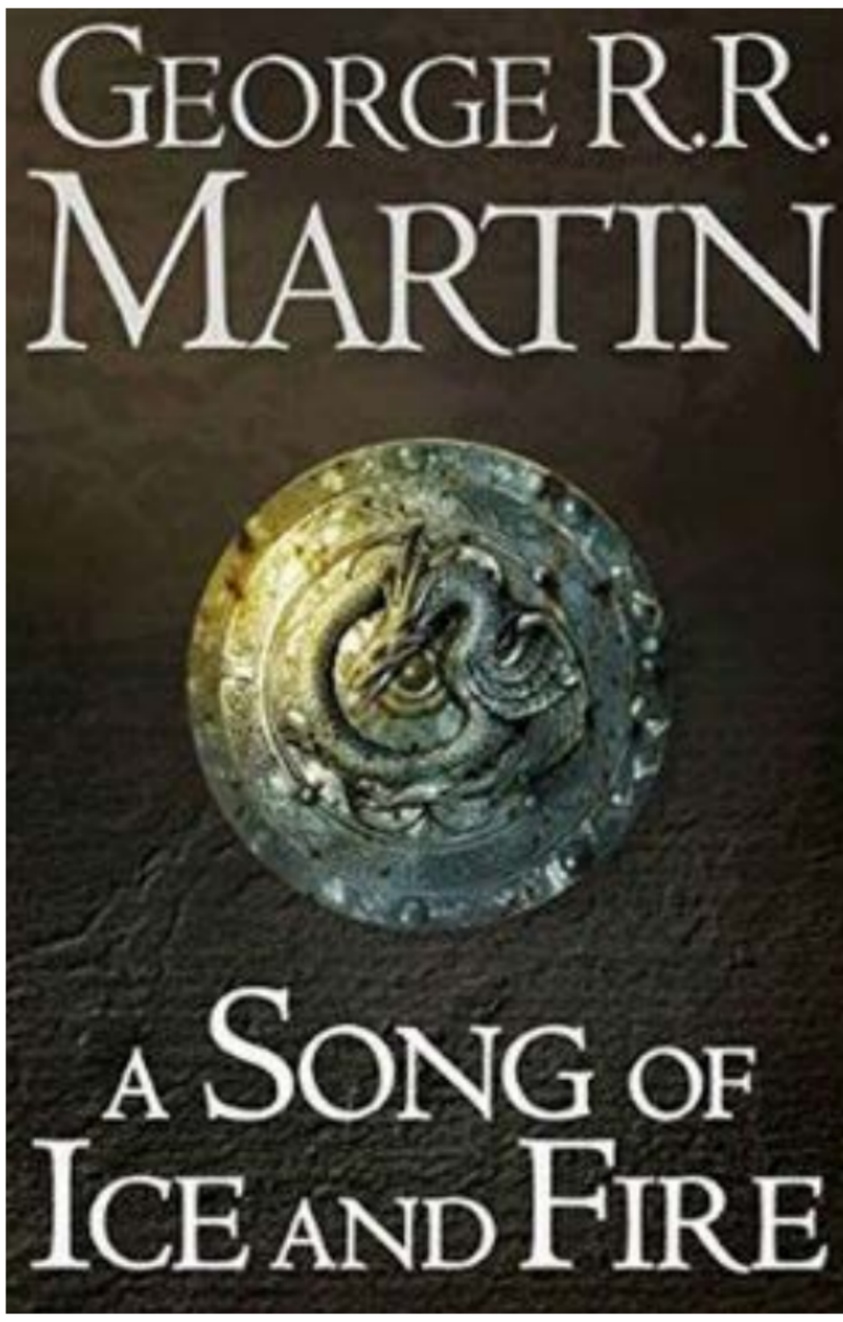

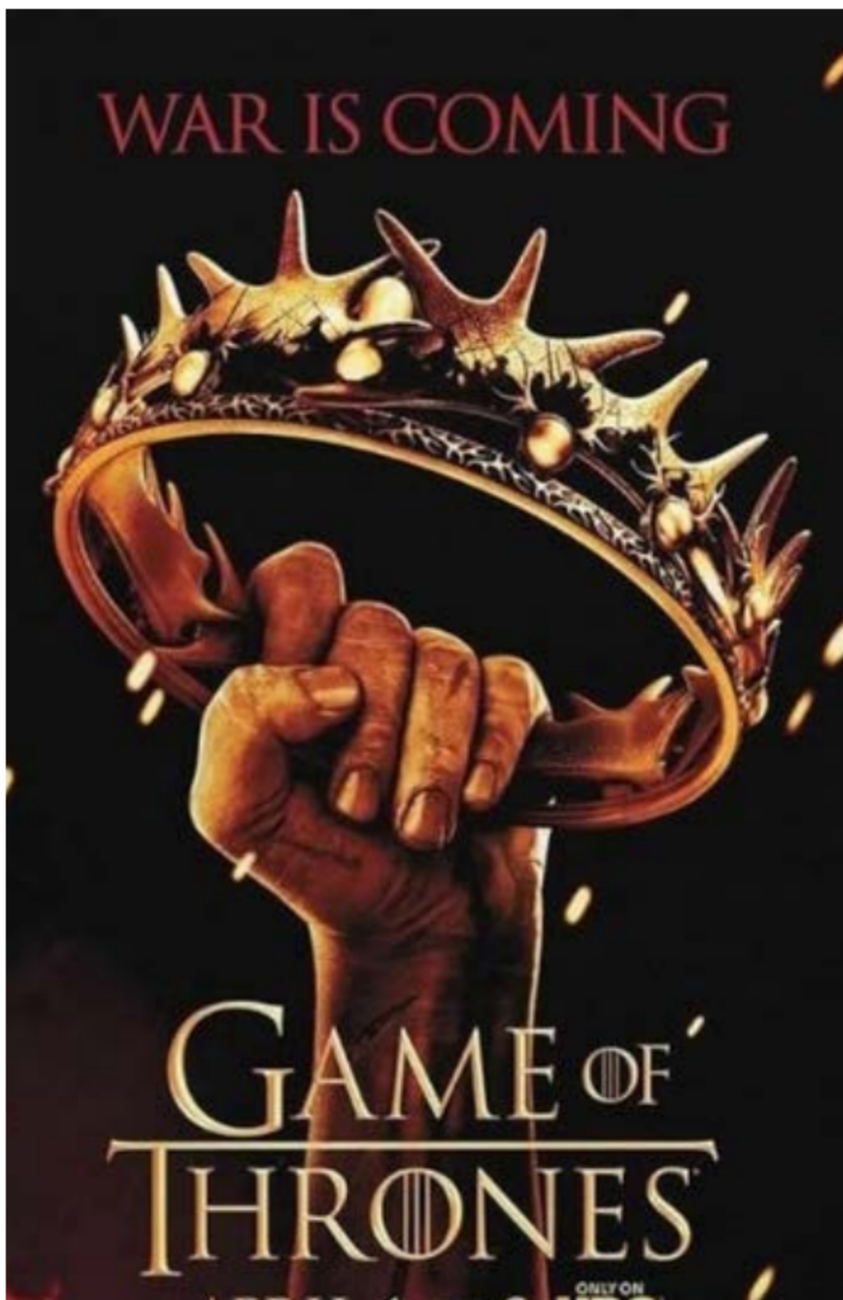

Обкладинка для серії романів та постер телесеріалу за нею ▶

Вікторія Шаблівська & O`Syvokon Records(c)

у кріслі або на дивані, поринути в читання. Для такої аудиторії існує *елітарна література*, розрахована на певну ерудицію та освіченість. Ці твори протиставляються літературному ширвжитку, але так само надихають авторів, які прагнуть завоювати популярність серед кола вибагливих читачів.

Утім, незалежно від читацької аудиторії, якій адресовано твір, сучасні письменники дедалі більше відмовляються від традиційних понять про прекрасне та справжнє. Це пов'язано зі змінами культурного середовища, в якому важливу роль відіграють медіа, цифрові технології та явища фейковості й імітації. Шок людства від історичних подій XX — початку XXI століть, які не піддаються осмисленню (воєн, концтаборів, знищення довкілля, загрози застосування ядерної зброї), призводить до втрати уявлень про закони людського співіснування; стає неможливо відрізнити важливе від другорядного, виділити головний сенс будь-чого. Єдиною незаперечною цінністю вважається необмежена свобода самовираження митця (художника, письменника, музиканта), що ґрунтується на принципі «можливо все». Письменника нашого сторіччя можна порівняти з покупцем у супермаркеті світової історії й літератури, який котить свій візок, поглядаючи на всі боки і звалюючи в нього все, що привертає його увагу чи цікавість. Це явище в культурі другої половини XX — початку XXI століття дістало назву *постмодерну*. Парадоксальна суміш стилів, напрямів, жанрів у постмодерністській літературі є творчим ґрунтом для формування нових мистецьких понять і явищ, важливих для розвитку сучасної культури.

Літературний процес триває, і кожні 10 років солідні книжкові видання складають списки 100 найкращих творів, — тож творча фантазія авторів не вичерпується. Пропонуємо вам наш хіт-список, доволі різнорідний, проте цікавий:

- Джозеф Конрад. «Фрея із Семи Островів»; «Серце пітьми»;
- Джон Роналд Руал Толкін. «Листок пана Дрібнички»;
- Вільям Ґолдінґ. «Володар мух»;
- Бел Кауфман. «Вгору сходами, що ведуть униз»;
- Рей Бредбері. «451 градус за Фаренгейтом»;
- Річард Метісон. «Натисніть кнопку», «Тест».

Читайте, думайте й насолоджуйтеся!

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Назвіть основні причини кризи реалізму у XX столітті.
2. Поміркуйте, звідки з'явився неоромантизм. Які його ознаки як літературної течії?
3. Що таке масова література? Чим вона відрізняється від елітарної?

4. Поясніть, чому в сучасному світі свобода митця вважається незаперечною цінністю.
5. Додайте до запропонованого нами списку читання твори зарубіжної та української літератури, які б ви порекомендували для своїх однокласників / однокласниць.

ЧОЛОВІЧІ ІГРИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ

Джозеф Конрад (1857–1924). «Фрея із Семи Островів», «Серце пітьми»

Життя — це гра, і правила дуже прості:
вибір, ризик і наслідки.

Джозеф Конрад

Шлях до успіху може бути несподіваним і звивистим... Чи міг знати хлопчина із шляхетної польської родини, народжений у серці українського Полісся, які шторми носитимуть його по світу, перш ніж він досягне відносного успіху? Що земля предків не стане його батьківщиною через політичні уподобання батька... Що шукати себе юнаку доведеться між реальними штормами й тайфунами у далеких морях... Що серед усіх мов, якими він володів, для письменництва він вибере англійську, вивчати яку почав у двадцять років...

Біографія Конрада — яскравий приклад боротьби з собою і світом за право БУТИ. Польський історик літератури Здзіслав Нейдер, автор книги «Джозеф Конрад. Хроніка», писав: «*Протягом майже всього свого життя Конрад був чужинцем і відчував себе таким. Чужинцем у вигнанні; чужинцем під час візитів до родини; чужинцем у Марселі; чужинцем, національно та культурно, на британських кораблях; чужинцем як англійський письменник*». Але це не завадило йому помітно вплинути на творчість Антуана де Сент-Екзюпері, Джорджа Орвелла, Вільяма Ґолдінґа, Мартіна Кутзее, Габріеля Гарсіа Маркеса та багатьох інших братів по перу.

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Юзеф Теодор Конрад Коженьовський.

Дата і місце народження: 1857, Бердичів (Російська імперія).

Дата й місце смерті: 1924, Бішопсборн (Велика Британія).

Освіта: старша школа імені Бартоломея Новодворського.

Рід занять і хобі: моряк, письменник.

Найвідоміші твори: «Серце темряви», «Лорд Джім», «Ностромо», «Дзеркало моря» та ін.

Джозеф Конрад. Фото 1923 р.

Щоб не бути призваним до російської армії, у 17 років Юзеф Коженьовський вирушив до Марселя, де влаштувався юнгою на корабель торгівельного флоту.

- Ходив на багатьох кораблях, постійно підвищуючи свій професійний статус; займався контрабандою зброї до Іспанії. У 1886 році отримав сертифікат капітана й британське громадянство, змінив ім'я на Джозеф Конрад і написав перше оповідання «Чорний штурман».
- У 1890 році служив капітаном судна «Руа-де-Бельж» на африканській річці Конго. Враження від служби лягли в основу повісті «Серце темряви».
- У 1924 році відмовився від запропонованого йому лицарського звання, мотивуючи відмову тим, що вже належить до шляхетного роду.

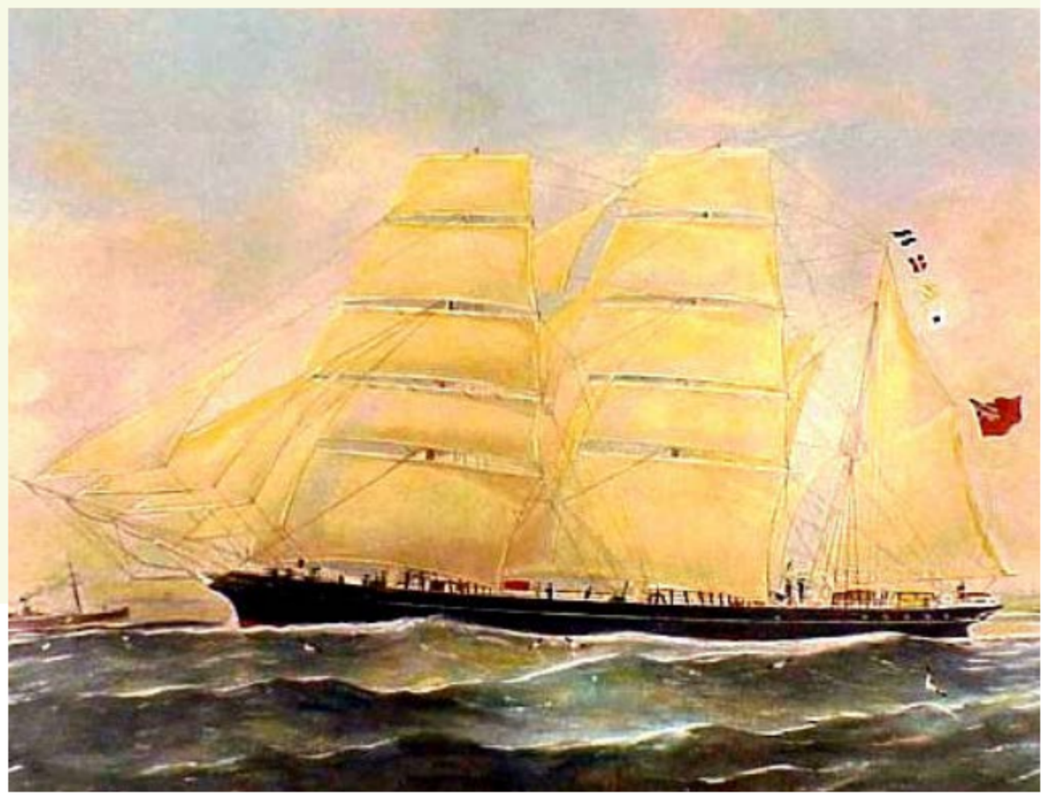

Барк «Отаго» (проєкт обкладинки збірки «Дзеркало моря»). Автор невідомий

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- Місце народження письменника викликає суперечки. Батько був управителем маєтків, тому родина часто змінювала місце проживання. У числі вірогідних місць — села Терехове (Житомирщина; нині там діє кімната-музей), Іванківці (Житомирщина) та Мала Деребчинка (Вінниччина). Версію з Бердичевом підтверджує Тадеуш Бобровський, дядько по матері: «Забув сказати тобі, що ти з'явився на цей світ 21 листопада 1857 року в Бердичеві».
- Кімната-музей Конрада діє також у Бердичівському міському ліцеї № 15. Там само при монастирі Кармелітів Босих у 2008 році створено музей письменника.

ДОСЬЄ: життя як подорож

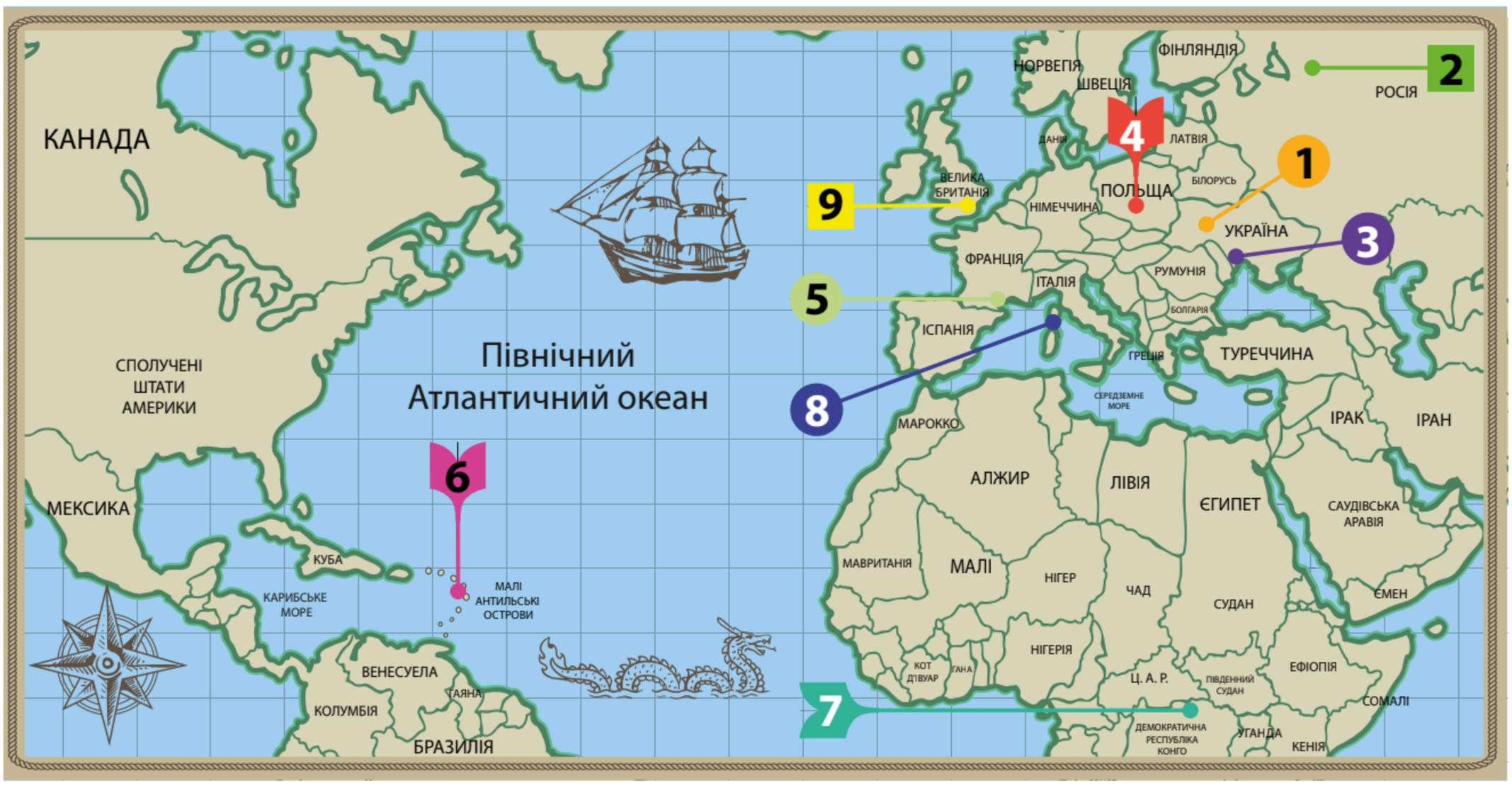

Життя Джозефа Конрада, як і будь-якої іншої людини, сповнене подій і пригод. Деякі з них загальновідомі, про інші ми згадуємо час до часу. Перед вами карта життєвого плавання письменника, з позначками важливих для нього міст чи місцевостей.

1. Користуючись матеріалами підручника й додатковими джерелами, створіть хронологічну таблицю за шаблоном:

	Місто чи місцевість	Рік	Події
1	...	...	...

2. З біографії Конрада відомо досить мало подій, пов'язаних з його службою на флоті. Поміркуйте, чому відомий на весь світ письменник-мариніст переважно мовчав про власні пригоди в далеких морях?

Руйнівники міфів *Спростуйте чи доведіть міфи*

Міф 1. Джозеф Конрад випадково став свідком вибуху біля Гринвіцької обсерваторії. На основі цих подій був написаний роман «Таємний агент». Дехто вважає, що серед персонажів твору — реальні люди, яких письменник знав особисто.

Міф 2. Під час страшного шторму біля берегів Яви Джозеф Конрад стояв на палубі й спостерігав за хвилями. Матроси кричали йому: «Ви божевільний!» А він відповів: «Ні, я просто запам'ятовую, як виглядає істина».

Міф 3. Відомо, що письменник тримав на столі мушлю, яку колись знайшов у дитинстві. Він прикладав її до вуха перед роботою, щоб «чути море в собі».

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

«Двох речей хоче справжній чоловік: небезпек та гри. Саме тому йому потрібна жінка як найнебезпечніша іграшка», — писав багато років тому філософ Фрідріх Ніцше. З його висновком можна не погодитися, але прислухатися до нього варто. Ви вже знаєте (принаймні — з уроків зарубіжної літератури), що кохання — найсвітліше з почуттів, але ним можна перевірити будь-якого героя на міцність. Одному воно подарує крила, в іншого відбере рештки здорового глузду. Але це — якщо воно справжнє, вимріяне, вистраждане, неіграшкове! Хто знає, де та межа, за якою гра раптом обертається життям, а найважливіші ще цінності розсипаються попелом учорашніх феєрверків?..

Двоє чоловіків змагаються за руку юної красуні Фреї, голландський офіцер і британський шкіпер. Двоє досвідчених гравців, відчайдухів, що ладні на кін власну голову поставити. Проте Доля тільки й чекає моменту змінити правила гри...

ФРЕЯ ІЗ СЕМИ ОСТРОВІВ

(скорочено)

...Його звали зовсім не Нельсоном. Англійці з Архіпелагу звали його Нельсоном, — гадаю, так їм було зручніше, а він ніколи не протестував проти цього. Справжнім же його прізвищем було — Нільсен. Він поїхав

на Схід до появи телеграфного кабелю, служив в англійських фірмах, одружився з англійкою, протягом багатьох років був одним із нас: довгі роки торгував й у всіх напрямках зборознив Східний архіпелаг.

Не було жодного закутка в цих тропічних морях, куди б тишком-нишком не проник із наймиролюбнішими намірами підприємливий старий Нельсон (чи Нільсен). Його сліди, якщо нанести їх на мапу, покрили б, наче павутиною, всю карту Архіпелагу — всю, за винятком Філіппін. Він ніколи не наближався до цієї дивної місцини. Його утримував якийсь незрозумілий страх перед іспанцями, точніше — перед владою. Важко сказати, чого він побоювався. Може, в якийсь момент свого життя він читав розповіді про інквізицію. Однак він узагалі боявся того, що називав «владою». Шкода було бачити, з якою тривожною настороженістю звертався він до тих чи тих офіційних осіб, але не варто забувати, що цей самий чоловік безстрашно тинявся селом канібалів у Південній Гвінеї (зауважте, що він усе життя був людиною в тілі й, смію сказати, здавався вельми апетитним шматочком), пропонуючи бартер, прибуток від чого не перевищував п'ятдесяти фунтів.

Правда, жоден із мого покоління не знав Нельсона в дні його розквіту. В наш час він уже «відійшов від справ». Купив, а, можливо, орендував у султана частину маленького острівця з невеликої групи, званої «Сім Островів», що лежала трохи на північ від Банки. Вклавши всі свої гроші в обробку землі, він, природно, намагався не викликати навіть тіні непорозуміння і, керуючись саме цими розсудливими міркуваннями, не надто прихильно поглядав на Джаспера Аллена. Однак про це — пізніше. Так! Усі ми добре пам'ятаємо великий гостинний бунгало, споруджений на схилі острова, всі ми пам'ятаємо старого Нельсона — його огрядну фігуру, одягненого завжди в білу сорочку й штани, його круглі блакитні очі, розпатлані пісочно-білі вуса, що стирчали на всі боки, як голки розсердженого дикобраза... Проте немає сенсу приховувати те, що найкраще

Карта Малайського (Східного) архіпелагу

ми пам'ятаємо його дочку, яка в той час приїхала на острів, оселилася з ним і стала такою собі Леді Островів.

Фрея Нельсон (або Нільсен) була однією з тих дівчат, які зостаються в пам'яті надовго. Овал обличчя був прекрасний. У цій чарівній рамці гармонійне розташування всіх рис і яскравий рум'янець справляли враження здоров'я, сили і, якщо можна так висловитися, несвідомої самовпевненості — чудової примхливої рішучості. Я не хочу порівнювати її очі з фіалками — вони були променисті й не такі темні. Розріз очей був широкий, і вона завжди дивилася на людей відкрито й прямо. Я ніколи не бачив цих довгих темних вій опущеними, — гадаю, їх бачив Джаспер Аллен як особа привілейована, — але я не сумніваюся, що вона справляла приємне, чарівне враження. Вона могла, — Джаспер розповідав мені про це якось зі зворушливим ідіотським захопленням, — сісти на своє волосся. Мені не судилося спостерігати ці чудеса. Я задовольнявся тим, що милувався її витонченою зачіскою, що дуже пасувала їй, підкреслюючи красиву форму її голови.

Вона зазвичай одягалася в біле й вдягала короткі спідниці, які не заважали ходьбі й відкривали її витончені, зашнуровані коричневі черевики. І тільки блакитна обробка іноді оживляла її костюм. Ніякі фізичні зусилля начебто не втомлювали її. Я якось бачив, як вона вийшла з човна після довгої прогулянки на сонці (вона багато гуляла): подих її був, як і раніше, рівним, і жодна волосинка не вибилася з її зачіски. Вранці, коли вона виходила на веранду, щоб подивитися на захід, у бік Суматри, вона здавалася такою ж свіжою й осяяною, як крапля роси. Однак крапля роси — це явище одного моменту, феномен вельми ефемерний, а Фрея була жива й зовсім не ефемерна. Я пам'ятаю її округлі сильні руки з тонкими зап'ястками, широкі й міцні, вправні кисті рук із тонкими пальцями.

Я не знаю, чи справді вона народилася на морі, але мені відомо, що до дванадцяти років вона плавала зі своїми батьками на різних кораблях. Після того, як старий Нельсон втратив дружину, перед ним постало серйозне питання — що робити з дівчинкою. Одна добра леді з Сінгапуру, розчулена його німим горем і скрутним становищем, запропонувала взяти на себе турботу про Фрею. Ця угода тривала шість років, а тим часом старий Нельсон (або Нільсен) «відійшов від справ» і влаштувався на своєму острові. Ось тоді й було вирішено (оскільки добра леді їхала в Європу), що його дочка має приєднатися до нього.

У вродливу дівчину закохуються англійський шкіпер Джаспер Аллен, власник обожнюваного ним брига «Боніто», і голландський офіцер Хімскірк. Батько небезпідставно боїться голландця і не хоче, щоб родинні стосунки з Джаспером його «скомпрометували», та Фрея обирає англійця. Молоді закохані мріють, як після досягнення Фреєю повноліття, одружаться, а бриг стане їхньою домівкою. А між тим Хімскірк не відмовляється від планів помсти.

Кілька тижнів потому, повернувшись рано вранці в Сінгапур після подорожі на південь, я побачив бриг, що стояв на якорі в усій красі й пишноті... Не встигли ми поснідати, як мені доповіли, що човен капітана Аллена наближається до нас.

У два стрибки він вбіг по парадному трапу і, потиснувши мені руку своїми нервовими пальцями, допитливо вп'явся в мене очима: він припускав, що дорогою я заглянув на Сім Островів. Я поліз у кишеню за акуратно складеною записочкою, яку він вихопив у мене з рук без усяких церемоній і пішов з нею на місток, щоб прочитати її на самоті. Через деякий час — досить значний — я пішов за ним нагору й застав його, коли він крокував уперед і назад: емоції робили його неспокійним навіть у момент найглибшого роздуму. Він піднесено кивнув мені головою.

— Ну, дорогий мій, — сказав він, — тепер я буду рахувати дні.

Я зрозумів, що він хотів сказати. Я знав, що молоді люди вирішили втекти з дому і повінчатися без попередніх формальностей. Справді, це було розумне рішення. Старий Нельсон (або Нільсен) ніколи не погодився б мирно віддати Фрею цьому компрометованому Джасперу.

Джаспер усе одно хотів просити його згоди, а потім вчинити по-своєму. Проте Фрея вирішила нічого не говорити, бо «тато тільки доведе себе до божевілля». Він і справді міг захворіти, а тоді в неї забракло б духу його залишити. Ось вам здоровий глузд жінки й прямота жіночих міркувань. А потім — міс Фрея могла читати «бідного дорогого тата», подібно до будь-якої жінки, яка читає чоловіка, як розкриту книгу. Якщо дочка вже пішла, старий Нельсон не став би мучитися. Він підняв би крик, і кінця не було б скаргам і наріканням, але це вже інша історія.

— Так. Незабаром я почну рахувати дні, — повторив він. — Ще одинадцять місяців. За цей час мені доведеться зробити три рейси.

— Дивіться, як би не сталося біди, якщо ви будете дуже поспішати, — застеріг його я.

Але в нього був гордовитий вигляд, і, сміючись, він відмахнувся від мого застереження.

— Дурниці! Нічого, нічого не може трапитися з бригом, — вигукнув він, немов полум'я його серця могло світити в темні ночі на невідомих морях, а образ Фреї — служити непогрішним маяком серед прихованих мілин; як ніби вітри повинні були охороняти його майбутнє, а зірки — боротися за нього на шляхах своїх; немов магія його пристрасті мала владу керувати судном на краплі роси або провести його крізь вушко голки тільки тому, що цьому бригу випав чудовий жереб служити любові, — любові, сповненої великої принади, любові, здатної зробити всі земні шляхи надійними, легкими й променистими.

Коли ми мчали до берега, він несподівано запитав:

— До речі, чи не знаєте ви, де Хімскірк?

Я крадькома глянув на нього й заспокоївся. Це питання він поставив не як закоханий, а як торговець. Я чув, що він несе службу близько

Флореса і Сумбави, і повідомив йому про це. Хімскірк опинився осторонь від його шляху. Аллен був задоволений.

— Знаєте, — вів далі він, — цей хлопець бавиться біля берегів Борнео тим, що скидає мої буї. Мені довелося поставити ще кілька в гирлах річок. На початку року один торговець із Целебесу, захоплений штилем, застав його за цією справою. Він пустив свою канонерку прямо на них, розбив на шматки один за іншим два буї, а потім спустив човен, щоб витягнути третій буй. А я пів року тому порався без кінця, щоб зміцнити його в бруді, як віху. Чули ви про будь-що більш провокаційне, а?

— Я б не став сваритися з цим ницим чоловіком, — зауважив я недбало, але насправді сильно стривожився цією новиною. — Воно того не вартує.

— Я — сваритися! — вигукнув Джаспер. — Я не хочу сваритися. Я не стану чіпати жодного волоска на його потворній голові. Друже, коли я думаю про день повноліття Фреї, весь світ мені стає милим, включно з Хімскірком. Але все-таки це паскудна, злісна забава.

Ми розпрощалися досить поспішно на набережній, бо кожен із нас поспішав у своїх справах. Я був би сильно пригнічений, знай тоді, що це поспішне рукостискання й «До побачення, друже. Хай щастить», — було нашим останнім прощанням.

Наступна зустріч Джаспера і Хімскірка стала фатальною.

Хімскірк з'явився в бухту Нельсона після приїзду Джаспера. Побачивши бриг, що стоїть на якорі перед самим бунгало, він відчув сильне роздратування. Він не помчав на берег, ледь якір торкнувся дна, як зазвичай робив Джаспер. Замість цього він забарився на квартердеку, бурмочучи собі під ніс; потім сердитим голосом наказав спустити човен. Існування Фреї, що приводило Джаспера у стан блаженного ширяння над землею, для Хімскірка було приводом до таємних страждань і довгих похмурих роздумів.

Пропливаючи повз бриг, він грубо гукнув його і запитав, чи є на борту капітан. Шульц [*помічник Джаспера — О. Б.*], красивий і витончений у своєму бездоганно білому костюмі, перехилився через гакаборт, з гумором подивився на човен Хімскірка і відповів із люб'язними інтонаціями своїм прекрасним голосом:

— Капітан Аллен нагорі в будинку, сер.

Однак вираз його обличчя відразу змінився, коли у відповідь на це повідомлення Хімскірк люто загарчав:

— Чого ви, чорт забирай, посміхаєтеся?

Шульц дивився йому вслід: Хімскірк висадився на берег і замість того, щоб іти до будинку, пішов іншою стежкою вглиб острова.

Охоплений пристрастю голландець знайшов старого Нельсона (або Нільсена) у його сараях, де той спостерігав, як збирають тютюн. Тютюн у нього був надзвичайно якісним, хоча врожай — невеликий. Старий насолоджувався від щирого серця, але Хімскірк швидко поклав край цій невинній розвазі. Він сів поруч зі старим і завів розмову, яка, як йому

було відомо, найкраще досягала мети. Це була жахлива розмова про «владу», а старий Нельсон намагався захищатися. Якщо він і мав справу з англійськими купцями, то тільки тому, що йому доводилося якось розподіляти свою продукцію. Він говорив найбільш запобігливим тоном, і здавалося — саме це й розпалило Хімскірка, який почав сопіти, і гнів його все зростав.

— А цей Аллен гірше за них усіх, — гарчав він. — Ваш близький друг, а? Ви залучили сюди цілу купу цих англійців. Не слід було дозволяти вам тут селитися! Не слід було. Що він тут робить?

Старий Нельсон (або Нільсен), сильно хвилюючись, оголосив, що Джаспер не належить до кола його близьких друзів. Він зовсім йому не друг. Він — Нельсон — купив у нього три тонни рису для своїх робітників. Хіба це доказ дружби? Нарешті Хімскірк випалив те, що його гризло:

— Так! Продає три тонни рису й фліртує три дні з вашою дочкою. Я вам кажу, як друг, Нельсоне: так не годиться. Вас тут тільки терплять.

— Моя власна дочка! У моєму власному домі, й щоб я нічого не знав! Та що ви!

— Здається, вони непогано розважаються, — похмуро зауважив Хімскірк. Імовірно, вони й зараз разом, — додав він, відчуваючи гострий біль, що змінив його глузливу посмішку — такою він уважав її сам — в дивну гримасу.

Змучений Нельсон замахав на нього руками. У глибині душі його зачепила ця наполегливість, а безглуздість її навіть почала його дратувати.

— Дурниці! Ось що я вам скажу, лейтенанте: ідіть ви в будинок і випийте перед обідом краплю джину. Покличте Фрею.

Хімскірк почув цю пропозицію. Вона відповідала його таємному бажанню, але думав він не про спиртне. Старий Нельсон дбайливо крикнув услід широкій спині, щоб він комфортно влаштовувався — на веранді стоїть ящик із манільськими сигарами.

Старий Нельсон мав на увазі західну веранду, ту, що слугувала вітальнею бунгало й була із жалюзі з індійського очерету найкращої якості. Східна веранда — його власний притулок, де він вдавався до тривожних роздумів і пишався собою, — була завішана щільними шторами з парусини. Північна веранда, власне кажучи, зовсім і не була верандою — вона більше нагадувала довгий балкон. Вона не сполучалася з двома іншими верандами, і потрапити на неї можна було тільки через коридор усередині будинку. Таке розташування робило її найкращим місцем для тихих дівочих роздумів, а також для бесід, ніби й безглуздих, але, протікаючи між хлопцем і дівчиною, сповнених глибоким, невимовним змістом.

Ця північна веранда була оповита ліанами. Кімната Фреї виходила на неї, і дівчина влаштувала тут свій будуар за допомогою кількох очеретяних стільців і такого самого дивана. На цьому дивані вона і Джаспер сиділи поруч так близько, як тільки можливо в цьому недосконалому світі, де одне тіло не може перебувати одночасно у двох місцях, а два тіла не

можуть бути в одному місці в один і той же час. Так просиділи вони цілий день, і я не кажу, що їхня розмова була позбавлена сенсу. До її любові домішувалося легке, цілком зрозуміле занепокоєння, — як би він у своєму піднесеному настрої не розбив своє серце об якусь невдачу, — і Фрея, звичайно, говорила з ним дуже розважливо й тверезо. Він, нервовий і різкий, коли був десь далеко від неї, тепер здавався зовсім підлеглим їй завдяки великому чуду бути коханим. Коли він народився, батько його був старий; рано втративши матір, він, зовсім молодий, був відряджений в море, щоб не стояв на заваді батьку, і у своєму житті мало бачив ніжності.

На цій відокремленій, заплетеній ліанами веранді в цей вечірній час він нахилився і, оповитий руками Фреї, цілував їх — то одну, то іншу, а вона посміхалася й дивилася вниз, на його опущену голову, співчутливо і схвально. У цей самий момент Хімскірк наблизився до дому з півночі. [...]

Хімскірк ясно бачив на веранді золотисту голову Фреї і поруч, дуже близько від неї, іншу голову. Дві білі фігури, що чітко виділялися проти світла, стояли в позі, що не викликала сумніву. Руки Фреї обвилися навколо шиї Джаспера, а голова її притискалася до його щоки. Хімскірк пішов далі, давлячись прокльонами, які раптово підступили до самого горла. Опинившись на західній веранді, він, як сліпий, натрапив на один стілець, а потім впав на інший, немов земля захиталася в нього під ногами. Він занадто довго потурав звичці подумки вважати Фрею своєю власністю.

«Так ось як ти розважаєш своїх гостей, — ти...», — думав він, до такої міри обурений, що навіть не міг знайти досить принизливого епітета.

Фрея ворухнулась і відкинула голову.

— Хтось увійшов, — шепнула вона.

Джаспер, притискав її до своїх грудей і дивився вниз на її обличчя.

— Мені здається, це Хімскірк, — шепнула вона йому.

Він, у тихому захваті занурюючись у її очі, почувши його ім'я, слабо посміхнувся.

— Цей осел завжди скидає мої буї в гирлі річки, — прошепотів він.

Ні з якого іншого боку він Хімскірком не цікавився; але Фрея ставила собі запитання, чи бачив їх лейтенант...

Після обіду старий Нельсон та Джаспер вирушили на узбережжя, до брига, тоді як Фрея та Хімскірк залишились у будинку. Дівчина грала на роялі.

...Він не був по-справжньому п'яний, але сп'яніння було все ж досить, щоб думки,

Фрея і Джаспер (актори Енн Лінн і Невілл Джейсон). Сцена з вистави BBC Sunday

які миготіли в його збудженому мозку, здалися йому цілком слушними й навіть дотепними. Фрея, відчуваючи, що він зупинився за її спиною, грала далі, не повертаючи голови. Вона з натхненням, із блиском грала якусь бурхливу музичну п'єсу, але коли пролунав його голос, охолола з ніг до голови. На неї подіяв голос — не слова. Нахабна фамільярність тону злякала її до такої міри, що спочатку вона не могла розібрати ні слова. Його слова були дуже насичені.

— Я підозрював... Звичайно, дещо я підозрював про ваші справи. Я не дитина. Але підозрювати або бачити на власні очі... розумієте, бачити... це величезна різниця. Такі речі... Зрозумійте! Адже людина не з каменю зроблена. А якщо чоловік тужить по дівчині так, як я по вас тужив, міс Фреє... і уві сні, й наяву, тоді звичайно... Але я — світська людина. Тут вам повинно бути нудно... послухайте, ви можете припинити цю кляту гру?..

Вона розібрала тільки цю останню фразу. Вона заперечливо похитала головою і в розпачі натиснула педаль, але їй не вдавалося звуками рояля заглушити його гучний голос.

— Я здивований тільки, що ви вибрали... Англійський торговий шкіпер, простого хлопця. Жалюгідна чернь, що наповнила ці острови. В мене була б коротка розправа з такою поганню! Але ж у вас тут є добрий друг, джентльмен, готовий молитися на вас біля ваших ніг... ваших красивих ніг... офіцер, людина з хорошої сім'ї... Дивно, чи не так? Але що тут такого! Адже ви досить гарні навіть для принца.

Фрея, втім, не повертала голову. Її обличчя закам'яніло від жаху й обурення. Ця сцена виходила за межі того, що вона вважала за можливе. Схопитися і втекти... але це було не у її характері. До того ж їй здавалося, що трапиться щось жахливе, якщо вона поворухнеться. Незабаром повернеться її батько, і тоді той повинен буде піти. Найкраще не звертати уваги... не звертати уваги. Вона все грала голосно й чітко, немов була одна, немов Хімскірка не існує. Це роздратувало його.

— Послухайте! Ви можете обманювати свого батька, — гнівно крикнув він, — але мене вам не обдурити! Припиніть цей пекельний шум... Фрея... Гей, ви! Скандинавська богиня любові! Зупиніться! Ви чуєте? Так, ви — богиня любові. Але язичницькі боги — це тільки замасковані чорти, і ви — така сама... прихований диявол. Перестаньте грати, кажу вам, або я підніму вас із цього табурета!

Стоячи за її спиною, він пожирав її очима, — із золотої корони її нерухомо застиглої голови до каблуків її черевик, — охоплював поглядом її красиві плечі, лінії стрункого стану, що злегка розгойдувався перед клавіатурою. На ній була світла сукня з короткими рукавами, обшитими мереживом біля ліктів. Атласна стрічка стягувала її талію. Охоплений нестримною, безрозсудною надією, він стиснув обома руками цю талію... і тоді дратівлива музика нарешті обірвалася. Вона швидко відскочила, щоб позбутися цього дотику (круглий табурет із гуркотом полетів), але губи Хімскірка, що націлилися на її шию, все ж вліпили жадібний

гучний поцілунок трохи нижче від її вуха. Деякий час панувало глибоке мовчання. Потім він ніяково засміявся.

Він був частково спантеличений її блідим, нерухомим обличчям, її великими світлими фіолетовими очима, що зупинилися на ньому. Вона не вимовила ні слова. Вона стояла навпроти нього, спираючись витягнутою рукою на кут рояля. Інша рука з машинальною наполегливістю терла те місце, якого торкнулися його губи.

— У чому справа? — ображено сказав він. — Я вас налякав? Послухайте: нам із вами не потрібно цієї дурні. Адже ви ж не хочете сказати, що вас так налякав один поцілунок... Мені краще знати... Я не маю наміру залишитися ні з чим... Правда, зі мною можна непогано розважитися. Спробуйте для початку кілька поцілунків...

Більше він не сказав ні слова, тому що голова його зазнала жахливого струсу, супроводжуваного оглушливим звуком. Фрея з такою силою розмахнулася своєю круглою міцною рукою, що від дотику її відкритої долоні до його пласкої щоки він повернувся півколом. Випустивши слабкий хрипкий крик, лейтенант схопився обома руками за ліву щоку, що раптово набула темного, цегляно-червоного забарвлення. Фрея випросталася, її фіолетові очі потемніли, долоня ще боліла від удару, стримана рішуча посмішка відкрила блискучі білі зуби. Внизу, на стежці, пролунали важкі швидкі кроки її батька. Войовничий вираз зник із лиця Фреї, поступившись місцем щирому жалю. Їй було шкода батька. Вона швидко нахилилася й підняла табурет, немов хотіла замести сліди... Але що з того? Вона сіла на своє місце, легко опустивши руку на рояль, перш ніж старий Нельсон піднявся сходами.

Бідний батько! Як він буде вражений! Як розсерджений! А потім скільки буде страхів, яке буде горе! Чому вона не була з ним відвертою із самого початку? Його круглі, наївні, здивовані очі змусили її здригнутися. Але він не дивився на неї. Його погляд був спрямований на Хімскірка, який, стоячи до нього спиною і все ще тримаючись руками за щоку, крізь зуби сичав прокляття, похмуро дивлячись на неї (вона бачила його в профіль) куточком чорного злого ока.

— Що трапилося? — поцікавився старий Нельсон у повному невіданні. Вона не відповіла йому. Вона думала про Джаспера, що стояв на палубі брига й дивився на освітлене бунгало, — і їй було страшно. Щастя, що хоч один із них був на борту. Вона хотіла тільки одного — щоб він був за сотні миль. І все ж вона не була впевнена, що справді цього хоче. Якби таємнича сила спонукала Джаспера з'явитися в цей момент на веранді, вона розвіяла б за вітром свою завзятість, свою рішучість, своє самовладання й кинулася б у його обійми.

Отримавши відкоша, Хімскірк знайшов спосіб помститися Фреї та її коханому, скориставшись службовим становищем.

Торговий бриг «Боніто» з'явився, ковзаючи вздовж темного, одягненого лісом мису, в сріблястому гирлі великої ріки. Він виплив на

відкрите місце через покривало завмерлого листя, загадково мовчазний, примарно-білий і урочисто прихований у своєму непомітному просуванні; а Джаспер, спершись ліктем на снасті й опустивши голову на руку, думав про Фрею. Все у світі нагадувало йому про неї. Краса коханої жінки живе в красі природи. Хвилясті обриси пагорбів, вигини берега, вільний вигин річки — менш гармонійні, ніж м'які лінії її тіла, а коли вона рухається, легко ковзаючи, грація її руху викликає думки про владу таємних сил, які керують чарівними обрисами видимого світу.

Чоловіки — у владі речей, і Джаспер теж перебував у їхній владі: він любив свій корабель — будинок його мрій. Він наділив його часткою душі Фреї. Палуба була підніжжям їхньої любові. Володіння бригом смиряло його пристрасть спокійною впевненістю в щасті, вже завойованому. «Тут вона буде стояти поруч зі мною в такі вечори», — у захваті думав він.

І саме в цей момент, у цьому спокої й тиші, під милостивим поглядом повного місяця, прихильного до закоханих, на море, не займане бризами, під небом, не заплямованим жодною хмарою, — немов природа в насмішку прийняла свій найлагідніший вигляд, — канонерка «Нептун», відокремившись від темного берега, під покровом якого вона стояла, прихована від усіх поглядів, — виринула навперейми торговому бригу «Боніто», що направлявся в море.

Незабаром обидва кораблі зупинилися один проти одного, на відстані оклику. Бриг із його красивими білими вітрилами в місячному світлі здавався примарним, повітряним. Канонерка, коротка й широка, з товстими темними щоглами, оголеними, як мертві дерева, що здіймаються до світлого неба цією променистою ніччю, кидала важку тінь на смугу води між двома кораблями.

Фрея переслідувала їх обох, як всюдисущий дух, немов вона була єдиною жінкою у всесвіті. Джаспер пам'ятав її наполегливі поради бути обережним й обачним у всіх своїх вчинках і словах, коли він буде далеко від неї. У цій абсолютно непередбаченій зустрічі він відчув на своєму вусі саме дихання цих поспішних умовлянь, звичайних в останній момент їх розставання, почув останній напівжартівливий шепіт: «Пам'ятай, дитино, я б ніколи тобі не простила!..», — супроводжуваний легким потиском руки, на що він відповів спокійною, упевненою посмішкою. Хімскірка Фрея також переслідувала, але по-іншому. Шепоту він не чув; перед ним виникали бачення. Він бачив, як дівчина повисла на шиї низького бродяги, того самого бродяги, який щойно відповів на його оклик. Він бачив, як вона крадеться босоніж по веранді, з великими світлими, широко розплющеними очима, що горять,

Бриг. Сучасне фото

щоб поглянути на бриг — на цей бриг. Якби вона кричала, сердилась, лаяла його!.. Але вона просто вивищувалася над ним. Це було все...

На борту «Нептуна» Хімскірк стояв, широко розставивши ноги. Коли з'явився Джаспер, він не зробив жодного руху, але відчув, як у грудях піднялося щось подібне на натиск морської хвилі. Джаспер мовчки зупинився перед ним і чекав. Опинившись віч-на-віч у безпосередній близькості, вони відразу впали в тон своїх випадкових розмов у бунгало старого Нельсона. Вони ігнорували існування один одного: Хімскірк — похмуро, Джаспер — із повним спокоєм і байдужістю.

— Що відбувається на цій річці, звідки ви щойно прибули? — відразу ж запитав лейтенант.

— Я нічого не знаю про заворушення, якщо ви це маєте на увазі, — відповів Джаспер. — Я вивантажив там рис, за який нічого не отримав в обмін, і пішов далі. Нині там немає ніякої торгівлі, але вони померли б з голоду через тиждень, якби я не завернув туди.

— Втручання! Англійське втручання! А припустимо, що ці негідники нічого іншого не заслуговують, як здохнути з голоду, а?

— Ви знаєте, там є жінки й діти, — тим же рівним голосом зауважив Джаспер.

— О, так! Коли англієць говорить про жінок і дітей, можете бути впевнені, що тут справа нечиста. Ваша поведінка буде розслідувана.

Вони говорили по черзі. Здавалося, це були безтілесні духи — одні голоси в повітрі; вони дивилися один на одного, як на порожнє місце, або в кращому разі з тією увагою, яку приділяють неживому предмету — не більше... Але потім зависла мовчанка. Хімскірк несподівано подумав: «Вона розповість йому все. Вона розповість йому, коли, сміючись, повисне в нього на шиї». І шалене бажання знищити Джаспера тут же, на місці, мало не позбавило його почуттів. Він втратив голос, зір. Секунду буквально не бачив Джаспера, але чув, як той поцікавився, немов звертаючись до всього всесвіту:

— Отже, я повинен зробити висновок, що бриг затриманий?

Спалах злобного задоволення допоміг Хімскірку отямитися.

— Так, він затриманий. Я відведу його на буксирі в Макассар.

Було вже після полудня; сонце висвітлювало з корми обидва судна, що входили в гавань. «Скоро маленькому жарту таргана настане кінець», — думав Джаспер без всякої ворожості. Як моряку, добре знайомому з цією частиною світу, йому досить було одного погляду, щоб визначити напрямок. «Еге, подумав він, — він іде в Спермондську протоку. Зараз ми обігнемо риф Тамісса». І знову він звернувся до споглядання брига, цієї опори його матеріального й духовного існування, який незабаром знову буде в його руках. На морі, спокійному, як млиновий ставок, важка плавна брижа розходилася від носа брига, бо потужний «Нептун» буксирував із великою швидкістю, немов ішов на пару. Голландський канонір показався на баку «Боніто», а з ним ще кілька чоловіків. Вони дивилися на берег, а Джаспер занурився в любовний транс.

Бартер — прямий безгрошовий обмін товарами або послугами.
Бриг — двощоглове вітрильне судно.
Будуар — невелика, вишукано мебльована і оформлена кімната дівчини або жінки для неофіційних зустрічей.
Бунгало — тип одноповерхового будинку, що виник в Індії.
Гакаборт — верхня закруглена частина кормового краю судна.
Ефемерний — короткочасний, недовговічний, нетривалий.
Канонерка — бойовий артилерійський корабель, призначений для ведення бойових дій у прибережних районах, на мілководді.
Канонір — артилерист, гармаш.
Квартердек — поміст у кормовій (задній) частині вітрильного корабля над основною палубою. Те ж саме, що і шканці.
Шкіпер — капітан вітрильника.

Глибокий гул парового свистка канонерки змусив його здригнутися від несподіванки. Він повільно озирнувся. Потім із блискавичною швидкістю відскочив від того місця, де стояв, і заходив по палубі.

— Ви налетіли на риф Тамісса! — кричав він.

Високо на містку Хімскірк кинув важкий погляд через плече; два матроси повертали штурвал, і «Нептун» уже швидко відходив від краю світлої води, що ховала небезпеку. Ха! Саме вчасно. Джаспер зараз же відвернувся, щоб стежити за своїм бригом, і, перш ніж він зрозумів, що сталося, — очевидно, згідно з розпорядженнями Хімскірка, які він дав заздалегідь канонірам, — буксирний трос відпустили, коли почувся свисток. Він не встиг крикнути, не встиг поворухнутися, він бачив, як бриг понісся за течією. Він стежив за його красивим ковзким корпусом очима, розширеними від подиву, дикими від жаху. Крики на борту здавалися йому моторошним невиразним шепотом, їх заглушала кров, що стукала в його вухах. Бриг нісся вперед із незрівнянною грацією й стрімкістю, допоки гладка поверхня води перед його носом опустилася вниз, несподівано, точно висмоктана. Дивно, трепетно затремтіли верхівки щогл, бриг зупинився, злегка нахиливши високі щогли, і завмер. Він спокійно лежав на рифі, а «Нептун», зробивши широке коло, повним ходом продовжував свій шлях по Спермондській протоці, прямуючи до міста. Він лежав спокійно, зовсім спокійно, і щось зловісне й неприродне було в його становищі. І відразу — раптово — під сонячним світлом його обгорнула меланхолія, та меланхолія, яка огортає речі, яких торкнулося тління; він був тільки цяткою в осяяній порожнечі простору — вже покинутий, уже самотній...

Як тільки припинився гуркіт якірного ланцюга канонерки, Хімскірк важкою ходою спустився з містка.

— Подавайте човен, — сказав він похмуро, проходячи повз вартового біля трапу; потім повільно рушив до того місця, де Джаспер, на якого спрямовані були перелякані погляди матросів, стояв, опустивши очі, й похмуро розглядав палубу. Хімскірк підійшов до нього впритул і, приклавши палець до вуст, задумливо дивився на нього. Ось він, щасливий бродяга, єдина людина, якій прокляте дівчисько могло розповісти цю історію. Але вона не видасться йому смішною. Історія про те, як лейтенант

Хімскірк... Ні, навряд чи він над нею посміється. Він мав такий вигляд, немов ніколи в житті ні над чим сміятися не буде.

Несподівано Джаспер підвів голову. Його здивовані очі зустріли уважний похмурий погляд Хімскірка.

— Наскочив на риф! — сказав він тихим здивованим голосом. — На риф! — повторив він ще тихіше, немов прислухаючись до зародження якогось моторошного й дивного відчуття.

— Так, на найвищій точці припливу, — вставив Хімскірк із мстивою, тріумфальною злобою, що спалахнула й ураз згасла. Він замовк, наче втомлений, не зводячи з Джаспера своїх нахабних очей. Його погляд затьмарився, як похмура хмара, на обличчі — таємне розчарування, неминуча тінь усіх пристрастей.

— На найвищій точці... — повторив він, знову розпалюючи свій гнів, і, зірвавши з голови обшитий галуном кашкет, глузливо махнув ним у бік трапу. — А тепер відправляйтеся на берег — на суд, проклятий англійцю! — сказав він.

Бриг на рифі, пограбований тубільцями, поступово розвалився. Джаспер нічого не зміг зробити для його порятунку, зациклився на одній ідеї і поступово втратив здатність адекватно мислити. Лейтенант Хімскірк отримав схвалення за свої дії і продовжив службу в Молуцці.

Фрея втратила інтерес до життя... Старий Нельсон вважав, що причиною її смерті була чи то пневмонія, чи то анемія, адже не могла його донька померти від кохання...

Переклад Богдани Носенок

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Розкажіть, як уже з перших рядків повісті розповідач інтригує читача незвичайними героями. Хто такий Нельсон (Нільсен) і чим саме він вирізнявся з-поміж торговців? Яке враження він справив на вас?
2. Поміркуйте, чому Фрею Нільсен описано з особливим захопленням? Які внутрішні якості вгадувалися в чарівній дівчині?
3. Чим сподобався вам капітан Джаспер Аллен, а які б його риси ви покритикували?
4. Оцініть, наскільки рішення молодих «втекти з дому і повінчатися без формальностей» було розумним.
5. Історія кохання рідко проходить без перешкод. Охарактеризуйте Хімскірка як персонажа любовного трикутника. Чому Джаспер, знаючи підступність лейтенанта, поводиться нерозважливо?
6. Прокоментуйте розмову Хімскірка з Нельсоном. Поясніть, як голландець маніпулює старим.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Konrad-1

1 Дж. Конрад: від першої особи

2 Словникова робота

3 Упізнай персонаж за цитатою

4 Вікторина

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

7. Об'єднайтесь у групи і проаналізуйте сцени побачення 1) *Аллена та Фреї*; 2) *Фреї та Хімскірка*. Як розкриваються у своїх почуттях обидва чоловіки й дівчина? Чим занепокоєна Фрея в першій і другій сцені? Хто з цих трьох має справжній характер?

ДИСКУСІЯ

8. Класична розв'язка любовного трикутника — дуель героїв. Чи є у повісті Дж. Конрада дуель? Якщо ні, то що її заміняє? Арґументуйте свої думки, посилаючись на останню частину уривка.

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

9. Напишіть читацький коментар (*виклад власних роздумів щодо прочитаного — В. С.*) фіналу повісті «Фрея з Семи островів» на вибір:

- у романтичному ключі, пояснивши перипетії героїв через фатальні події, конфлікт мрії з реальністю, бунтарський характер;
- у реалістичному ключі, через вади характерів героїв, їхні нерозважливі вчинки, обумовленість соціальним статусом (середовищем).

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

У кожного з нас є свій «архіпелаг» — кілька «островів», на яких живуть наші спогади, мрії й страхи. Важливо проходити між ними, не втративши гідності навіть у найстрашнішу бурю. Ці завдання допоможуть вам знайти свій компас — і зрозуміти, що означає залишатися справжнім серед штормів життя.

1. **Мій життєвий кодекс.** Створіть 4–5 життєвих правил, які допоможуть залишатися собою навіть тоді, коли світ несправедливий.
2. Фрея мала власні «якорі», які тримали її на плаву — любов, гордість і честь. Запишіть свої три «якорі» — те, що допомагає вам не втратити рівновагу. Якби один із них зник — що допомогло б утриматися над хвилями?

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

НЕОРОМАНТИЗМ

Дослідники зараховують творчість Джозефа Конрада до **неоромантизму — стильової течії в європейській літературі межі XIX–XX століть, для якої характерні сильні особистості, екзотична обстановка, бурхливі події, ідеал подвигу**. Конрад використовував прийом оповіді «точка зору», коли події подаються через сприйняття автора чи оповідача.

Неоромантики поєднували традиції романтизму і реалізму. Від романтиків вони успадкували схильність до використання екзотики, екстриму, сильних пристрастей, героїчних сюжетів, виняткових життєвих ситуацій, що вимагають від персонажів прояву волі, сили духу. У реалістів запозичили живі людські характери, психологізм. Неоромантичний погляд відрізняється також використанням фантастичних, містичних та символічних елементів, що допомагало створити особливу, іноді ілюзорну

атмосферу. Вельми яскравою була творчість англомовних неоромантиків (Р. Л. Стівенсона, р. Кіплінга, А. К. Дойла, Дж. Конрада, Дж. Лондона та ін.).

1. Заповніть таблицю «Романтичні та реалістичні риси характерів» у повісті Дж. Конрада «Фрея із Семи островів».

Риси характеру / Герої	Романтичні	Реалістичні
Нельсон		
Фрея		
Джаспер		
Хімскірк		

2. Пригадайте ознаки вивчених «твердих» та «м'яких» жанрів (новели, повісті, роману, робінзонади, детективу). До якого з них належить твір Дж. Конрада «Фрея із Семи островів»? Свою думку обґрунтуйте.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь. Зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення.

1. Любов (кохання) — почуття глибокої сердечної прихильності, що включає турботу, увагу, довіру. Визначте, чи були почуття Хімскірка до Фреї Ніль-сен коханням, свою думку аргументуйте.
2. Доведіть або спростуйте думку, що бриг Джаспера Аллена «Боніто» («Красивий») є одним з головних персонажів твору Дж. Конрада «Фрея із Семи островів».
3. В основі сюжету твору про Фрею історія, яку письменник почув від старого малайця капітана Карлоса М. Марріса. Чи відома вам така ж реальна історія руйнівного кохання? Розкажіть її.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Konrad-2

5 Тестування

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Література II половини XIX століття спровокувала моду на пригодницькі романи — з піратами, скарбами, красунями-аборигенками, старими відьмами та морськими баталіями. Оскільки досвіду мореплавства автори таких книжок, як правило, не мали, ґрунтувалися вони на буйній фантазії оповідача, внаслідок чого виверти сюжету виходили не романтичними, а просто кумедними.

На цю пору Джозеф Конрад встиг походити на французьких і британських торгових суднах, побував у найекзотичніших місцях світу — Індії, Вест-Індії, Австралії, Полінезії, на річці Конго. Що рухало ним, цілком колоніальним чоловіком: полювання за грошима, слоновою кісткою і прянощами? Надія отримати громадянство найбільшої на той час імперії — Британської? Чи, може, він, як і його герой Чарлі Марлоу, хотів «приміряти на себе лаври дослідника» або плив «заради того,

щоби плисти»? Хай там як, а у своїх книжках Конрад розповідав не про подвиги, скарби й дивовижі, і навіть не про зворотний бік колоніалізму — голод, рабство й вимирання корінного населення. Головна небезпека, яку таїть у собі загадкова Пітьма, — це можливість пізнати себе справжнього і, знявши мундир завойовника, побачити під ним жалюгідну істоту; тварину, якою керують лише жадібність, хіть і спрага крові. І, що найстрашніше, відчувати себе таким «брудним дикуном» тобі може сподобатись...

Джозеф Конрад «Серце темряви»

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Konrad-Serce

Прочитайте роман. Потім опрацюйте завдання.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Чим приваблює вас моряк-волоцюга Чарлі Марлоу? Чому бувалі моряки готові слухати його оповідки, незважаючи на їх «неймовірність»? Оцініть його порівняння з Буддою.
2. Прокоментуйте думку Марлоу про завоювання землі. Які способи завойовницької й колоніальної політики відомі вам з уроків історії та життя?
3. Чи зрозуміле вам захоплення Марлоу географічними картами й «білими плямами»? З якою метою він «ненадовго став прісноводним моряком»? У якій точці світу хотіли б побувати ви? Сформулюйте мету власної подорожі.
4. Опишіть враження Марлоу і свої власні від будівництва залізниці африканцями. Що найбільше обурює й шокує в цій розповіді? Поясніть, чому Африку вважають «пограбованим континентом».
5. Зачитайте портрет білого чоловіка, який «справді чогось досяг у житті». Прокоментуйте у зв'язку з цим художній засіб, який використав автор у змалюванні праці «робітників» та їхнього начальника.
6. Поясніть, чому Марлоу особливо заінтригувала можливість зустрітися з «видатною особистістю» Курцем.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Konrad-3

1 Словникова робота

2 Вікторина

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

7. Об'єднайтеся в групи й поділіться власними враженнями від оповіді Марлоу про подорож зачарованою річкою (I частина II розділу повісті). Використайте інтернет-картинки і змонтуйте медіафільм «Мандри горіріч».

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

8. Доберіть цитати з III розділу, які відображають зміни в особистості Курца, і розмістить їх у порядку його падіння (спробуйте відобразити це графічно, наприклад,

у вигляді сходинок, що ведуть униз). Що найбільше вразило вас у цьому персонажі? Сформулюйте й запишіть власні думки щодо нього.

✦ ДИСКУСІЯ

9. Занотуйте думки Марлоу про життя та його сенси (I частина II розділу). Як із цими сенсами впорався Курц? З ким із літературних героїв можна його порівняти?
10. Висловіть та аргументуйте свою думку щодо місії Марлоу. Які риси характеру дали можливість моряку її виконати?
11. За підсумками аналізу фрагментів повісті поясніть смисл її назви. Як сталося, що *«біла латка, над якою хлопчик розкошував у мріях, — той куточок перетворився на притулок пітьми»*?

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- У 1975 році нігерійський письменник, лауреат Міжнародної Букерівської премії Чинуа Ачебе назвав твір Конрада расистським, який дегуманізує африканців. «Читаючи його, — сказав Ачебе, — а це дуже і дуже високо оцінена книга, — я зрозумів, що я є одним з тих дикунів, що стрибали і танцювали на березі». Письменник відповів Конраду романом «Розпад речей».
- У 1939 році екранізацію роману мріяв здійснити — і навіть написав сценарій! — Орсон Веллс, однак висока собівартість і війна стали на заваді. Тому в 2014 році адаптацію здійснили на радіо у рамках проєкту «Незняті фільми Орсона Веллса» (у ролі Марлоу — Джеймс МакЕвой).
- Адекватна телевізійна версія «Серця пітьми» знята у 1993 році американцем Ніколасом Роугом (головні ролі виконують Тім Рот і Джон Малкович).
- Головний мотив твору творчо переосмислено у славетному кінофільмі Френсіса Форда Копполи «Апокаліпсис сьогодні» («Золота пальмова гілка» кінофестивалю в Каннах 1979 року). Події перенесено у В'єтнам часів американської інтервенції, сюжет дещо змінено, але частково збережено текст твору і, у повній мірі, — його дух. У головних ролях Мартін Шин і Марлон Брандо.
- За мотивами фільму німецька хеві-метал група «Grave Digger» у 1995 році записала свій альбом «Heart of Darkness (Серце темряви)».

1

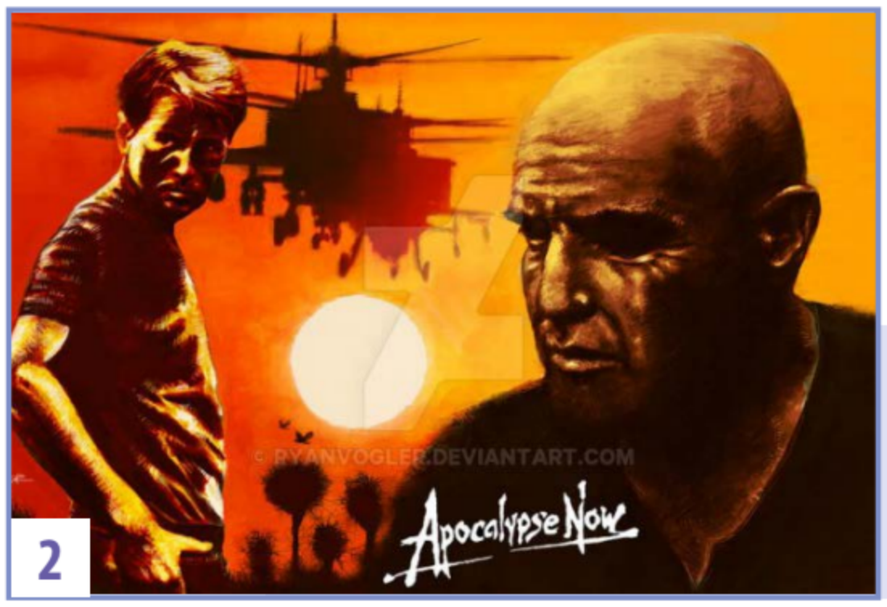

2

1. Обкладинка музичного альбому німецької хеві-метал групи «Grave Digger»
2. Афіша до фільму «Апокаліпсис сьогодні» 1979 р.

- Твір цитується в таких фільмах, як «Кінг Конг» (2005, реж. Пітер Джексон), «Назви мене своїм ім'ям» (2017; реж. Лука Гваданьїно), «До зірок» (2019; реж. Джеймс Грей), мультсеріалі «Дар'я» та аніме «Психопаспорт».
- Сюжет гри «Spec Ops: The Line» повторює сюжет фільму Копполи.
- Персонажі та сюжетні ходи повісті знаходимо у Томаса Еліота (цикл «Порожнисті люди»), Вілсона Харріса («Павич-палац»), Роберта Сільверберга («Вниз на Землю»), Тімоті Фіндлі («Мисливець за головами») та ін.

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь. Зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення.

Колоніальна політика — діяльність більш розвиненої держави, спрямована на підкорення менш розвиненої країни або народу; реалізується через поневолення, експлуатацію та грабунок поневоленої держави чи народу.

1. Наведіть приклади колоніальної політики європейців щодо африканських народів, описані у романі Дж. Конрада «Серце пітьми» та визначте ставлення автора до зображуваних подій.
2. Напишіть стислий переказ сюжету уявного роману «Біографія агента Курца, створена ним самим».

Джозеф Конрад перетворив морські пригоди на глибинне дослідження людської душі. Кожна морська пригода закінчується на березі, але не кожен мандрівник повертається таким, яким вирушав у подорож. Настав час зібрати всі ваші спостереження й зробити записи у власному «судновому журналі» про те, що відкрили, з ким зустрілися і що візьмете із собою в доросле життя.

СУДНОВИЙ ЖУРНАЛ. Проаналізуйте прочитане і заповніть сторінку журналу. Оберіть і запишіть цитати з твору, які б могли бути «компасом» для життя. Поясніть свій вибір.

СУДНОВИЙ ЖУРНАЛ

ГЕРОЙ / ГЕРОЇНЯ	ЙОГО / ЇЇ ВИБІР	ЩО ВІДЧУВАВ / ВІДЧУВАЛА?	ЯК БИ ВЧИНИЛИ ВИ?

ЦИТАТА-КОМПАС

ВЕЛИКА СПРАВА МАЛОГО ХУДОЖНИКА

Джон Рональд Руел Толкін (1892–1973). «Листок пана Дрібнички»

Те, як ми розпоряджаємося часом, який нам відведено, визначає нашу долю.

Джон Р. Р. Толкін

Життя багатолике й різноманітне! Медуза Turritopsis dohrnii практично безсмертна (за рахунок періодичних оновлень вона регулярно повертається в дитинство й живе далі), а мусі-одноденці природа відпустила лише кілька годин. Японські вчені зафіксували рибу на глибині 8336 м, де тиск перевищує нормальний у 800 разів. Не виключено, що скоро живі організми знайдуться за межами земної кулі.

Утім, людині далеко до цих рекордів. В екстремальних умовах вона довго не витримує, та й у звичайних довголіттям не дивує. Можливо, саме тому ми звикли вимірювати життя вкладеними в нього зусиллями, думками, фантазіями, справами. Середньостатистична людина не ганяється за досягненнями — вона просто живе й насолоджується тим, що робить і що залишає по собі. Хтось рятує планету, стоїть на чолі держави, рухає вперед історію, пише книгу для мільйонної фанбази — а інший усе життя малює картину, свою, особливу, одну-єдину... Малює й не знає, що ця картина, можливо, стане його перепусткою на новий рівень химерної гри...

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Джон Рональд Руел Толкін.

Дата і місце народження: 1899, Блумфонтейн (Оранжева вільна республіка).

Дата й місце смерті: 1973, Борнмут (Велика Британія).

Освіта: Оксфордський університет (правничий факультет).

Рід занять і хобі: учений-філолог, письменник, академік.

Найвідоміші твори: «Гобіт, або Туди і звідти», «Володар перснів», «Сильмариліон».

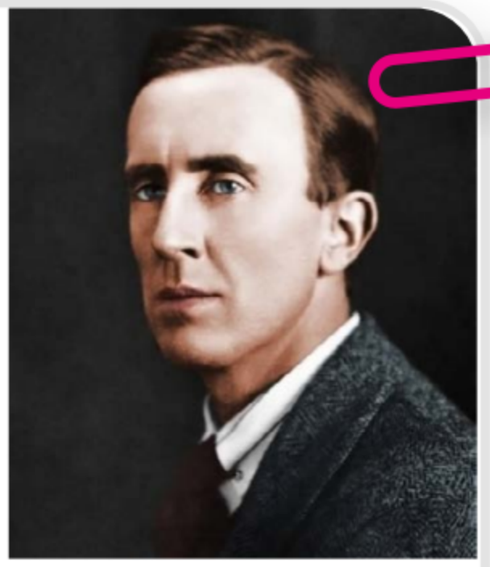

Толкін у 1940-х рр. Розфарбовано TuckerFTW 2021

- Після втрати батьків брати Рональд і Гіларі Толкіни виховувались під церковною опікою у сиротинці.
- Навчаючись у коледжі, спеціалізувався на класичних мовах, але особливі успіхи продемонстрував у англійській філології.
- Добровольцем потрапив на Першу світову війну, був офіцером зв'язку в битві при Соммі. Госпіталізований з окопною гарячкою, решту війни був на штабній роботі.

- Займався дослідницькою діяльність (укладав історичні та інші словники, досліджував давні тексти). Працював викладачем. На початку 1930-х років вважався провідним англістом свого часу.
- Славу Толкіну приніс «Гобіт» — дитяча казкова повість, народжена у процесі перевірки студентських робіт, схвалена десятирічним сином редактора й надрукована у 1937 році. Так починалося Середзем'я — особистий Всесвіт професора Толкіна.
- Професор знав кілька десятків мов, але для роботи створив ще декілька наприклад, ельфійські — синдарин і квентья, — та гном'ячий кхуздул.

Толкін. Шарж Романа Генна

ДОСЬЄ: обличчя і маски

Як правило, письменники обирають одного з героїв і наділяють його власними рисами, переконаннями, інтересами (так би мовити — вплітають себе в тканину твору). Проте в найголовнішому творі Толкіна — епопеї «Володар перснів» — персонажів так багато і характери їх настільки різноманітні, що Професор (саме так зазвичай називали Толкіна) обрав собі кілька масок. Давайте це перевіримо. Для тих, хто не читав твору чи не бачив легендарну екранізацію Пітера Джексона, представляємо (зліва направо): найвірніший з друзів, садівник Сем Гемджі; лицар, потомок королів Арагорн; дитя природи й лісу, ельф Леголас; маг, мудрець і веселий штукар Гендальф; мандрівник і літописець Більбо Беггінс.

Завдання для детективів

1. Користуючись додатковими джерелами, ми склали для вас перелік рис характеру й уподобань автора. Розподіліть їх на п'ять груп, приписавши названим персонажам (риси можуть повторюватися):

- блискуче знання давньої історії та міфології;
- любов до англійської природи і турбота про її збереження;
- негативне ставлення до новинок техніки, зокрема — автомобілів;
- відвага;
- вірність дружбі і її ідеалам;
- скромність;
- вірність слову;
- благородство і шляхетність;
- готовність до самопожертви;
- відсутність шанолюбства;
- майстер оригінальних розваг і розіграшів;
- любитель піших прогулянок, особливо по лісу;
- доброволець на фронті Першої світової війні;
- талановитий письменник;
- людина, яка вперто боролась за своє право бути разом з коханою;
- чудовий викладач (зовні не блискучий, але студенти в захваті);
- у побуті — консерватор, прихильник традиційних стосунків і рішень.

2. Спробуйте додати до цього переліку ще 1–2 позиції.
3. Зробіть висновки стосовно багатогранності особистості Толкіна і про автобіографічні мотиви в його творі.

Руйнівники міфів *Спростуйте чи доведіть міфи*

Міф 1. Щороку Дж. Р. Р. Толкін писав своїм дітям листи від імені Різдвяного Діда. Він малював до них ілюстрації, додавав казкові пригоди про полярного ведмедя, гоблінів та снігові бурі. Пізніше ці листи видали окремою книжкою — «The Father Christmas Letters». Виявляється, навіть Санта міг жити у світі Толкіна.

Міф 2. Толкін був професором англосаксонської мови. Його студенти розповідали, що він іноді раптом починав читати давньоанглійські тексти мовою оригіналу — настільки виразно й емоційно, що аудиторія завмирала. Для нього мова була порталом в інші світи, до якого він запрошував усіх, хто слухав.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Як часто люди живуть за інерцією, не замислюючись про сенс перебування тут і зараз та кінцевий пункт призначення… Кожен самотужки наповнює змістом призначений йому термін. Ми ж різні: комусь достатньо поратись у власному садку, інший хоче країну прикрасити, а дехто мріє про високе, майже недосяжне — наприклад, про подвиг чи мистецький шедевр. Однак — існуємо поруч, в одній реальності, страждаємо від однієї лихоманки, — то чи повинні розуміти та визнавати несхожість іншого / іншої,

Кадр з фільму «Володар перснів. Повернення короля» ▶

допомагати та підтримувати? І що там, за межею, яку доведеться переступити кожній людині?

«Ні, подорож тут не закінчується. Смерть — це просто інший шлях... Сіра дощова завіса цього світу відступає, і все перетворюється на срібне скло... А потім ти бачиш білі береги... а за ними — далека зелена країна під швидким сходом сонця. Це не так вже й погано». Щоб перевірити слова Гендальфа, сьогодні в подорож вирушить пан Дрібничка!..

Джон Р. Р. Толкін «Листок пана Дрібнички»

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Tolkin-Lystok

Прочитайте роман. Потім опрацюйте завдання.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. У чому незвичайність твору Дж. Толкіна? Визначте його жанр.
2. Автор називає пана Дрібничку «не вельми успішним художником», проте ми дізнаємося про його особливий талант. Який саме? Поясніть, що заважало Дрібничці досягти успіху?
3. Яку заповітну мрію плекав художник? Чим приваблювала його картина, яку він будь-що вирішив закінчити?
4. Уважно перечитайте опис дерева Дрібнички й висловіть власні асоціації щодо цієї картини.
5. Як автор алегорично передає земну суєту й недосконалість реалізації людини? Охарактеризуйте у зв'язку з цим «найближчого сусіда» Дрібнички — Парохія. Зауважте, як Дрібничка виконує його прохання й вимоги. А як би ви вчинили на його місці?
6. Чи можна назвати Парохія добрим сусідом? Чому він не схвалює заняття Дрібнички, не цікавиться його потребами?
7. Дж. Толкін у цій повісті змальовує світ земний і потойбічний. За Біблією, подальший шлях людини визначається залежно від того, як вона пройде випробування. Поміркуйте, куди Візник відвозить пана Дрібничку? Чим є для нього Робітня? Чого він там навчився?
8. Наступна станція на момент прибуття Дрібнички не має назви, проте згодом стає відомою як «Парохія пана Дрібнички». Вона є аналогом Земного Раю, де люди розуміють і підтримують один одного. Чим порадувала художника ця станція? Чому саме тут йому не вистачало колишнього сусіда?
9. Які нові таланти відкрили у собі й один в одному Дрібничка й Парохій? Як змінилося їхнє життя?
10. Пам'ятаєте Гори, що проглядалися між листям Дрібниччиного дерева? Саме туди вирушає наш герой у фіналі повісті. Розтлумачте алегоричний зміст такого фіналу.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Tolkin-1

1. Джон Толкін: від першої особи
2. Словникова робота
3. Алегорії у творі «Листок пана Дрібнички»
4. Вікторина

11. Результати дослідження змісту твору узагальніть у таблиці:

Алегоричні образи твору «Листок пана Дрібнички»	**Значення алегорій**
Дрібничка	
Парохій	
Картина-дерево	
Сад	
Подорож	
Робітний дім	
Два голоси	
Парохія пана Дрібнички	
Далекі Гори	

✦ ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

12. Толкін писав: «Правильно підібране ім'я приносить мені велике задоволення. Коли я пишу, я завжди починаю з імені. Спочатку ім'я — потім історія, а не навпаки».

В оригіналі імена головних героїв твору мають значення:

Niggle — «займатися дрібницями», «дурити», «набридати», «дратувати», «чіплятися», «насміхатися», «бути скнарою» та ін.
Parish — «парафія», «прихід» (як громада вірян однієї церкви).

- ✓ Поясніть вибір імен автором і їх внутрішню логіку.
- ✓ В українських перекладах імена звучать: *Ніґґл* і *Періш* (переклад Еланор); *Дрібничка* й *Парохія* (переклад Катерини Оніщук); *Бавунцьо* й *Парахія* (переклад Остапа Дзондзи). Оцініть усі варіанти з позиції читача. Які поради ви могли б дати наступному перекладачеві?

✦ СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Дошка вибору. Оберіть і виконайте одне із запропонованих завдань.

1 Подкаст
Запишіть епізод подкасту, де пан Дрібничка або його листок розповідають свою історію.

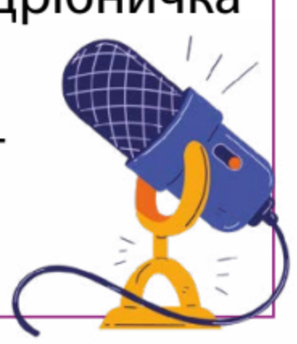

2 Інфографіка
Створіть стрічку життя Дрібнички. Додайте короткі цитати й ключові події.

3 AR-фільтр
Розробіть AR-фільтр для Інстаграму. Опишіть його вигляд, інтерактивні інструменти. Додайте гасло для просування в мережі.

4 Плейліст
Створіть плейліст натхнення для пана Дрібнички. Аргументуйте свій вибірю.

5 Майстер-клас
Підготуйте і проведіть майстер-клас зі створення шедевра від пана Дрібнички.

6 Листок 2.0
Сучасна інтерпретація історії. Створіть артоб'єкт, натхненний листком Дрібнички.

✦ ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення.

1. Пригадайте історію старого художника Бермана із новели О. Генрі «Останній листок». Поміркуйте, що спільного та відмінного у пана Дрібнички та Бермана. Куди, на вашу думку, повіз би Візник Бермана?
2. Пан Дрібничка — митець, людина високих поривань, тоді як Парохій — прагматичний чоловік, реаліст. Розкажіть, де і за яких обставин вони змогли порозумітись, та опишіть результат їхньої спільної праці. Поясніть, чому станція почала називатися «Парохія пана Дрібнички».

СПРАВА D1. ТАЄМНИЦЯ СМАРАГДОВОГО ЛИСТКА. Уявіть себе приватними детективами, яким доручили розкрити «таємницю листка» пана Дрібнички. Пройдіть три етапи розслідування, щоб зібрати докази, відтворити картину подій і зробити висновок: чому цей листок настільки важливий для художника.

Етап 1: Пошук ключового сліду

У тексті оповідання знайдіть і запишіть 2–3 деталі (описи, думки художника чи реакція інших персонажів тощо), які розкривають важливість листка для пана Дрібнички.

Етап 2: Свідчення очевидця

Уявіть, що ви спостерігаєте за роботою художника над картиною. Напишіть коротку розповідь (7–10 речень) від імені детектива або когось зі свідків, яка б передавала атмосферу твору та характер пана Дрібнички:

- ✓ Що робить Дрібничка під час роботи над листком (наприклад, як він малює, розглядає листок чи бурмоче щось собі під ніс)?
- ✓ Які думки у вас виникають під час цього спостереження?
- ✓ Як Дрібничка реагує на вашу присутність (якщо помічає)?

Етап 3: Розгадка таємниці

На основі зібраних доказів і свідчень напишіть слідчий висновок (2–3 речення). Як ви вважаєте: листок Дрібнички — це «втрачений час» чи «шедевр»? Аргументуйте свою думку.

ПОДОЛАТИ ЗВІРА В СОБІ

Вільям Ґолдінґ (1911–1993). «Володар мух»

— Гадаєш, Звір існує?
— Звичайно, ні!
— Чому?
— Тому що тоді все ні до чого: будинки, вулиці, і телевізор не працював би…

Вільям Ґолдінґ

Дитинство всесвітньо відомого англійського письменника Вільяма Ґолдінґа пройшло в Мальборо, у будинку, що причаївся поряд з церковним цвинтарем. Хлопчик панічно боявся залишитися віч-на-віч із його темрявою, у якій звичайні кроки здавалися звуками з іншого світу, і ховався від страхів на каштані, що ріс у дворі. Моторошний, первісний страх дістав його знову, коли 1940 року він пішов добровольцем на флот. Ґолдінґ брав участь у висадці союзників у Нормандії й командував ракетоносієм, який атакував данський острів Валгере. Він був упевнений, що цивільних евакуйовано, але згодом дізнався, що це було не так. До кінця життя Ґолдінґ не переставав думати, скільки людей загинуло на острові під залпами його корабля...

Жахи, з якими довелося зіткнутися в Другій світовій війні, змушували людей шукати пояснення, й більшість знаходили коріння зла в нацизмі. Однак Ґолдінґ бачив, як люди вбивали одне одного лише через страх бути вбитими, у хижому запалі проливали озера крові, покривали поля купами трупів. Цю незбагненну темряву людської природи, її зло й варварство досліджуватиме письменник у своїх творах.

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Вільям Джеральд Ґолдінґ.

Дата і місце народження: 1911, Сент-Колумб-Майнорт, Корнволл (Велика Британія).

Дата й місце смерті: 1993, Перранавортал, Корволл (Велика Британія)

Освіта: Брейсноуз коледж (природничі науки), Оксфордський університет (англійська література).

Рід занять і хобі: письменник, драматург.

Найвідоміші твори: «Володар мух», «Шпиль», «Спадкоємці», «Бог Скорпіон», «До країв світу» (трилогія) та ін.

Вільям Ґолдінґ

З 1940 до 1945 року Ґолдінґ служив у лавах Британського військово-морського флоту. У послужному списку моряка — участь у потопленні німецького лінкора «Бісмарк» (травень 1941) і у висадці союзних військ у Нормандії (літо 1943).

- Батько письменника був шкільним учителем; не дивно, що перш ніж стати повноцінним письменником, Вільям теж працював у британських школах.
- Свій перший роман Ґолдінґ назвав «Незнайомці зсередини». Двадцять одне видавництво послідовно відмовились від нього. Але юрист видавництва «Faber&Faber» дістав рукопис зі сміттєвого кошика, відредагував і порадив шефам надрукувати під новою назвою, заплативши автору смішні 60 фунтів. Так з'явився «Володар мух».
- У 1983 році Ґолдінґ отримав Нобелівську премію в галузі літератури (це було доволі неочікуване рішення, яке дотепер викликає суперечки), а ще через п'ять років — лицарський титул із рук королеви.

Вільям Голдінг та його дружина Енн у своєму саду у Вілтширі, 1983 р.

ДОСЬЄ: код людської природи

Перед вами не просто сторінки життя Вільяма Ґолдінґа, це портал до його знаменитого роману. Запрошуємо стати учасниками літературно-біографічної експедиції, пройти ключовими «станціями» життєвого шляху письменника і розшифрувати його особистий досвід як «код людської природи», щоб зрозуміти, чому «Володар мух» став таким гострим і тривожним пророцтвом про нас самих.

1. **Гра в секрети.** Пам'ятаєте, як у дитинстві ми любили ховати важливі для нас речі чи записки у таємне місце? Уявіть, ви натрапили на схованку, яку залишив маленький Вільям Ґолдінґ. Які речі чи предмети могли б там бути? Чому вони для нього важливі?
2. **Біографічний капітал.** Уявіть, що біографія письменника — це фінансовий портфель, де кожен етап приносить «капітал» для його творчості. Розподіліть 100 «творчих балів» між п'ятьма життєвими етапами, виходячи з того, який внесок вони зробили в його головний твір чи світогляд. Поясніть, чому ви надали найбільше балів саме тому чи іншому етапу.
3. **Інтерв'ю з письменником.** Уявіть себе журналістами, які беруть інтерв'ю в письменника в найважливіший момент його життя. Визначте три найважливіші або «переломні» факти з біографії. Сформулюйте п'ять гострих питань, що

стосуються цих фактів і допоможуть розкрити його внутрішні переживання та погляди на творчість. Напишіть ймовірні відповіді письменника, використовуючи цитати або відомі факти про його світогляд.

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Вільям Ґолдінґ був надзвичайно скромною людиною. Існує легенда, що його дружина Енн перша дізналася про те, що йому присудили Нобелівську премію з літератури, але через хвилювання ледь не забула сказати йому про це. Сам письменник тоді сказав, що сприймає премію не стільки як нагороду за свої книги, скільки як визнання важливості того, про що він пише.

Міф 2. Кажуть, що Ґолдінґ, працюючи учителем, дозволив учням створити в класі «плем'я», щоб побачити, як вони керуватимуть своїм життям. Діти швидко почали сперечатися, а він лише усміхався й нотував. Так народився знаменитий роман «Володар мух».

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Прохолодного осіннього вечора 1952 року в Солсбері сер Вільям Джеральд Ґолдінґ читав своїм дітям Девіду та Джуді черговий пригодницький роман. Коли діти вляглися, він сказав дружині: «Усі ці книжки завжди розповідають про острови: «Острів скарбів», «Коралловий острів», острів канібалів, острів піратів... Суцільна фантастика! Чому ніхто не напише про те, що насправді трапилося б з дітьми, якби вони опинилися на безлюдному острові?» — «Чудова ідея! — відповіла дружина. — Ось ти про це й напиши». До кінця року роман був готовий...

Вільям Ґолдінґ «Володар мух»

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Golding-Volod

Прочитайте роман. Потім опрацюйте завдання.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Уявіть, що ви вперше ступили на безлюдний острів: що ви мали б відчути? А як поводяться Ральф, Роха, Джек і Саймон? Як виявляється при цьому характер кожного з них?
2. Прокоментуйте сцену перших зборів: як зарекомендували себе на них Ральф і Джек? Поясніть, чому діти обрали ватажком Ральфа.
3. Чи поділяєте ви думку Джека про те, що вони — дослідники? Які блага знаходять діти на острові? Які знання й уміння пригодилися старшим хлопцям, щоб облаштуватися тут в очікуванні порятунку?
4. Які правила запропонував Ральф? Чому хлопці не дотримуються їх?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Golding-1

1. Вільям Ґолдінґ: від першої особи
2. Сюжет твору
3. Упізнай персонаж за цитатою
4. Символіка твору
5. Вікторина

5. Що затьмарило безтурботне життя дітей на «їхньому» острові? Які «дослідження» вони робили у зв'язку з цим? Чому вони не мали бажаних результатів?

ДИСКУСІЯ

6. Що стало справжньою причиною сварки Ральфа й Джека (розділ 8)? Чому більшість старших хлопців пішли за Джеком? Чи можна вважати це «бунтом на кораблі»?
7. Розкажіть, як змінюється Джек, відпавши від «Ральфової компанії». На чому він будує свій авторитет? Спробуйте створити про це мем.

ЧИТАЄМО ТВОРЧО

8. Поміркуйте, чому саме Джек поставив Звіра — Володаря Мух? Підготуйте виразне читання уривка від слів «Джек підняв свинячу голову» і до кінця розділу 8. Що найбільше вразило вас у ньому?

ПРАЦЮЄМО В КОМАНДІ

9. Об'єднайтеся в групи й обговоріть, з якою метою Саймон пішов за Джеком? Поясніть, чому він залишився наодинці з Володарем Мух?

ДИСКУСІЯ

10. Яку місію мав Саймон перед мешканцями острова? Чи мав він рацію, коли казав, що «звір — це ми самі»? Чому Ральф не зупинив дикий мисливський танок?
11. Подискутуйте над назвою роману. Якою мовою — англійською чи давньоєврейською — «Вельзевул» — вона більш точно виражає сутність Звіра?

ПІЗНАЄМО СЕБЕ

12. Створення «Нової Мушлі». Уявіть, що ви — перша група рятувальників, які прибули на острів і вирішили залишитися. Ви бачили, як стара система Ральфа зазнала краху. Ваше завдання — створити П'ять Нових Правил, які гарантували б виживання та розвиток цивілізації, враховуючи природу «Звіра» (як внутрішнього, так і зовнішнього). Обговоріть правила з однокласниками / однокласницями.
13. Мій слід на острові. Уявіть, що ви опинилися на острові з роману «Володар мух». Намалюйте один предмет, який би залишили на піску як свій «слід» і напишіть, що він про вас говорить.

СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Створіть куб персонажа, на кожній грані якого розташовані *цитата*, *риса характеру*, *предмет-символ*, *місце на острові*, *страх* і *сила*. Презентуйте свою роботу в класі.

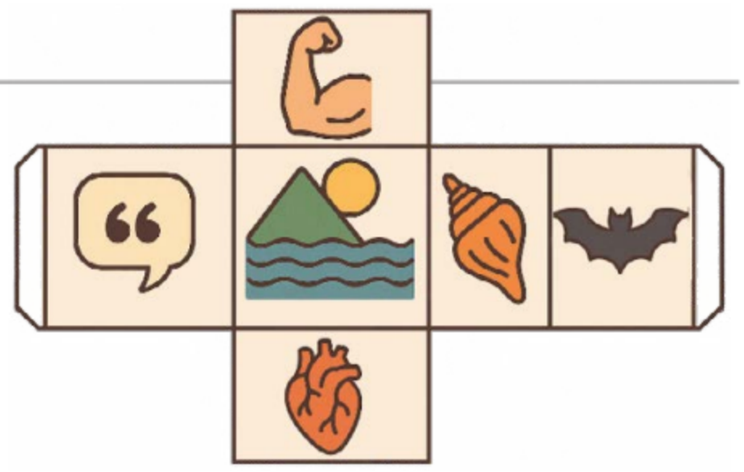

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

Роман «Володар мух» виявився настільки неоднозначним для читачів і літературних критиків, що має декілька жанрових позначень.

1. **Робінзонада-антиробінзонада.** Робінзонадою роман В. Ґолдінґа можна назвати хіба що через сюжет про складнощі виживання людини на безлюдному острові. Згадаймо: Робінзон навчився не тільки сіяти, будувати, шити,

виготовляти посуд та інструменти, приручати диких тварин, виробляти шкури, а й цивілізував дикуна — тобто наново пройшов історію людства. А який шлях пройшли англійські школярі на подібному острові? Обґрунтуйте, чому їхню історію правильніше назвати антиробінзонадою.

2. **Роман-пародія.** Ґолдінґ вибрав мішенню для своєї сатири одну із найпопулярніших ідеалізованих робінзонад вікторіанської доби — «Кораловий острів» Роберта Баллантайна (1857): там троє юних робінзонів сміливо протистоять набігам диких свиней і ворожого племені сусіднього атолу. Відважні хлопці Ральф та Джек у «Володарі мух» стають головними антагоністами.

3. **Алегоричний роман.** Таке визначення «Володара мух» передбачає активну участь читача, який сам повинен зробити висновок або засвоїти урок із твору. Знайдіть у тексті роману алегорії та прокоментуйте їхнє значення.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Golding-2

1 Послухай композиції «Lord of the Flies» гуртів Iron Maiden, Camerawalls та CONGOS

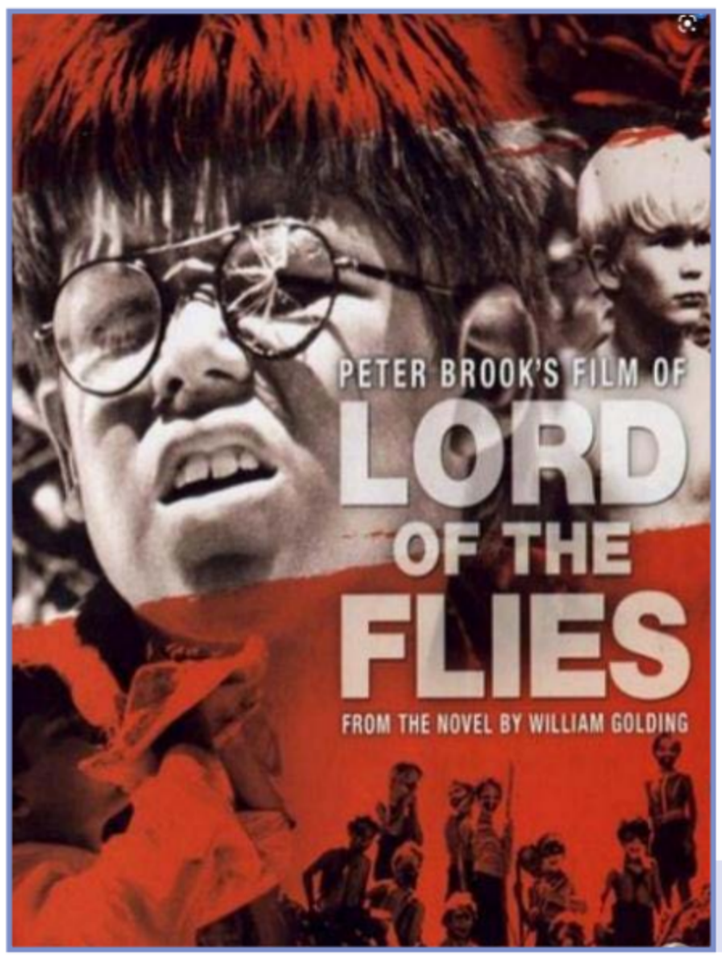

- Роман задумувався як іронічна відповідь Роберту Баллантайну на його популярний у XIX столітті роман «Кораловий острів».
- Існує три екранізації роману:
  - 1963 — «Володар мух» — фільм британця Пітера Брука (найбільш близький до оригіналу);
  - 1975 — «Дьоготь крові» — фільм філіппінки Лупіти А. Консіо (швидше, адаптація: персонажі стали філіппінцями, серед них з'явилися дівчатка);
  - 1990 — «Володар мух» (американська адаптація Гаррі Хука; дію перенесли в сучасність, з оригіналу взяли ключові епізоди та імена).

У 2025 році телевізійну версію (мінісеріал) почали знімати британці Джек Торн і Марк Манден.

- Вплив «Володаря мух» помітний у фільмі «Генезис» (1971; реж. Ентоні Аймен), повісті «Низькі люди у жовтих плащах» Стівена Кінга, романі «Вілт» Тома Шарпа.
- Навіяні книгою композиції «Lord of the Flies» записали гурти Iron Maiden (1995), Camerawalls (2008), CONGOS (2022).

◄ Постер до фільму, 1963 р.

✦ ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення.

1. В. Ґолдінґ зазначав, що діти на острові зраділи «світу без дорослих». Поясніть причини їхньої радості. Що, на ваш погляд, завадило підліткам збудувати свій «ідеальний світ»?
2. Поясніть, оптимістичним чи песимістичним є фінал роману «Володар мух»? Свою думку обгрунтуйте, посилаючись на текст.

КОМПАС ПЕРСОНАЖА. Пригоди на острові лишилися позаду. Перш ніж остаточно закрити книгу, ви маєте пройти фінальне випробування. Це завдання вимагає від вас не переказу, а розуміння того, що рухало персонажем.

Оберіть одного з головних героїв (наприклад, Ральфа, Джека або Саймона). Створіть його моральний компас, заповнюючи фактами й роздумами кожен сектор. Визначте:

- ✓ головний моральний принцип персонажа на початку роману;
- ✓ головний страх чи інстинкт, що ним керує;
- ✓ подію, яка змінила його моральний шлях на краще чи на гірше (точку неповернення);
- ✓ наслідок його морального вибору (що він усвідомив чи втратив).

Презентуйте свою роботу однокласникам/однокласницям.

БУТИ СОБОЮ У СВІТІ ШКІЛЬНИХ ПРАВИЛ

Бел Кауфман (1911–2014). «Вгору сходами, що ведуть униз»

Не люблю школу: там змушують зосереджуватись
на тому, чого ти не хочеш знати.

Леонардо ді Капріо

«Чи подобається вам ходити до школи?» — з цього питання, як правило, починаються анкетування, які проводять серед учнів різноманітні інстанції та організації. І статистика відповідей в останні роки невтішна — близько 30 % учнів до школи ходити не хочуть. Можна, звичайно, списати все на ситуацію в країні й світі, але що робити з іншою цифрою: майже 50 % опитаних не хочуть учитися. Просто не хочуть чи з певної причини — не важливо. Головне — діти втрачають довіру до школи як до джерела знань. Можливо, настав час відверто про це поговорити?

Підлітки в усі часи лишаються підлітками: йоржистими, характерними, «незручними». Їм не подобається дисципліна, вони шукають самовираження. Як знайти з ними спільну мову, як заохотити до навчання?.. Що зробити для того, щоб години, проведені в стінах школи, не були «каральним» терміном? Давайте запитаємо Книжку!..

Знайомтеся, авторка!

Повне ім'я: Белла Михайлівна Койфман.

Дата і місце народження: 1911, Берлін (Німецька імперія).

Дата й місце смерті: 2014, Мангеттен Нью-Йорк (США).

Освіта: Колумбійський університет (літературний факультет).

Рід занять і хобі: письменниця, учителька англійської мови.

Найвідоміші твори: «Вгору сходами, що ведуть униз», «Кохання, і так далі».

Портрет Бел Кауфман для 1-го видання (1964)

- Бел Кауфман — онука єврейського письменника Шолом-Алейхема й донька американської письменниці Лялі Кауфман.
- З Берліна родина емігрувала до Одеси, а в 1922 році — у США. Там дівчина блискуче засвоїла англійську мову й зробила її своїм робочим інструментом.
- Публікувала скетчі й оповідання в журналі для чоловіків «Есквайр». Щоб бути «в тренді», змінила ім'я з «Белла» на «Бел».
- Багато років викладала англійську мову в навчальних закладах Нью-Йорка. Робочі враження стали базою для написання першої — і, по суті, — єдиної мегауспішної книги «Вгору сходами, що ведуть униз».
- До останніх днів працювала. У віці 99 років була прийнята на роботу в Хантер-коледж як викладачка єврейського гумору. «Я надто зайнята, щоб старіти», — признавалась письменниця.

ДОСЬЄ: п'ять шкільних уроків

Бел Кауфман бачила в учнях те світло, яке вони самі в собі не помічали. Іноді лише один урок може змінити погляд на себе. Вона залишила нам п'ять — теплих, чесних і дуже людяних. Тепер вони у ваших руках.

Ці п'ять уроків — не правила, а підказки, що допомагають знаходити свій шлях. Вони нагадують, що навіть у повсякденності є місце сміливості та доброті.

Подумайте: який із цих уроків ви вже пройшли? Які чекають вас попереду? Виконуючи завдання, знайдіть у кожному уроці частинку свого досвіду.

1. Опишіть ситуацію, коли вам довелося починати щось з нуля: проєкт чи стосунки, перехід у новий клас тощо. Що лякало найбільше? Що виявилося зовсім не страшним? Складіть порадник «Мій новий життєвий стартап».
2. Пригадайте людину, яка не просто навчала, а помітила в вас те, чого не бачили інші. Опишіть, як і що вона сказала, що зробила, як ви почувалися. Свою розповідь завершіть думкою: «Людяність у школі — це…»
3. Сформулюйте свій урок, якого навчило життя за останній рік.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

- Дитинство письменниці пройшло в Одесі, де на Рішельєвській, 57, Койфмани мали свій будинок. Неодноразово бувала в Києві.
- У 1921 році одеський журнал «Дзвіночки» опублікував її перший твір — поему «Весна».
- Письменниця разом із чоловіком, Сіднеєм Глаком, активно популяризували творчість Шолома-Алейхема. Зокрема, 2005 року в Києві відбувся тематичний фестиваль.
- Розповідають, що на книжковій полиці Бел Кауфман постійно стояли поруч томик Шолома-Алейхема й «Кобзар» Шевченка.

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Одного разу Бел Кауфман отримала лист від учителя з Техасу. Він зізнався, що хотів звільнитися після тяжкого року, але прочитавши її роман, сказав: «Я знову люблю дітей». Письменниця довго берегла цей лист і завжди носила у сумочці.

Міф 2. Кажуть, Бел написала жартівливу «шкільну інструкцію», де кожне правило було абсурднішим за попереднє. Вона хотіла показати, що бюрократія інколи виглядає як комедія. А директор… урочисто розіслав її всім працівникам, бо сприйняв як офіційний документ.

Міф 3. Письменниця розповідала, що жила в нью-йоркському будинку, де сходи завжди вели угору — і ніколи не скрипіли, коли вона була в хорошому настрої. Учні жартома називали їх «магічними». А Бел відповідала: «Магія не в сходах, а в тому, з яким серцем ти йдеш».

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

З передмови авторки до роману «Вгору сходами, що ведуть униз»

Ця книжка прожила багато життів. Понад пів століття тому молода редакторка побачила в оповіданні на три з половиною сторінки роман...

Деякі критики нагородили мене найвищим компліментом: вони подумали, що я просто скомпонувала цей роман з документального матеріалу. Однак там усе вигадане, крім кількох розпоряджень з управління освіти (задля переконливості довелося пом'якшити їхній тон). Я сама складала звіти, накази, нотатки, протоколи, бланки, оголошення, конфіденційні документи шкільної медсестри і психолога, чернетки і плани уроків, адміністративні циркуляри і записки самих дітей.

Щойно вона вийшла друком, ринула навала листів від друзів, незнайомців та вчителів. Я думала, що писала про одну школу одного міста, і не знала, що насправді там ідеть ся про багато шкіл у багатьох містах. Вчителі казали мені, що мали би написати саме таку книжку, якби лишалися сили після щоденної виснажливої роботи в школі. «Звідки ви дізналися? — писали вони. — Ви розповіли про мій клас, моїх учнів, мої проблеми».

Що більше змінюється освіта, то більше лишається такою самою. Школи зараз точнісінько такі ж, як понад пів століття тому… Усі мої художні вигадки стали реальністю.

Цю книжку читатиме нове покоління. «Нащадки» підлітків, які писали мені колись листи, можуть виявити, що вона саме про них.

Бел Кауфман, Нью-Йорк, 2012

Бел Кауфман «Вгору сходами, що ведуть униз»

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Kaufman-Vgoru

Прочитайте роман. Потім опрацюйте завдання.

ЖИВІ СТОРІНКИ

1. Зачитайте в особах початок твору: роль Сильвії Баррет виконуватиме ваша учителька / одна з учениць, інші подаватимуть репліки з місць; призначте також читця на роль представника адміністрації школи.
2. Проаналізуйте прочитане:
   - ✓ визначте, що завадило молодій учительці провести виховну годину на початку навчального року;
   - ✓ про які умови навчання та шкільні правила стало відомо з полілогу в класі;
   - ✓ які з учнівських реплік вам доводилось чути у своєму класному колективі.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

3. Оцініть рішення адміністрації школи призначити молоду вчительку класною керівницею 46 підлітків, які значно відстають у навчанні.
4. З'ясуйте значення слова *бюрократія*. З якими проявами шкільної бюрократії зустрілась Сильвія Баррет у перший робочий день?
5. Візьміть бліц-інтерв'ю в учителів / учительок своєї школи: поцікавтеся обсягами їхньої «паперової роботи».
6. Зачитайте відповідь Беати Шихтер на «крик» Сильвії про допомогу. Який засіб комічного у ньому використано? Чим відповідь досвідченої колеги допомогла молодій учительці?
7. Визначте способи, якими міс Баррет постійно дізнавалась думку дітей з різних приводів. Чому це було важливо?
8. Про яку школу та вчителів мріяли учні та учениці Сильвії? Які позитивні приклади наводили діти з власного шкільного досвіду? Що не подобалось підліткам у навчальному закладі?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Kaufman-1

1 Бел Кауфман: від першої особи

2 Вікторина

9. Зачитайте відповіді підлітків про те, навіщо вивчати давньогрецькі міфи. З якою метою наводить їх авторка?
10. Якою постає Сильвія Баррет з листа до подруги Еллен? Доведіть, що саме такі вчителі, як вона, потрібні в школі.
11. Словесно змалюйте портрети хорошого вчителя та хорошого учня такими, якими вони постають у вашій уяві.
12. Шкільні правила, що їх з певною метою вигадала авторка, забороняли підійматися сходами, що ведуть униз. Розкрийте переносний сенс назви роману. Як він допомагає зрозуміти ідею твору?

✦ ПРАЦЮЄМО З ОРИГІНАЛОМ

13. Оригінальна назва роману Бел Кауфман «Up the Down Staircase» в англійській мові стала ***ідіомою*** (стійким неподільним зворотом мови, що передає єдине поняття).
    - ✓ Здійсніть її дослівний переклад та порівняйте його з художнім.
    - ✓ Чи був би зрозумілим зміст ідіоми *Up the Down Staircase* людям, що не є носіями мови?

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

14. В анотації — стислому викладі змісту книги — до українського видання роману Бел Кауфман «Вгору сходами, що ведуть униз» (Видавництво Старого Лева, 2020) зазначено: «Цей роман складається з папірців, нібито знайдених у сміттєвому кошику, переписок на шкільній дошці, уривків щоденника, безглуздих директив, звітів, оголошень та планів уроків».
15. Дійсно, твір, написаний у 1964 році, дуже незвичний за формою й водночас дуже сучасний. Дайте власне визначення цьому різновиду роману, свою думку обґрунтуйте.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Після того, як книга закріпилася у списку бестселерів The New York Times, її екранізували (1967; режисер Роберт Малліган, у головній ролі — Сенді Денніс). Більшість ролей у картині виконали непрофесійні актори, учні американських шкіл.
- Через два роки авторка трансформувала роман у п'єсу, яка витримала більше сотні вистав на сценах країни.
- Назва *«Up the Down Staircase»* спародійована в одному з епізодів «Сімпсонів».
- Назва альбому «Up The Downstair» британського рок-гурту «Porcupine Tree» викликана повагою до роману.

◄ Постер до фільму

✦ ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення.

1. Розкрийте прямий та переносний сенс назви роману «Вгору сходами, що ведуть униз» Бел Кауфман. За текстом твору визначте «сходи», що вели дітей та педагогів униз, та «сходи», що вели їх вгору.
2. Твір «Вгору сходами, що ведуть униз» називають напівбіографічним. Доведіть або спростуйте цю думку, дослідивши життєвий шлях авторки.

ДОШКА ВІДГУКІВ

1. Порівняйте шкільну систему, описану в романі, із сучасною українською школою. Які проблеми залишилися актуальними? Які зміни відбулися? Чи стикаються сучасні вчителі з такими ж проблемами, як Сильвія Баррет? Відгуки про роман залишіть на дошці.
2. Уявіть, що ви стали директором / директоркою школи, де працювала Сильвія. Запропонуйте три реалістичні зміни, які могли б покращити шкільне життя, стосунки між учителями й учнями. Для кожної зміни: **сформулюйте проблему — запропонуйте рішення — передбачте можливий результат.**

Дошка відгуків:

- Що мене вразило?
- Що я зрозумів / зрозуміла?
- Зовсім як у нашому класі...
- Що залишиться зі мною?

НЕБЕЗПЕКИ ГРИ З ВОГНЕМ

Рей Бредбері (1920–2012). «451 градус за Фаренгейтом»

Є злочини гірші, ніж спалювати книжки.
Наприклад, не читати їх.

Рей Бредбері

Його доля починалася у вересні 1922 року в мандрівному цирку братів Діллл. Місцева знаменитість, «чарівник» Електрико, висвятив у лицарі 12-річного хлопчика: він доторкнувся наелектризованим мечем до плечей, до облупленого «лицаревого» носа, від чого волосся бідолахи стало дибки, підняв руки до неба й громоподібно проголосив: «Живи вічно!» Оце пригода, еге ж? Про таке можна всім хлопцям розповісти! Роками пізніше «лицар» згадував: «Того дня я підійшов до каруселі, дивився на коней, що пробігали під музику, і плакав. Сльози текли, бо я знав, що через містера Електрико зі мною сталося щось важливе. Я відчув, що змінився».

Повернувшись додому, хлопчина все ще думав над словами фокусника. Здається, доля сама відкривала перед ним браму! Жити вічно... Хіба це можливо? Так — на сторінках написаних тобою книг. Що ж, хай там що — він їх напише!

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Реймонд Дуглас Рей Бредбері.

Дата і місце народження: 1920, Вокіган, Іллінойс (США).

Дата й місце смерті: 2012, Лос-Анджелес, Каліфорнія (США).

Освіта: середня школа (Лос-Анджелес).

Рід занять і хобі: письменник, сценарист.

Найвідоміші твори: «451 градус за Фаренгейтом», «Марсіанські хроніки», «Кульбабове вино», «Щось лихе насуває» та ін.

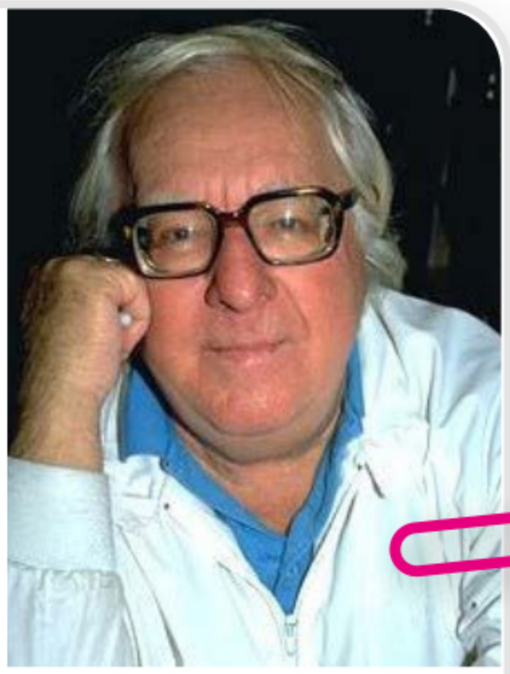

Рей Бредбері

- Вищої освіти письменник не отримав. Систематичні знання здобував відвідуванням бібліотеки.
- У 1946 році продавчиня книгарні Маргарет МакКлюр прийняла за книжкового злодія юнака в довгому плащі з портфелем, який порпався в стосі книжок. Наступного дня юнак запросив Меггі на каву, а ще через рік — у спільну подорож на Місяць і Марс. Так Рей знайшов свою дружину.
- Довгий час родина жила на те, що заробляла Меггі, аж поки романи «Марсіанські хроніки» (1950) та «451 градус за Фаренгейтом» (1953) не принесли Бредбері визнання і пристойні гонорари.
- Рей Бредбері не лише вигадував фантастичні історії — він частенько передбачав появу тих чи інших технічних цікавинок, як-то мобільники й відеотелефони, Bluetooth-гарнітура та навушники, великі телевізори із плоским екраном, смарт-годинники, доповнена реальність AR, система «розумний будинок» і багато іншого, що активно входить у наш побут.
- Щороку на Різдво письменник отримував від рідні та друзів різноманітні іграшки, так що в його кабінеті зібралася чимала колекція.
- У 2008 році працівники NASA на борту космічного зонда Phoenix Mars Lander відправили на Марс оцифровану копію «Марсіанських хронік», а через кілька місяців після смерті письменника місце, де приземлився роботизований ровер Curiosity, назвали Bradbury landing («посадка Бредбері»).
- Крім багатьох літературних премій, якими оцінена творчість Бредбері, письменник має також свою зірку 6644 на «Алеї слави» в Голлівуді.

Рей Бредбері з родиною

Зірка Рея Бредбері на Голлівудській алеї слави

ДОСЬЄ: творчість як доказ співучасті

За життя Рей Бредбері встиг написати й надрукувати 10 романів, 6 повістей, 21 п'єсу, 33 сценарії та понад 400 оповідань. Більш ніж достатньо для створення власної галактики творчості, галактики Бредбері!

Попрацюйте в команді

1. Користуючись додатковими довідковими джерелами, підготуйте презентації вказаних творів Бредбері для присвяченого йому вернісажу (свята). У своєму виступі відобразіть:
   - ✓ рік появи та жанр твору;
   - ✓ сюжет (лаконічно);
   - ✓ роль в житті автора (нагороди, провали тощо) та вплив на читачів;
   - ✓ навколололітературні факти: екранізації, продовження, особливі відмітки (якщо є).
2. З огляду на стильове і жанрове розмаїття названих творів, зробіть висновок про рівень ерудиції та діапазон творчих інтересів письменника.

Руйнівники міфів

Спростуйте чи доведіть міфи

Міф 1. Рей Бредбері боявся автомобілів і ніколи не отримав водійських прав. Друзі жартували, що він міг створювати цілі космічні цивілізації, але не довіряв металевій коробці на колесах. На що письменник відповідав: «Мені вистачає мандрів у моїй голові».

Міф 2. Одного разу, прогулюючись Лос-Анджелесом, письменник побачив рекламний щит із зображенням ідеального майбутнього. Засилля машин і роботів його налякало і надихнуло на створення оповідання про технології, які крадуть людську душу.

Міф 3. Бредбері часто повторював, що написав тисячі сторінок, сидячи на підлозі, бо так йому було зручніше думати. Друзі дивувалися, як він може творити шедеври, сидячи, мов школяр на перерві. Але письменник говорив, що саме так відчуває близькість до дитячої уяви.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Щодня людину оточують, огортають, оповивають тисячі запахів. Здається, кожен з нас пливе хвилями ароматичного океану, інколи навіть не розуміючи, що ж то пахне. Про вплив запахів на людську культуру, поведінку, настрій написані наукові статті й монографії;

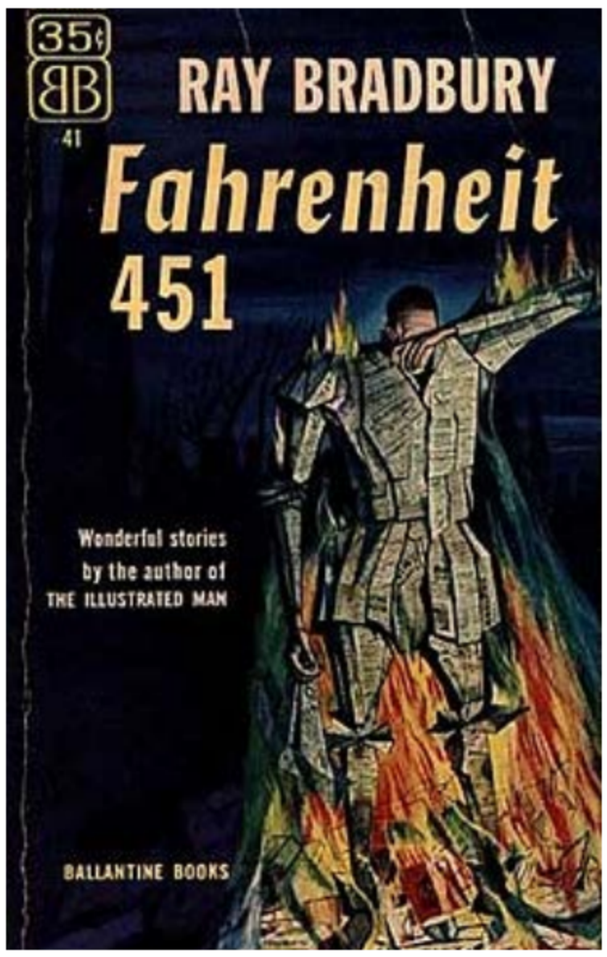

Перше видання роману

звідти, зокрема, можна дізнатися, що найбільше всім подобається аромат ванілі (згадайте бабусину випічку чи Великодню паску); що насправді основних видів запаху всього 10; що американці відчувають запахи гостріше, ніж європейці...

Школяр Бредбері дорогою до школи й назад щодня проходив повз пожежну частину. Хлопцю не подобався гострий і неприємний запах згарища, який вона випромінювала. Хотілося пришвидшити ходу й швидше дістатися дому... Хлопчина виріс, а острах перед запахом людей у грубих робах і їхніми великими червоними машинами залишився. Більше того: письменник зрозумів — так пахнуть згорілі книги! Так пахне кінець цивілізації...

451° ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ

(фрагменти)

451° за Фаренгейтом — температура, при якій загоряється папір.

Якщо тобі дадуть лінійований папір, пиши впоперек.

Хуан Рамон Хіменес

ЧАСТИНА ПЕРША

ТАК ПРИЄМНО БУЛО...

Так приємно було дивитись, як вогонь поглинає речі, як вони чорніють і змінюються. В кулаках— мідний наконечник брандспойта; величезний пітон випльовує отруйний гас; кров бухкає у скронях, а руки, що перетворюють на попіл подерті сторінки історії, здаються руками дивовижного музики, який диригує симфонію полум'я й горіння. Символічний шолом з цифрою 451 низько насунений на чоло; очі палають жовтогарячим вогнем від думки, що буде далі. Він натискає на запальник — і будинок ніби підстрибує в жадібному полум'ї, що забарвлює вечірнє небо в червоне, жовте й чорне. Він ступає крізь рій вогненно-червоних світляків. Йому нестерпно хочеться, як колись, у дитинстві, встромити в вогонь паличку з льодяником саме тоді, коли книжки, змахуючи, наче голуби, крилами-сторінками, вмирають на ґанку й на лужку перед будинком, злітають іскристими вихорами, і чорний від кіптяви вітер відносить їх геть. На обличчі Монтега застигла посмішка-гримаса, яка з'являється на губах людини, коли її раптом обпалить вогнем, і вона рвучко відсахнеться від його пекучого доторку.

Він знав, що, повернувшись у пожежне депо, він, менестрель вогню, глянувши в дзеркало, дружньо підморгне своєму обпаленому, вимазаному

сажею обличчю. А згодом у темряві, вже засинаючи, він усе ще відчуватиме на губах застиглу судорожну посмішку.

Він старанно витер і повісив на цвях свій чорний лискучий шолом, дбайливо повісив поряд брезентову куртку, з насолодою помився під душем, потім, заклавши руки в кишені та насвистуючи, перетнув майданчик верхнього поверху пожежної станції й ковзнув у люк. В останню секунду, коли, здавалося, він розіб'ється, Монтег висмикнув руки з кишень і охопив мідну жердину, яка зі скрипом зупинилась, ледь його ноги торкнулися цементної підлоги першого поверху.

Дорогою додому Монтег знайомиться з новою сусідкою.

По тротуару, осяяному місячним світлом, вітер гнав осіннє листя, і здавалося, ніби дівчина, яка йшла назустріч, не ступає, а пливе в повітрі, бо її підганяє вітер і листя. Ледь нахиливши голову, вона дивилась, як її черевички чіпляють рухливе листя. На її тонкому, матово-білому обличчі застиг вираз лагідної, невситимої цікавості й ледь помітного подиву. Темні очі так пильно вдивлялись у світ, що навряд чи вона пропустила б навіть найменший порух. Біла сукня на ній шелестіла. Монтегові здавалося, ніби він чує, як рухаються її руки в такт ході, і навіть невловиме відлуння — світлий трепет її обличчя, коли, підвівши голову, вона побачила чоловіка, який стояв за кілька кроків посеред тротуару. Дівчина зупинилась і, здавалося, хотіла позадкувати, але натомість глянула на Монтега темними, сяйливими, жвавими очима, так ніби він сказав їй щось надзвичайно приємне. Але він лише привітався. Помітивши, що дівчина зачудовано дивиться на саламандру на його рукаві й на диск із феніксом на грудях, він проказав:

— Ви, певне, наша нова сусідка?

— А ви, мабуть... — вона відвела очі від емблем його професії, — пожежник? — її голос завмер.

— Як дивно ви це сказали...

— Я... я здогадалася б навіть із заплющеними очима.

— Що, запах гасу? Моя дружина завжди на це скаржиться, — засміявся він. — Його ніколи не можна цілком позбутися.

— Атож, не можна, — мовила вона з якимось острахом.

Монтегові здалося, ніби вона кружляє навколо нього, обертає його на всі боки, легенько стрясає, вивертає кишені, хоч вона й не зрушила з місця.

— Гас, — проказав він, уриваючи задовгу мовчанку, — мені пахне, як парфуми.

— Справді?

Ілюстрація Олега Кіналя, 2018 р.

— Атож. Чом би й ні?

Дівчина трохи подумала.

— Не знаю, — сказала вона, тоді озирнулась на тротуар, що вів до їхніх будинків. — Можна, я піду з вами? Мене звуть Кларіс Маклелен.

— Кларіс. А я — Гай Монтег. Ходімо. А чому ви так пізно блукаєте отут? Скільки вам років?

Теплої, але свіжої ночі вони йшли срібним від місячного сяйва тротуаром, і Монтегові здавалося, ніби в повітрі повівало тонким ароматом абрикосів і полуниць; він озирнувся і зрозумів, що це неможливо о такій порі року.

Була тільки дівчина, яка йшла поруч, у місячному світлі її обличчя сяяло, мов сніг. Монтег знав — вона зараз обмірковує, як краще відповісти на його запитання.

— Так от, — промовила дівчина, — мені сімнадцять, і я божевільна. Мій дядько запевняє, що це в такому віці неминуче. Коли питають, скільки тобі років, каже він, відповідай, що сімнадцять і що ти схибнута. — Вночі добре гуляти, правда ж? Я люблю вдихати запах речей, бачити їх, а інколи отак блукаю цілу ніч аж до схід сонця.

Знову запала мовчанка; нарешті Кларіс замислено сказала:

— Знаєте, я вас анітрохи не боюсь.

— А чого мене боятися? — здивувався він.

— Багато хто боїться вас. Я маю на увазі, боїться пожежників. Але ж ви, зрештою, людина як людина...

У її очах, наче в двох блискучих краплинах прозорої води, він побачив своє відображення, темне й крихітне, але точне до дрібниць ...

— Можна щось запитати? Чи давно ви працюєте пожежником?

— Відтоді, як мені виповнилось двадцять, тобто вже десять років.

— А ви коли-небудь читаєте книжки, які палите?

Він засміявся.

— Це протизаконно!

— Авжеж, авжеж...

— Це непогана робота. В понеділок палити книжки Едни Міллей, в середу — Уїтмена, в п'ятницю — Фолкнера, перетворювати їх на попіл, а потім спалювати навіть попіл. Отакий наш професійний девіз.

Вони пройшли ще трохи. Раптом Кларіс запитала:

— А чи правда, що колись пожежники гасили пожежі, а не розпалювали їх?

— Ні. Будинки завжди були вогнетривкі, запевняю вас.

— Дивно. Я чула, ніби колись горіли будинки, а пожежники існували для того, щоб гасити вогонь.

Він засміявся. [...]

— Хочете змінити тему?

— Мені іноді здається, що водії тих автомобілів не знають, що таке трава чи квіти, адже вони бачать їх тільки на великій швидкості, —сказала дівчина. — Покажіть їм зелену пляму, й вони скажуть: ага, це трава. Рожева

пляма? Розарій! Білі плями — будинки, брунатні — корови. Одного разу мій дядько спробував їхати по шосе повільно — сорок миль на годину. То його на два дні посадили до в'язниці. Смішно, правда ж? І водночас сумно.

— Ви надто багато думаєте, — мовив Гай зніяковіло.

— Я рідко коли дивлюсь телевізійні передачі, не ходжу на автомобільні гонки й не буваю в парках розваг. Певне, тому в мене досить часу для всяких безглуздих думок. Ви бачили за містом рекламні щити завдовжки двісті футів? А ви знаєте, що колись вони були завдовжки двадцять футів? Тепер же автомобілі мчать так швидко, що реклами довелося подовжити, а то їх ніхто не зміг би прочитати.

— Ні, я цього не знав! — Монтег коротко засміявся.

— А я знаю ще щось, чого ви, мабуть, не знаєте. Вранці на траві лежить роса.

Він намагався пригадати, чи чув колись про це, і раптом розсердився.

— А коли подивитися туди, — вона кивнула на небо, — то можна побачити маленького чоловічка на місяці.

Але він не знати вже коли дивився на небо.

Далі вони йшли мовчки; вона замріялась, а він, відчуваючи досаду й ніяковість, докірливо поглядав на неї.

Вони підійшли до її будинку — всі вікна в ньому світилися.

— Що тут таке? — Монтегові не часто доводилося бачити стільки світла в житловому приміщенні.

— Нічого, просто мама, тато й дядько сидять разом і розмовляють. Зараз таке рідко зустрінеш, так само, як і пішохода. Не пригадую, чи я казала, що мого дядька арештували ще раз — ішов пішки. Так, ми дуже дивні люди.

— Але про що ви розмовляєте?

Дівчина лише засміялась.

— На добраніч! — вона повернула до свого будинку. Тоді, ніби щось пригадавши, зупинилась, підійшла до нього й подивилася, здивовано й допитливо, йому в обличчя.

— Ви щасливий? — запитала.

— Що?! — вигукнув він.

Але дівчини вже не було поряд — вона бігла в місячному світлі. Тихо причинилися вхідні двері її будинку.

— Щасливий? От дурниці!

У спальні, схожій на холодний склеп, Монтег знайшов дружину Мілдред, яка випила 30 пігулок снодійного. «Швидка допомога» очистила кров жінки й поспішила до наступного пацієнта — таких випадків щоночі було багато. За сніданком дружина Монтега нічого не пам'ятала...

— Що сьогодні по телебаченню? — стомлено спитав він.

Цього разу Мілдред навіть не підвела голови.

— П'єса з розгортанням на всі чотири стінні екрани. Починається через десять хвилин. Сьогодні вранці я одержала поштою свою роль. Я дещо їм

запропонувала, це повинно мати успіх у глядача. П'єсу писали, опускаючи одну роль. Зовсім нова ідея! Цю роль господарки дому виконую я. Коли треба подати репліку, якої немає в п'єсі, всі дивляться на мене з трьох стін, і я промовляю цю репліку. Ось, наприклад, чоловік каже: «Що ти про це думаєш, Гелен?» — і дивиться на мене, а я нібито сиджу отут, у центрі сцени, бачиш? І відповідаю... Стривай, що ж я відповідаю? — Вона почала водити пальцем по рядках п'єси. — Ага, я відповідаю: «По-моєму, це чудово!» І п'єса йде далі, поки він скаже: «Ти згодна з цим, Гелен?» Тоді знов я кажу: «Авжеж, згодна!» Хіба не цікаво, Гаю?

Він стояв у передпокої, дивлячись на неї.

— Справді, цікаво, — повторила вона.

— Про що п'єса?

— Я ж тобі казала. Там три дійові особи — Боб, Рут і Гелен.

— Еге ж!

— Це справді надзвичайно цікаво. Буде ще цікавіше, коли матимемо четверту телевізорну стіну. Як ти вважаєш, чи довго нам доведеться заощаджувати, аби замість звичайної стіни поставити телевізорну? Це коштує лише дві тисячі доларів.

— Третина того, що я заробляю за рік.

— Усього-на-всього дві тисячі, — повторила вона. — Ти міг би інколи й про мене потурбуватись. Якби ми поставили четверту телевізорну стіну, ця кімната була б уже не тільки наша — тут оселились би різні незвичайні люди. Можна відмовитись від чогось іншого.

— Ми й так багато від чого відмовились, щоб виплатити за третю стіну. Лише два місяці тому її поставили, якщо ти пам'ятаєш.

— Лише два місяці тому! — Якусь мить вона дивилась на Монтега, тоді промовила: — Ну, до побачення, любий.

— До побачення. — Він пішов був, та раптом зупинився і озирнувся. — П'єса щасливо закінчується?

— Я ще не дочитала до кінця.

Він підійшов, прочитав останню сторінку, кивнув, згорнув п'єсу, віддав її дружині й вийшов з дому на мокру від дощу вулицю.

Дорогою на роботу Монтег знову зустрів Кларіс, котра раділа дощу та квітці кульбаби. А ще йому зустрівся механічний пес, який погрозливо загарчав на пожежника.

Монтег стояв поблизу люка, намагаючись опанувати себе. Позад нього, в кутку, за столом, освітленим лампою під зеленим абажуром, четверо чоловіків грали в карти. Вони поглянули на Монтега, але ніхто нічого не сказав. Лише один, у капелюсі брандмейстера з зображенням фенікса, нарешті гукнув через усю кімнату, тримаючи карти в сухорлявій руці:

— Що скоїлося, Монтег?

— Він мене не любить.

— Хто, пес? — Брандмейстер вивчав свої карти. — Облиште. Він не може любити чи не любити... Він просто «функціонує». Це ніби в задачі

з балістики. Для нього розраховано траєкторію, він іде по ній. Сам знаходить мішень, сам повертається назад і вимикається. Мідний дріт, акумулятори, електрика — і все.

Монтег судомно вдихнув повітря.

— Його можна настроїти на будь-яку сполуку — стільки-то амінокислот, стільки-то фосфору, стільки-то жирів і лугу. Чи не так?

— Ну, це всім відомо.

— Хімічний склад і процентне співвідношення кожного з нас зареєстровані в загальній картотеці там, унизу. Хіба не міг хто-небудь настроїти «пам'ять» механічного пса, нехай частково, на якусь сполуку, ну, хоча б на амінокислоти? Цього досить, щоб зробити те, що він зробив щойно, — він реагував на мене.

— Дурниці, — кинув брандмейстер.

— Він роздратований, але не розлючений. Хтось настроїв його пам'ять проти мене, саме настільки, щоб він гарчав, коли я доторкаюся до нього.

— Та хто б це міг бути? — здивувався брандмейстер. — Хіба в вас тут є вороги, Гаю?

— Нібито нема.

— Завтра механіки перевірять пса.

— Він не вперше гарчить на мене, — сказав Монтег. — Минулого місяця — двічі.

— Все буде гаразд, не хвилюйтеся.

Але Монтег не рушав з місця — він думав про вентиляційну решітку в передпокої свого дому й про те, що було сховане за нею. А що, коли хто-небудь із пожежників довідався про це й «розповів» механічному псові?

Розмови з Кларіс Маклелен все більше хвилюють Монтега. Несподівано дівчина зникла... І поговорити вже ні з ким.

— Я хочу сказати, — провадив він, — що в давні часи, коли будівлі ще не були вогнетривкими... — Нараз йому здалося, ніби то не він промовляє ці слова, а чийсь інший, набагато молодший голос. Він тільки розтуляв вуста, говорила ж за нього Кларіс Маклелен. — Хіба тоді пожежники не гасили пожеж, замість того, щоб розпалювати їх?

— Оце здорово! — Стоунмен і Блек разом вихопили з кишень пожежні статути й поклали перед Монтегом. Окрім правил, у них була вміщена коротка історія пожежних команд Америки. І Монтег прочитав добре знайомі рядки:

«ПРАВИЛА

1. За сигналом тривоги виїжджати негайно.
2. Швидко розпалювати вогонь.
3. Усе спалювати дотла.
4. Негайно повертатися до пожежної станції.
5. Бути напоготові до нових сигналів тривоги».

Всі дивилися на Монтега. Він не ворухнувся.

Раптом пролунав сигнал тривоги. Закалатав дзвін під стелею, відбиваючи належні двісті ударів. Чотири стільці миттю спорожніли. Карти снігопадом посипались на підлогу. Мідна жердина затремтіла. Люди зникли.

Монтег сидів. Унизу закашляв і ожив жовтогарячий дракон.

Монтег підвівся і, наче вві сні, спустився по жердині вниз.

Механічний пес підскочив у своїй буді, очі запалали зеленим вогнем.

— Монтег, ви забули шолом!

Він схопив шолом, що висів на стіні, вибіг, стрибнув у машину, і вона помчала, а нічний вітер розносив навсібіч виття сирени й могутній гуркіт металу.

Це був облуплений триповерховий будинок у старій частині міста. Йому було не менш як сто років, але свого часу його вкрили, як і решту будинків, вогнетривкою плівкою, і, здавалося, лише завдяки цій запобіжній шкаралупі він ще животів.

— Приїхали.

Двигун пирхнув і зупинився. Бітті, Стоунмен і Блек уже бігли по тротуару, незграбні й потворні у своїх грубих вогнетривких комбінезонах. Монтег подався слідом за ними. Вони розтрощили вхідні двері й схопили жінку, дарма що та й не намагалася тікати чи ховатися. Вона стояла, похитуючись, втупившись у порожню стіну перед собою, ніби її оглушили жахливим ударом по голові. Її вуста безгучно ворушились.

— Де вони?

З приголомшливою байдужістю брандмейстер дав жінці ляпаса й повторив запитання. Стара перевела погляд на Бітті.

— Ви знаєте, де вони, а то б вас тут не було, — проказала вона.

Стоунмен простяг карту тривоги з копією телефонограми на звороті: «Є підстави підозрювати горище будинку № 11, Елм-стріт, Сіті, Е. Б.».

— Це, певне, пані Блейк, моя сусідка, — мовила жінка, глянувши на ініціали.

— Гаразд, хлопці, ставайте до роботи!

За мить пожежники бігли по сходах крізь застояну пітьму, виламували блискучими сокирами незамкнені двері, — спотикалися, галасували, наче ватага шкодливих хлопчаків.

— Гей! Гей!

Кадр з фільму 2018 р.

Книжки лавиною ринули на Монтега, коли він, здригаючись, дерся вгору стрімкою драбиною. Як усе недобре склалося! Досі все було просто — все одно, що зняти нагар із свічки. Спочатку приїздила поліція, жертві заклеювали рота пластирем, зв'язували і, кинувши в блискучий автомобіль, кудись відвозили. Отже, коли прибували пожежники, будинок уже був порожній. Ніхто не страждав, хіба що речі! А речі не відчувають болю, вони нічого не відчувають, не кричать і не плачуть, як може закричати й заплакати ця жінка, отож твоє сумління опісля тебе не мучить. Звичайна собі чистка, робота прибиральника. Все по черзі. Давай сюди гас! У кого сірники?

Але сьогодні хтось помилився. Ця жінка псувала усталений ритуал. Пожежники надто галасували, сміялися, жартували, аби якось заглушити її страшний мовчазний докір. Вона примушувала порожній будинок волати від обурення, струшувати на пожежників тонку пилюгу провини, що набивалась їм у ніздрі, коли вони нишпорили в кімнатах. Це непорядок! Неправильно!

Зненацька Монтег страшенно розлютився. Цієї жінки не повинно було бути тут, ні в якому разі! Книжки гупали по руках і плечах Монтега, падали на його зведене догори обличчя. Якась книжка, наче білий голуб, покірливо опустилась йому просто в руки, тремтячи сторінками-крилами. У тьмяному, мерехтливому світлі відкрита сторінка майнула, мов білосніжне перо з тендітним візерунком написаних на ньому слів. В цьому сум'ятті, в цій гарячці Монтегові вдалося прочитати лише рядок, але той палав у мозку, наче викарбуваний розпеченою сталлю: «І час заснув під полуденним сонцем». Він випустив книжку. Відразу ж упала йому до рук друга.

— Гей, Монтег! Давай сюди!

Він міцніше вхопив книжку і пристрасно, з божевільною нерозважливістю притис її до грудей.

Нагорі пожежники ворушили купи журналів, здіймаючи куряву. Журнали падали, наче підстрелені птахи, а жінка внизу стояла, ніби маленька дівчинка, серед цих мертвих тіл.

Ні, сам Монтег не зробив нічого — то все його рука, в якої був свій мозок, своє сумління і своя цікавість у кожному тремтливому пальці; ця рука зненацька стала злодійкою. Ось вона пірнула під пахву, притисла книжку до спітнілого тіла і виринула, вже порожня, зі спритністю чародія!

Дивіться, нічого немає! Нічого!

Він приголомшливо розглядав цю білу руку, то відводячи її від себе, ніби далекозорий, то підносячи мало не до очей, як сліпий.

— Гас!

Ввімкнули помпи, і струмені холодного гасу ринули з баків з цифрою 451, що висіли за

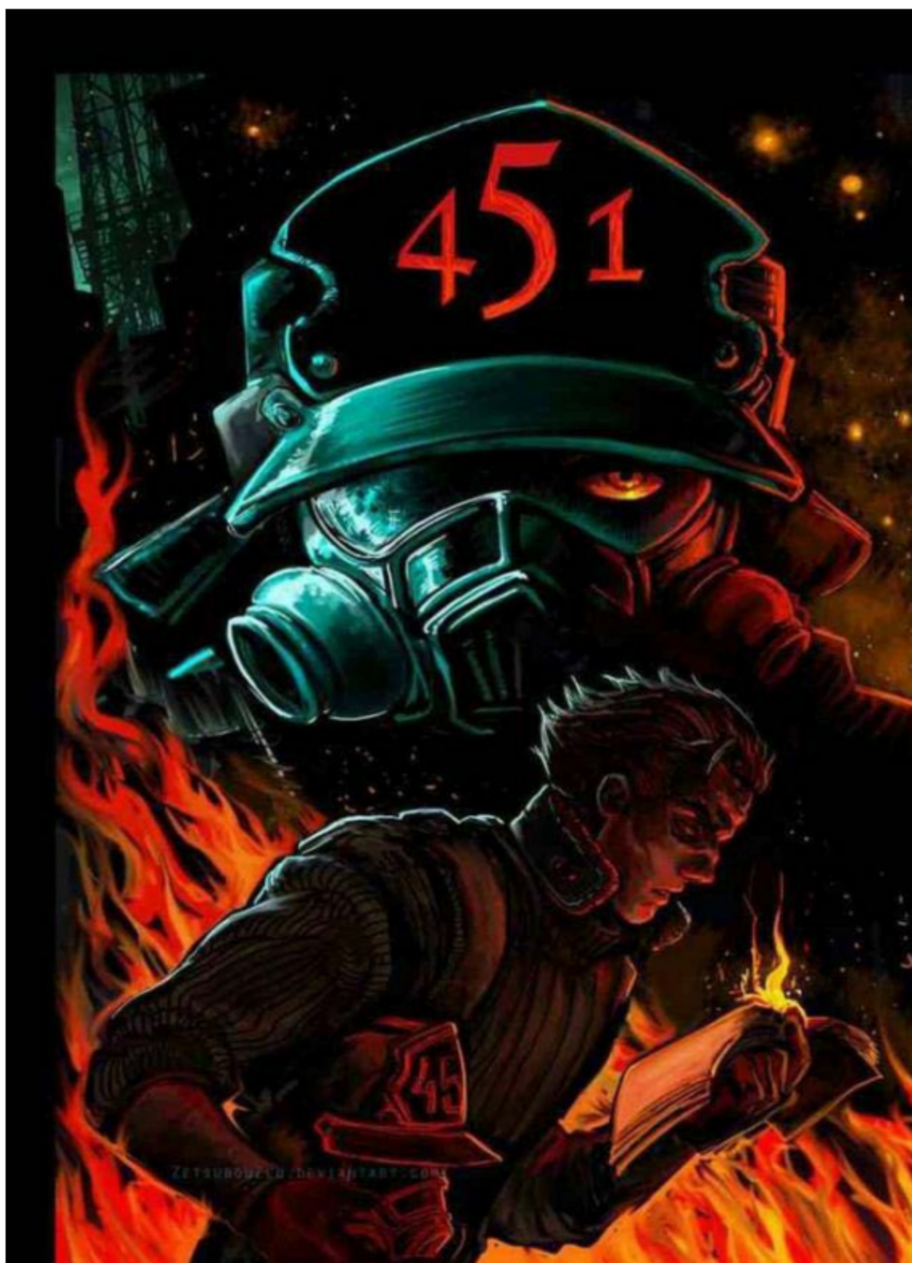

Ілюстрація від ZetsubouZed (США) ▶

спинами пожежників. Кожну книжку, кожну кімнату було полито гасом. Тоді всі квапливо спустились униз. Монтег, похитуючись і задихаючись від випарів гасу, йшов останній.

— Виходьте! — наказали вони жінці.

Вона стояла навколішки серед книжок, торкаючись їхніх просякнутих гасом шкіряних і картонних палітурок, обмацувала золоте тиснення, з німим докором дивлячись на Монтега.

— Не матимете ви моїх книжок, — проказала вона.

— Ви знаєте закон, — відповів Бітті. — Де ваш глузд? Ну-бо, ходімо! Зараз будинок займеться.

Пожежники незграбно простували до дверей. Вони озирнулися на Монтега, який ще стояв коло жінки.

— Не можна ж її залишати тут! — рішуче заявив він.

— Вона не піде.

— Тоді треба її примусити!

Бітті підніс руку з запальничкою.

— Пора повертатися до пожежної станції. А ці фанатики завжди намагаються заподіяти собі смерть, річ відома.

Монтег доторкнувся до жінчиного ліктя.

— Ходімо зі мною.

— Ні, — відказала та. — Але вам — дякую.

— Рахую до десяти, — мовив Бітті. — Один. Два.

— Будь ласка, — благав Монтег жінку.

— Три... Чотири...

— Ходімо. — Монтег потягнув за собою жінку.

— Я волію залишитися тут, — спокійно відповіла та.

— П'ять... Шість...

— Можете не рахувати, — сказала жінка й розтулила кулак — на долоні лежала якась тоненька паличка. Звичайний собі сірник.

Але, забачивши його, пожежники метнулися геть із дому.

Жінчина рука судомно стиснула сірника. Повітря було просякнуте випарами гасу.

Книжка, яку Монтег заховав під пахву, калатала в груди, немов серце.

— Ідіть, — промовила жінка, і Монтег відчув, що мимохіть задкує до дверей слідом за Бітті, тоді сходами вниз, через лужок, де, наче слід зловісної змії, тяглася смужка гасу.

Жінка вийшла за ними, зупинилась на ґанку і зміряла їх спокійним поглядом, але в цьому спокої виразно відчувався осуд.

Бітті клацнув запальничкою, наміряючись підпалити будинок. Але він запізнився. Монтегові перехопило подих — жінка на ґанку кинула на них презирливий погляд і тернула сірником об поруччя.

Вражений самогубством жінки, що не мислила свого життя без книг, Монтег повернувся додому сам не свій.

Раптом дружина здалася йому такою чужою, ніби він ніколи й не знав її. Ніби оце щойно потрапив у чужий дім, як чоловік у тому анекдоті: повернувся вночі п'яний, помилився, зайшов у чужий дім, відімкнув чужі двері, ліг у постіль до чужої жінки, а вранці прокинувся й пішов на роботу, і ні він, ні та жінка так нічого й не помітили.

— Міллі!.. — прошепотів він.

— Що?

— Не лякайся! Я лише хотів запитати...

— Ну?

— Коли ми зустрілися? І де?

— Для чого зустрілися? — здивувалася вона.

— Я хочу сказати... коли ми зустрілися вперше?

Він знав, що тепер Мілдред збентежено супить брови в пітьмі.

Він розтлумачив:

— Ну, коли ми познайомились? Де це було й коли?

— Це було... — вона затнулася. — Не знаю.

Він похолов.

— Невже не можеш пригадати?

— Це було так давно...

— Лише десять років тому, всього-на-всього десять!

— Ти не хвилюйся так, я ж намагаюсь пригадати. — Вона засміялася якимсь дивним, верескливим сміхом. — Смішно! А й справді смішно!

Забути, де й коли вперше зустрілася зі своїм чоловіком! А він теж забув... Монтег лежав, легенько розтираючи собі повіки, чоло, потилицю. Долонями натис на очі, ніби намагався поставити пам'ять на місце.

Несподівано це питання — де він уперше зустрівся з Мілдред — стало для нього найважливішим у світі.

— Яке це має значення? — долинув її голос уже з ванної кімнати.

Монтег чув дзюркіт води, що текла з крана, а потім ковтки — певне, дружина запивала таблетки.

— Мабуть, ніякого, — відповів він. [...]

«Балакуча вітальня» — яка влучна назва! Хоч коли б він прийшов, стіни завжди розмовляли з Мілдред.

«Треба щось робити!» «Так, так, безперечно!» «Чому ж ми стоїмо й нічого не робимо?» «То давайте робити!» «Я така розлючена, що ладна плюватися!» Про що вони говорять? Мілдред не могла пояснити. Хто на кого розлютився? Мілдред не знала. Що вони хочуть робити? Зажди, казала Мілдред, і сам побачиш. Він сидів і ждав. [...]

А коли не вітальня, коли не ці три стіни, що розмовляють, до яких Мілдред мріяла додати четверту, тоді це був «жук» — відкритий автомобіль. Мілдред сиділа за кермом і вела машину по місту зі швидкістю сто миль на годину. Він кричав до неї, вона кричала до нього, і вони не чули одне одного, нічого не чули, крім виття двигуна. «Стишуй швидкість до мінімальної!» — волав він. «Що?» — кричала вона у відповідь. «До мінімальної, до п'ятдесяти п'яти! Стишуй швидкість!» — «Що?» — пронизливо кричала

вона. «Швидкість!» — надсаджувався він. А вона, замість стишити швидкість, збільшувала її до ста п'яти миль на годину, і йому забивало подих.

А коли виходили з машини, у вухах у Мілдред знову були «черепашки». Тиша. Чути лише неголосний шум вітру.

— Мілдред. — Він поворухнувся і, простягши руку, висмикнув музичну комаху з її вуха. — Мілдред, Мілдред!

— Що? — ледь чутно озвалася вона.

Монтегові здалося, ніби він теж перетворився на одне з електронних створінь, що жили у шпаринах між скляними телевізорними стінами. Він говорив, але його голос не проникав крізь прозору перешкоду. Він міг розмовляти тільки на мигах, сподіваючись, що Мілдред обернеться й побачить його.

Вони не могли навіть торкнутися одне одного крізь скло.

Від дружини Монтег довідався, що Кларіс загинула, а її родина переїхала. Пригнічений гіркими роздумами, пожежник вирішив не йти на роботу.

Брандмейстер Бітті, червоне обличчя якого мало дуже мирний вигляд, сів у найзручніше крісло.

— Ось надумав завітати, провідати хворого.

— А як ви здогадалися, що я хворий?

Бітті посміхнувся своєю звичайною посмішкою, показавши рожеві, наче карамельки, ясна і дрібні, білі мов цукор зуби.

— Та бачив я, що воно до того йде; що незабаром ви проситимете відпустку на одну ніч.

Монтег підвівся і сів у ліжку.

— Ну що ж, — вів далі Бітті, — хай вам буде відпустка на ніч... Коли ви одужаєте?

— Завтра. Може, післязавтра. На початку наступного тижня.

Бітті пахкав люлькою.

— Кожен пожежник, раніше чи пізніше, проходить через це. І йому треба допомогти, розтлумачити; треба, щоб він знав історію нашої професії: колись новачкам усе пояснювали, а тепер — ні. А шкода. Зараз я вам дещо поясню.

Мілдред засовалася на стільці.

— Колись книжками цікавилися тільки одиниці — тут, там, у різних місцях. Отже, й книжки могли бути різними. Світ був простий. Але потім у світі стало тісно від ліктів, очей, ротів, кількість населення збільшилася вдвоє, втроє, вчетверо. Зміст фільмів, радіопередач, журналів, книжок зменшився до певного стандарту, розумієте?

— Здається, так, — відповів Монтег.

— Двадцяте століття — темп прискорюється. Обсяг книжок зменшується. Стисле видання. Переказ. Екстракт. Усе стискається, згущається, — залишається тільки моментальний знімок. Твори класиків скорочуються до п'ятнадцятихвилинної радіопередачі. Далі ще більше: один стовпчик тексту, який можна прочитати за дві хвилини. І нарешті — десять-п'ятнадцять

рядків для енциклопедичного словника. Я, звісно, трохи перебільшую — словники існували для довідок. Але чимало людей ознайомилися з «Гамлетом», прочитавши одну сторінку переказу в збірнику, який твердив: «Нарешті ви зможете прочитати всіх класиків! Не відставайте від своїх сусідів!»

Розумієте? З дитячої кімнати — в коледж, а потім назад у дитячу кімнату. Ось вам інтелектуальний стандарт, що панував минулі п'ять чи більше століть.

Термін навчання в школах скорочується, дисципліна знижується, філософія, історія, мови скасовуються, англійській мові й правопису приділяється дедалі менше уваги, зрештою, про них майже зовсім забувають. Життя коротке, отож треба перш за все працювати, а після роботи — розважатися досхочу. І навіщо навчатися чогось іншого, крім уміння натискувати на кнопки, вмикати перемикачі, загвинчувати гайки і припасовувати болти?

Так от, треба якнайбільше спортивних ігор, розваг, треба, щоб людина завжди перебувала в натовпі, щоб її не покидало відчуття стадності — тоді вона не матиме часу думати, чи не так? Отож організовуйте, вигадуйте нові й нові види спорту, організуйте супер-спорт! Більше книжок з малюнками. Більше фільмів. А поживи для розуму менше й менше. Наслідок — дратівливість. Дороги переповнені людьми, всі кудись поспішають, байдуже куди. Бензинові втікачі. Міста перетворилися на туристські табори, люди — на орди кочівників і стихійно пориваються то туди, то сюди, як море під час припливу й відпливу...

Ну, а тепер візьмемо різні дрібні угруповання в нашій цивілізації. Що численніше населення, то більше таких угруповань. І стережіться образити котре-небудь із них — любителів собак чи котів, лікарів, адвокатів, торговців, начальників, мормонів, баптистів, унітаріанців, нащадків китайських, шведських, італійських, німецьких, ірландських емігрантів, техасців, бруклінців, жителів Орегону чи Мехіко. Герої книжок, п'єс, телепередач не повинні нагадувати справжніх художників, картографів, механіків. Що більший ринок, Монтег, то старанніше слід уникати суперечок, запам'ятайте! Ні в якому разі не можна зачіпати оті дрібні гуртки й гурточки, що вважають себе пупом землі!

Коли школи почали випускати дедалі більше бігунів, стрибунів, плавців, автогонщиків, льотчиків, механіків, ремісників замість дослідників, критиків, учених і людей мистецтва, слово «інтелектуал» стало лайкою, і це справедливо. Людині притаманна неприязнь до всього незвичайного. Пригадайте, адже у вашому класі був який-небудь обдарований хлопчина, що краще за інших читав і відповідав, а решта учнів сиділи, мов бовдури, і глибоко ненавиділи його? І хіба не його били й мучили годинами? Авжеж, його. Ми всі повинні бути однакові. Не вільні й різні від народження, як сказано в конституції, а просто однакові. Кожен схожий на кожного, мов дві краплі води, і тоді всі будуть щасливі, бо не буде велетів, перед якими треба схилятися в шанобі, на яких треба рівнятись.

Ви повинні збагнути — наша цивілізація така величезна, що ми не можемо дозволити заворушень і незадоволень серед угруповань, які її складають. Запитайте самого себе: до чого ми найбільше прагнемо? Люди хочуть бути щасливими, чи не так? Хіба ви протягом усього життя не чули цього? Я хочу бути щасливим, твердять усі. Гаразд, а хіба вони нещасливі? Хіба вони не рухаються, хіба не розважаються? Ми ж усі для цього живемо, еге ж? Для задоволення, для приємних відчуттів. І ви повинні визнати, що наша культура надає нам такі можливості, і щедро. ... Коли не хочеш, щоб людина стала нещасною через політику, не давай їй змоги роздивитися проблему з двох боків. Хай бачить лише один бік, а ще ліпше — жодного. Хай забуде, що існує така штука, як війна. Хай уряд нездатний, нестійкий, душить податками — це краще, ніж заворушення в народі! Головне — спокій, Монтег! Влаштовуйте різні конкурси, наприклад: хто краще запам'ятає слова популярних пісеньок, хто може назвати столиці штатів чи хто знає, скільки зібрали зерна в штаті Айова минулого року. Напихайте людям голови інформацією, яку не можна перетравити; захаращуйте їх нічого не вартими «фактами», аби вони переситилися, аби відчували себе «чудово поінформованими». І тоді вони вважатимуть, що думають, що рухаються вперед, хоч насправді стоять на місці. І вони будуть щасливі, бо ті «факти» не змінюються.

Я мушу йти. Лекцію закінчено. Сподіваюсь, я вам дещо роз'яснив. Вам слід запам'ятати, Монтег, що ми — борці за щастя, і ви, і я, й решта наших колег. Ми протистоїмо тій купці людей, які своїми суперечливими теоріями й думками хочуть зробити всіх нещасними. Ми захищаємо греблю. Тримайтеся, Монтег! Не дайте потокові меланхолії та похмурої філософії затопити світ. Ми покладаємось на вас. Ви, мабуть, не уявляєте, як ви потрібні в цьому щасливому світі сьогоднішнього дня.

Бітті потис безживну руку Монтега. Той нерухомо сидів на ліжку —здавалося, він не поворухнеться, хоч хай падає на нього стеля.

— Ще одне наостанок, — мовив Бітті. — Принаймні хоч раз за життя кожного пожежника буває така хвилина: йому раптом захочеться дізнатися, що ж написано? І так захочеться, що немає сили боротися. Так-от, Монтег, повірте, мені свого часу довелося прочитати кілька книжок, — так,

Спалення книг у нацистській Німеччині. Берлін, Оперна площа, травень 1933 року

аби дізнатися, що воно таке, — і кажу вам: у них нічогісінько немає! Нічогісінько, чому можна було б повірити чи навчити інших. Гаразд, Монтег. Вийдете сьогодні пізніше, в нічну зміну?

— Не знаю, — відповів Монтег.

— Що? — трохи здивовано перепитав Бітті. Монтег заплющив очі.

— Може, й прийду. Пізніше.

— Шкода, якщо вас не буде, — замислено мовив Бітті.

«Я ніколи більше не прийду», — подумав Монтег.

Гай зізнався дружині, що сховав в їхньому будинку декілька книжок.

— Міллі! — почав він. — Послухай мене. Лише хвилину, чуєш? Уже нічого не вдієш. Тепер їх не можна спалити. Я хочу зазирнути в них, хоч разочок. Якщо брандмейстерова правда, ми спалимо їх разом, повір мені, разом спалимо їх! Ти повинна допомогти мені. — Він узяв її за підборіддя, глянув в обличчя, шукаючи в ньому себе, шукаючи поради на те, як йому бути. — Хочеш чи ні, а ми вже заплуталися. Впродовж усіх цих років я нічого не просив у тебе, а тепер прошу, ні, — благаю. Ми повинні з'ясувати, чому все так трапилося, звідки ця халепа — оті твої таблетки, гонки на автомобілі, моя робота. Ми над прірвою, Міллі. Але я не хочу падати в неї, хай їй грець! Нам буде нелегко. Ми навіть не знаємо, з чого почати, однак давай спробуємо розібратися, обміркуємо все й допоможемо одне одному. Ти навіть не уявляєш, як ти мені зараз потрібна. Міллі! Якщо ти хоч трохи любиш мене, зачекай день чи два, оце все, що я прошу, й на тому край! Я обіцяю тобі, присягаюсь! І, якщо в цих книжках є хоч що-небудь, бодай мала іскра глузду в суцільному хаосі, нам, можливо, пощастить передати її іншим.

ЧАСТИНА ДРУГА

РЕШЕТО І ПІСОК

Гай Монтег та Мілдред читали книги. Він з бажанням осягнути зміст, вона з роздратуванням та нехіттю.

Угорі один по одному, розтинаючи небо, з ревом, гуркотом, свистом, мчали бомбардувальники.

— Господи боже мій! — вигукнув Монтег. — Щогодини вони розпанахують небо! Кожна секунда нашого життя заповнена ними! Чому ніхто не каже про це? Після тисяча дев'ятсот шістдесятого року ми розпочали й виграли дві атомні війни. Чи не тому нам так весело, що ми забули про весь світ? Чи не тому ми такі багаті, що всі інші у світі бідують, а нам це байдуже? Я чув, що у всьому світі люди голодують, а ми розважаємося. Чи не тому нас так ненавидять? Я чув, — колись давно, — що нас ненавидять. А чому, ти знаєш? Я не знаю. Може, книжки нам хоч трохи допоможуть? Може, хоч завдяки їм ми не повторимо тих самих жахливих помилок! Я щось не чув, щоб оті бовдури в твоїй вітальні коли-небудь говорили про це. Боже, Міллі, як ти не розумієш? Коли читати щодня, бодай одну чи дві години, то, може...

Задзвонив телефон. Мілдред схопила трубку.

— Енн! — Вона засміялася. — Так, сьогодні у вечірній програмі Білий клоун!

Монтег пішов у кухню і пожбурив книжку на підлогу.

«Монтег, — сказав він сам до себе, — ти таки дурний. Але що робити? Повідомити про книжки, забути про них?» — Він знову розгорнув книжку, намагаючись не чути сміху Мілдред. «Бідна Міллі, — думав він. — Бідний Монтег. Адже й ти нічого не можеш втямити в них. А де знайти допомогу, де знайти вчителя, коли змарновано стільки часу?»

Не треба здаватися. Він заплющив очі. Так, звичайно. Він знову спіймав себе на тому, що думає про міський парк, куди він забрів торік. Протягом останнього часу він дедалі частіше згадував про це, і тепер у пам'яті постало все, що відбулося в парку того дня: в зеленому куточку парку, на лавці сидів якийсь старий у чорному одязі; побачивши Монтега, він швидко сховав щось у кишеню пальта.

Старий зірвався на ноги, наче хотів утікати. А Монтег сказав:

— Почекайте!

— Я нічого не зробив! — вигукнув старий, тремтячи всім тілом.

— А я нічого й не кажу.

Вони трохи посиділи мовчки в лагідних зелених відблисках листя, тоді Монтег повів мову про погоду, і старий відповідав йому кволим голосом. То була якась дивна, тиха розмова. Старий зізнався, що він колишній викладач англійської мови, став безробітним сорок років тому, коли за браком студентів і матеріальних дотацій закрився останній гуманітарний коледж. Старого звали Фабер, і коли нарешті він перестав боятися Монтега, то заговорив притишеним голосом, поглядаючи на небо, на дерева, на зелень парку, а за годину раптом почав щось декламувати, і Монтег збагнув, що то були вірші, хоч і неримовані. Потім старий ще дужче збадьорився і знову прочитав напам'ять вірші. Тримаючи руку на лівій кишені пальта, Фабер з ніжністю вимовляв поетичні рядки, і Монтег знав: досить простягти руку — і в кишені старого знайде томик віршів. [...]

Монтег рушив до спальні, відчинив стінну шафу й почав перебирати картки в ящику з написом: «Майбутні розслідування (?)». Серед них була картка Фабера. Монтег тоді не виказав його, але й не знищив адреси. [...]

— Хто там?

— Це я, Монтег.

— Що ви хочете?

— Впустіть мене.

— Я нічого не зробив!

— Та я сам, не бійтеся!

— Присягніться!

— Присягаюсь!

Двері повільно відчинилися. Визирнув Фабер — у денному світлі він здавався дуже старим, кволим і переляканим. Вигляд у старого такий, ніби

він багато років не виходив надвір. Його обличчя і білі стіни кімнати були одного кольору. Білішими здавалися й вуста, і щоки, і сиве волосся, і бляклі, блідо-голубі очі. Раптом його погляд упав на книжку під пахвою Монтега — і старий ураз перемінився, тепер він уже не був ані таким старезним, ані кволим. Його страх поступово минав.

— Пробачте, доводиться бути обережним. — Він не зводив очей з книжки. — Отже, це правда.

Монтег увійшов. Фабер зачинив двері.

— Сідайте. — Він задкував, не відриваючи погляду від книжки, наче боявся, що вона щезне, коли він хоч на мить відведе від неї очі. Позаду нього, крізь відчинені двері спальні, виднів стіл, захаращений якимись деталями і сталевими інструментами. Монтег побачив усе це лише мигцем, бо Фабер, завваживши, куди він дивиться, швидко обернувся, зачинив двері й так стояв, стискаючи тремтливою рукою ручку дверей.

Потім перевів нерішучий погляд на Монтега, який уже сидів, тримаючи книжку на колінах.

— Ця книжка... Де ви її...

— Я її вкрав.

Фабер уперше подивився Монтегові в очі.

— Ви сміливa людина.

— Ні, — відповів той. — Моя дружина вмирає. Дівчина, яка була моїм другом, уже померла. Жінку, яка могла б стати мені другом, спалили живцем лише добу тому. Ви єдиний, хто може допомогти мені. Я хочу бачити... Бачити!

Руки Фабера, які лежали на колінах, нетерпляче здригнулися.

— Можна мені...

— Так-так, пробачте, — Монтег простягнув йому книжку.

— Стільки часу минуло... Я не релігійна людина, але стільки часу минуло відтоді, як... — Фабер перегортав сторінки, зупиняючись то тут, то там. — Така сама Біблія, точнісінько така, якою я її пам'ятаю. А знаєте, книжки пахнуть мускатним горіхом чи ще якимись пряношами, завезеними з далеких країв. У дитинстві я любив їх нюхати. Боже мій, скільки було гарних книжок, аж поки ми дозволили знищити їх! — Він погортав сторінки. — Пане Монтег, перед вами боягуз. Я бачив, що робиться, знав, що буде, але нічого не робив. Я був один з невинних, один із тих, хто міг би встати й заговорити, коли вже ніхто не хотів дослухатися до голосу «винних», але я мовчав і, таким чином, сам став спільником. І коли, нарешті, надумали палити книжки, використовуючи для цього пожежників, я трохи поремствував — і впокорився, бо ніхто не підтримав мене. А тепер надто пізно. — Фабер закрив Біблію. — Тепер скажіть мені, чого ви прийшли?

— Ніхто не хоче вислухати мене. Я не можу розмовляти зі стінами — вони кричать на мене. Я не можу розмовляти з дружиною — вона прислухається лише до стін. Мені хочеться, щоб хто-небудь вислухав мене. І коли

я говоритиму довго, то, може, скажу щось розумне. А ще я хочу навчитися розуміти те, що читаю.

Фабер пильно дивився на худе, з синизною на голених щоках і підборідді, обличчя Монтега.

— Що вас так збунтувало? Що вибило смолоскип з ваших рук?

— Не знаю. У нас є все, щоб вважати себе щасливим, але ми нещасні. Чогось бракує. Я шукав повсюди. Я цілком певний лише одного: колись були книжки, тепер їх немає, я сам спалював їх упродовж десяти чи дванадцяти років. І я подумав — може, книжки мені допоможуть.

— Ви безнадійний романтик, — сказав Фабер. — Це було б смішно, якби не було так серйозно. Вам потрібні не самі книжки, а те, що колись було в них. Це могло б бути і в теперішніх програмах наших «віталень».Таку саму увагу до подробиць, таку саму обізнаність і свідомість могли б виховувати й наші радіо та телевізійні передачі, але вони цього не роблять. Ні, ні, дарма шукати все це лише в книжках! Шукайте це всюди, де тільки можна, — в давніх грамофонних записах, у давніх фільмах, у давніх друзях; шукайте в природі і в самому собі. Книжки — лише одне із вмістилищ, де ми зберігаємо те, що боїмося забути. В них немає ніяких чарів. Чари в тому, що вони говорять, у тому, як вони зшивають клапті Всесвіту в єдине ціле. Звичайно, ви не могли цього знати. Ви, певне, й зараз не дуже розумієте, про що я веду мову. Але ви підсвідомо пішли правильним шляхом, а це найголовніше. Нам бракує трьох речей. Перша. Чи ви знаєте, чому важливі такі книжки, як оця? Тому, що в них є якість. А що таке якість? Для мене це тканина книжки. У цієї книжки є пори, вона дихає. Вона має обличчя. Її можна вивчати під мікроскопом. Крізь скло ви побачите життя, яке тече перед вами у всій своїй невичерпній розмаїтості. Що більше пор, то правдивіше зображено різнобічні сторони життя на квадратний дюйм паперу, то «художніша» книжка. Принаймні я визначаю саме так якість книжки. Подавати подробиці. Нові, свіжі подробиці. Справжні письменники тісно пов'язані з життям. Пересічні лише ковзають по ньому. Погані — ґвалтують його і залишають на поживу мухам. Отже, тепер вам ясно, — вів далі Фабер, — чому книжки викликають таку ненависть, чого їх так бояться? Вони показують пори на обличчі життя. Отже, перша річ, якої нам бракує, це якість, тканина інформації.

— А друга?

— Дозвілля.

— Але в нас досить дозвілля!

— Так, дозвілля нам вистачає. Однак чи є в нас час думати? На що ви марнуєте свій вільний час? Або мчите в автомобілі зі швидкістю ста миль на годину, не маючи змоги думати ні про що, крім небезпеки, яка чигає на вас, або граєте в бездумні ігри, або сидите в кімнаті з чотиристінним телевізором, з яким не посперечаєшся. А чому? Тому, що телевізійні зображення — «реальність». Ось вони перед вами, вони об'ємні. Вони кажуть вам, що ви повинні думати, і втовкмачують вам це в голову. Отож вам і починає

здаватися, ніби це правильно. Ви починаєте вірити, що це правильно. Вас так настирливо підштовхують до певних висновків, що ваш розум не встигає обуритись: «Які дурниці!» Ви можете закрити книжку і сказати їй: «Почекай!» Ви її володар. Але хто вас вирве з пазурів, що хапають вас, коли ви вмикаєте телевізорну вітальню? Вона ліпить з вас що завгодно. Це «середовище» теж реальне, як і довколишній світ. Воно перетворюється в істину, воно і є істина. Книжку можна перемогти силою розуму.

Монтег, заплющивши очі. — А що далі? Чи допоможуть нам книжки?

— Тільки за умови, що буде третя необхідна для вас річ. Перша, як я вже згадував, — це якість наших знань. Друга — дозвілля, щоб засвоїти ці знання. А третя — право діяти на основі того, про що ми дізнались із взаємодії двох перших. Але я не певен, чи один старезний чоловік та один розчарований пожежник зможуть зробити щось путнє, коли справа зайшла надто далеко...

— Я можу діставати книжки.

— Дуже ризиковано.

— Вмируший має свої переваги: коли нема чого втрачати, не боїшся ризику.

— Знаєте, — засміявся Фабер, — ви сказали вельми цікаву річ, нізвідки її не вичитавши!

— А хіба в книжках пишуть про таке? Мені це просто спало на думку.

— Тим краще. Значить, ви це не придумували навмисне ні для мене, ні для когось іншого, чи хоч і для самого себе.

Монтег нахилився до Фабера.

— Сьогодні я подумав: якщо книжки справді такі цінні, чи не можна дістати друкарський верстат і надрукувати кілька примірників? Ми б...

— Ми?

— Так, я й ви.

— Е, ні! — Фабер випростався.

— Та ви хоч послухайте, що я надумав...

— Коли ви наполягатимете, я попрошу вас піти геть,

— Хіба вам це не цікаво?

— Ні, розмови, за які мене можуть спалити, мені не цікаві. Єдина пропозиція, котру, я, може, й вислухаю, це як спалити саму систему пожежників.

Поки вони розмовляли, над будинком мчали бомбардувальники, тримаючи курс на схід, і лише тепер співрозмовники помітили це й замовкли, прислухаючись до могутнього ревища реактивних двигунів, відчуваючи, як від нього все стрясається у них всередині.

— Потерпіть, Монтег. Ось буде війна — і всі наші «родичі» самі замовкнуть. Наша цивілізація мчить до загибелі. Відступіть, щоб вас не зачепило колесом.

— Але хтось мусить бути напоготові, аби відбудовувати все після вибуху?

— Хто?

Балістика — наука, що вивчає рух і зіткнення снарядів: куль, бомб, ракет та ін.
Брандмейстер — *(застаріле)* начальник пожежної команди.
Брандспойт — наконечник пожежного рукава, що формує водяний струмінь.
Гас (керосин) — горюча рідина, паливне для реактивних двигунів.
Менестрель — середньовічний поет, актор, музикант.
Саламандра — «вогняна ящірка»; за легендою, не горить у вогні.
Фенікс — чарівний птах, що згоряє і воскресає молодим.

Фабер подарував пожежнику свій винахід — «черепашку-рацію», котру слід вкласти у вухо, щоб бути на зв'язку.

О дев'ятій годині, коли він вечеряв, гучномовець біля вхідних дверей сповістив, що прийшли гості, і Мілдред кинулася в передпокій так квапливо, наче людина, що втікає від виверження вулкану.

Ввійшли місіс Фелпс і місіс Бауелс; тримаючи в руках пляшки мартіні, вони щезли в вітальні, наче у вогняному кратері. Монтег перестав їсти. Ці жінки були схожі на страховинні скляні люстри, які дзвенять тисячами підвісок. Навіть крізь стіни сяяли безглузді посмішки дам і долинали їхні верескливі голоси.

— Міллі, ти бачила?

— Бачила, бачила!

Монтег просунув руку в стіну й натис на центральний вимикач.

Зображення на стінах згасли, ніби з величезного скляного акваріума, в якому борсалися пошалілі риби, хтось випустив воду.

Всі три жінки повернулися до Монтега з неприхованим роздратуванням і неприязню.

— Як ви думаєте, коли почнеться війна? — запитав він. — Я бачу, ви сьогодні без чоловіків.

— О, вони то приходять, то йдуть, спокою собі не мають. Піта вчора призвали. Повернеться наступного тижня. Так йому сказали. Коротка війна. Сказали, через дві доби всі повернуться до своїх домівок. Так сказали в армії. Коротка війна. Піта призвали вчора і сказали, що через тиждень він буде вдома. Коротка...

Три жінки неспокійно совалися на стільцях, нервово поглядаючи на порожні брудно-сірі стіни.

— А я й не турбуюся, — сказала місіс Фелпс. — Хай собі Піт турбується, — хихикнула вона. — Хай Піт турбується. Тільки не я. Я не турбуюсь.

— Так, — сказала Міллі. — Хай собі Піт турбується.

— Вбивають завжди чужих чоловіків. Так кажуть.

— Еге ж, я теж чула таке. Не знаю жодного чоловіка, що загинув би на війні. Стрибають з високих будинків — це буває, як ото зробив Глоріїн чоловік минулого тижня. Але щоб загинути на війні? Такого не буває.

— Атож, не буває, — погодилася місіс Фелпс. — Принаймні ми з Пітом завжди казали: ніяких сліз, нічого такого. Піт — мій третій чоловік, а я

в нього третя дружина, і ми обоє незалежні. Треба бути незалежними, так ми завжди вважали. Піт сказав, якщо його вб'ють, то щоб я не плакала, а знову вийшла заміж і не думала про нього.

Монтег нічого не сказав, лише стояв, розглядаючи обличчя жінок. Він облизнув губи.

— Давайте поговоримо.

Жінки, здригнувшись, втупилися в нього.

— Як ваші діточки, пані Фелпс? — запитав Монтег.

— Ви ж знаєте, що в мене немає дітей! Та й хто, бувши при своєму розумі, захоче мати дітей? — вигукнула місіс Фелпс, не можучи збагнути, чому цей чоловік так її дратує.

— Ні, я з вами не згодна, — втрутилася місіс Бауелс. — У мене двоє дітей. Звісно, мені обидва рази робили кесарів розтин. Хіба варто терпіти пологові муки через якусь там дитину? Однак люди мусять розмножуватися. Крім того, діти іноді бувають схожі на батьків, а це дуже кумедно. Отож два кесареві розтини — і ніяких проблем. Так, сер. Мій лікар казав — кесарів розтин можна не робити, у вас нормальна будова, але я наполягла.

— І все-таки діти — страшенна морока. Як ви тільки наважилися? — мовила місіс Фелпс.

— Дев'ять днів з десяти діти в школі. Зі мною вони лише тричі на місяць, коли приходять додому. Та й це не так уже страшно. Я їх заганяю до «вітальні», вмикаю стіни — і все. Як при пранні білизни — ви вкладаєте білизну в машину й закриваєте кришку. — Місіс Бауелс хихикнула. — їм і на думку не спадає поцілувати мене, скорше дадуть мені стусана! Ну і я, хвалити бога, ще можу їм відповісти тим самим!

Жінка зайшлася реготом.

Мілдред трохи посиділа мовчки, а тоді, завваживши, що Монтег не збирається йти, ляснула в долоні:

— Давайте, щоб потішити Гая, поговоримо про політику!

— Чудово, — сказала місіс Бауелс. — На минулих виборах я голосувала, як і всі. За Нобла, звісно. Це найчарівніший чоловік з усіх президентів!

— Авжеж. А той, що його висунули проти...

— Маленький, миршавий, погано поголений і зачесаний хтозна-як!

— І хто це з опозиції надумав його висунути? Хіба можна висувати такого недомірка проти високого чоловіка? А він ще й мимрив. Я майже нічого не розчула з того, що він говорив. А що розчула, того не зрозуміла.

— До того ж він товстун і навіть не намагається замаскувати це одягом. То й не дивно, що більшість проголосували за Вінстона Нобла.

Навіть їхні імена зіграли тут роль. Порівняйте: Вінстон Нобл і Гюберт Хоуг — хіба відповідь не ясна?

— А, хай йому грець!! Що ви знаєте про Нобла чи про Хоуга?

— Ну як же, ми ж їх обох бачили на стінах оцієї вітальні всього півроку тому. Один весь час длубався в носі, просто жах, дивитися гидко.

— Гаразд, містере Монтег, невже ви хочете, щоб ми голосували за таких чоловіків? — запитала місіс Фелпс.

Мілдред сяйнула усмішкою:

— Гаю, будь ласка, відійди від дверей і не дратуй нас!

Монтег приніс книгу та зачитав проникливі вірші, чим викликав у жінок істеричний плач. Наступного дня пожежник вийшов на роботу та несподівано виїхав на виклик до власного дому — дружина та її подруги донесли на нього.

Переклад Євгена Крижевича

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. За 1–2 частинами роману розкажіть про зображене у романі Бредбері суспільство майбутнього. (Зверніть увагу, що його детальну характеристику у творі дає брандмейстер Бітті.) Підберіть цитати, що підтверджують висновки з прочитаного, та заповніть таблицю:

Об'єкт дослідження	Висновки
Мета суспільства та шляхи її досягнення	
Суспільна мораль	
Закон та охорона правопорядку	
Освіта	

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Bradbury-1

1 Рей Бредбері: від першої особи

2 3 Уважні читачі

4 Персонажі твору

5 Вікторина

2. Які риси такого майбутнього формуються вже у нашому сьогоденні? Чим це загрожує людству?
3. Перша частина роману має назву «Так приємно було». Що саме було приємно робити Гаю Монтегу, і чому дієслово вжито автором у минулому часі?
4. Визначте події, які посилили сумніви пожежного щодо правильності обраного ремесла й суспільного буття. Простежте, як зростали ці сумніви у свідомості Гая Монтега.
5. Порівняйте світогляди та способи життя Кларіс Маклелен та Мілдред Монтег. Хто з героїнь викликає у вас симпатію?
6. Чому для Гая було важливим залучити дружину Міллі до читання книг?
7. З якими труднощами зустрівся читець-початківець Монтег? До кого й чому звернувся по допомогу?
8. Зачитайте в особах сцену у вітальні Монтегів: Гай веде бесіду з подругами дружини. Що найбільше вразило вас у відповідях місіс Фелпс та місіс Бауелс?
9. Які наслідки мала необачна відвертість Гая Монтега з дружиною та її подругами?
10. Назвіть персонажів твору, які наважуються на протест проти «щасливого» суспільства. Визначте, хто з них протестує активно, а хто наважується лише на пасивний спротив.
11. Передбачте подальший перебіг подій у романі. (Перевірити правильність своїх здогадок зможете, виконавши пізніше завдання з читання мовчки та аудіювання.)

✦ ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Роман Рея Бредбері — це не просто фантастика, це дзеркало, яке пропонує нам підсвітити власні цінності та звички. Монтег змінюється тому, що починає слухати себе. Запропоновані завдання допоможуть вам зазирнути в себе, відчути, що важливо саме для вас, і разом із героями роману відкрити нові горизонти. Готові до пригод у світі ідей і мрій?

1. У романі спалюють книги, щоб люди не думали. Які три речі у нашому сучасному світі, на вашу думку, відволікають людей від глибоких роздумів, критичного мислення або спілкування? Опишіть ці речі та поясніть, чому вони можуть бути небезпечними для розвитку особистості.
2. У романі тиша — рідкість і розкіш. Складіть плейліст тиші з 5 пунктів. Це не музика, а моменти, коли ви насправді чуєте себе. Додайте короткий опис, яку «істину» ви чуєте в цій тиші.

СТАЄМО КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ Й ЧИТАЧКАМИ

Твір Бредбері «451 градус за Фаренгейтом» — **антиутопія**. Визначте основні особливості цього жанру, дослідивши значення слів:

- **утопія** (*з грецьк. «місце, якого немає»*) — художнє зображення ідеального суспільного устрою (наприклад, «блаженної країни» у творах «Утопія» Томаса Мора, «Місто Сонця» Томазо Кампанелли, «Нова Атлантида» Френсіса Бекона та ін.);
- **анти** — префікс, що вживається для творення слів зі значенням «протилежний».

Порівняйте визначення з поданим у літературознавчому словничку підручника.

✦ СТВОРЮЄМО УНІКАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Дошка вибору. Оберіть і виконайте одне із завдань.

Кожен має щось залишити після себе.

Створіть власну «**телестіну**», але замість шуму заповніть її словами, які надихають; важливими речами та історіями, які хочете пам'ятати.

Створіть **постер** чи **обкладинку** до власного видання твору.

Один День Монтега. Створіть таймлайн однієї доби життя героя від його останнього «щасливого» ранку до моменту зустрічі з Кларисою.

Мапа втікачів. Намалюйте карту маршруту героя до річки та лісу. Позначте на ній «червоні зони контролю», «сліпі плями» та «точки пам'яті».

ОБИРАЙ.
ДУМАЙ.
СТВОРЮЙ.

Дизайн Механічного Пса. Створіть детальний ескіз істоти, підписавши, які його частини символізують державний контроль.

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

- Роман двічі екранізували: у 1966 році в художньому кіно це зробив француз Франсуа Трюффо, у 2018 році телевізійну версію представив американець Рамін Бахрані. Обидва фільми критика зустріла прохолодно: перший просто недооцінили (на відміну від Бредбері); другий виявився недостатньо глибоким і переважно видовищним.
- Алюзією на книгу Бредбері є назва документального фільму Майкла Мура «Фаренгейт 9/11».
- У 1984 році компанія Trillium адаптувала роман у вигляді однойменної комп'ютерної гри, яка продовжує події оригінального твору.
- Графічний роман «451 градус за Фаренгейтом Рея Бредбері: Авторизована адаптація» опубліковано у 2009 році (художник Тім Гамільтон).

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення.

1. За романом Р. Д. Бредбері «451 градус за Фаренгейтом» складіть перелік передбачених письменником суспільних тенденцій, що їх уже спостерігаємо у нашому сьогоденні. Висловіть свою думку стосовно позитивного чи негативного впливу цих тенденцій на розвиток людства.
2. Гай Монтег став «носієм» однієї з книг Старого Заповіту — Екклезіасту. Яку книгу (книги) ви хотіли б донести до майбутніх поколінь людей і чому?
3. Створіть дві картини світу: ту, що бачить Кларіс Маклелен, та ту, яку споглядає Мілдред Монтег. У якому з цих світів хотіли б жити ви? Свою думку обґрунтуйте.

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Bradbury-2

6 Тестування

КАРТА ПЕРСОНАЖА. Створіть карту персонажа — унікальний портрет Монтега, який поєднає ваші думки, цитати з роману та творчі ідеї. Уявіть, що ви малюєте карту скарбів, де кожен штрих відкриває щось нове про героя та його шлях! Ваша карта — це історія Монтега на одній сторінці, яка покаже, хто він, як змінюється і чому стає героєм.

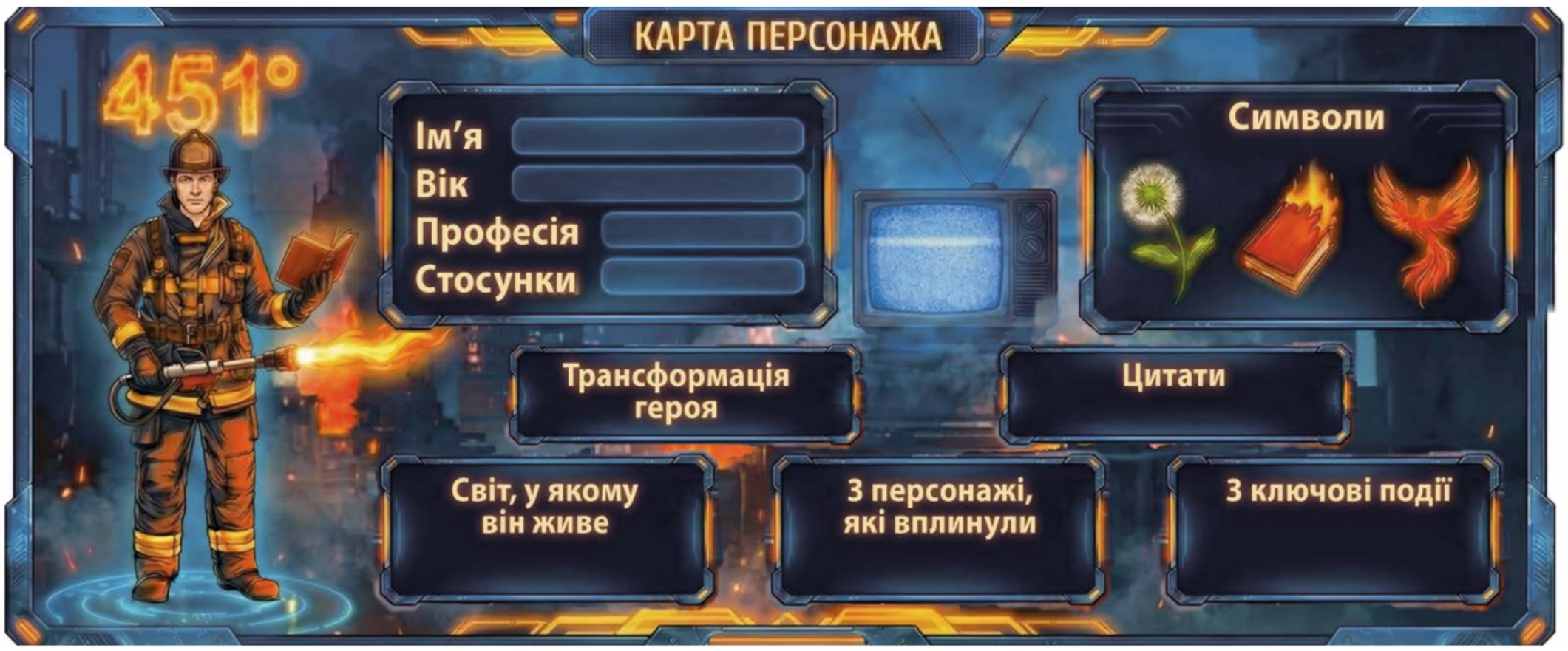

Алгоритм створення карти персонажа

1. Згадайте зміст роману. Перегляньте ключові сцени: початок, де Монтег спалює книги, його розмови з Кларіс, втечу до річки. Зберіть 3–5 цитат, які показують його зміни.
2. Сплануйте карту. Окресліть, де будуть текст і малюнки.
3. Заповніть розділи. Пишіть коротко, але чітко. Додавайте цитати, щоб показати, що ви знаєте текст.
4. Додайте творчості. Малюйте символи (вогонь, річка), використовуйте кольори або виріжте картинки для колажу.
5. Перевірте роботу. Чи всі розділи заповнені? Чи є зв'язок із романом? Чи виглядає карта охайно?
6. Презентуйте карту. Поділіться своєю роботою з класом — розкажіть, чому Монтег став для вас особливим.

Порада. **Будьте собою! Не бійтеся додати власне бачення — можливо, ви уявляєте Монтега інакше, ніж однокласники / однокласниці.**

БІЙТЕСЯ БАЙДУЖИХ

Річард Матесон (1926–2013). «Натисніть на кнопку», «Тест»

Від байдужості до злочину — один крок.
Агата Крісті

Старше покоління українців прекрасно пам'ятає слово «дефіцит». Колись воно було не лише економічним терміном, а й буденним поясненням, чому на всіх не вистачає якісних товарів чи послуг. Часи змінилися — полиці магазинів повні товарів на всі смаки й випадки, громадяни України вільно перетинають кордон у пошуку роботи чи відпочинку... Здавалось би, «все для щастя людини». Проте психологи б'ють тривогу: у нас — і не лише в Україні — настала доба тотального дефіциту людяності. І можна скільки завгодно посилатися на конфлікти поколінь чи бурхливий розвиток технократичної цивілізації — наслідки однак невтішні: людство черствіє душею.

Здається, у турботах про власний добробут ми забуваємо, що поруч живуть інші — такі самісінькі, як ми, але нам невідомі. Люди, чиї долі пов'язані з нашими, як кола від кинутого у воду камінця. Інколи це вирішує все...

Знайомтеся, автор!

Повне ім'я: Річард Бертон Матесон (Метісон).

Дата і місце народження: 1926, Аллендейл, Нью-Джерсі (США).

Дата й місце смерті: 2013, Лос-Анжелес, Каліфорнія (США).

Освіта: Бруклінська техніча школа; Міссурійський університет (факультет журналістики).

Рід занять і хобі: письменник, сценарист.

Найвідоміші твори: «Куди приводять мрії», «Я — легенда», «Шлях донизу», «Корабель смерті» та інші.

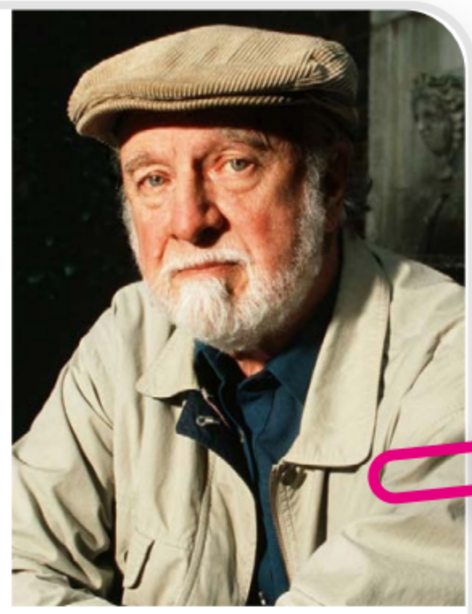

Річард Матесон, 2000 р.

- Письменник походить з родини норвезьких іммігрантів. Можливо, це головна причина того, що його прізвище на обкладинках і в інтернеті пишуть з помилками: Матсон — Метсон — Матсен та ін.
- Перше оповідання написав у восьмирічному віці — під впливом книг про графа Дракулу.
- Два заключних роки Другої світової війни воював добровольцем у складі піхотної частини, про що пізніше розповів у автобіографічному романі «Безбороді воїни» (1960).
- Роман «Я — легенда», у якому описано епідемію, що викликала вампіризм і вимирання людства, екранізовано вже чотири рази, і зараз готується чергова адаптація.
- Троє з чотирьох дітей Матесона стали письменниками й сценаристами, як тато.

ДОСЬЄ: очима колег

Дін Кунц

Ми стали явно багатшими, маючи Річарда Матесона серед нас.

Рей Бредбері

Матесон — один з найзначніших письменників XX століття.

Стівен Кінг

Він розпалив мою уяву, розмістивши свої жахи не в європейських замках та всесвітах Лавкрафта, а в американських сценах, які я знав і з якими міг співвіднести себе. «Я хочу зробити, — подумав я. — Я мушу це зробити». Матесон показав шлях.

Джонатан Кірш

Геній Матесона — у вмінні пронизувати захопливу історію найглибшими та найтемнішими імпульсами людської природи та людської долі.

Стівен Спілберг

Іронічна та знакова уява Річарда Матесона дала мені перший шанс… Для мене він знаходиться в тій самій категорії, що й Бредбері та Азімов.

Крістофер Хотрі

Для Матесона жах потенційно був скрізь: поля битв, вулиці передмість, підвали, кабіна літака — навіть бібліотека.

> «Для мене немає нічого, що суперечить природі. Якщо щось здається незбагненним, то це лише тому, що ми ще не змогли цього зрозуміти». Річард Матесон

Про стосунки митців між собою розповідають різне… Дехто не вірить, що один автор може щиро радіти успіху іншого. Давайте спробуємо з цим розібратися.

Завдання

1. Використавши відгуки колег Р. Матесона, охарактеризуйте риси його індивідуального авторського стилю і роль в літературі.
2. Створіть особистий рейтинг впливу Р. Матесона (з погляду коментаторів його творчості). Оберіть із висловлювань найпереконливішу характеристику; найбільш емоційний та найбільш професійний відгуки; цитату, яка мотивує читати твори Р. Матесона; цитату, яка найкраще пояснює, чому творчість письменника важлива. Складають мінівисновок (3–4 речення): «Що я зрозумів / зрозуміла про письменника зі слів інших митців?»
3. **«Два Стівена» — Від учителя до учня.**

Об'єднайтеся у дві групи: **Група А («Стівен Кінг»)** та **Група Б («Стівен Спілберг»)**. Уважно вивчіть відгуки свого майстра про Річарда Матесона й довідкові матеріали про його творчість. Дайте відповідь на запитання:

Група А: Яку філософську ідею чи емоцію Стівен Кінг перейняв від Річарда Матесона? Наведіть приклад, де вона проявилася у творчості Кінга.

Група Б: Річард Матесон навчив Стівена Спілберга використовувати певні кінематографічні прийоми, як-от: створення напруги без діалогів чи образ «невидимого» ворога. Наведіть приклад використання цих прийомів у фільмах відомого режисера.

Довідкові матеріали

Група А	Група Б
Загальновідомо, що Р. Матесон мав колосальний вплив на Стівена Кінга, який називав його своїм улюбленим письменником. Одного разу Кінг розповідав, як в юності він прочитав роман «Я — легенда» і був вражений, що фантастичні жахи можуть бути настільки реалістичними та трагічними. С. Кінг говорив: «*Без Матесона я, ймовірно, не написав би нічого з того, що написав. Саме його "Я — легенда" показала мені, що вампіри — це не лише хлопці в плащах, а й символ епідемії, самотності та кінця світу. Це дало мені ліцензію на змішування жанрів і серйозну роботу з монстрами*». Річард Матесон завжди ставився до Стівена Кінга з великою повагою.	У 1971 році Р. Матесон на основі власного короткого оповідання написав сценарій до телевізійного фільму «Дуель». За сюжетом комівояжер стає жертвою переслідування з боку невидимого водія гігантської вантажівки-цистерни. Режисером виступив молодий і тоді ще маловідомий Стівен Спілберг. Він згадував, що робота Матесона була настільки ідеально структурована, що змін не знадобилося. «*Сценарій був чистим, як скло. Автор брав найбуденнішу ситуацію й перетворював її на інтенсивний, первісний жах*». «Дуель» стала першою значною режисерською роботою С. Спілберга і проклала йому шлях до «Щелеп» та інших кіношедеврів.

Руйнівники міфів *Спростуйте чи доведіть міфи*

Міф 1. Матесон любив писати у маленькій кімнатці без вікон і постійно говорив дружині: «Уява — найкращий світ». Одного разу він замкнувся там на кілька годин, а вийшовши, сказавши: «Я щойно пройшовся містом, якого не існує». Так виникли декорації для одного із його фантастичних романів.

Міф 2. У підлітковому віці Матесон написав коротке оповідання на одну сторінку й приніс учительці. Вона сказала, що фінал такий страшний, що не дозволить прочитати його в класі, щоб «не налякати дітей». Матесон пізніше згадував, що саме ця заборона вперше дала йому відчуття сили слова.

Міф 3. Річард Матесон повертався додому на машині, коли величезна вантажівка почала його переслідувати. «Це ж ідеальний сюжет!» — подумав він. Тієї ж ночі сів за друкарську машинку і до ранку написав оповідання «Дуель». «Іноді страх народжує найкращі історії», — сказав він дружині, коли закінчив.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Поговоримо про спокусу... Почалося все, як ви пам'ятаєте, з Єви, Адама й Змія із забороненим плодом. Вибір був кепський. А сучасний світ приваблює такими спокусами, що голова обертом. І користуються цим не міфічні змії, а звичайнісінькі шахраї! Нам пропонують отримати й поділити закордонний спадок, вивчити англійську за місяць, за копійки здійснити подорож до теплих країв або отримати ще одне громадянство, здобути освіту в найпрестижнішому університеті (який насправді не зовсім престижний і не зовсім університет) або ж стати красенем/красунею за малий термін, смішні гроші та без зайвих зусиль. Зразу видно: шахраї!

А якщо... без будь-яких зусиль, навіть чекати не треба? Натиснув на кнопку — і поклав у кишеню кругленьку суму. Є одна умова, але то дрібниці... Готові зробити вибір?

НАТИСНІТЬ НА КНОПКУ

Пакет лежав просто біля дверей — картонна коробка, на якій від руки були написані їхні прізвища та адреса: «Містеру та місіс Льюїс, 217Е. Тридцять сьома вулиця, Нью-Йорк, 10016». Всередині виявилася маленька дерев'яна коробочка з єдиною кнопкою, закритою скляним ковпачком. Норма спробувала зняти ковпачок, але він не піддавався. До денця коробочки липкою стрічкою був прикріплений складений аркуш паперу: «Містер Стюарт зайде до вас о 20.00».

Норма перечитала записку, відклала її вбік і, посміхаючись, пішла на кухню готувати салат.

Дзвінок у двері пролунав рівно о восьмій.

— Я відчиню! — крикнула Норма з кухні. Артур читав у вітальні.

В коридорі стояв невисокий чоловік.

— Місіс Льюїс? — чемно довідався він. — Я містер Стюарт.

— Ага... — Норма ледве стримала усмішку. Тепер вона була впевнена, що це рекламний трюк торговця.

— Дозволите увійти? — запитав містер Стюарт.

— Я зараз зайнята. Тож, вибачте, просто винесу вам вашу...

— Ви не хочете дізнатися, що це?

Норма мовчки повернулася.

— Це може виявитися вигідним...

— У грошовому плані? — виклично запитала вона.

Містер Стюарт кивнув.

— Саме так.

Норма нахмурилася.

— Що ви продаєте?

— Я нічого не продаю, — відповів він.

З вітальні вийшов Артур.

— Якесь непорозуміння?

Містер Стюарт відрекомендувався.

— А-а, ця штуковина... — Артур кивнув у бік вітальні і посміхнувся. — Що це взагалі таке?

— Я спробую пояснити, — сказав містер Стюарт. — Дозвольте увійти.

Артур поглянув на Норму.

— Як знаєш, — сказала вона.

Він завагався.

— Ну що ж, заходьте.

Вони пройшли до вітальні. Містер Стюарт сів у крісло і витягнув із внутрішньої кишені маленький запечатаний конверт.

— Тут усередині ключ до ковпачка, що закриває кнопку,— пояснив він і поклав конверт на журнальний столик.— Кнопка з'єднана із дзвоником у нашій конторі.

— Для чого? — запитав Артур.

— Якщо ви натиснете кнопку, — сказав містер Стюарт, — десь у світі помре незнайома вам людина і ви отримаєте 50 тисяч доларів.

Норма вирячилась на відвідувача широко відкритими очима. Той посміхався.

— Про що ви кажете? — спантеличено запитав Артур. Містер Стюарт був здивований.

— Таж я щойно пояснив.

— Це що, жарт?

— Які тут жарти? Абсолютно серйозна пропозиція

— Кого ви представляєте? — перебила Норма.

Містер Стюарт збентежився.

— Боюсь, що я не зможу відповісти на це запитання. Але все одно, запевняю вас, що наша організація дуже могутня.

— По-моєму, вам краще піти, — заявив Артур, підводячись.

Містер Стюарт устав з крісла.

— Будь ласка.

— І захопіть вашу кнопку.

— А може, подумаєте день чи два?

Артур узяв коробку та конверт і вклав їх у руки містера Стюарта. Потім вийшов у передпокій й відчинив навстіж двері.

— Я залишу свою картку. — Містер Стюарт поклав на столик біля дверей візитну картку і пішов.

Артур розірвав її навпіл і кинув на стіл.

— Як, по-твоєму, що все це означає? — запитала здивована Норма.

— Мені плювати.

Вона спробувала усміхнутись, але не змогла.

— І нітрішки не цікаво?..

Потім Артур почав читати, а Норма повернулася на кухню і скінчила мити посуд.

— Чому ти відмовляєшся говорити про це? — запитала Норма.

Не припиняючи чистити зуби, Артур підвів очі й подивився на її відображення у дзеркалі ванни.

— Хіба тебе це не інтригує?

— Мене це ображає, — сказав Артур.

— Я розумію, але... — Норма продовжувала накручувати волосся на бігуді, — але й інтригує?..

— Ти думаєш, це жарт? — запитала вона уже в спальні.

— Якщо жарт, то дурний.

Норма сіла на ліжко і скинула капці.

— Можливо, це психологи проводять якісь дослідження.

Артур стенув плечима.

— Можливо.

— Ти не хотів би дізнатися?

Він похитав головою.

— Але чому?

— Тому, що це аморально.

Норма залізла від ковдру. Артур вимкнув світло і нахилився поцілувати її.

— Добраніч...

Норма зімкнула повіки. «50 тисяч доларів», — подумала вона.

Вранці, виходячи з квартири. Норма помітила на столі

Кадр з фільму «Коробка» (2009) за мотивами оповідання

шматочки розірваної картки. Скоряючись раптовому потягу, вона кинула їх у свою сумочку.

Під час перерви вона склеїла картку скотчем. Там були надруковані тільки ім'я містера Стюарта та номер телефону.

Рівно о п'ятій вона набрала номер.

— Слухаю, — пролунав голос містера Стюарта.

Норма ледве не повісила трубку, але стримала себе.

— Це місіс Льюїс.

— Слухаю вас, місіс Льюїс. — Містер Стюарт, здавалося, був задоволений.

— Мені цікаво.

— Природно.

— Звичайно, я не вірю жодному слову.

— О, це чистісінька правда, — сказав містер Стюарт.

— Як би там не було...— Норма проковтнула клубок у горлі. — Коли ви казали, що хтось у світі помре, що ви мали на увазі?

— Саме те, що казав. Це може виявитися хто завгодно. Ми гарантуємо лише, що ви не знали цієї людини. І, безперечно, вам не доведеться бачити її смерть.

— За п'ятдесят тисяч доларів?

— Цілком правильно.

Вона глузливо гмикнула.

— Чортівня якась...

— Але все одно, така наша пропозиція, — сказав містер Стюарт.— Занести вам прилад?

— Звичайно, ні! — Норма з обуренням кинула трубку.

Пакет лежав біля дверей. Норма побачила його, як тільки вийшла з ліфта. «Яке нахабство! — подумала вона. — Я просто не візьму його». Вона зайшла в квартиру і почала готувати обід. Потім вийшла за двері, підхопила пакет і віднесла його на кухню, залишивши на столі.

Норма сиділа у вітальні, попиваючи коктейль і дивлячись у вікно. Незабаром вона пішла на кухню перевертати котлети і поклала пакет у нижню шухляду шафи. Вранці вона його викине.

— Можливо, забавляється якийсь ексцентричний мільйонер, — сказала вона.

Артур відірвався від обіду.

— Я тебе не розумію.

Вони їли мовчки. Несподівано Норма відклала виделку.

— А що, коли це серйозно?

— Ну то й що тоді? — Він недовірливо стенув плечима. — Що б ти хотіла — повернути цей прилад і натиснути кнопку? Вбити когось?

На обличчі Норми з'явилася відраза.

— Так уже й убити...

— А що ж це, по-твоєму?

— Але ж ми навіть не знаємо тієї людини.

Артур був приголомшений.

— Ти це серйозно?

— Ну а якщо це який-небудь старий китайський селянин за двісті тисяч миль звідсіля? Якийсь хворий туземець у Конго?

— А якщо це якесь маля з Пенсильванії? — заперечив Артур.— Гарненьке дівча з сусідньої вулиці?

— Ти навмисне все ускладнюєш.

— Яка різниця, хто помре? — продовжував Артур. — Все одно це вбивство.

— Значить, навіть якщо це хтось, кого ти ніколи в житті не бачив, — наполягала Норма, — хтось, про чию смерть ти навіть не дізнаєшся, ти все одно не натиснеш кнопку?

Артур вражено втупився.

— Ти хочеш сказати, що ти натиснеш?

— П'ятдесят тисяч доларів.

— При чому тут...

— П'ЯТДЕСЯТ ТИСЯЧ ДОЛАРІВ, Артуре, — перебила Норма.— Ми змогли б дозволити собі подорож до Європи, про яку завжди мріяли.

— Нормо, ні.

— Ми змогли би купити той котедж...

— Нормо, ні. — Його обличчя побіліло.— Ради Бога, перестань.

Норма стенула плечима.

— Як знаєш.

Вона встала раніше, ніж звичайно, щоб приготувати на сніданок Артурові оладки, яйця й бекон.

— З якої нагоди? — з посмішкою запитав Артур.

— Без нагоди. — Норма образилася.— Просто так.

— Прекрасно. Мені дуже приємно.

Вона наповнила його чашку.

— Хотіла показати тобі, що я не егоїстка.

— А хіба я казав це?

— Ну, — вона невизначено махнула рукою, — вчора ввечері...

Артур мовчав.

— Наша розмова про кнопку, — нагадала Норма. — Я думаю, що ти неправильно зрозумів мене.

— В якому плані? — запитав він настороженим голосом.

— Ти вирішив, — вона зробила жест рукою, — що я думаю тільки про себе...

Кадр з серіалу «Зона сутінок» за мотивами оповідання

— А-а...

— Та ось, ні. Коли я говорила про Європу, про котедж...

— Нормо, чому це тебе так хвилює?

— Я тільки намагаюся пояснити, — вона судорожно зітхнула, — що думала про НАС. Щоб МИ поїздили по Європі. Щоб МИ купили котедж. Щоб у НАС була краща квартира, кращі меблі, кращий одяг. Щоб МИ, зрештою, дозволили собі дитину, між іншим.

— У нас буде дитина.

— Коли?

Він подивився на неї з тривогою.

— Нормо...

— КОЛИ?

— Ти що, серйозно? — Він знітився. — Серйозно стверджуєш...

— Я стверджую, що це якісь дослідження! — обірвала вона. — Що вони хочуть з'ясувати, як вчинить середня людина за таких обставин! Що вони просто ГОВОРЯТЬ, що хтось умре, щоб вивчити нашу реакцію! Ти ж не думаєш, що вони дійсно когось уб'ють?!

Артур не відповів; руки його тремтіли. Через деякий час він підвівся й пішов.

Норма лишилася за столом, відчужено дивлячись на каву. Промайнула думка: «Я спізнюсь на роботу ...». Вона стенула плечима. Ну то й що? Вона взагалі повинна бути вдома, а не стовбичити в конторі...

Прибираючи посуд, вона раптом зупинилась, витерла руки й дістала з нижньої шухляди пакет. Норма поклала коробочку на стіл, дістала з конверта ключ і скинула ковпачок. Довгенько вона сиділа, дивлячись на кнопку. Як дивно... ну що ж у ній особливого?

Норма простягла руку й натиснула кнопку. «Заради НАС», — роздратовано подумала вона.

Що ж ТЕПЕР ВІДБУВАЄТЬСЯ? На мить її захлеснула хвиля жаху. Хвиля швидко відринула. Норма зневажливо усміхнулася. Безглуздо — так багато уваги приділяти якійсь дрібниці.

Вона жбурнула коробочку, ковпачок і ключ в кошик для сміття і пішла одягатися.

Норма смажила на вечерю відбивні, коли задзвонив телефон. Вона поставила склянку з мартіні на стіл і взяла трубку.

— Алло?

— Місіс Льюїс?

— Так.

— Вас турбують з лікарні «Легокс хілл».

Норма слухала, начебто у напівсні. В товкучці Артур упав з платформи прямо під поїзд метро. Нещасний випадок.

Повісивши трубку, вона згадала, що Артур застрахував своє життя на 25 тисяч доларів, з подвійною компенсацією...

НІ. Ледве звівшись на ноги, Норма побрела на кухню й дістала з кошика коробочку з кнопкою. Жодних цвяхів чи шурупів... Взагалі незрозуміло, як вона була зібрана.

Несподівано Норма почала стукати нею по краю раковини, б'ючи все дужче й дужче, поки дерево не тріснуло. Всередині нічого не виявилося — ні транзисторів, ні дротів... Коробка була порожньою.

Норма здригнулася, коли задзвонив телефон. Ледь тримаючись на ногах, вона пройшла у вітальню і взяла трубку. Пролунав голос містера Стюарта.

— Ви казали, що я не буду знати того, хто помре!

— Моя дорога місіс Льюїс, — сказав містер Стюарт. — Невже ви насправді думаєте, що знали свого чоловіка?

Переклад Василя Біленка

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Змалюйте ситуацію, в якій несподівано опинилося подружжя Льюїсів. Це моральна дилема чи спокуса?
2. Представником якої «дуже могутньої організації» є, на вашу думку, містер Стюарт? Зверніть увагу, що слово *Stuart* у перекладі з англійської означає «управитель, наглядач».
3. Чому основний зміст твору становлять діалоги Артура та Норми?
4. Простежте за поведінкою чоловіка та дружини в ситуації випробування:
   - ✓ Яким було рішення Артура і чому він не відступив від нього?
   - ✓ Які аргументи наводила Норма, якій хотілось натиснути на кнопку?
5. Що відбулося, коли місіс Льюїс піддалась спокусі?
6. Чому жертвою Норми став саме її чоловік?
7. Озвучте відповіді автора на вічні запитання:
   - ✓ На що здатна людина заради грошей (багатства)?
   - ✓ Як добре ми знаємо близьких людей?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Mateson-1

1 Річард Матесон: від першої особи

2 Упізнай персонаж за цитатою

3 Вікторина

ТВІР У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

Оповідання екранізоване двічі:

- 1986 — як друга частина 20-го епізоду першого сезону серіалу «Зона сутінок» (реж. Пітер Медак) — внесено незначні зміни до сюжету;
- 2009 — художній фільм «Коробка» (реж. Річард Келлі) — сюжет суттєво змінено.

◀ Постер фільму «Коробка», 2009 р.

КЛЮЧІ ДО ТЕКСТУ

Одна з глобальних проблем, з якою людство неодмінно зіткнеться у не такому вже й далекому майбутньому, — це проблема перенаселення. Уже зараз нас, землян, більш ніж 8,2 млрд, і це число невпинно зростає. І біда, перш за все, не в тому, що вільних для проживання територій, природних ресурсів, води чи повітря для всіх не вистачить, — колонізація пустельних районів, океанічного дна чи — у віддаленішій перспективі — інших планет ці питання зняла б. Турбує невпинне старіння землян. Доля пенсіонерів в структурі суспільства вже перевищує відсоток працюючих.

Чого чекати в майбутньому? «У світі буде замало дітей і забагато людей за 65 — це призведе до того, що підтримувати існування глобального суспільства буде важко», — прогнозує директор Інституту метрик і оцінки здоров'я при Вашингтонському університеті Крістофер Мюррей. Суспільство, описане Матесоном, знаходить жорстокий вихід...

ТЕСТ

(скорочено)

Увечері, напередодні тесту, Лес у їдальні екзаменував батька; Джим з Томмі спали на другому поверсі, а Террі, з байдужим виглядом сидячи у сусідній кімнаті, шила: голка ритмічно снувала туди-сюди.

Том Паркер сидів, ніби кілок проковтнув, його тонкі, вкриті сіткою вен руки були зсунуті на столі, а водянисті блакитні очі пильно вдивлялися в синові губи.

Йому виповнилося вісімдесят років, і нинішній тест був четвертим у його житті.

— Так, — сказав Лес, заглядаючи в тест, надісланий доктором Треском. — Повторюй за мною такі поєднання цифр...

— Поєднання цифр, — пробурмотів за сином Том, немов спробував вловити зміст сказаного. Але слова вже не сприймалися ним блискавично, а, здавалося, огортали клітини його мозку, як комахи — ліниву тварину.

— Ну ж бо, починай.

Лес втомлено зітхнув:

— Вісім — п'ять — одинадцять — шість...

Старі губи заворушилися, механізм мозку Тома почав повільно приходити в рух.

— Вісім... П'ять... — бляклі очі повільно примружилися. — Одинадцять — шість, — з полегшенням видихнув Том і гордо випростався.

«Добре, — подумав він, — дуже добре». — Він стиснув губи, руки його побіліли від напруження. Білі руки на білій скатертині.

— Ну, — промовив він роздратовано. — Продовжуй.

— Я вже дав тобі іншу комбінацію. Повторюю її знову.

Том подався трохи вперед, весь перетворившись на слух.

— Дев'ять — два — шістнадцять — сім — три, — сказав Лес.

Том напружено прокашлявся.

— Говори повільніше, — попросив він сина.

— Батьку, але ж екзаменатор читатиме набагато швидше, ніж я.

— Я добре знаю це, — перебив Том сухо, — добре знаю. Однак я хочу нагадати тобі, що це ще не тест. Це репетиція для перевірки.

Лес знизав плечима і знову заглянув у тест.

— Дев'ять — два — шістнадцять — сім — три, — промовив він повільно.

— Дев'ять — два — шість — сім...

— Шістнадцять — сім, батьку.

— Я так і промовив.

— Ти сказав «шість», тату.

— Мені краще знати, що я сказав!

— Ну добре, тату.

— Ти збираєшся читати далі чи ні?

Лес знову прочитав стовпець і, слухаючи, як затинається батько, намагаючись повторити його, поглянув на Террі.

Вона шила, байдужа, відчужена від усього, що відбувається. Вона вимкнула радіо, і він знав, що тепер вона чує бурмотіння старого.

«Ну, добре, — говорив їй подумки Лес. — Добре, я знаю, що він старий і нікчемний. Так невже ти хочеш, щоб я сказав йому це? Ми обоє — і ти, і я — знаємо, що він не пройде тесту. Так дозволь мені трохи полицемірити. Вирок буде винесено завтра. Не змушуй мене виносити його зараз і розбивати серце старого».

— Правильно, чи не так? — почув Лес переможний голос батька і перевів погляд на його зморшкувате обличчя.

— Так, правильно, — квапливо згодився він.

Він відчув себе зрадником, коли побачив слабку посмішку, що майнула в куточках батькових губ.

— Давай перейдемо до чогось іншого, — почув він батькові слова.

«Що ж буде для нього легшим?» — думав Лес, зневажаючи себе за ці думки.

— Ну, давай же, Леслі, — стримано сказав батько. — У нас немає часу.

Лес узяв до рук олівець із прив'язаною до нього ниткою і окреслив на чистому аркуші паперу двосантиметрове коло. Потім простягнув олівець батькові.

— Триматимеш олівець прямо над колом три хвилини, — сказав він і несподівано злякався, що вибрав таке важке випробування. Адже він знав, як тремтіли за їжею руки його батька і з якими труднощами той справлявся з ґудзиками та гачками свого одягу.

...Лес подивився на годинник: дві з половиною хвилини.

— Три хвилини, — сказав він.

Том роздратовано відкинув олівець убік.

— Дурний тест... — його голос пролунав похмуро. — Він нічого не доводить.

— Батьку, може, ми пройдемося фінансовими?.. Утім, зачекай, ми пропустили одне запитання, — додав він, сподіваючись, що батько впорається хоч із цим. — Треба лише назвати точний час.

— Це що, наступний розділ тесту?

Роздратований, він перегнувся через стіл і взяв годинник:

— 10:15, — зневажливо промовив він.

— Але зараз 11:15, тату!

Майже секунду батько сидів з таким виразом обличчя, ніби отримав ляпас. Потім він знову взяв годинник і витріщився на нього. Губи його повільно ворушились, і у Леса з'явилось кошмарне передчуття, що Том наполягатиме на своєму.

— Ну, так це саме те, що я мав на увазі, — різко кинув Том. — Просто неправильно висловився. Кожен дурень бачить, що годинник показує 11:15. Звичайно, 11:15... Ну і годинник. Цифри дуже вже близько розташовані. Давно пора викинути. Ось...

Том поліз у кишеню жилета і витяг золотий годинник з кришкою.

— Ось це справжній годинник! — сказав він з гордістю. — Показує час вже... шістдесят років.

Він жбурнув годинник Леса на стіл, і скельце тріснуло.

— Ну ось, бачиш, — швидко промовив Том, намагаючись приховати своє збентеження. — Він же ні на що не придатний.

Він уникав погляду Леса. Губи старого стислися, коли він відкрив кришку свого годинника і глянув на портрет Мері, золотоволосої та прекрасної Мері тридцяти років.

«Господи, — думав він, — як добре, що їй не довелося проходити через ці прокляті тести, хоч у цьому їй пощастило». — Том ніколи не думав, що настане така мить, коли він зрозуміє, що випадкова смерть Мері у віці п'ятидесяти семи років була незвичайною удачею ... Але вона померла ще до введення тестів.

— Залиш мені свій годинник, — сердито сказав він синові. — Завтра ти його отримаєш із ціленьким... е-е-е... склом.

Потім Том відповідав на запитання на кшталт: «Скільки четвертаків у п'яти доларах?» і «Якщо я витратив зі свого долара тридцять шість центів, скільки я маю?»

На ці запитання треба було відповідати письмово, Лес лише контролював час. Все здавалося нормальним і буденним: вони з батьком сиділи вдвох за столом, а Террі в'язала. У хаті було тихо та затишно.

І це було найстрашнішим.

Життя текло своїм ладом. Ніхто не говорив про смерть. Держава направляла повістки, і той, хто не проходив тесту, прибував на спеціальну державну дільницю, де йому робили ін'єкцію. Закон виконувався, смертність

перебувала на постійному рівні, проблеми перенаселення не існувало. Все робилося згідно з законом, без побивань і сліз.

Але ж убивали людей, яких ще хтось любив.

Вони лежали зовсім поруч і не спали. Роздягаючись, вони перекинулися кількома словами, а коли Лес нахилився, щоб поцілувати дружину на ніч, вона пробурмотіла щось невиразне.

Несподівано для себе самого Лес пошкодував, що раніше не підписав «вимогу про вилучення Тома». Для блага їхніх дітей та їх самих потрібно було неодмінно позбутися Тома. Але як обернути це бажання на слова і не відчувати, що ти — вбивця! Ти не можеш сказати: «Я сподіваюся, що старий згине, я сподіваюся, що вони вб'ють його». А все інше, що ти скажеш, буде лише лицемірством.

«Медичні терміни, — думав він, — діаграми, що показують, як знижується рівень життя, погіршення здоров'я людей і голод — ось якими аргументами вони оперували, щоб протягнути закон. Це була явна, безпідставна брехня. Закон же був прийнятий лише тому, що люди — молоді та середнього віку — хотіли, щоб їхні батьки і матері не втручалися в їхнє особисте життя, не заважали їм жити, як заманеться».

— Лесе, а раптом він пройде тест? — спитала Террі. — Лесе?

— Я не знаю, люба, — відповів він нарешті.

У темряві її голос був твердий і різкий. То був голос людини, що втратила терпіння.

— Ти маєш знати.

Він стомлено повернув до неї голову.

— Люба, не треба. Будь ласка.

— Лесе, якщо він пройде випробування, це означає ще п'ять років. Ще п'ять років, Лесе. Ти розумієш, що це означає?

— Дорога, він не може пройти його.

— А якщо пройде?..

Шоста година ранку. Лес міг не вставати до восьмої, але йому хотілося провести батька. Він вибрався з ліжка і тихо одягнувся, намагаючись не розбудити Террі, але вона таки прокинулася.

— Я встану і приготую тобі сніданок, — сказала вона.

— Нічого, нічого, — сказав Лес. — Залишайся в ліжку.

Двері до кімнати батька були відчинені. Він зазирнув усередину і побачив Тома. Том сидів на ліжку і зашнуровував туфлі. Його скрючені пальці тремтіли, шарячи по шнурках.

— Усе гаразд, тату? — запитав Лес.

Батько здивовано підвів голову:

— Чого це ти так рано встав?

— Я думав, ми поснідаємо разом, — сказав Лес.

Секунду вони мовчки дивилися один на одного. Потім батько знову взявся за туфлі.

— Не треба.

— А мені таки здається, що не завадило б поснідати.

— Леслі! Сподіваюся, ти не забув про годинник? — спитав батько. — Я віднесу його до ювеліра, і той вставить нове скло.

— Але, тату, це лише старий годинник, — спробував сперечатися Лес. — Він не вартий і п'яти центів.

Якийсь час батько дивився просто в очі Лесу і потім несподівано, ніби згадавши щось, почав зав'язувати туфлі.

Гаразд, тату. Я покладу його на кухонний стіл.

За п'ятнадцять хвилин його батько спустився вниз. На ньому був темно-синій костюм, черевики ретельно вичищені, нігті акуратно обрізані, волосся старанно пригладжене. Він виглядав дуже охайним і... старим. Він узяв кавник.

— Сідай, тату, — сказав Лес. — Я наллю тобі кави.

— Я не такий безпорадний, як ти гадаєш, — відповів батько. — Залишайся за столом.

«Навіщо я піднявся? — убито думав він. — Ми ж весь час сперечаємося один з одним. Але ні, ні, я буду бадьорим, чого б мені це не вартувало».

— Добре спав уночі, тату? — спитав він.

— Звісно, спав усю ніч, — відповів батько. — Я завжди добре сплю. Невже ти думаєш, що я не спав через...

Він несподівано замовк і обернувся до Леса.

— Дай годинник, — сказав він.

Лес важко зітхнув і подав батькові годинник. Той взяв його і секунду уважно вивчав. Губи його ворушились.

— Гидотна робота, — сказав він. — Гидота. — Він обережно поклав годинник у бокову кишеню піджака. — Я принесу тобі ціле скло, — пробурчав він. — Те, що не розбивається.

Лес кивнув:

— Це буде чудово, батьку.

Кава була готова, і Том розлив її в чашки. Лес підвівся і вимкнув автоматичний нагрівач. Тепер йому хотілося яєчні з шинкою.

Він сидів за столом навпроти батька і відчував, як кава живильним струменем вливається в горло. Кава була жахливою, але він знав, що ніщо в світі не буде смакувати йому цього ранку.

— Коли тобі треба там бути? — порушив він мовчання.

— О дев'ятій, — відповів Том.

— Ти все ще не хочеш, щоб я підкинув тебе туди?

— Що ти, не треба, — сказав батько таким тоном, ніби заспокоював набридливу дитину. — Підземка цілком надійна, і я буду там вчасно.

Він даремно встав. Набагато краще було б прокинутися та виявити, що батько вже пішов. Він хотів, щоб це сталося одразу. Він хотів прокинутися вранці і побачити, що кімната батька порожня, два костюми зникли і зникли чорні туфлі, шкарпетки, підв'язки, підтяжки, приладдя для гоління — всі ці безмовні свідчення життя.

Батько підвівся з-за столу.

— Я йду, — сказав він.

Очі Леса знайшли стінний годинник.

— Але зараз тільки за чверть сьома, — насилу видавив він. — Тобі ж треба...

— Я хочу бути там раніше, — твердо сказав батько. — Ніколи не любив спізнюватися.

Двері зачинилися, і вітерець, що досяг Лесового обличчя, здавалося, дістав до самого серця.

Несподівано схлипнувши, він схопився і кинувся навздогін за батьком. Коли він відчинив двері з кухні, старий був ще близько.

— Батьку!

Том зупинився і здивовано обернувся. Лес йшов через їдальню і чув, як кроки карбувалися в його мозку — один, два, три, чотири, п'ять... Він зупинився перед батьком і видавив на обличчі тремтячу усмішку.

— Бажаю удачі, батьку, — сказав він. — Я... побачу тебе увечері. — Він мало не сказав: я думатиму про тебе — але не зміг.

Він прийняв душ і переодягнувся. Була за двадцять шоста. Діти повернулися з прогулянки, і зараз уся родина вечеряла. Лес помітив місце, призначене для батька, і подумав, що Террі зробила це, щоб догодити йому.

Але шматок не ліз йому в горло. Він продовжував розрізати м'ясо на все дрібніші шматки і намазував масло на картоплю. Але не їв.

— Батьку, якщо дід не пройде іспит, у нього буде місяць у запасі, чи не так?

Лес відчув, як напружилися його м'язи, і дивився на старшого сина... «У нього буде місяць у запасі, чи не так?»

— Ти про що? — спитав він.

— Я в книгах прочитав, що людям похилого віку після провалу на тесті дозволяється жити ще місяць. Це правда?

«Смерть діда для них нічого не значить, — думав з гіркотою Лес, — зовсім нічого». Він проковтнув клубок, що підступив до горла, і спробував вгамувати напругу, яка охопила його. «А чому це має хвилювати їх? — говорив він самому собі. — Час переживати для них ще не настав. То навіщо ж змушувати їх думати про це? Цей час незабаром прийде і до них».

У десять хвилин на сьому грюкнули вхідні двері. Лес схопився так різко, що перекинув келих.

— Лесе, не треба, — швидко сказала Террі.

І він знав, що вона має рацію. Батькові не сподобалося б, якби він кинувся до нього просто з кухні з розпитуваннями.

Він знов сів за стіл і подивився на їжу, до якої ледь торкнувся. Його серце сильно билося.

— Я не скажу нічого, що засмутило б його, — сказав він.

Вони знову подивилися одне на одного, і він почав підніматися сходами.

Підбадьорюючи себе, Лес хвилинку постояв перед дверима. «Я не засмучу його, — думав він. — Не засмучу».

Він обережно постукав і подумав, що робить помилку. «Можливо, справді краще залишити старого в спокої», — розгублено думав Лес. І знову постукав у двері.

Він почув шелест на ліжку і звук кроків.

— Хто там? — спитав Том.

Лес затамував подих:

— Це я, тату.

— Що ти хочеш?

— Я хочу поговорити з тобою.

Мовчання.

— Добре, — нарешті промовив Том.

Лес чув, як той ішов кімнатою. Потім долинув шелест паперу і звук ящика бюро, що закривається.

Нарешті двері відчинилися.

На Томі поверх одягу був накинутий червоний халат, і він лише змінив туфлі на шльопанці.

— Дозволь мені увійти, батьку? — тихо спитав Лес.

Здавалося, батько розмірковує. Потім він сказав:

— Заходь.

Але це не було запрошенням і прозвучало так, ніби він хотів сказати: «Це твоя хата, і я не можу не впустити тебе».

Лес увійшов і мовчки стояв посеред кімнати.

Мені здається, ти хочеш знати, що... сталося, — сказав батько. Було видно, що він намагається говорити спокійно.

— Так, — сказав Лес. Він схаменувся. — Так, — повторив він і зачекав на відповідь.

Старий Том підвів голову і з викликом подивився на сина.

— Я НЕ ХОДИВ, — сказав він. — У мене не було жодного наміру йти туди, — поспішав продовжити батько. — Жодного наміру проходити через всю цю нісенітницю. Огляди, розумові випробування, складання кубиків на дошці і... Бог знає, що ще. Жодного наміру!

Він зупинився і сердито глянув на сина, ніби чекаючи, що він наважиться сказати батькові, що той вчинив неправильно.

Але Лес не міг сказати нічого.

Пройшло багато часу. Лес відкашлявся і спробував знайти слова для своїх думок.

— Що ти... збираєшся робити?

— Не турбуйся, не турбуйся, — сказав батько, і відчувалося, що він був вдячний синові за це запитання. — Не турбуйся про свого батька. Він сам про себе подбає. — Не хвилюйся, — тепер батько говорив майже м'яко. — Не тобі хвилюватись через це. Це тепер не твоя проблема.

«Але ж і моя теж!» — Лес виразно почув ці свої слова, але не вимовив їх. Щось у старому зупинило його, щось дуже владне й обурене, чого, як він знав, не повинен був торкатися.

— Я хочу відпочити, — почув він голос Тома і відчув, ніби йому вцілили прямо в сонячне сплетіння.

«Я хочу відпочити, хочу відпочити», — ці слова гучною луною відбивалися в довгих коридорах його свідомості. «Відпочити, відпочити»...

Він пішов до дверей, обернувся і подивився на батька.

— До побачення. — Фраза застрягла у нього в горлі.

Тоді його батько посміхнувся і сказав:

— Добраніч, Леслі.

— Батьку!

Він відчув, як батько простяг йому руку, і ця рука була сильною, спокійною. Вона стиснула плече Леслі. Вона заспокоювала та підбадьорювала.

— Добраніч, сину, — сказав батько, і мить вони стояли зовсім поруч...

Через плече батька Лес побачив зім'ятий аптечний пакет у кутку кімнати, кинутий туди подалі від чужих очей.

Потім він у німому жаху стояв у коридорі, слухаючи клацання замка, і хоча він знав, що батько не замкнув двері, він не міг увійти всередину.

Довго він стояв і дивився на двері, його тіпало.

Террі чекала на нього внизу. Поки він наближався до неї, в її очах стояло німе запитання.

— Він... не ходив, — це було все, що він сказав.

Вона затнулась:

— Але...

— Він був у аптекаря, — сказав Лес. — Я бачив пакет у кутку кімнати.

На секунду Лесу здалося, що вона кинеться сходами, але це було лише швидкоплинним імпульсом.

— Він, мабуть, показав аптекареві повідомлення про тест, і аптекар дав йому таблетки. Вони часто роблять так.

Вони мовчки стояли в їдальні, і дощ барабанив по шибках.

— Що будемо робити? — запитала вона майже беззвучно.

— Нічого, — прошепотів він. У нього перехопило горло, і він тяжко видихнув: — Нічого.

Вони пішли спати за північ, і, проходячи через їдальню, Лес зупинився біля столу і подивився на годинник з новим сліпучим скельцем, акуратно покладений на середині скатертини. Лес не зміг до нього доторкнутися.

Вони пішли нагору і підкралися до спальні Тома. Жодного звуку. Вони роздяглися і лягли спати, і Террі, як завжди, завела на ніч годинник. Через деякий час вони заснули.

І всю ніч у кімнаті старого панувала мовчанка. І мовчанка — наступного дня.

Переклад Kon. Troyansky

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

1. Демографи висловлюють занепокоєння старінням населення Землі. Визначте суспільні проблеми, які виникають через збільшення кількості людей похилого віку. Яких заходів вживають нині у розвинених країнах для пом'якшення небажаних наслідків?
2. Матесон змальовує радикальний закон майбутнього, ухвалений нібито для того, щоб запобігти перенаселенню планети, погіршенню здоров'я та голоду. Визначте основні його положення:
   - ✓ Вік, у якому немолодих людей починали «тестувати».
   - ✓ Періодичність перевірок «тестуванням».
   - ✓ Зміст «тестових» завдань.
   - ✓ Заходи щодо тих людей похилого віку, які «тест» не пройшли.
   - ✓ Можливість «вилучити» стару людину із сім'ї за заявою дітей чи онуків.
3. Назвіть за іменами членів родини Паркерів. Якщо найстарішому із них, Тому, 80 років, то якого приблизно віку син, невістка та онуки?
4. Чому тренування старого батька перед державним тестом Леслі подумки називає можливістю «трохи полицемірити»?
5. Чому Террі Паркер боїться, що її свекор зможе пройти «тестування»?
6. Виразно зачитайте епізод ранкової зустрічі батька та сина (Від слів «Шоста година ранку…» до «Він мало не сказав: я думатиму про тебе — але не зміг».) Які думки Тома й Леслі так і залишились невисловленими?
7. З якими почуттями чекав на повернення батька молодший Паркер? Хто у родині поділяв його переживання?
8. Спробуйте відновити події: як провів останній день життя 80-річний Том? Яке рішення він прийняв і чому?
9. Хто з персонажів оповідання не пройшов свій «тест»? Чому ви так думаєте?
10. Твір має оригінальну назву «Deadline» («мертва лінія» — «граничний, крайній термін»). Як ви думаєте, чому перекладач обрав варіант, що не зовсім відповідає авторському задуму?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Mateson-2

1 Персонажі твору

2 Упізнай персонаж за цитатою

ОЦІНЮЄМО СЕБЕ

Поміркуйте над одним із завдань та створіть розгорнуту письмову відповідь; зверніть увагу, що оцінюється як зміст вашої відповіді, так і мовне оформлення.

1. Один із читачів зауважив, що оповідання Річарда Матесона «Натисніть кнопку» можна порівняти з біблійним міфом про гріхопадіння людини. Доведіть або спростуйте це трактування твору.
2. Оповідання Матесона «Натисніть кнопку» фантастичне, але порушує реальну моральну проблему: на що здатна людина заради збагачення. Наведіть приклади життєвих ситуацій, коли доводиться обирати між людяністю, честю та багатством. Що допомагає зробити правильний вибір?

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Mateson-3

1 Тестування за оповіданням «Натисніть на кнопку»

3. Поміркуйте, які сучасні тенденції розвитку цивілізації знайшли відображення у творі Матесона «Тест». Поділіться роздумами: чи пройде цей тест наше суспільство?
4. Спрогнозуйте та опишіть майбутнє родини Паркерів, про яку ви дізнались з оповідання «Тест». Зобразіть два протилежних варіанти розвитку подій: ймовірний та бажаний.

МАПА ДОСЛІДНИКІВ ЛІТЕРАТУРНИХ СВІТІВ. Неймовірна подорож літературними світами, де вирішується доля людства, добігає кінця. Ви дослідили глибини моралі, зіткнення з тоталітарними системами та межі людської природи. Настав час стати справжніми картографами й створити власну карту цих незабутніх мандрів: зобразіть свої відкриття, прокладіть мости між ідеями та покажіть, як ці світи перегукуються між собою.

Інструкція

1. Оберіть 3–4 твори з вивченого розділу, які вас найбільше вразили або викликали роздуми. Знайдіть їхнє місце на поданій карті (або створіть свою). На кожному «континенті / острові» позначте: автора й назву твору; цитату з твору, яка найглибше розкриває його ідею та його візуальний символ (малюнок, піктограму тощо).
2. Знайдіть зв'язки між вашими «континентами / островами». Намалюйте «міст» між відповідними творами. Над або поруч із кожним «мостом» напишіть, яка саме спільна ідея чи проблема їх об'єднує.
3. **«Маяк мудрості»**. Дайте відповідь на питання: Чим допомогли вам ці твори зрозуміти людину та світ? Які ще твори порадили б прочитати майбутнім дев'ятикласникам / дев'ятикласницям?

КНИЖКА В ОДИН КЛІК

1. Кіра Касс «Відбір»
2. Гарпер Лі «Убити пересмішника»

https://tinyurl.com/bukrek-edu-ZAR-9-Chyt-R4

Квіз

ТУР 1 Знавці живопису

Вас запрошено на виставку, де разом із картинами майстрів живопису демонструють роботи штучного інтелекту. Чи зможете ви знайти роботи ШІ? Правильно знайдена картина — 1 бал.

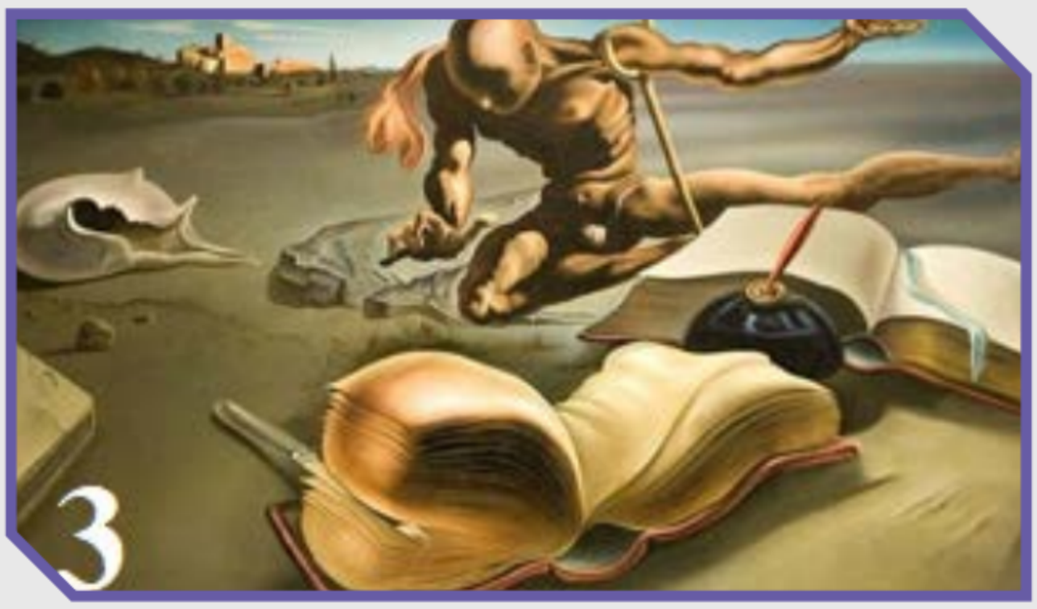

ТУР 2 Книжко, я тебе знаю!..

Після свята «Ніч у бібліотеці» легковажні літери на обкладинках не захотіли повертатися на свої місця. Допоможіть відновити назви творів. Кожна правильна відповідь — 1 бал.

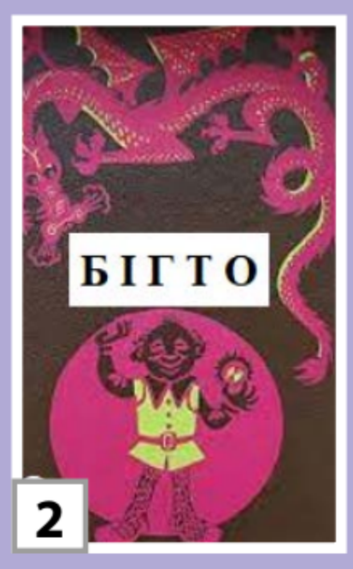

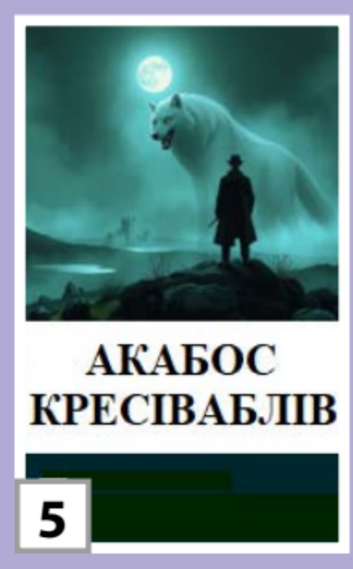

ТУР 3 Чорно-білий ліс

Уявіть собі: приїхав пан Дрібничка на свою станцію, а там — зима. Зміну пір року ніхто не скасовував. Дерева стоять чорні, листя чи опало, чи снігом занесене. Каштан то чи дуб — зразу і не скажеш. Так що шукати чудо-дерево, а це була **липа**, доведеться вам. Правильна відповідь — 3 бали.

ТУР 4 Істоти з вищої демонології

Володар мух (він же Вельзевул) — не єдина у світі потвора з вищої демонології. Та і сам головний біс відомий під різними іменами. Деякі з цих імен зустрічалися в літературі чи кіно, інші відомі менше. Ви зможете прочитати їх, прочитавши ребуси. Кожне правильно назване ім'я — 2 бали.

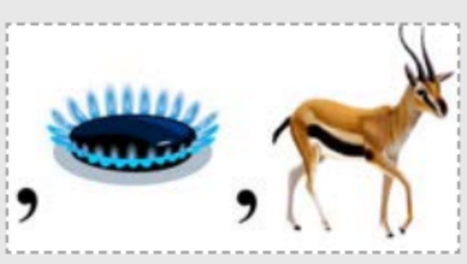

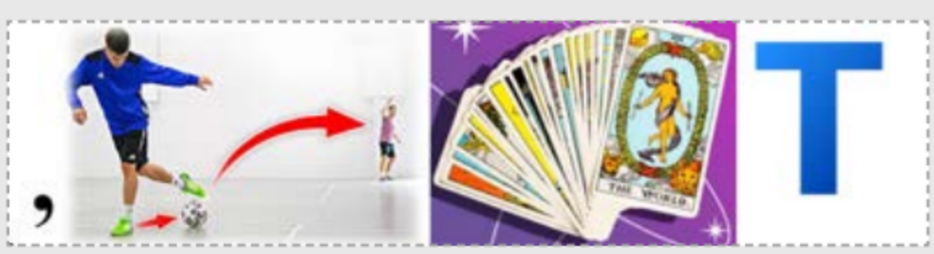

ТУР 5 Запитання від читачів

Просто запитання для знавців літератури, щоправда — непрості. Кожна правильна відповідь — 2 бали.

1 Епізод з роману Толкіна «Володар Перснів». Загін ристанійців під командуванням Еомера, повертаючись з походу, зустрічається з Арагорном, Леголасом та Гімлі. Подорожні розповідають неймовірні новини, однак ристанійці вірять. При цьому Еомер зауважує, що обдурити ристанійця нелегко. *А яка особливість поведінки ристанійця є тому причиною?*

2 В одному з романів Джозеф Конрад писав про НЬОГО: «Це винахід у своєму роді дуже дотепний. Доказом служить хоча б його величина — немає іншого предмета, настільки невідповідно малого в порівнянні з його величезним завданням!» У іншому романі Конрад назвав ЙОГО «чесним шматком заліза». *Про що йдеться?*

3 Прослухайте опис із книги Бел Кауфман: «Жахлива гігантська змія. Повзе по кишках землі і випльовує отриману їжу. Набиває черево новою порцією і знову заповзає в темряву кишок. Хто знає, коли вона знову вирине?». *Що це за змія?*

4 Священник із роману Вільяма Голдінга впевнений, що світ потонув у гріхах. Дивлячись на шпиль своєї церкви, він бачить його у ролі щогли. *А чим здається йому сама церква?*

5 Джон Рональд Руел Толкін говорив: «Коли ви пишете складну історію, ви повинні відразу ПРИДУМАТИ ЛЕГЕНДУ — потім вже буде пізно». Першу ЛЕГЕНДУ, як стверджують історики, ПРИДУМАЛИ єгиптяни близько 4000 років тому. *Які слова ми замінили словами «придумати легенду»?*

6 Діалог з книги Рея Бредбері «Кульбабове вино»:

— Що ви знаєте про наш світ?

— Я нічого про нього не знаю.

— Кажуть, із цього і починається мудрість. Коли людині 17 — вона знає все. Якщо їй 27, а вона знає все — значить... *Закінчіть фразу.*

ЗМІСТ

Юні друзі! 3

ВСТУП. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС: ТЕКСТ, ГЕРОЙ, СЮЖЕТ 5

РОЗДІЛ 1. У ПОШУКУ ІДЕАЛУ

Критичне осмислення дійсності в літературі Просвітництва 10

Залишатися людиною попри все
Даніель Дефо (1660–1731). «Життя й незвичайно-дивовижні пригоди Робінзона Крузо» 13

Маю право мати право
Вольтер (1694–1778). «Простак» 38

КВІЗ 54

РОЗДІЛ 2. ПІСНІ ЛЬОДУ Й ПОЛУМ'Я

Еволюція романтичного ідеалу в європейській літературі 56

Сон розуму народжує чудовиськ
Ернст Теодор Амадей Гофман (1776–1822). «Малюк Цахес на прізвисько Цинобер» 60

Знайди себе у боротьбі
Джордж Гордон Байрон (1788–1824). Поезії 85

Страждання юного закоханого
Генріх Гейне (1797–1856). «Книга пісень» 99

Честь дорожча за життя
Проспер Меріме (1797–1856). «Матео Фальконе» 106

КВІЗ 120

РОЗДІЛ 3. ЖИТТЯ БАГАТОЛИКЕ Й МІНЛИВЕ

Людина й суспільство в літературі реалізму 122

Бути серйозним, прикидаючись смішним
Оноре де Бальзак (1799–1850). «Гобсек», «Батько Горіо» 127

Чиста душа
Чарльз Дікенс (1812–1870). «Пригоди Олівера Твіста» 154

Торкнутися серцем чужого болю
Гі де Мопассан (1850–1893). «Симонів батько» 173

Жити — це творити себе
Бернард Шоу (1856–1950). «Пігмаліон» 185

КВІЗ 206

РОЗДІЛ 4. НА ШАЛЬКАХ ТЕРЕЗІВ

Проблема життєвого вибору в сучасній літературі 208

Чоловічі ігри та їх наслідки
Джозеф Конрад (1857–1924). «Фрея із Семи Островів», «Серце пітьми» 211

Велика справа малого художника
Джон Рональд Руел Толкін (1892–1973). «Листок пана Дрібнички» 231

Подолати звіра в собі
Вільям Ґолдінґ (1911–1993). «Володар мух» 237

Бути собою у світі шкільних правил
Бел Кауфман (1911–2014). «Вгору сходами, що ведуть униз» 242

Небезпеки гри з вогнем
Рей Бредбері (1920–2012). «451 градус за Фаренгейтом» 247

Бійтеся байдужих
Річард Матесон (1926–2013). «Натисніть на кнопку», «Тест» 273

КВІЗ 293

ВІДОМОСТІ ПРО КОРИСТУВАННЯ ПІДРУЧНИКОМ

	НАВЧАЛЬНИЙ РІК	ПРІЗВИЩЕ, ІМЯ	КЛАС
1			
2			
3			
4			
5			

Навчальне видання

ГОРОБЧЕНКО Ірина Вікторівна
СНЄГІРЬОВА Валентина Василівна
КАЄНКО Олександр Васильович
БУШАКОВА Оксана Валеріївна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редакторка *Маріанна Антонюк*
Коректор
Художнє оформлення, верстка, дизайн обкладинки *Анни Андреєвої*

Формат 70×100/16. Ум.-друк. арк. 23,97. Обл.-вид. арк. 25,0.
Зам. №. Тираж прим.

Видавець і виготовлювач МПП «Букрек»,
вул. С. Костишина, 10, м. Чернівці, 58000.
Тел.: (0372) 55-29-43. E-mail: info@bukrek.net. Сайт: www.bukrek.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи ЧЦ
№ 1 від 10.07.2000 р.

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

А

Алегорія — це вираження одного поняття через інше.

Антиробінзонада — це літературний жанр, який полемізує з класичною «робінзонадою» і показує деградацію людського суспільства в умовах безлюдного острова.

Антиутопія — жанр літератури та кіно, що зображує суспільство, яке є повною протилежністю утопії. Це суспільство часто є наслідком соціальних експериментів або реальних суспільних процесів, де панують насильство, облудна ідеологія, придушення свободи та індивідуальності, а також масова недовіра, підозрілість.

Б

Байронічний герой — герой творів англійського поета Дж. Байрона; персонаж, який має складну натуру; суперечлива особистість, схильна до меланхолії; має гордий, непокірний, свободолюбивий характер.

В

Відкритий фінал — літературний або кінематографічний прийом, коли автор чи режисер свідомо уникає чіткого, остаточного завершення сюжету, віддаючи його на розсуд читача або глядача.

Г

Гротеск — це художній прийом, який використовує сильне перебільшення чи спотворення, поєднує реальність і фантастику, щоб створити комічний чи трагікомічний ефект.

Д

Драма-дискусія — особлива драматургічна форма, яка розвиває ідеї і думки дійових осіб, розкриває їхній внутрішній світ. Дискусія стає сюжетом драми, а кількість подій зводиться до мінімуму.

Е

Елітарна література — твори, розраховані на певну ерудицію та освіченість читачів.

Епілог — післямова або додаткові пояснення фіналу; заключна частина художнього твору, яка описує подальшу долю героїв після основних подій.

Епістолярний роман — літературний жанр, в якому розповідь ведеться у формі листів, щоденникових записів, нотаток.

Епопея — в літературі: великий художній твір (як правило, віршований) або низка прозових творів, у яких широко й різнобічно зображено історичні або суспільні події національного або світового масштабу та долі героїв на їхньому тлі.

Л

Ліричний герой — це образ поета в ліричному творі, персонаж, через якого автор висловлює свої почуття, думки та переживання.

Літературний напрям — сукупність ідейно-художніх рис, що проявляються в творчості групи письменників у певний історичний період, характеризуються спорідненістю стильових ознак та є конкретним втіленням художнього методу.

Літературний процес — історичний розвиток національних і світової літератур, що характеризується змінами у напрямах, стилях, тематиці та жанрах.

Літературний стиль — сукупність художніх засобів та мовних особливостей, які автор використовує для вираження своїх думок та почуттів, а також характерні ознаки літератури певного часу, напряму або індивідуальна манера письменника.

М

Масова література — твори, що використовують готові сюжети та образи й орієнтовані на широку аудиторію і комерційний успіх.

Н

Неоромантизм — стильова течія в європейській літературі межі XIX–XX століть, для якої характерні сильні особистості, екзотична обстановка, бурхливі події, ідеал подвигу. Неоромантики поєднували традиції романтизму і реалізму: як і романтики, вони використовували екзотику, сильні пристрасті, героїчні сюжети, екстремальні ситуації; у реалістів запозичили живі людські характери, психологізм.

П

Псевдодокументальна література — це жанр, що поєднує елементи художньої літератури з формами, властивими документальним творам, створюючи враження реальності та достовірності, але насправді містить вигадані або значно перетворені події та персонажів.

Р

Рамкова композиція в літературі — це такий спосіб організації твору, коли основна сюжетна лінія є «рамкою» для вкладених у неї інших, часто самостійних, оповідань чи епізодів. Вона також відома як «оповідання в оповіданні».

Реалізм — художній напрям, метод і стиль у літературі та мистецтві, основною метою якого є правдиве, об'єктивне та максимально точне відтворення дійсності.

Робінзонада — прозовий літературний твір (зазвичай роман), що зображує життя і пригоди людини або групи людей, які опинилися в дикій природі, часто на безлюдному острові, і змушені боротися за виживання, використовуючи свої знання, навички та наявні ресурси.

Романтизм — художній напрям у європейській та американській культурі кінця XVIII — першої половини XIX століття. Характеризується утвердженням самоцінності духовно-творчого життя особистості, зображенням сильних пристрастей та характерів, одухотвореної та цілющої сили природи, акцентує на емоціях та індивідуалізмі.

Роман-пересторога — це твір, який попереджає читача про небезпеку, майбутню катастрофу або негативні наслідки певних дій, наприклад, війни.

Романтична поема — великий віршований твір, що відображає принципи романтичного світосприйняття. Вона характеризується екзотичним простором, наявністю гостросюжетних ходів та винятковими героями у виняткових обставинах.

С

Соціально-психологічний роман — великий епічний твір, у якому через внутрішній світ, думки, почуття та вчинки героїв розкриваються важливі соціальні проблеми та закономірності суспільного життя.

Ф

Філософська казка — це жанр літератури, у якому через чарівні чи алегоричні історії показано глибокі, загальнолюдські проблеми. Вона не просто розважає, а й змушує задуматися про сенс життя, кохання і дружбу, добро і зло та інші важливі питання.

Філософська повість — це середній за обсягом літературний прозовий твір, в якому основна увага приділяється не стільки сюжету, скільки світоглядній позиції автора; моральним дилемам і роздумам про сенс життя; природу людини; добро і зло.